

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

43.

Országos Kriminológiai Intézet

KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK

43.

BUDAPEST, 2006

Közzéteszi
az Országos Kriminológiai Intézet

A sorozatot 1962-ben alapította dr. Gödöny József

Szerkeszti:
dr. Irk Ferenc
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

© Dr. Irk Ferenc, 2006

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Előszó

7

BARABÁS A. TÜNDE – GYURKÓ SZILVIA – VIRÁG GYÖRGY

Média és igazságszolgáltatás

11

FINSZTER GÉZA

A bűnügyi nyilvántartás helyzete és fejlesztésének lehetőségei

39

PÓCZIK SZILVESZTER

Bevezetés a terrorizmus kriminológiájába I. rész

Definíció, tipológia, jog és történelem

63

WINDT SZANDRA

Az irreguláris migráció hazai jellemzői

95

NAGY LÁSZLÓ TIBOR

A futballhuliganizmus jellemzői és helyzete hazánkban

117

HERCZOG MÁRIA – GYURKÓ SZILVIA

Randevú-erőszak – partnerbántalmazás
a családi együttélést megelőzően

136

PARTI KATALIN

Tiltott pornográfia az interneten – bevezetés az empirikus kutatáshoz

156

ANTAL SZILVIA – VIG DÁVID

A fiatalokú fogvatartottakkal való bánásmód empirikus vizsgálata

177

KEREZSI KLÁRA

Vélemények a bűnről és a büntetésről –
egy lakossági attitűdvizsgálat tapasztalata

203

KISS ANNA

A közvetítói eljárásról

241

KÁRMÁN GABRIELLA

A DNS kriminalisztikai célú
alkalmazásának szabályai Németországban és Magyarországon

265

REZÜMÉ

290

ELŐSZÓ

A kötet, amit az Olvasó a kezében tart, intézetünk 45. évének legfontosabb kutatásairól ad szemelvényes áttekintést. (Az utóbbi évek kutatásairól és kutatási eredményeiről bővebben a www.okri.hu honlapunkon tájékozódhat.)

Az e kötetben összegyűlt tanulmányok elsősorban azt példázzák, hogy a bűnügyi tudományok területén az intézeti kutatók aktivitása mennyire szerteágazó.

Az első két tanulmány közös jellemzője a *látszat és valóság* közötti ellentétek – és azok okainak – feltárása. Az egyszerre áldott és elátkozott média szerepvállalása az igazságszolgáltatás területén sem mentes az ellentmondásoktól. A dolgozat nem kívánja felvenni a versenyt a mind népszerűbb egyetemi kurzusokon megszerezhető ismeretekkel. Ehelyett olyan tanulságokkal szolgál, amelyeket nem volna haszontalan a felsőoktatásban is hasznosítani. A másik tanulmány a valóság egy az előbbiétől teljesen eltérő területének ellentmondásairól számol be. Ennek keretében a bűnügyi nyilvántartás gazdaszerepének megváltoztatására tesz érvelő javaslatokat.

A következő két tanulmány a *modernitás* egy-egy árnyoldaláról ad nem éppen szívderítő képet. A terrorizmus napi életünk része lett – még ha ennek közvetlen következményeit országunkban egyelőre nem érezzük is. Pillanatnyilag nemcsak az okokról és a jelenség megelőzéséről uralkodik a világban teljes zűrzavar, de még a fogalomalkotásban sem sikerült egyezsége jutni. E tanulmány a terrorizmus definiálására tesz kísérletet. A globalizáció másik hozadéka a nemzetközi migráció általánossá válása Európában. Az Európai Unió országainak egy részében ez a jelenség ma már jelentős társadalmi konfliktusok forrása, és a bűnözés számos formáját is vonzza. A magyarországi helyzet súlyosbodását megelőzően indult kutatás a migráció kriminogén hatásainak feltárására.

Amíg az előbb említett jelenségek szele a lakosságot – legalábbis egyelőre – közvetlenül nem érintette meg, addig az *erőszak* minden korábbit meghaladó intenzitással uralta el mindennapjainkat. Az élet két különböző területéről szolgálnak például az intézeti kutatók. Ezek közül az egyik – visszatérően előforduló közterületi botrányok okán – a közfigyelem középpontjában van, a másik azonban mindmáig az úgynevezett intim szféra árnyékában szedi áldozatait. A futballhuliganizmusról nagyszámú elemzés látott napvilágot. A mostani ezeket sok spektrumból kiegészíti. Közülük talán legjelentősebbek azok a vélemények, amelyek a labdarúgócsapatok háza tájáról származnak. A másik tanulmány a családon belüli erőszak több, eddig nem ismert előidéző okára világít rá, megerősítve egyúttal azt a korábbról sem ismeretlen ténytet, miszerint a problémák erőszakos megoldása mint konfliktusfeloldó gyakorlat generációról generációra a családon belül (is) áthagyományozódik.

A számítástechnika, a számítógépek térhódítása, az internet mind szélesebb körű használata új bűnözési formák elterjedését teszi lehetővé. Ezek közé tartozik a *gyermekpornográfia* terjesztése a hálón. A kötetben közzétett tanulmány – ami az előbbi kutatásokhoz hasonlóan több évre tervezett feltáró munka egy állomásáról számol be – a tiltott pornográf felvétellel való visszaélés problémakörének jogi szabályozási nehézségeiről számol be.

A büntetés-végrehajtás intézményrendszere nemzetközi viták keresttüzében áll. Számos kritika éri a magyarországi körülményeket is. Különösen érzékeny régió a *fiatalkorúak* büntetés-végrehajtási intézményhálózata. Börtönlakók és börtönszemélyzet véleményére alapozva – nemzetközi összehasonlításban – kapunk válaszokat, többek között, olyan kérdésekre, mint például az oktatás, a munka, a szabadidő-eltöltés körülményei, felkészülés a szabadulásra.

A kötet első tanulmánya a média szerepét mutatta be. További két dolgozat a *lakosság és a bűn* viszonyával foglalkozik. Az egyik a lakoságnak a bűnhöz való beállítódása néhány fontos szempontjával és az ezek közötti kapcsolatokkal foglalkozik. Abba kaphatunk betekintést, hogy milyen tényezők befolyásolják a lakoságnak a büntető igazság-

szolgáltatás működéséről kialakult felfogását, mit várnak el az emberek ettől az intézményrendszerrel. A másik dolgot a sértett helyzetéről kialakult véleményeket rendszerezi, s rámutat az úgynevezett helyreállító igazságszolgáltatás bevezetésének fontosságára.

A kötet sorrendben utolsó tanulmánya nemcsak tartalmában hordoz értéket, hanem abban is, hogy az intézet négy és fél évtizedes tradíciói közül feleleveníti a hajdani kriminalisztikai kutatások hagyományát. Még hozzá egy olyan területen, amelyik – saját területén – felhasználja a jelenkor számos tudományos és technikai vívmányát. A *DNS-kutatások* megalapozták annak lehetőségét, hogy ilyen alapon nyugvó adatbázis álljon a bűnüldöző hatóságok rendelkezésére. Ehhez azonban nemcsak a legfrissebb tudományos eredmények rutinszerű alkalmazására van szükség, hanem számos jogi akadály elhárítására, továbbá az új rendszert kiszolgálni képes, a jogbiztonságot garantáló előírások megalkotására is.

A szerkesztő e rövid kedvcsináló ismertetés végén jó szívvel azt kívánja, hogy az olvasók találják érdekeseknek a tanulmányokat, s közülük minél többen hasznosítsák a kötetben foglaltakat napi munkájuk során.

Budapest, 2006. március

Dr. Irk Ferenc

Média és igazságszolgáltatás

A médiában megjelenő agresszió mértékének, brutalitásának, az erre való érzékenységnek, illetőleg a „média-agresszió” hatásának tanulmányozása és értékelése jelentős vizsgálódási terepe a lélektani, a szociológiai és a médiakutatásnak egyaránt. A Legfőbb Ügyészség kezdeményezésére a média és az igazságszolgáltatás kapcsolatának gyakorlati megvalósulását illetően többirányú elemzést folytattunk 2005-ben. Egyfelől egy meghatározott időszakban a nyomtatott és az elektronikus média releváns anyagainak teljes körű vizsgálatát, másfelől néhány jelentősebb, nagy médiavisszhangot kiváltó bűnügy hosszmetseti médiaelemzését végeztük el. Jelen tanulmány az empirikus kutatás eredményeinek rövid összefoglalása.

A bűnügyi tájékoztatás része az agresszió és a kriminális deviancia médiamegjelenítésének – a büntető igazságszolgáltatás működését bemutató tudósítások a média által közvetített „krimi” – sajátos elemei. A rendőrségi hírek mondják el, hogy mi történt/történik a világban, továbbá (nyilvános büntetések hiányában) elsősorban a „nonfiction” médiahírek közvetítik azt az okulást is a társadalom tagjai számára, hogy a bűn nem következmények nélküli. A bűnelkövetésről, a jogszolgáltatás működéséről hírt adó beszámolók és programok bekerültek abba a csoportba, ahová a kiemelkedő személyiségek halála és temetése, a természeti katasztrófák, vagy a nagypolitika rendkívüli történései is tartoznak. Vagyis részévé váltak azoknak a médiaeseményeknek, amelyeket „mindenkinek látni kell”, és amelyek funkciója – a mind szélesebb körű és hisztérikusabb fogyasztásra ösztönzés mellett – az egyre fragmentáltabb és egyre jobban elidegenülő közösségek egységesítése és közös válszra mozgósítása.

A bűnügyi tájékoztatás hírgyártási kapcsolatrendszerében az igazságszolgáltatás alapvetően a hír forrása, a média pedig az információt közvetíti a publikumnak. A kapcsolat sajátossága, hogy az igazságszolgáltatási rendszer elemei nem csupán szolgáltatják az információt, de egyben szereplői is a hírek. Az informátor tehát magáról is beszél. A hírforrás és a közvetítő egymásra utaltsága nyilvánvaló, és érdekeik részben közösök: az igazságszolgáltatás folyamatában részt vevők tájékoztatni szeretnék a nyilvánosságot, a médium pedig megszerezni és közölni az információt. Ám egyúttal érdekellentét is feszül közöttük. Mivel az igazságszolgáltatás résztvevője nem egyszerű hírkibocsátó, hanem részese is a hírek, ezért érdekelt abban, hogyan, milyen megvilágításban és szelekciókkal jelenik meg ez a hír, míg a médium mint a híverseny résztvevője, főleg az elsőbbségi és kizárólagos információszerezés lehetőségében érdekelt. További különbség, hogy az igazságszolgáltatás mint hírforrás számára – legalábbis elvileg – elsősorban a pontosság, a hitelesség és a szakszerűség a fontos, míg a média számára a gyorsaság, az érdekesség és a „fogyaszthatóság” az elsődleges.

Naiv elvárásként feltételezhető lenne, hogy a bűnügyi hírek egyszerűen tudósítanak a bűnesetek tényeiről, továbbá, hogy hűen tükrözik a bűnözés egészét. Jól tudjuk, hogy ez nincs így. Már a jogalkalmazás által nyújtott információ is szelektált (nem lehet valamennyi büntetőügyről tájékoztatni, illetve minden tájékoztatásban ugyanazon mélységű információt szolgáltatni), ám ezt az – optimális esetben – pontos, hiteles és szakszerű információt a médiumok tovább szelektálják és egyszerűsítik. A médiavizsgálatok azt jelzik, hogy a bűnügyi hírek a bűn valóságától és a bűnügyi statisztikák adataitól is eltérő mintázatot jelenítenek meg. Így a média, a köz-helyekkel ellentétben, nem „ablak a valóságra”, és nem is a „való életet” reflektáló tükör. *Jewkes* szerint pontosabb, ha a médiát olyan prizmaként fogjuk fel, amely „*a tükrözött világképet finoman átformálja és torzítja*”. A médiában tehát nem a valóság, csupán annak egy verziója jelenik meg. Ez a valóságváltozat kulturálisan megha-

1 Yvonne Jewkes: *Media and Crime*. Sage Publ., 2004, p. 37.

tározott, és tartalmát alapvetően két tényező befolyásolja. A hírszerzetekben zajló hírtermelési folyamatok és a hírkészítés szerkezeti jellemzői alkotják a „médiavalóságot” formáló tényezők egyik csoportját. Ezek jelentős hatással vannak a bűnről, a bűnözőkről és a büntető igazságszolgáltatásról a közönség számára közvetített képzetekre. A befolyásoló tényezők másik csoportja az újságírók, médiaszakemberek feltevései a közönségről, annak igényeiről, ízléséről, érdeklődéséről, preferenciáiról stb.²

A szelekció és az egyszerűsítés tehát szükségszerű és elkerülhetetlen, ezért létezésük és működésük önmagában nem kérhető számon a médiumokon. Lényegesek viszont a szelektációs szempontok, elvek és módszerek, valamint a leegyszerűsítés helye, mértéke és módja. A publikum ugyanis azt (és jellemzően csak azt) a világot látja, ismeri, amit a média számára közvetít. A legtöbb embernek nincs közvetlen személyes tapasztalata erről, vagy ha van, az – a bűnözés egészét tekintve – többnyire elenyésző mennyiségű, és semmiképpen nem „reprezentatív”, számukra tehát a bűnözésről a média által közvetített szelektált és szimplifikált kép a „való világ”.

A kutatás tárgya

Az OKRI *Média és igazságszolgáltatás* című kutatása a Legfőbb Ügyészség kezdeményezésére indult. Célja elsősorban a média és az igazságszolgáltatás kapcsolata egy speciális részének, a tájékoztatás normatív környezetének vizsgálata volt.

A média és az igazságszolgáltatás kapcsolatának gyakorlati megvalósulását illetően többirányú médiaelemzést terveztünk.³ Egyfelől egy meghatározott időszakban a nyomtatott és az elektronikus média releváns anyagainak teljes körű vizsgálatát, másfelől néhány jelentősebb, nagy médiavisszhangot kiváltó bűnügy hosszmetseti

² Uo.

³ A kutatásban részt vettek: Antal Szilvia, Barabás A. Tünde, Dunavölgyi Szilveszter, Gyurkó Szilvia, Kiss Anna, Ligeti Miklós, Virág György, Windt Szandra.

médiaelemzését, továbbá egy az elmúlt időszakban jelentős médiafigyelmet kapott jogalkalmazó közjogi méltóságához, a legfőbb ügyészhez intézett interpellációk sajtórepresentációjának az értékelését. Az empirikus vizsgálat az *Observer* által a Legfőbb Ügyészség számára végzett médiafigyelés anyagát dolgozta fel.

A három egymást követő év (2002, 2003 és 2004) áprilisában megjelent 2072 hír elemzéséből az alábbi következtetéseket vontuk le:

- a) A vizsgált médiaanyagokban a bűnügyek és az igazságszolgáltatási rendszer megjelenítése *súlyosan átpolitizált*. A bűnügyekről való tudósítás jelentős helyet, szerepet kap a politikai napilapokban, illetve jelentős a politikai napilapok szerepe, aránya a bűnügyi tájékoztatásban. A belpolitika és a bűn világának hírei gyakorta szerepelnek együtt, a politikusok sokszor jelennek meg bűnügyi tudósítások hírforrásaként, akár mint aktív adatszolgáltatók (nyilatkozat, interjú), akár passzív forrásként (hivatkoznak a politikusra, korábbi álláspontjára, véleményére). Ez a jellemző egyrészt a belpolitika és a bűnelkövetés keveredését jelzi, vagy sugallja. Másrészt – a politika érdekkötöttsége, elfogultsága, indulatlalíttetsége következtében – fokozza a bűnügyi tudósítások szakszerűtlenségét, a hozzá nem értésből adódó torzítást és a demagógiát. A bűnügyi tájékoztatás átpolitizáltsága azt a benyomást kelti, azt üzeni, hogy magát az igazságszolgáltatást is befolyásolja/befolyásolhatja a politika – amely megítélés egyébként vélhetőleg egyre markánsabb a közvélekedésben. Elgondolkodtató, bár nem meglepő, hogy a politikának az a mindent átható jelenléte, amely az elmúlt évtized hazai közéletét jellemzi, a bűnügyi tudósításokat sem hagyta érintetlenül. Más képpen fogalmazva: azt tapasztaljuk, hogy a társadalom egészére jellemző viszonyok, a társadalom egésze számára közvetített üzenetek egy parciális területről, a büntető igazságszolgáltatásról teremtett világképbe is beépülnek. Mondhatjuk, hogy mindez – legalábbis részben – annak a következménye, hogy a politika a büntetőjog körébe tartozó tematikát is bevonta a pártcsatározások eszköztárába. Más értelmezésben azt feltételezhetjük, hogy ugyanaz a világkép, szemlélet vagy gondolkodásmód-mintázat kultiválódik a tájékoztatás minden szférájában –

így a bűnügyi tudósításokban is –, amelyet a hatalom általában preferál, közvetít és erősít.⁴

- b) A tudósítások között a *leggyakoribb* az élet elleni erőszakos bűncselekményekről hírt adó beszámoló, bár a vártnál kisebb arányban (19%). Sőt a várakozásokkal ellentétben a vagyon elleni (16%) és a gazdasági (12%) bűncselekményekről szóló tudósítások együttesen ennél nagyobb arányban voltak jelen. Ez a jellemző feltételezhetően összefügg a bűnügyi tájékoztatás előbbiekben írt átpolitizáltságával, a belpolitikai és a bűnelkövetésről szóló hírek keveredésével.
- c) A média érdeklődése, érdekeltsége a büntetőeljárás első szakaszában a legintenzívebb. A bűnügyi tájékoztatást az *elkövetésről szóló hírek és a nyomozati szakból származó tudósítások dominanciája* jellemzi.
- d) Az elemzett médiaanyagokban a hír *valódi forrása* gyakorta (a tudósítások több mint felében) *rejtve marad*; 38%-ban egyáltalán nem megállapítható, 20%-ban pedig a lakonikus „munkatársunktól” megjelölést tartalmazza.
- e) A bűnügyi tájékoztatás *stílusa* jellegzetesen *rövid, tömör*.
- f) A vizsgált tudósításokban a *személyiségi jogok* respektusa és védelme esetleges.
- g) Az igazságszolgáltatási szervek közül a *rendőrség* szerepel leggyakrabban a hírekben (33%), azt követi az ügyészség (25%), majd a bíróság (19%).

A vizsgált időszak bűnügyi tájékoztatását tehát az erős átpolitizáltság jellemzi. A bűnügyi hírek olyan szelekciós mechanizmus működését tükrözik, amely a súlyos élet elleni és a vagyoni/gazdasági bűncselekmények túlsúlyát eredményezi. A strukturális sajátosság, a rövid, szűkszavú tudósítás az információk behatárolt körének továbbítását teszi csak lehetővé. A hírforrás rejtettsége és a személyiségi jogok esetleges figyelembevétele talán a korábbi rendszer jellemző működésének öröksége, míg a pártpolitika tobzódása az új idők hírnöke.

4 Ezt a megfigyelést már egy korai médiavizsgálat is leírta az akkori viszonyok (antidemokratikus gondolkodásmód-mintázat) vonatkozásában. Virág György: Bűn és bűnhődés a sajtóban. Jel-Kép, 1982/3., 26–37. o.

Média és igazságszolgáltatás kapcsolatának vizsgálata jogerősen lezárt bűnügyek médiamegjelenítése alapján

Az empirikus vizsgálat során kiválasztottunk két olyan büntetőügyet, amelyet (különböző okokból) a média kitüntetett figyelme kísért a cselekmény elkövetésétől a jogerős döntés meghozataláig: a Simek Kitti és az Engel László ellen indult büntetőeljárást. A tudósítások szisztematikus elemzése, a média és igazságszolgáltatás kapcsolatának hosszmetzeti vizsgálata segítségével a következő kérdésekre kerestünk választ:

- melyek az első tudósítások jellemzői az egyes médiumok szerint,
- kiegyenlített-e a média érdeklődése az eljárás folyamán, vagy vannak preferált igazságszolgáltatási szakaszok, s ha igen, melyek a kiemelt pontok,
- melyek az igazságszolgáltatási szervezetek megjelenésének jellemzői az egyes szakaszokban,
- hogyan változnak a tudósítások tartalmi elemei és részletezettségük a büntetőeljárás során,
- mi iránt érdeklődik a média, és milyen „igényeket tud kiszolgálni” az igazságszolgáltatás, illetve a hiányzó információt, adatokat honnan „pótolják” az újságírók,
- a személyiségi jogok érvényesülése/érvényesítése,
- az ügy „végigkövetésének” jellemzői,
- az ügy kontextuális kerete, a családon belüli erőszak média-megjelenése/megjelenítése.

A vizsgálat tanulságait a következőkben tekintjük át.

A Simek Kitti-ügy

2002. augusztus 31-én a 14 éves Simek Kitti fejbe lövi alvó nevelőapját, aki korábban rendszeresen bántalmazta őt és családját. Az első tudósítás öt nappal később, egy országos bulvárlapban jelenik

meg, Kitti nem bírta tovább a nevelőapja terrorját – Fogta a pisztolyt és lőtt címmel. Az ügy azóta is rendszeresen szerepel a híradásokban hivatkozási pontként, emblematikus esetként, könyv is megjelent az esetről, illetve az elkövetőről⁵, de a szoros értelemben vett igazságszolgáltatási relevanciájú utolsó híradás időpontja 2005. január 20., címe pedig *A közírtársasági elnök kegyelemből felfüggesztette Simek Kitti büntetésének végrehajtását*.

A vizsgálat tárgya az a 99 újságcikk, elektronikusmédia-hír és tudósítás, ami e két időpont között az ügyről megjelent.

A Simek Kitti-ügyben az első tudósítás (a Legfőbb Ügyészség által rendelkezésünkre bocsátott minta szerint) a *Blikk* szeptember 4-i számában jelent meg, az ügy kiderülését követő napon. Az első tudósításból megtudhattuk:

- a bűncselekmény elkövetési helyét: Tótújfalu;
- az elkövető nevét, életkorát: Simek Kitti (14);
- a sértett az áldozat a nevelőapja volt;
- az elkövetés módját és motivációját: a sértett rendszeresen bántalmazta az elkövetőt és anyját, Simek Zoltánnét: *„Szexuálisan is zaklatott. Verte az egész családot. Aludt, s valami bekatlant. Ott volt a pisztoly, fogtam és lelöttem. Akkor nem gondolkodtam, csak utána. Úristen, most mit csináljunk – ismerte be tettét a Blikknek is a gyereklány.”*;
- az igazságszolgáltatási oldalról elsőként az érintett megyei rendőr-főkapitányság bünyügyi igazgatója nyilatkozott, aki elmondta: *„a kivégzett férfi fajgyűlölő és fegyvermániás volt”,* valamint hogy *„... [Simek Kitti] a rendőrség gyanúsítottként hallgatta ki, és szabadon engedte”*;
- elsődleges szakértői véleményt (név nélkül): *„mivel a kislány betöltötte a 14. életévét, a jogszabályok értelmében büntethető, ám maximum 10 évet kaphat”*.

5 Morvai Krisztina – Simek Kitti: Kitti. Rettegés és erőszak – otthon. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005

Az első nem bulvár tudósítás a *Magyar Hírlap* szeptember 5-i számában jelent meg, *Egyetlen lövéssel gyilkolta meg nevelőapját – Hazatért beteg édesanyjához a 8. osztályos gyanúsított. Szabadlábbon védekezhet a kislány* címmel. Ebből a tudósításból megtudhatuk ugyanezeket az adatokat, az elkövető teljes nevével, korával, lakóhelyének megjelölésével, az elkövetés részleteivel, valamint a korábbi bántalmazásokat tényként kezelve. Új információként jelenik meg, hogy a rendőrségnek, valamint a gyermekvédelmi ellátórendszernek tudomása volt a bántalmazásokról, illetve hogy a lány magántanuló volt (az oktatási intézmény igazgatójának, a gyámhivatal vezetőjének, valamint a megyei rendőr-főkapitányság szóvivőjének álláspontja szerepel a tudósításban). „...a gyámhivatal munkatársai jártak a helyszínen korábban, nem tettek semmit, és felháborítónak tartják, hogy a sajtó őket hibáztatja azért, hogy Simek Kitti álmában fejbe lőtte a nevelőapját, miközben az állami hivatalok is csak tehetetlen szemlélői voltak az eseményeknek.” „A megyei rendőr-főkapitányság szóvivője elmondta: adataik szerint a gyermek nevelőapja rendszeresen bántalmazta a család minden tagját.”

Az első önálló kommentár, elemzés a bulvársajtóban jelent meg, *A bátor Kitti* címmel, ugyanezen a napon, egy újságírótól, aki az ügy kapcsán elsősorban az ellátórendszer és a rendőrség felelősségét firtatta: „Vétkesek közt cinkos, aki néma (...) Vajon ebben az esetben a túl sok cinkos között nem kellene legalább egy vétkest is keresni? Nem Simek Kittire gondoltam.” Szakértői, szakmai kommentárok, az eset hátterét és általános érvényű jellemzőit vizsgáló cikkek az ezt követő napokban valamennyi országos napilapban megjelentek: *Hetente halálra vernek egy asszonyt* volt a címe a *Magyar Hírlap* hírének, amelyben a *Nők a Nőkért* az Erőszak Ellen Egyesület *Miért tűrik el a nők az erőszakot?* brosúrájának anyaga is szerepelt. *Kiszolgáltatott nők és gyerekek* címmel írt a családon belüli erőszak jelenségéről az eset kapcsán a *Népszabadság*. *A férfiak ütnek, az asszonyok tűrik – A második pofon* címmel a *Magyar Nemzet* is azt kutatta cikkében, hogy ki az igazi bűnös és ki az áldozat a Simek Kitti-ügyben, és részletes összeállítást közöl az elmúlt 10 évben emberölés miatt elítélt fiatalok elkövetőkről.

Az ügy során mindvégig jellemző volt, hogy az eljárás alá vont személyek (Simek Kitti és édesanyja) rendszeresen nyilatkoztak, interjúkat adtak, arcmásuk, házuk bedeszkázott ablakai, vagy a kislány munkahelyének számító kocsmá első perctől a hírek elmaradhatatlan kellékének számított. Tíz nappal az ügy kiderülése után a *Magyar Nemzet* egyik kolumnistája így írt: *„...rohamozzák a tizen-négy éves, tótújfalui Simek Kittit a bulvárlapok és a kereskedelmi tévék újságírói. Néhány napja még maga Lakat T. Károly is hosszasan elbeszélgetett a kislánnyal és a mamájával a Nap-kelte stúdiójában. Faggatta, mit érzett akkor, és tényleg újra meghúzná-e a ravaszt. Az augusztus végén nevelőapja gyilkosává vált leányka minden kérdésére válaszolt. Sztárt csinálnak ebből a Kittiből. Az lesz az igazi bűntetése, bárhogó ítéel is majd a bíróság.”*

Nincs olyan médium, amely ne tájékoztatott volna a Simek Kitti-ügyről. Mintánkban az országos napilapok túlsúlya mellett az elektronikus médiumok kiegyensúlyozott részvétele volt jellemző (táblázat).

Megjelenés helye (N = 99)	
országos, politikai napilap	43%
országos bulvár napilap	18%
tematikus hetilap (például HVG)	3%
közszolgálati elektronikus média	15%
kereskedelmi elektronikus média	12%
internetes médium	9%

Gyakorlatilag nem volt olyan országos írott, illetve elektronikus médium, amelyben ne nyilatkozott volna Kitti és/vagy az édesanyja. Ezek közül az interjúk közül a legnagyobb visszhangot a *Nap-kelté*-ben Lakat T. Károly által készített riport, valamint a TV2 *Aktív* című műsorában elhangzott beszélgetés váltotta ki, amelynek kapcsán az ORTT is vizsgálatot indított. Részlet az állásfoglalásból: *„A műsorszolgáltatók azáltal, hogy Kittiről és családjáról szóbeszéden alapuló, hitelt érdemlő bizonyítékokkal alá nem támasztott téves, félt, illetve álinformációkat közöltek, hozzájárultak ahhoz, hogy a nézők, illetve az érintettek közvetlen környezete nem helytálló következteté-*

seket vonjon le a kislány és családja jellemére vonatkozóan. Ezáltal tehát nagymértékben sértették a kiskorú és hozzátartozói becsületét, jó hírnevét (...) a műsorvezető arra a bulvárlapokban felröppent hírre alapozva, miszerint a szakértői vizsgálatok során nem találták meg a fegyveren a kislány ujjlenyomatát, arról faggatta Kittit, hogy mi lehet ennek az oka, illetőleg a kislány bizonytalanságát látva a saját verzióját próbálta a riportalany szájába adni (...) amikor a kislánnyal, illetőleg édesanyjával készített riport után büntetőjogászok és kriminálpszichológusok beszélgettek az ügyről és annak lehetséges kimeneteléről, következményeiről a témával kapcsolatban elhangzott feltevések, hipotézisek további felesleges félelmeket ébreszthettek...”

Az ügy médiamegjelenésének másik alapvető jellemvonása volt, hogy a társadalmi vonatkozások kiemelt hangsúlyt kaptak. A családon belüli erőszak, a gyermekbántalmazás problémája, a gyermekvédelmi jelzőrendszer és a rendőrség, igazságszolgáltatási szervek felelősségének kérdése az ügy állandó keretévé vált. A még gyermek elkövetővel a különös kegyetlenséggel elkövetett emberölés háttérében álló többévi szenvedés kiváltotta elkeseredéssel, a gyógyíthatatlan beteg anya küzdelmeivel a média könnyen tudott azonosulni, és az ügy így emblematis esetté vált, a családon belüli erőszak elleni hatékony állami (jogi) fellépést sürgetők örök viszonyítási pontjává.

A sajtó érdeklődése az ügy kirobbanásakor, a nyomozati szakhoz köthetően (2002 szeptemberében) volt a legnagyobb. Ebben az időszakban folyamatosan, egyre több adalékkal bővült az ügy megismerhető részleteinek köre (az áldozatot Sauerwald Vilmosnak hívták, Kitti tanulmányi átlaga 2,2 volt, „nem volt ujjnyom a gyilkos fegyveren” stb.), illetve részletes elemzések, vélemények láttak napvilágot a családon belüli erőszak jelenlegi és de lege ferenda szabályozásáról: „Morvai Krisztina büntetőjogász szerint – a maffia-törvény mintájára – külön jogszabályt kellene alkotni a családon belüli erőszakos bűncselekményekről...”; „A Habeas Corpus jogvédő szervezet levelet írt a legfőbb ügyésznek, amiben azt kéri Poli Pétertől, hogy hivatalból nyújtsa be kegyelem iránti előterjesztést a köz-

társasági elnökhöz.”: „Csendes László alezredes, az ORFK bűnmegelőzési osztályának vezetője úgy véli, nem megoldás, ha kivonják a bántalmazót a családból, mert csak korlátozott ideig tehetik, és visszatérésekor folytatódik az erőszak...” stb.

Ebben az időszakban gyakorlatilag nem lehetett olyan hírt találni, amelyben ne jelent volna meg a családon belüli erőszak is mint önálló probléma.

Ezt követően az elsőfokú ítéletről (2003. szeptember) már csak harmadannyi hír tájékoztatót. Érdekesség, hogy az egy évvel korábbi tudósításokhoz képest kevésbé jelenik meg a családon belüli erőszak mint társadalmi probléma, Simek Kitti neve több lapban is „Kitty”-re változott, és hogy az elkövető ártatlanságának hangoztatásával szemben megerősödtek a bűnösségét hangsúlyozó híradások: „*Én életfogytiglant adnék neki, mégis csak megölték egy embert*” (Népszava, 2003. szeptember 6.). Az igazságszolgáltatási szervek alulreprezentáltak voltak ebben az eljárási szakaszban, még a bíróság is csak közlemény útján tájékoztatta az újságírókat. Vélemény, álláspont csak a védelem, illetve az eljárás alá vont személyek részéről szerepelt a hírekben. A vádlottak – rövidebb terjedelemben ugyan, mint a nyomozati szakban, de – továbbra is rendszeresen nyilatkoztak a médiumoknak.

Fél évvel később a másodfokú ítéletről már többen és többet beszéltek, ami talán annak is köszönhető, hogy a bíróság súlyosította az első fokon kiszabott húszhónapnyi fogházbüntetést, és letöltendő, két év két hónap szabadságvesztésre ítélte Simek Kittit. A szalagcímek: *Súlyosbították Simek Kitti ítéletét; Börtönbe vonul Simek Kitti; Kittenek börtönben kell szülnie; Letöltendő börtönbüntetést kapott S. Kitti.* Az ítélethozatalról szóló hírek kivétel nélkül csak a büntetőügyre koncentráltak, terjedelmük rövidebb volt, mint a korábbi szakaszok tudósításaié, és – érthető módon – az igazságszolgáltatás szervei közül a bíróság nyilatkozási dominanciája érvényesült. Az ítélet rendelkező részéből több orgánus is részletet közölt.

Az ítélethozatal után, különösen a kegyelmi kérvény benyújtását követően (2004. január) azonban a előbbi arány megfordult, és a konkrét ügytől elvonatkoztatva, a családon belüli erőszak problé-

májára koncentrált a legtöbb híradás: *Szakértők vitatják a Simek-ítéletet; Üzenet a társadalomnak* stb., illetve a köztársasági elnöki kegyelem gyakorlatát, jellemzőit, statisztikáit elemezték részletesen a médiumok: *Mádlhoz fordul Simek Kitty; Kegyelmi kérvényt nyújtott be Simek Kitti; Az elmúlt években nyilvánosságra került kegyelmi ügyek; Tíz év alatt 453 kegyelmi kérvényt fogadtak el* stb.

A média érdeklődése a kegyelmi döntés idején magasabb volt, mint az elsőfokú (enyhébb, felfüggesztett szabadságvesztés-büntetés tartalmú) ítélet meghozatalakor, de alacsonyabb, mint a jogerős döntés idején. Két és fél évvel a bűncselekmény elkövetése után, 2005 januárjában, 20 híradás szólt arról, hogy *Mádl kegyelmet adott Simek Kittinek*.

Az ügy utolsó szakaszában a bulvársajtó is mértékletesen, távolgártartással tudósított, az olvasók (vélt vagy valós) szenzációigényét leginkább a főcímekben használt kifejezésekkel igyekeztek kielégíteni: *Kegyelem az apagyilkos kislánynak; Nem vonul börtönbe a kamasz*. A tájékoztatások szakszerűsége vonatkozásában nem, de a tárgyyszerűség tekintetében a hírek minősége javult a büntető-eljárás későbbi szakaszaiban. Ehhez persze az is hozzátartozik, hogy a nyomozás idején, különösen az annak kezdetén született tudósítások, hírek riasztó részletességgel tárgyalták a cselekményt, az előzményeket, az elkövető és a sértett családi életét.

Az igazságszolgáltatási szervek részvétele a híradásokban egyértelműen a büntetőeljárás szakaszokhoz kötött. A nyomozati szakban a rendőrség dominanciája érvényesült, az ügyészség a hírek egyötödében kapott szerepet. Az első- és másodfokú ítéletekről szóló hírekben érthető módon a bíróság volt felülreprezentált. A védelem képviselőinek aktív és passzív (csak hivatkoznak rá) megnyilvánulásai, miként az eljárás alá vont személyek nyilatkozatai is az eljárás valamennyi szakaszában jellemzők voltak. További jellemzője volt a Simek Kitti-ügynek, hogy az igazságszolgáltatási szervek a vizsgált híreknek kevesebb mint 40%-ában jelentek meg (megállapítható módon) a hír forrásaként. Ehhez hozzátartozik, hogy álláspontjukat, véleményüket a hírek 75%-ában fejtették ki az igazságszolgáltatási szervek képviselői (jellemző módon szóvivő, illetve közlemény útján).

A Simek Kitti-ügyről megjelent hírek, tudósítások kapcsán is fontos kiemelni a vizsgált minta hiányosságaival (például a helyi orgánumok teljes hiánya) kapcsolatos és a korábbiakban már részletesen elemzett kutatási korlátokat. Ezzel együtt a 99 hír vizsgálata megerősítette a kutatás első fázisának több megállapítását is, így például, hogy a médiaérdeklődés a büntetőeljárás első szakaszában a legmagasabb, és hogy a személyiségi jogi, sajtóetikai elvek érvényesülésének nem a büntetőjogi tudósítások az elsődleges területei.

Az ügy sajátosságai az említetteken túlmenően a következők:

- az eljárásban részt vevő személyek (terhelt, tanúk stb.) személyiségi jogait, a sértett esetén a kegyeleti jogokat, valamint a hozzátartozók, a lakókörnyezetben élők magánélethez való jogait az egyes sajtóorgánumok és különösen az elektronikus média az ügy során több ízben, súlyosan megsértette;
- az ügyben éles kritika érte a sajtó és a közvélemény részéről a rendőrség bűnmegelőzési (tudtak a terhelt és családja nehéz helyzetéről, de nem tettek semmit), az ügyészség vádemelési (a Habeas Corpus Munkacsoport beadványa a legfőbb ügyészhez a vád elejtésére), a bíróság ítélezési (a másodfokú, letöltendő szabadságvesztés-büntetés miatt) és az érintett kormányzati szervek jogalkotási munkáját (a távol tartási rendelkezés és a családon belüli erőszak szankcionálása szükséges);
- a terhelt, védője és családja rendszeresen nyilatkozott, kifejtette véleményét az ügyről (főként az elektronikus) médiában, a közvélemény az elkövetés pillanatától kiállt az elkövető és a családja mellett, és így az igazságszolgáltatási szervek az eljárás során mindvégig „defenzívában” voltak, „igazságtalannak” túnt fel mind a nyomozás, mind a vád, mind pedig az elsőfokú határozat.

Az Engel Zoltán-ügy

A történet sokak által ismert: 2003. május 13-án, hajnalban, Pesthidegkúton, a 41 éves Engel Zoltán megbújik egy ház fészerében, amely egyébként egy ismert harmonikaművész, Tabányi Mihály tu-

lajdona. A rendőrök bizonyos információk alapján (amelyekről később egyértelműen kiderül, hogy titkos információgyűjtésből származnak) a helyszínre érkeznek (miközben a kommandósok, akik egy más helyszínen várták Engelt, visszatérnek állomáshelyükre). A terület biztosítása során Borsos József rendőr százados és kolléganője „belefutnak” Engelbe, aki először megadást színlel, majd a fészerből kitörve, hangtompítós fegyverét használva azonnal tüzelni kezd. Ennek során Borsos József, aki a többi helyszínen tartózkodó rendőrhöz hasonlóan nem visel golyóálló mellényt, halálosan megsebesül, de még így is igen súlyosan meglövi Engelt, akit azután könnyen elfognak. Borsos Józsefet a belügyminiszter hősi halottá nyilvánítja, és posztumusz alezredessé lépteti elő.

Engelről tudható, hogy többszörösen büntetett előéletű, a zálogházi rablássorozat kapcsán összefüggésbe hozható személye Farkas Róberttel, akinek neve a móri bankrablás elkövetőjeként merült fel.

Az első szakasz

Az első megjelenésektől a temetésig – 2003. május

Az ügy mindenhol címlapsztoriként jelentkezik, a legtöbb hír forrása az ügyben tartott rendőrségi sajtótájékoztató. A cikkek, amelyek a négy vezető napilapban láttak napvilágot, nagyjából hasonló hangsúllyal és terjedelemben foglalkoztak az esettel.

A *Népszabadság* cikke tartalmazza a tényszerű eseteleírást, a megölt rendőr fényképét és életrajzát, a rendőrök elleni erőszak alakulásának adatait. Idézi Garamvölgyi Lászlót (ORFK), Borbély Zoltánt (Legfőbb Ügyészség), és szakértőként Korinek Lászlót is (az erőszakról). A tudósítás utal Farkasra és Móra. A cikk a *bűnesetben problémaként* kezeli, hogy Borsos József a többiekhez hasonlóan nem viselt golyóálló mellényt, aminek okát Garamvölgyi László kommentárjában magyarázni igyekszik, valamint „névtelen” szakértő véleményét a hiányos mellényellátottságról. A rendőrség egyéb magyarázatát az esetről nem kommentálja. Más értékelés vagy vélemény nem volt az ügyben. A cikk alapvetően korrekt és tényszerű, aggályosnak látszik, hogy minden adat, név egyértelmű benne:

a tettes, az áldozat, a tervezett bűntény pontos helyszíne és sértettje. Ez azonban a nap folyamán a többi vezető napilapban is hasonlóan alakul.

A *Magyar Nemzet* tudósítása eseteleírással kezdődik. Idézi Garamvölgyi Lászlót, Borbély Zoltánt, Turi Andrást, Salgó Lászlót és szakértőként Korinek Lászlót is (az erőszakról). Szintén utal Farkasra és Mórra, valamint szól arról, hogy az eljárásba bekapcsolódik a Központi Ügyészségi Nyomozó Hivatal, a bűncselekmény jellege miatt. A hiányzó mellény itt is szóba kerül, amire Garamvölgyi László válaszol, és indoklásában kiemeli a rendőri fellépés gyorsaságát, és hogy az akcióban emberélet megóvásáról volt szó. Más véleményt nem tartalmaz a tudósítás, ami egyebekben alapvetően korrekt és tényszerű. Minden adat, név egyértelmű benne: a tettes, az áldozat, a tervezett bűntény pontos helyszíne és sértettje.

A *Magyar Hírlap* tudósításának címéből is kiderül, hogy valami mást akar, mint a többiek. A kritikát emeli előre a mellény hiányáról, ami a rendőrhalált okozhatta. Idézőjelbe tett szakmailag kifogástalan akcióról beszél. Ennek cáfolatául közli Garamvölgyi László nyilatkozatát. Ezután következik a korábbi ilyen jellegű támadások áttekintése, és csak ezt követi a részletes eseteleírás. Idézi még Salgó Lászlót az MTV Híradóból. A cikk szintén utal Farkasra és Mórra, valamint szól arról, hogy az eljárásba bekapcsolódik a Központi Ügyészségi Nyomozó Hivatal, a bűncselekmény jellege miatt. A cikk alapvetően tényszerű, bár kissé manipulatív. Egyértelmű benne a tettes, az áldozat, a tervezett bűntény pontos helyszíne és sértettje.

A *Népszava* tudósítása eseteleírással indít, de hamar szóba kerül a mellény hiánya. Borbély Zoltán, Garamvölgyi László és Turi András nyilatkozik a cikkben, ami részletesen szól Borsos József családjáról. Név szerint említi feleségét és fiait, végül következik a korábbi ilyen jellegű támadások áttekintése. A korábbiakhoz hasonlóan, a cikk utal Farkasra és Mórra, valamint szól arról, hogy az eljárásba bekapcsolódik a Központi Ügyészségi Nyomozó Hivatal, a bűncselekmény jellege miatt. A hiányzó mellény miatt (nem erős) kritikai észrevételeket fogalmaz meg az újságíró. A cikk tényszerű. Egyér-

telmú benne a tettes, az áldozat, a tervezett bűntény pontos helyszíne és sértettje. Emellett az áldozat családjáról is adatokat szivárogtat ki.

A négy jelentősebb napilap tehát nagyjából hasonló tematika szerint dolgozza fel az esetet. Mérsékeltlen kritikus a hangvételük a nem hordott mellény miatt. Alapvetően elfogadják a rendőrség választását arra a kérdésre, hogy miért nem a kommandósok szálltak ki a helyszínre. A szereplők neve mindenhol a kezdetektől egyértelműen szerepel.

A *Mai Nap* az *Observer*-figyelés alapján rövid, egyhasábos cikkben számol be a történekről, elsősorban a móri kapcsolatra koncentrálván. Vagy lemaradt a megfigyelés során még valami, vagy ez a lesilányabb és legértéktelenebb cikk az összes első megjelenés közül, visszatükrözve írja teljes szakszerűtlenségét. A tudósítás az áldozatra koncentrálni, az eseteleírást is ehhez igazítja. Idézi Borbély Zoltánt, valamint megjelenik a „be nem azonosított idős férfi”, aki nyilván a hírneves harmonikaművész, név nélkül. Emellett név nélkül állítólagos fia is szól (bulvárosodás mint jól informáltság). További újdonság a korábbiakhoz képest, hogy a cikk Engelről is közöl képet, nem csak az áldozatról. Ezen túlmenően a hírben sem a rendőrség fellépését érintő kritikai megjegyzés, sem a „mellényügy”, sem Engel esetleges móri kapcsolata, sem egyéb értékelés, szakértői vélemény nem található. A cikk meglehetősen bulvárijellegű. Bár némileg ragaszkodik az eseményekhez, célja nem azok részletesebb feltárása, hanem inkább érzelmi húrok megpendítése.

Az elektronikus sajtóban az első nap *Kék Hírekkel* indul a hírfolyam az ügyben. A különböző adók hírműsorai nyilván idejük függvényében, de minél szélesebb körben igyekeznek informálni a történekről. Az információk így alakulnak:

2003. május 14. – elektronikus sajtó

– *Duna TV* – *Indul a nap*, következő adás: Rövid esetismertetés. Vezető a rendőrhalál. Engel László és Borsos József neve szerepel. Móra utalás történik. Felmerül a mellényhiány. Nyilatkozik Borbély Zoltán.

- TV2 – *reggeli információs magazin*: Hosszabb beszélgetés. Bevezetőben hangsúlyos: A halott rendőr, mellényhiány, Engel Zoltán személye. Megkérdezettek: Turi András, Borbély Zoltán, Garamvölgyi László. Műsorvezető elfogadja Garamvölgyi László magyarázatait, a nevek világosak.
- *Info Rádió*: Rövid tényismertetés. Utána megszólal Turi András.
- *MTVI Nap-kelte*: Vendég: Garamvölgyi László, Turi András és Borbély Zoltán.
- *RTL Klub Híradó*: Engel előzetes letartóztatásáról. Nyilatkozik: Borbély Zoltán.

Ez az első nap megjelenéseinek rövid elemzése. Mint kiderül, az ügy jellegéből adódóan (az emberölés áldozata rendőr) rögtön megjelenik az ügyészség, akár meghívottként, akár hivatkozásként. Alapvetően a tevékenységét semmiféle kritika sem éri, és a megszólalók lehetőséget kapnak álláspontjuk kifejtésére. Az egyetlen nap-keltés műsorvezetői végszótól eltekintve (Turi András: *„De azért azt mondjuk el, nyitva maradt a kérdés, a fegyverhasználat jogosságát a parancsnok határozatban is megerősítette...”* Válasz a műsorvezetőtől: *„Mondjuk, ez a legkisebb mértékben sem lep meg, uraim”*), nem merül fel semmilyen kétség sem. Kritikák a rendőrséget érik, miért nem volt golyóálló mellény a sértetten, illetve miért nem várták meg/vetették be a kommandósokat.

Ezzel a hihetetlen mennyiségű sajtószerepléssel, amelyben alapvetően egyensúlyban vannak a megkérdezettek, a megfelelő tájékoztatást nyújtják a médiumok, néhány bulvárjellegű cikk kivételével.

A történet egyébként mindenhol címlapsztori, vagy a híradások elején szerepel. Közlik a tettes, az áldozat, illetve az eredetileg kirabolni szándékozott harmonikaművész nevét. Néhol megjelenik az áldozat családtagjainak neve, illetve bizonyos adatai is, ami komoly sajtóetikai problémát vethet fel. A meggyilkolt rendőr életrajza, fényképe is megtalálható mindenhol, ez azonban sajnálatosan az események miatti „közszerelővé válásával” indokolható. A megtámadni szándékozott harmonikaművész neve és címe ismét megjelenik szinte mindenütt. Ez ellen az érintettnek valószínűleg nem merült fel

kifogása. Ugyanakkor nem tudni, számolt-e olyan nyilatkozatokkal, amelyek szerint őt Engel alapvetően és brutálisan megölni akarta.

*Tudósítások, hírek az ügy második napján –
2003. május 15.*

Az ügy még a legtöbb helyen címlapsztori. Megindul a hírverseny, mindenki próbál valami egyedi információt hozzátenni az eddig már tudottakhoz.

A történet két szálon halad. Marad az „Életeket mentett a hős tiszt” cikktípus (Magyar Nemzet, Magyar Hírlap – amely első megjelenéskor inkább kritikus volt) és a „Kevés a golyóálló mellény” – ott, ahol az első nap nem erről szólt (Népszabadság, Népszava). Az *Observer*-anyagban erre a napra már nincsen elektronikusmédia-megjelenés (tévé, rádió), valószínűleg azért, mivel nincsen újdonság a témában.

- *Népszabadság*: Mellényvonal, Engel-kihallgatás, utal Garamvölgyi Lászlóra, Borbély Zoltánra. Megszólal „névtelen nyomozó” a mellényhiányról, névtelen fegyverszakértő (érthetetlen, hogy miért), Ráth Tamás Honvédelmi Minisztérium, Németh Lajos ORFK Sajtóosztály – mindenki a mellényről. Kis rövidhír arról, hogy kevés a lőszer is. *Alapvetően nincs új információ, csak az eddigiek színesebben.*
- *Magyar Nemzet*: Az eddigi információkkal operál. Megszólal Borbély Zoltán. Emellett új szereplők is előkerülnek: Liszka Károly SZBEI, Kiss Ernő, Kővári András (Fehér Gyűrű), és névtelen informátor az Országos Mentő Szolgálattól Engel állapotáról. Már kevésbé tényyszerű, de az alapinformációkat szakszerűen közli. Több az érzelmi szál (életrajz, fénykép az áldozatról).
- *Népszava*: Mellényvonal, megszólal: Béres László (Független Rendőrszakszervezet), Tabányi megtartja koncertjét. Kiélező publicisztika az erőszakról: meglehetősen elfogultsággal, a tényeket a maga szemszögéből alakító írás (mi lett volna, ha Borsos József lövi le Engelt, és nem fordítva...).
- *Mai Nap*: Érzelmekre ható, a bennfentesség látszatát keltő, találgatásokkal tarkított bulvárjellegű cikk, Tabányi megtartja koncertjét.

Az újabb megjelenési hullám újabb eseményekhez köthető. Egyrészt a rendőrség közli, hogy a Nemzetbiztonsági Hivatal lehallgatta Engel Zoltánt, és innen származott az információ a tartózkodási helyéről és céljáról (forrás: a *Kékkény* adásában lejátszott felvételek a rögzített beszélgetésből), másrészt május 21-én temetik a meggyilkolt rendőrt, Borsos Józsefet.

2003. május 20. – írott sajtó

- *Népszabadság* (május 20.): „Lehallgatták a rendőrgyilkost”. (Tényszerű, a *Kékkényre* alapul, rövid (két hasáb), nincs megszólaló.)
- *Mai Lap* (május 20.): „Engel tudta, hogy rendőrt ölt”. (Megszólatja Turi Andrást, Borbély Zoltánt (őt Engel egészségi állapotáról), illetve a felvételt a *Kékkény*ből idézi. A „Lapunk megtudta” kitétel természetesen ismét szerepel, ahogyan az újságtól megszoktuk.)

Temetés – újra címlapsztori (2003. május 21–22.)

A *Magyar Hírlap*ban rövid leíró tájékoztatás jelenik meg a temetésről, majd Engel beismerő vallomásáról és a lehallgatási jegyzőkönyvről. Először megszólal Fülöp Tamás kirendelt védő arról, hogy mi várható. Ehhez kiegészítésként cikk az engedély nélkül tartott fegyverekről (részletes elemzés).

A *Magyar Nemzet* *Ma temetik a hős rendőrt* címmel jelentette meg írását a temetésről, a várható kihallgatásról és a rendőri beavatkozást megelőző lehallgatásról. A cikk utal Turi András nyilatkozatára.

A *Mai Nap* – *Vádalku volt a szabadság ára* címmel – mélyen leleplező cikket jelentet meg ezen a napon Engel rejtekhelyéről, az esetről, bennfentesként közölve az amúgy mindenki által ismert telefonlehallgatás eredményét. Hivatkozik Turi Andrásra (valamint értesülést közöl arról, hogy Engel egy napja mennyibe kerül a tököli rabkórházban). A cikk szokás szerint nem tartalmaz újdonságot, az ismert információkat kívánja újdonságként eladni.

2003. május 20. – elektronikus sajtó

- *Info Rádió, több alkalom:* Hangfelvételről, nyilatkozik Turi András.
- *Kossuth Rádió Reggeli Krónika:* Lehallgatásról, hivatkozik Turi Andrásra.
- *MTV1 Híradó, illetve kedd Este:* az ügyészség egyelőre nem gyanúsítja Engel társait, és lehallgatás.
- *Info Rádió Aréna:* Idézi a leadott beszélgetést. Meghívott Garamvölgyi László: arról, hogy miért nincsenek előzetesen az Engellel telefonálók. Az egyre brutálisabb bűncselekményekről: Bilkei Pál pszichológus, és arról, hogy a brutálitásról való tájékoztatás tovább gerjeszti a brutalitást.

Május 19-e az új információival új témát kínál a sajtónak. A lehallgatási felvételek nyilvánosságra hozatala egyértelműsíteni kívánja, hogy miért lépett fel a mellény nélküli rendőri egység. Ezzel mindinkább háttérbe szorulnak a mellény hiányát kifogásoló cikkek. Előtérbe kerül viszont az ügyészség munkája és a folyamatosan idézett, illetve meghívott Turi András, aki visszafogottan és tényszerűen kommunikál. Őt gyakorlatilag semmilyen támadás sem éri, igaz, nem is lenne miért.

A temetés érzelmes leírásában a legőbb idézet Salgó László mondata: „*A bűnözők féljenek ebben az országban, senki sem emelhet fegyvert sem védtelen állampolgárra, sem rendőrré.*” A temetés mellett továbbra is fő téma Engel, illetve egészségi állapota. Először hallani védőjéről, aki, talán mert meghatalmazott (?), egyáltalán nem kívánja kimosni a tetteit, sem háritani a felelősséget (szemben a más ügyben tapasztaltakkal). Leginkább védelem állapotáról beszél.

Második szakasz:

A vádemelés – 2003. augusztus 2.

Az *Observer*-megfigyelés egyetlen napilapot tartalmazott, a *Népszabadságot*, amelyben *Vádemelés rendőrgyilkosságért* címmel jelent meg egy szakszerű tudósítás a vádról, a várható büntetési tételről, és amelyben felidéztek a korábbi eseményeket is. A cikkben megszólalt Turi András. Az elektronikus médiában megjelenő hírek mindegyikében szerepelt Turi András, illetve a *Kékkény* műsorában a védő is.

A rendelkezésre álló cikkek és műsorok szakszerűen, érdelemmentesen és viszonylag röviden számolnak be a vádemelés megtörténtéről. Ez részben annak köszönhető, hogy Turi András nyilatkozik az ügyben. A sértettéről már nemigen esik szó. A rövidség oka lehet a nyári szezon is, ami nem az ilyen ügyeket igényli a médiában. Ugyanakkor a sajtófigyelés biztosan hiányos, mert ez a rövid típusú tájékoztatás nyilván minden vezető médiumban nyilvánosságot kapott.

Harmadik szakasz:

Büntetőper kezdődik – 2005. május 27.–június 12.

Az Engel-ügy folytatása egy év elteltével jelentkezik újra a sajtóban. Az apropó az elsőfokú tárgyalás megkezdése. A történet általában már nem a címlapokon szerepel. Az áldozat központi szerepét, személyiségét, életrajzát stb. a vádlott előtérbe kerülése váltja fel. Új szereplőként megjelenik a *bíró*, neve említésével. Ez a szakasz elsősorban leíró jellegű. Kommentárok, értékelések, kritikák nincsenek benne, és így eltűnnek a nyilatkozók. A sajtót leginkább az a sajátos tény érdekli, hogy Engel zárt tárgyalást kér, mivel szerinte a sajtó árthat neki, egészségének és családjának. Ezt a kérését egyébként nem teljesítik.

Írott sajtó: A per

- *Magyar Nemzet*: Kezdődik Engel pere. (Tényszerű, szakszerű, visszautal Engel korábbi ügyeire, fénykép Engelről.)
- *Mai Lap*: Akiért egy rendőrtiszt az életét adta. (Szakszerűtlen, érzelmekre apelláló, némileg tényszerűtlen is. Hosszú beszélgetés a harmonikással.)
- *Népszabadság*: Engel nem vall. (Engel állapotáról, esetleírás, zárt tárgyalás kéréséről. Alapvetően szakszerű. Megjelenik: a bíró név szerint. Kritika, egyéni vélemény, értékelés nincs.)
- *Népszava*: Tolókocsiban Engel, a rendőrgyilkos. (Korrek tájékoztatás, kritika, és vélemények nélkül. Kiegészítés: egészségi állapotról.)
- *Népszabadság*: Mit titkol Engel? (Rövid leírás a tárgyalás gyakorlati kérdéseiről. Rövid, tény- és szakszerű. Kritika, egyéni vélemény, értékelés nincs.)

Írott sajtó: A helyszíni szemle

- *Magyar Nemzet*: A rendőrgyilkosság titkos tanúi vallottak. (A zárt ülésről, és arról, hogy kiket hallgattak meg. Rövid, leíró, némileg találgat arról, hogy Engel elismerte a gyilkosságot.)
- *Népszabadság*: Engel-per – helyszíni tárgyalás. (Beszámoló az eseményről. Nyilatkozik az ügyvéd arról, hogy semmi sem történt, és Engel eddig sem tagadta a vádat, és Albert Viktor, a Fővárosi Bíróság sajtótitkára. Tény- és szakszerű leírás.)
- *Népszava*: Rendőrgyilkos a tett helyszínén. (Az események összefoglalója. Nyilatkozik az ügyvéd arról, hogy semmi sem történt, és Engel eddig sem tagadta a vádat, valamint Albert Viktor, a Fővárosi Bíróság sajtótitkára. Tényszerű, kritika, vélemény nélkül.)
- *Mai Nap*: Bírósági és ügyészségi alkalmazott helyettesítette a rendőrgyilkost és áldozatát. (A lényegtelenet ragadja ki, mint mindig, érdekesítő izgalommal írja le a szemlét, plusz némi kis „úgy tudjuk” az Engel-vallomásról. Bulvár jelleg.)

Elektronikus sajtó: A per

- *Danubius Rádió*: Nem tett vallomást Engel. (Rövid, leíró, tény-, de nem szakszerű. Kritika, egyéni vélemény, értékelés nincs.)
- *MTV1 Híradó*: Nem tett vallomást Engel. (Rövid, tény- és szakszerű. Kritika, egyéni vélemény, értékelés nincs.)
- *RTL Klub Híradó*: Nem tett vallomást Engel. (Bejátszás a tárgyalásról Engelről. Kritika, egyéni vélemény, értékelés nincs.)

Elektronikus sajtó: A helyszíni szemle

Mivel a helyszíni tudósításhoz a harmonikaművész nem járult hozzá, így az elektronikus média igen szűkszavúan számolt be az eseményről, vélemények, kritikák nélkül.

- *RTL-Klub*: Tudósítás a helyszínről. Két mondat a védőtől.
- *MTV1 Híradó*: Beszámoló a helyszíni szemléről.
- *Info Rádió*: A szemléről, beszél a védő, de nem árul el sokat, csak hogy nem akar olyan szigorú minősítést.

Negyedik szakasz:

Az elsőfokú ítélet – 2004. július 5–12.

- *Népszabadság*: Életfogytiglan a rendőr gyilkosának. Hosszú tényszerű leírás az esetről és összefoglaló a perről. Szak- és tényszerű. Hosszabban idézi Engelt, amikor kábítószer hatá-

- sáról számol be. Elsőfokú az ítélet, nem jogerős: pontosan közölve. Vélemény, kritika nincs.
- *Magyar Nemzet*: Élete végéig ülhet Engel. Hosszú tényszerű leírás az esetről és összefoglaló a perről. Szak- és tényszerű. Hosszabban idézi Engelt, amikor kábítószer hatásáról számol be. Elsőfokú az ítélet, nem jogerős: pontosan feltüntetve. Vélemény, kritika nincs.
  - *Magyar Hírlap*: Rövid MTI-közlemény leadása, nem címlapon.
  - *Mai Lap*: Tényleges életfogytiglan a rendőrgyilkosnak. Érzelmekkel teli beszámoló, idézi a védőt arról, hogy miért fellebbez. Kritika nincs.
  - *RTL Klub*: Helyszíni tudósítás a tárgyalásról, idézve a bírót, Engelt, kommentálva az ítéletet (mit jelent a tényleges életfogytiglani). Tény- és szakszerű, kritika, vélemény nincs.
  - *Danubius Hírek*: Rövid, tömör, bírói bejátszással, és Engel megbánó szavai. Tény- és szakszerű, kritika, vélemény nincs.
  - *MTV1 Híradó*: Rövid felkonferálás az ítéletről. Utána valószínűleg bejátszás, de ez nincs az anyagban. Rövid összefoglaló arról, hogy mi történt.
  - *TV2 Tények*: Helyszíni tudósítás a tárgyalásról, idézve a bírót az ítéletről, és Engelt (a megbánásról és bódultságról). Tény- és szakszerű, kritika, vélemény nincs.
  - *Kossuth Rádió*: Rövid helyszíni tudósítás a tárgyalásról, idézve a bírót az ítéletről. Tény- és szakszerű, kritika, vélemény nincs.

Az ítélet utáni napon már jóval kevesebb a megjelenés, ami a közvélemény érdeklődésének erős lankadását mutatja. Ekkorra azonban már sokkal „érdekesebb” ügyek is vannak, például a Kulcsár-ügy.

- *Duna TV reggel*: rövid beszámoló az ítéletről, tény- és szakszerű, kritika, észrevétel nincs.
- *MTV1 Kétfény*: Beszámoló a tárgyalásról és az ítéletről, rövid bejátszások: bírót, illetve Engelt. Meghívott: Zsombok György, Nemzeti Nyomozó Iroda: „*En a bírónő utolsó szavaira hiunám fel a figyelmet (...) de az üzenet jellegét talán, hogy addig, amíg dolgoznak olyan rendőrök, akik a vállalt kötelességeiket így teljesítik, addig a társadalom, az emberek bízhatnak a rendőrségben.*” Tény- és szakszerű, kritika nincs, de a nyilatkozó pozitívan értékeli az ítéletet.

Az elsőfokú ítélet ismét visszatornázza magát a címlapokra. A tárgyalási tudósítások során a tárgyaláson szereplők közül elsősorban Engel és a tanúk kapnak helyet, néhol megjelenik a védő, aki fellebbezésről szól, illetve viszonylag gyakrabban helyet kap a bíró az ítéletet kommentálva. Ez a felállás érthető is, hiszen átrendeződtek a szerepek, más most a főszereplő. Ugyanakkor sem az eljárást, sem a hatóságokat (ügyészség, rendőr, bíró) nem illeti kritikával a sajtó. Leginkább korrekt tudósításokról olvashatunk, hallhatunk, még a szakszerűséggel sincs nagyobb gond. Az ítéletet sem bírálja senki, akárcsak az eljárást és a szereplőket. A sajtó, mondhatni, meglepően visszafogott.

Otödik szakasz:

A másodfokú eljárás és az ítélet – 2005. április 27–28.

A másodfokú eljárásról és az ítéletről számszerűleg még kevesebb a sajtómegjelenés. Mondhatni, az ügy már kifújít, azóta vannak sokkal érdekesebbek. Címlapon sem szerepel sehol. A legtöbb médiumban bár nem vezető hírként, de főműsoridőben tájékoztatnak az ítéletről. A legtöbb helyen az enyhítés tényét emelik ki, azzal, hogy például 33 év múlva, vagyis 75 éves korában szabadulhat Engel. Ez azonban tényközlés inkább, és nem kelt indulatokat. Nem keresnek kommentátorokat a médiumok. Idézik a korábbi tárgyalást, illetve a másodfoknál kiemelik az enyhítés okát. Az idézettek között az ügy menetében először megjelenik maga Engel is, aki meg is szólal érdekes újdonságként. A megjelenések tárgyalásról tudósítási része általában szakszerű, és az ítéletet is jól közvetítik, gyakran bevágva a bíró mondatait. Az Engel-ügy ezzel a közvélemény számára véget ér, kivéve, ha utólag valami újdonság nem derül ki.

2005. április 28. – írott sajtó

- *Népszabadság*: Enyhítették Engel ítéletét – Rövid MTI-közlemény leadása, tény- és szakszerű, kritika, vélemény nélkül.
- *Magyar Hírlap*: Hatsorosra rövidített MTI-közlemény (lényeg: legkorábban 33 év múlva szabadulhat). Tény- és szakszerű, kritika, vélemény nélkül.

- *Magyar Nemzet*: Enyhítés Engelnek – Hosszabb beszámoló a tárgyalás menetéről, a szereplőkről, az enyhítés indoklásáról a bírót, illetve az előzményekről Engelt idézi, miszerint felülvizsgálati kérelmet nyújt be. Tény- és szakszerű, kritika, vélemény nélkül.
- *Blikk*: Engel: „Szívesebben haltam volna meg én” – Hosszan és érzelmet keltően keltően Engelről (keresek székben tolták be tegnap) és véleményéről. Tény- és szakszerűtlen. Engel egyet nem értését közli.
- *Színes lap*: 75 évesen szabadulhat – Az ítéletről. Tényszerű, szakszerűtlen, rövidhír, kritika nélkül.

Három év közel 200 sajtómegjelenését tekintettük át az Engel-ügy kapcsán. Ennek alapján elmondható, hogy sem az ügyészség, sem a többi eljáró hatóság sem kívánhatna kedvezőbb médiabemutatót eljárása során.

Ez a „vonzó” helyzet egyébként nem jellemző a magyarországi nagy sajtóvilágosságot kapott esetek kezelésére. Arra, hogy itt mégis így történt, több szempontból is az ügy sajátosságai kínálnak választ. Elég ritka az ilyen nagy port kavarázó ügyeknél, hogy ennyire tiszta lenne a tényállás, valamint a szerepek leosztása. Adott a rossz szándékú, többszörösen büntetett, akár a móri elkövetéshez is kapcsolódó elkövető, Engel Zoltán, valamint a hős rendőr, aki az idős házaspár és a társa védelmében életét áldozza. Ez a ritkán ilyen világos felállás már eleve adja, hogy a közvélemény egyértelműen ítélheti el Engelt, kizárva a szolidaritás legkisebb morzsáját is (szemben például a „Viszkis” ügyével). Így a rendőrség sem tud akkorát hibázni (golyóálló mellény nélkül küldi élesbe a kollégát), hogy azt végül ne tudná megmagyarázni. Ennek az ügynek a kapcsán gyakorlatilag egyedül a rendőrségi eljárást éri nagyobb kritika, de ezt a jó kommunikáció (a gyorsaság szükségessége, a rendőr feladata a köz védelme élete árán is – és mindehhez a lehallgatások közzététele), valamint az Engel iránti ellenszenv a bírói szakra teljesen eltünteti.

Az ügy speciális azért is, mert rendőr az áldozat, és emiatt az ügyészség is megjelenik már a kezdetekkor. Az ügyészség képviselője végig jól kommunikálja az esetet, gyakran és megfelelően nyilatko-

zik a médiában (főként Turi András és Borbély Zoltán személyében), sőt a mellényügy lecsengése után a bírói szakaszig elsődleges célpontjává válik a megkereséseknek. A nyilatkozatok aggálytalanok, azokat semmilyen kritika, illetve észrevétel nem követi. Ezt erősíti egyébként a védelem gyengesége is, valamint az, hogy a megszokottól eltérően a vádlott nem nyilatkozik. A sajtó, önmagát cáfolva, nem próbálkozik Engelnek felmentést kínálni tettehez, így a gyanúsított nem tudja kihasználni például azt az ebből a szempontból előnyös helyzetét, hogy ő is súlyosan sérült, gyakorlatilag megbénult. Ezzel elveszti azt a lehetőséget, hogy legalább a közvélemény enyhébben ítélje meg. Bár az állapota közismert, senkiben sem ébred szánalom emiatt. Ez az „előnye” valószínűleg az ügyvéd oda nem figyelése miatt is kihasználatlan marad. A kirendelt védő meglehetősen súlytalanul látja el a védelmet, különösen az ilyen ügyekben megszokottakhoz képest. Ritkán és halványan nyilatkozik, szinte elismeri védenca bűnösségét, senkit sem okol (például a rendőrséget a mellényhiány miatt, ami a rendőr halálához vezetett). Így gyakorlatilag – az ilyen súlyú esetekhez képest ritkán, és gyengén szerepelve – meg sem kísérel bármiféle megértést, szimpátiát kelteni ügyfele iránt.

Mire Engel rádöbben arra, hogy stratégiai és személyi váltás kell, már elkésett. Az ügyvédcseré után (2005. február) látszik, hogy előkerül egy megkésett védekezési stratégia (bódulat és a rendőri szakszerűtlenség: kvázi mást is terhel felelősség, nem csak engem), és a jogerős ítélet után Engel nyilvánosságra lép. Ennek eredménye jól visszatükröződik az utolsó időszak híreiben. Itt már felmerül rossz állapota, tolószék stb., de ezzel már csak az esetleges felülvizsgálatnál remélheti a köz szánalmát elérni. Mindehhez társul még ráadásul a titokzatos móri szál, a Farkashoz fűződő kapcsolat, ami – nyilván a rendőrségi közlés alapján – már a kezdetekkor a köztudatba került. Mindez a sajtó – a megszokotthoz képest – viszszafozott, és az eljáró hatóságokkal kapcsolatos egyértelműen pozitív értékeléséhez vezet. Emellett fontos tény az is, hogy ez a bűnügy úgy kavart fel nagy indulatokat, hogy nincs politikai szála, politikusok nem is szólalnak meg benne. Így nincs helye találgatásoknak, gúnyos észrevételeknek, mert nincs miről.

Speciális az Engel-ügy azért is, mert az eset minden szereplője ismert vagy ismertté válik, és név szerint említik a híradások. Ez az ügy jellegével magyarázható, és alapvetően nem támadható még az áldozat nevének és adatainak ismertté tétele sem, hiszen ő hősi tettevel akarátán kívül közszereplővé vált. Aggályosnak tűnik ezzel szemben az, hogy családtagjai neve és adatai is nyilvánosságra kerülnek, hiszen az apa vált közszereplővé, nem ők. Érdekes, hogy a megtámadni készült személy, a harmonikaművész nevének és lakóhelyének ismertté válása sem jelent problémát, sőt annak a művész szempontjából még némi PR-szerepe is van (koncert az áldozat emlékére).

Vélemény, kritika (a mellényügyet kivéve) nem jelentkezik az eljárás befejeztéig, a sajtó és ezáltal a közvélemény is elfogadja először a tényleges életfogytig tartó, majd az enyhébb ítéletet. Eddigre persze (két évvel az eset után) már egészen más hírek foglalkoztatják a közvéleményt (például Kulcsár és a K&H).

Osszességében tehát ez egy nagyon *nem tipikus* eset, amely jó színben tünteti fel a hatóságokat, így az ügyészséget is, jó kommunikációs stratégiát tükröz, jellege miatt az eljáró hatóságok kapnak benne szót a leginkább, miként az más ügyben is kívánatos lenne. Mindezt ugyanakkor értékelhetjük úgy is, hogy az eset jól mutatja a sajtó közvéleményt befolyásoló erejét. Egyrészt ugyanis Engel „elhallgatásával” – ami valószínűleg az elhibázott védőválasztásnak is köszönhető – nem enged teret a megbánás, illetve az „őt is megbüntette a sors” sugárzásának, másrészt pedig nem kritizálja, támadja az eljáró hatóságokat (jelen esetben a rendőrséget a mellény hiánya okozta értelmetlen halál miatt). Azaz pálcát tör a vétkes felett, és egyértelműen elítéli őt.

Osszegzés

A bűnügyi hír a tájékoztatás olyan területe, amely jellemzően nagy és általános érdeklődésre tarthat számot. A bűn világának sajátos vonzereje van, szenzációértékű, izgalmas és borzongatóan érdekes a publikum számára – a bűn „eladja a lapot”. A bűnösök és ál-

dozatok életének minden perce izgalmassá, hírértékűvé válik – és egyszerű árucikké. A két büntetőügy elemzésének közös tanulsága a személyiségi jogok semmibevétele, a „nyomozó hatóságként” is működő és a bíróság helyett is ítélező média. A három év egy-egy hónapjának tudósításait elemző vertikális vizsgálat a bűnügyi tudósításokat és az igazságszolgáltatásról szóló híreket is átszövő politikáról és az erőszak és a gazdasági bűnözés felülreprezentáltságáról tanúskodik.

Ne feledjük, a legtöbb embernek nincs közvetlen személyes tapasztalata erről a világról. Az átlagos (a bűnözéssel szakmai vagy egyéb kapcsolatban nem álló) polgár nem tudja, milyen is a bűnözés és a büntető jogszolgáltatás valójában; azt a képet ismeri, azt a világot gondolja valóságosnak, amit számára a média kultivál.

Ez a média hatalma, és ez nem kevés.

IRODALOM

Jewkes, Yvonne: *Media and Crime.* Sage Publ., 2004

Morvai Krisztina – Simek Kitti: *Kitti. Rettegés és erőszak – otthon.* Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005

Virág György: *Bűn és bűnhődés a sajtóban.* *Jel-Kép,* 1982/3.

A bűnügyi nyilvántartás helyzete és fejlesztésének lehetőségei

A tanulmány a bűnügyi nyilvántartási rendszerek áttekintése nyomán különbséget tesz kriminalisztikai, eljárásjogi és közigazgatási nyilvántartások között. Megállapítja, hogy sem a jogi szabályozásban, sem pedig az adatkezelés szervezeti rendjében nem tükröződik elég határozottan ennek a hármastársadalmi rendeltetésnek a különválasztása. A szerző kifogásolja azt a helyzetet, amely szerint a kriminalisztikai rendeltetésű nyilvántartások gazdái nem a nyomozó hatóságok, hanem a belügyi igazgatás. Hangsúlyozza a bűnügyi technikai szakértelem fontosságát a kriminalisztikai információk összegyűjtésében és felhasználásában. Az írás vitatja az igazságügyi szakértőkről szóló új törvény olyan értelmezését, amely veszélyeztetheti a bűnüldözés technikai támogatását.

A bűnüldözési adatkezelés első formáit a XIX. század végén létrehozott rendőrségi nyilvántartások jelentették. Ezek jellemzője a széttagoltság, a párhuzamos kiépítés, valamint a manuális gyűjtés és felhasználás volt. A kevés számú és a helyi kriminalitást nyomon követő adattárak közvetlenül támogatták az illetékességi területen előfordult bűnesetek felderítését, igazodtak a detektívek szakmai tapasztalataihoz, követték a nyomozások szükségleteit, de nem voltak hozzáférhetőek a közigazgatás más ágazatai számára.

A XX. század elején ezt a rendszert váltották fel – a hírközlés jelentős fejlődésének köszönhetően – a központi adattárak. A rendőrségi nyilvántartás ebben az időszakban formálódott elsőrendű kriminalisztikai eszközzé. A kriminális adatokat gyűjtő hivatalok a később létesülő rendőrségi technikai laboratóriumok csíráinak tekinthetők.¹

¹ Az Országos Bűnügyi Nyilvántartó Hivatal 1909-ben létesült a Belügyminisztériumban. Daktiloszkópia 1904–2004. 100 éves a daktiloszkópia Magyarországon. BM Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2004, 25. o.

A központosítás azt jelentette, hogy az adattárak leváltak a közvetlen felhasználókról, a Belügyminisztérium szervezetébe integrálódtak, az ügykezelés erősen bürokratikussá vált, de megőrizte tiszta bűnüldözési funkcióját. (A 30-as évek belügyi igazgatásában a központi nyilvántartások kezelését a hivatalba berendelt rendőr és csendőr tisztviselők végezték, akik a szakmai zsargonban munkájukat csak „telefonos nyomozásnak” nevezték. A kifejezés jól mutatja a rendszer szakmai rendeltetését.)

1945 után ezt a struktúrát – eltekintve a háború okozta anyagi veszteségektől – viszonylag épen megőrizte a Belügyminisztérium, ami a későbbi állampárti berendezkedésben, 1953-tól rendőrminisztérium lett. A belügyi igazgatást a monolit politika hatalmi eszköznek tekintette, ennek megfelelően a politikai és a szakmai irányítás teljes összeolvastását hajtotta végre. A központi nyilvántartás ettől kezdve elvesztette korábbi homogenitását. A kriminalisztikai gyűjtés és felhasználás mellett szervezati irányítási és ügyviteli feladatok is megjelentek, majd 1964-től a bűnügyi statisztika is itt kapott helyet. Az így kibővített adatfeldolgozó szolgálat már nem kizárólag a nyomozásokat támogató eszközként, hanem a legfelsőbb állami és pártvezetés információs monopóliumának biztosítása érdekében működött. Jellemzője lett a bürokratizmus, a végrehajtó szolgálatok felhasználói igényeinek háttérbe szorítása a vezetői szükségletekkel szemben, a rendkívül nehézkes és a hierarchiához igazodó hozzáférés. Mindennek következményeként a nyilvántartások megbízhatóságának egyik legfontosabb eleme, a pontos és gyors adatbevitel, jelentősen romlott, mert az adatszolgáltatók nem voltak érdekelve a minőség fenntartásában. Ellenben gyarapodtak azok a helyi „maszek” nyilvántartások, amelyek éppen a központi adattárakhoz való nehéz hozzáférést pótolták.

A számítógép nyolcvanas évek eleji megjelenése az előbbiekben vázolt helyzeten nem javított. A megyei rendőr-főkapitányságokon helyi számítógépes nyilvántartások születtek, amelyek egymással nem voltak összekapcsolhatók, a lokális bűnüldözésben jól hasznosultak, de a bűnözés legveszélyesebb formáival szemben hatástalannak bizonyultak. A központi számítógépes fejlesztésekből hiányzott a rendszerszemlélet, a korábbi manuális korszak vala-

mennyi ellentmondása megmaradt, sőt azok a számítástechnika adottságai miatt még feszítőbbé váltak.

1990-ben új belügyi struktúra formálódott, amelynek témánk szempontjából az volt a legfontosabb jellemzője, hogy a már 1987-től általános közigazgatási feladatokkal kiegészült minisztérium kizárólagos rendőri jellege végképp megszűnt. Az országos rendőrfőkapitányság minisztériumi főcsoportfőnökségből önálló országos hatáskörű rendvédelmi szervvé alakult. Ennek a fordulatnak a jogállam kiépítésében meghatározó jelentősége volt, mert a szakmai és a politikai irányítás szétválasztásának szervezeti feltételét jelentette. Csakhamar kiderült azonban, hogy további jogszabályi és működési biztosítékokra is szükség lenne, ezek azonban jóval lassabban hozhatók létre, olyannyira, hogy egy részük még napjainkban is hiányzik. Mindezek a megállapítások a bűnügyi nyilvántartás rendszerváltozást követő fejlesztését is jól jellemzik.

A rendőrségi adatkezelés legfontosabb jogforrása a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (lex generalis, a továbbiakban: Rtv.), valamint a bűnügyi nyilvántartásról szóló 1999. évi LXXXV. törvény (lex specialis, a továbbiakban: Bnyt.). Minthogy azonban e törvények végrehajtási rendeleteinek kiadására még nem került sor, a bűnügyi adatkezelés törvényességét biztosító jogszabályi feltételek csak részben jöttek létre.

A nyilvántartási rendszerek korábbról örökölt működési kultúrája mind nehezkesebben felelt meg a demokratikus jogállami várakozásoknak. Megmaradt a nyilvántartások széttagoltsága a Belügyminisztérium és a rendvédelmi szervek között, nem oldódott a bürokrácia, a hozzáférés változatlanul a hierarchiához és nem a szakmai szükségletekhez igazodik, nincs világos megkülönböztetés a bűnügyi, a közigazgatási szolgáltató, a statisztikai számbavételt lehetővé tevő, valamint a szervei működésre és a belső adminisztrációra vonatkozó nyilvántartások között.

A nyilvántartások kriminalisztikai eszközként történő továbbfejlesztését a nemzetközi rendőrségi együttműködés is sürgeti, mint hogy annak a leghatékonyabb formái éppen az integrált adatbázisok. Mindez igaz az Interpol és az Europol tevékenységére is.

A bűnügyi nyilvántartások rendjének jogi szabályozása

A rendvédelmi szervezeti törvények az adatkezelésről

Az Rtv. 76. § (1) bekezdése szerint: „A rendőrség a törvényben szabályozott bűnmegelőzési, bűnüldözési (a továbbiakban együtt: bűnüldözési), valamint államigazgatási és rendészeti feladatainak ellátásához – központi, területi és helyi szinten – a bűncselekmény elkövetésével gyanúsítottak, a büntetőeljárás alá vontak, a sértettek és egyéb közreműködők, az államigazgatási eljárásban ügyfelek, valamint egyéb érintettek személyes adatait, illetőleg más adatokat kezeli.”

A rendőrségi adatkezelés alkotmányosságát az Alkotmánybíróság 44/2004. (XI. 23.) AB határozata részletes kontroll alá vette, és kisebb korrekciókkal, amelyek a célhoz kötöttség elvének maradéktalan érvényesülését szolgálták, az 1994-ben kialakított megoldásokat alkotmányosnak találta.

A határőrizetről és a határőrségről szóló 1997. évi XXXII. törvény 65–77. §-ai tartalmazzak adatkezelési szabályokat.

A vám- és pénzügyőrségről szóló 2004. évi XIX. törvény külön rendelkezik a bűnügyi adatkezelésről, és külön a közigazgatási adatkezelésről.

Törvény a bűnügyi nyilvántartásról

A bűnügyi nyilvántartásról és a hatósági erkölcsi bizonyítványról szóló 1999. évi LXXXV. törvény (Bnytv.) célja, hogy meghatározza a bűnügyi nyilvántartások körét és az azokban nyilvántartott adatokat, megállapítsa az egyes nyilvántartások részére történő adatközlés, valamint az adatigénylés és adatszolgáltatás szabályait, továbbá rögzítse az adatkezelés feltételeit.

A Bnytv. 2. §-a szerint: „E törvény alkalmazásában bűnügyi nyilvántartás

- a) a büntettek,
- b) a kényszerintézkedés alatt állók,
- c) a büntetőeljárás alatt állók,

d) az ujj- és tenyérnyomatok, a fényképek (a továbbiakban: daktiloszkópiai és fényképanyilvántartás), valamint
e) a DNS-profilok
nyilvántartása.

A bűnügyi nyilvántartás az e törvényben meghatározott adatokat tartalmazó, közhitelű hatósági nyilvántartás, amelynek feladata az e törvényben meghatározott adatok gyűjtése, kezelése, azokról okirat kiadása, törvényben meghatározott jogosultaknak adatok szolgáltatása.

A büntettek, a kényszerintézkedés alatt állók, a büntetőeljárás alatt állók, a DNS-profilok nyilvántartását, illetve a daktiloszkópiai és fényképanyilvántartást a belügyminiszter irányítása alatt álló, a belügyminiszter rendeletében kijelölt szerv kezeli.

A 2. §-ban meghatározott nyilvántartás törvényességi felügyeletét a Legfőbb Ügyészség látja el.

A büntetőügyekben hozott jogerős határozatok végrehajtásának törvényessége felett az ügyész gyakorol felügyeletet (alkotmány 51. § (2) bek.).

A Magyar Köztársaság Ügyészségéről szóló 1972. évi V. törvény (a továbbiakban: Ütv.) 11. §-a értelmében az ügyész ellenőrizheti – többek között – a bűnügyi nyilvántartás törvényességét.

A büntetés-végrehajtás törvényességének ügyészi felügyeletéről az Ütv. 28. §-a (1) bekezdésének felhatalmazása alapján kiadott 1/1990. Legf. Ü. utasítás (a továbbiakban: Ut.) rendelkezik.

E szerint a Belügyminisztérium bűnügyi nyilvántartási tevékenysége felett a Legfőbb Ügyészség látja el a büntetés-végrehajtási felügyelet feladatait, amelynek keretében az ügyész ellenőrzi a bűnügyi nyilvántartás törvényességét (Ut. 1. § (1) bek. és 2. § (1) bek. e) pont).

A törvény 6. §-a az előbbieknél megfelelően a Legfőbb Ügyészséget nevesítve szól a bűnügyi nyilvántartás törvényességi felügyeletének ellátásáról.

A bűnügyi nyilvántartás körébe tartozó, korábban már meghatározott adatszoportokat egymástól független, önálló nyilvántartásokban kell kezelni. A személyes adatok kezelése akkor törvényes, ha csak addig az ideig tart, ameddig az adatkezelés célhoz kötöttsége

fennáll, valamint ha az adatkezeléssel járó jogkorlátozás mértéke arányos az elérendő törvényes céllal.

A nyilvántartások önállóságának követelménye azért is elvi jelentőségű, mert a törvény a későbbiekben az általuk végzett adatkezelések célhoz kötöttségének különbözőségére, egyben az arányosság követelményére figyelemmel állapítja meg a büntügyi nyilvántartások adattartalmát, az adatok nyilvántarthatóságának időtartamát, valamint az adatigénylésre jogosultakat.

A büntetettek nyilvántartásának célja a büntetett, illetve a büntetlen előélet tényének megállapítása bűnüldözési, igazságszolgáltatási és nemzetbiztonsági érdekből, valamint az érintett jogai gyakorlásának biztosítása, illetőleg mások jogainak és biztonságának védelme érdekében.

A büntügyi nyilvántartáshoz kapcsolódó további jogszabályok

A Szervezett Bűnözés Elleni Koordinációs Központról szóló 2000. évi CXXVI. törvény több nyilvántartással összefüggő rendelkezést tartalmaz:

A központ az e törvényben meghatározott feladatainak ellátása céljából az együttműködő szervek adatszolgáltatásából származó adatokat, ezen belül a következő személyes adatokat kezeli:

- a) azon felderítés alá vont személy természetes személyazonosító adatait, valamint a személyének azonosítására alkalmas egyéb adatokat – ide nem értve a személyazonosító, adóazonosító és társadalombiztosító azonosító jelet, valamint az ujjnyomatot, az arcfényképet és a DNS-t –, akivel szemben a törvény 4. §-ában megjelölt bűncselekmény gyanúja merül fel;
- b) azon személy bűnös kapcsolatainak természetes személyazonosító adatait, valamint a kapcsolat jellegére vonatkozó adatokat, akivel szemben a törvény 4. §-ában megjelölt bűncselekmény gyanúja merül fel.

Az együttműködő szerv, valamint a Legfőbb Ügyészség a törvényben megjelölt bűncselekmények miatti büntetőeljárás megindításának kezdeményezéséről, illetve a büntetőeljárás megindításának,

valamint megszüntetésének tényéről, továbbá a büntetőeljárás alapjául szolgáló bűncselekmény minősítésének megváltozásáról a központot tájékoztatja.

A büntetőeljárás megindítását követően az együttműködő szervtől és a Legfőbb Ügyészségtől a központ az adattal érintett bűncselekmény miatti büntetőeljárás megindításának tényére, illetve az eljáró hatóságra vonatkozóan igényelhet adatokat, amelyek alapján az együttműködő szerv a törvényben meghatározott adatkörben köteles adatszolgáltatást teljesíteni.

Nyilvántartási szabályok a személy- és tárgykörözésben

A személy- és tárgykörözésről szóló 2001. évi XVIII. törvény (a továbbiakban: Sztktv.) alkalmazásában

- a) *körözés*: az ismeretlen helyen lévő személy vagy tárgy felkutatása, illetve ismeretlen személy vagy holttest személyazonosságának megállapítása érdekében végzett intézkedések összessége;
- b) *körözésselrendelés*: személy vagy tárgy felkutatására, illetve személy vagy holttest személyazonosságának megállapítására irányuló határozat, illetőleg személy felkutatását, egyben elfogását és meghatározott hatóság elé állítását elrendelő határozat (elfogatóparancs) meghozatala;
- c) *nemzetközi körözés*: nemzetközi szerződés, valamint viszonyossági gyakorlat alapján büntető-, polgári vagy közigazgatási ügyben magyar hatóság kezdeményezésére más állam hatósága által az adott állam területén, illetve külföldi állam hatósága kezdeményezésére magyar hatóság által a Magyar Köztársaság területén végzett körözés;
- d) *terepkutatás*: köz- vagy magántulajdonban álló ingatlan – kivéve a magánlakást – vagy meghatározott része (ideértve az ingatlanon található járművet is) technikai eszköz igénybevetelével vagy anélkül történő átkutatása a körözött személy, illetve tárgy megtalálása érdekében;
- e) *egyedi azonosításra alkalmas tárgy*: amely
  - számokból, betűkből, írásjelekből, matematikai műveleti jelekből, illetve ezek kombinációjából álló jelsorozattal, így különösen okmányszámmal, alvázszámmal, vázazonosítóval, motorszámmal, rendszám-

- mal, gyártási számmal, gyári számmal rendelkezik, illetve okmányazonosító jelet tartalmaz,
- egyéb egyedi ismérve alapján – az *előző* pontban meghatározottak hiányában is – kétséget kizáróan azonosítható.

A személyek, holttestek és tárgyak körözésével kapcsolatban e törvényben meghatározott személyes adatokat, valamint jogszabályban meghatározott egyéb adatokat, továbbá az adatokban bekövetkezett változásokat körözési információs rendszerben kell kezelni. A körözési információs rendszer számítógépes adatbázisban rögzített, az azt kezelő számítástechnikai eszközzel olvasható és kinyomtatott formában is megjeleníthető körözési tájékoztató rendszerből és körözési nyilvántartásból áll. *A körözési információs rendszert a rendőrség kezeli.*

A külföldiekre vonatkozó nyilvántartási szabályok

A külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2001. évi XXXIX. törvény szerint a többszöri eljárás megakadályozása céljából az idegenrendészeti kiutasítást elrendelő vagy a bírósági kiutasítást végrehajtó idegenrendészeti szerv intézkedik a külföldi ujjnyomatának levételéről. Az ujjnyomatot a külföldi igazolt, ennek hiányában az általa közölt természetes személyazonosító adatainak, állampolgárságának, továbbá tartózkodási helyének megjelölésével haladéktalanul továbbítani kell a törvényben meghatározott adatkezelő szervnek.

A dublini egyezmény hatékony alkalmazása érdekében az ujjnyomatok összehasonlítására irányuló „Eurodac” létrehozásáról szóló 2725/2000/EK tanácsi rendelet 8. cikk (1) pontja alapján az ujjnyomatot a határőrség idegenrendészeti szerve, illetve az az idegenrendészeti hatóság rögzíti, amely a külföldivel szemben először intézkedést foganatosított. A külföldi az ujjnyomatának rögzítését köteles tűni.

A menedékjogról szóló 1997. évi CXXXIX. törvény nyilvántartásra vonatkozó rendelkezései:

A menekültügyi nyilvántartás olyan központi hatósági nyilvántartás, amely a menekültek, a menedékesek, továbbá a kérelmezők (a továbbiakban együtt: külföldi) személyes adatait, a tartózkodásukkal, az őket megillető ellátással összefüggő adatokat, valamint az azokban bekövetkezett változásokat tartalmazza.

A bűnügyi nyilvántartások működése

A bűnügyi nyilvántartás funkciói, a célhoz kötöttség elve

A bűnügyi nyilvántartás története azt igazolja, hogy e nyilvántartások kriminalisztikai szempontok alapján alakultak ki kettős funkcióval:

1. Az ismeretlen tetteses bűnesetek tárgyi jegyeinek és az elkövetés jellemző módszereinek nyilvántartásba vétele abból a tapasztalatból történt, hogy a bűnisméltők hasonló módszerekkel követnek el újabb bűncselekményeket, ezért a kézre kerített elkövetők korábbi cselekményei is feltárhatók a nyilvántartásban rögzített adatok alapján.
2. Az elkövetők személyes adatainak és azonosításra alkalmas jellemzőinek nyilvántartásba vétele lehetővé teszi az ismert elkövetők újabb bűncselekményeinek leleplezését.

Mindazokat az adattárakat, amelyek az előbbi funkciók teljesítést szolgálják, *kriminalisztikai nyilvántartásoknak* nevezzük.

A Bnytv. 2. § a), b) és c) alpontjaiban a büntettek, a kényszerintézkedés alatt állók és a büntetőeljárás alatt állók nyilvántartásba vételének eljárási indoka az, hogy korábban nem volt olyan nyilvántartás, amelyben minden olyan személy szerepelt, aki ellen az eljárás bármely stádiumában büntetőeljárás volt folyamatban. Ennek ismeretében lehetséges az egymásról nem tudó párhuzamos eljárások elkerülése és az ügyek egyesítése. Rendelhetőségük alapján ezeket *eljárási nyilvántartásoknak* tekinthetjük.

A nyilvántartások másik funkciója azzal függ össze, hogy meghatározott foglalkoztatáshoz, illetve állampolgári jogok gyakorlásához büntetlen előélet és annak közhitelű igazolása szükséges. Ennek megfelelően a Bnytv. akként rendelkezik, miszerint „A bűnügyi nyilvántartás az e törvényben meghatározott adatokat tartalmazó,

közhitelű hatósági nyilvántartás, amelynek feladata az e törvényben meghatározott adatok gyűjtése, kezelése, azokról okirat kiadása, törvényben meghatározott jogosultaknak adatok szolgáltatása” (3. §). Az utóbbi nyilvántartás, minthogy az valamely jog vagy jogosultság, illetve jogosultságból kizáró igazgatási rendelkezés érvényesítését szolgálja, egyértelműen *közigazgatási nyilvántartás*.

A Bnytv. a továbbiakban megállapítja, hogy: „A büntettek, a kényszerintézkedés alatt állók, a büntetőeljárás alatt állók, a DNS-profilok nyilvántartását, illetve a daktiloszkópai és fényképnyilvántartást a belügyminiszter irányítása alatt álló, a belügyminiszter rendeletében kijelölt szerv kezeli” (5. §).

Az előbbieket összefoglalva az állapítható meg, hogy a Bnytv. három különböző rendeltetésű nyilvántartást szabályoz:

1. A *kriminalisztikai nyilvántartást*, amelynek célja a bűncselekmények és azok elkövetőinek felderítése,
2. az *eljárási nyilvántartást*, amelynek célja az igazságszolgáltatásban a párhuzamosságok elkerülése és az ügyek egyesítése, a jogerősen kiszabott büntetések végrehajtása, valamint
3. a *közigazgatási nyilvántartást*, amelynek célja a jogoknak és jogosultságoknak, illetve a jogosultságból történő kizárás feltételeinek közhiteles igazolása.

A Bnytv. jellemzője, hogy mindhárom nyilvántartási típusra tartalmaz rendelkezéseket, anélkül, hogy minden esetben következetes lenne e nyilvántartások társadalmi rendeltetésének felismerésében. Legalábbis ennek tulajdonítjuk azt, hogy

- nem ölel fel valamennyi kriminalisztikai nyilvántartást, és éppen azokat nem szabályozza, amelyeknek törvénybe foglalása az alapvető emberi jogok épsége szempontjából kiemelkedő jelentőségű lenne,
- a szabályozási körébe vont kriminalisztikai nyilvántartások kezelését nem a nyomozó hatóságra, hanem egy belügyi központi hivatalra bízta, ezzel ezt az adatházist indokolatlanul elszakítja a felhasználóktól, akik egyben a nyilvántartás kizárólagos adat-szolgáltatói is,

- a közigazgatási nyilvántartások közhitelességét kiterjeszti azokra a nyilvántartásokra, amelyeknek nem funkciója a jogok és jogosultságok igazolása.²

Az előbbieken jelzett ellentmondások felszámolására az elmúlt időszakban több kezdeményezés is történt.

Az ORFK már a kilencvenes évek közepén koncepciót dolgozott ki egy azonosítási szolgálat létesítésére, ami magában foglalta volna a bünyügyi szakértői intézetet, a bünyügyi technikai mikrocentrumokat, valamint a kriminalisztikai nyilvántartásokat. Az integrált bünyüldözési modell kialakításához jelentős lépés volt az úgynevezett Robotzsaru-2000 bünyügyi ügyviteli és ügyfeldolgozó számítógépes rendszer létrehozása, amelynek alapfilozófiája az egyes nyomozási folyamatok algoritmusba foglalása, ezáltal pedig a konkrét bünyügyek megoldásának támogatása.³ Mindezt kiegészíti a bünelemzés, ami egy

2 Szűcs András tanulmánya a következőkre hívja fel a figyelmet: „A hatósági erkölcsi bizonyítványra vonatkozóltól eltérő szabályozás és gyakorlat érvényesül annak a tájékoztatásnak az esetében, amelyet »A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról« szóló 1992. évi LXIII. törvény 11–13. § alapján a nyilvántartást kezelő szerv (BM Központi Hivatal) mint adatkezelő ad ki az ügyfél kérésére. Ez a tájékoztatás mindaddig, amíg az érintett személy a büntettek nyilvántartásában ténylegesen szerepel (a Bnytv.-ben meghatározott nyilvántartási időn belül), azt tartalmazza, hogy az érintett személyre vonatkozóan a nyilvántartó szerv a büntettek nyilvántartásában »adatokat kezel« (a tájékoztatás a közelmúltig a tartalmilag lényegében azonos »büntettek nyilvántartásában szerepel« közlést foglalta magában), s így a bünyügyi nyilvántartás valós adatain alapul. Ezzel szemben a Bnytv. 59. § b) pontjában előírtaknak megfelelően kiállított ún. »tiszta« erkölcsi bizonyítványban rendszerezett »büntettek nyilvántartásában nem szerepel« közlés nem minden esetben koherens a bünyügyi nyilvántartás adattartalmával, így nem helytálló azon érintettek vonatkozásában, akik a Btk. szerint már mentesültek a büntetett előlethez fűződő hátrányok alól, de adataik vonatkozásában még nem telt le a Bnytv.-ben meghatározott nyilvántartási idő. (A Btk.-ban meghatározott, büntetett előlethez megalapozó büntetéseket a nyilvántartó szerv eltérő, de a törvényi mentesülés időtartamát mindenképpen meghaladó ideig köteles nyilvántartani.)” Szűcs András: A hatósági erkölcsi bizonyítvány tartalmáról. Belügyi Szemle, 2005/10., 122. o.

3 Erdősi Sándor: A bünyözés mérésének néhány aktuális kérdése. Belügyi Szemle, 2002/4–5., 9. o.

nyomozási feladathoz hatalmas tömegű háttérinformáció feldolgozása nyomán ad megoldási javaslatokat. A 2002. évi fejlesztések eredményeként kezdte meg működését az országos gyűjtőrendszer (Netsaru), valamint a külső rendszerkapcsolatok fokozatos kiépítése. Mindezek az elhatározások összhangban voltak a Be. 2003. július 1-jén történt hatálybalépésével, minthogy az új eljárási kódex a bűnüldöző és az ügyészségi szervezetek között a kriminalisztikai nyilvántartások és ügyfeldolgozó rendszerek felhasználásában is szorosabb, valamint koordináltabb együttműködést tételez.

A Bnytv. az előzőekben vázolt, szakmailag megalapozott, a nyomozások törvényességét és eredményességét egyaránt segítő törekvéseknek nem tudott mindenben megfelelni. Újabb párhuzamosságokat teremtett az öt, rendeltetésében eltérő nyilvántartási rendszer létrehozása, amelyek között nem jött létre konzisztencia. A rendőrség nem rendelkezik az Rtv. által meghatározott eminens kriminalisztikai adattárakkal (DNS-profilok, ujj- és tenyérimpró), hanem csupán a BM Központi Hivatal adatszolgáltatója. Az adatszolgáltatás rendjét így nem a kriminalisztikai szempontok, hanem a hivatali rend határozza meg. Egyébként az is felvethető, hogy az adatvédelmi törvény miért határozta meg olyan gondosan a *bűnügyi személyes adat fogalmát*: „a büntetőeljárás során vagy azt megelőzően a bűncselekménnyel vagy a büntetőeljárással összefüggésben, a büntetőeljárás lefolytatására, illetőleg a bűncselekmények felderítésére jogosult szerveknél, továbbá a büntetés-végrehajtás szervezeténél keletkezett, az érintettel kapcsolatba hozható, valamint a büntetett előéletre vonatkozó személyes adat”; ha azok kezelése elvehető azoktól a szervektől, ahol az adatok keletkeznek és ahol az ezekből létesített nyilvántartásokat, a célhoz kötöttségnek megfelelően, egyedül jogosultak felhasználni.

Az integrált bűnüldözés modellje és a bűnügyi nyilvántartások

Déri Pál, az integrált bűnüldözési modell kidolgozója legutóbb a *Kriminalisztika* tankönyvben írta le azokat az új lehetőségeket, amelye-

ket a számítógépes nyilvántartási rendszerek a nyomozások számára biztosíthatnak. Felfogása szerint a Bnytv.-ben szabályozott nyilvántartások kibővítésével és a felderítési célokhoz történő adaptálásával javítható a nyomozások időszerűsége és eredményessége.

„A számítógépes rendszerben tárolt anyagok országos méretű hozzáférhetősége sokszorosára növelné az információk hasznosíthatóságát, s még így sem kárhoznánk passzív szerepre a beérkező információkat [...] A fel nem derített (»ismeretlen tetteses«) bűncselekmények azonnali országos nyilvántartását az teszi szükségessé, hogy adataikkal bekapcsolódjanak az országos információs körbe, azaz bekerüljenek az integrált bűnüldözés hatókörébe. Ez teszi lehetővé egyrészt későbbi felderítésüket, másrészt a statisztikai adatgyűjtés mellett információkkal szolgálhatnak más ismeretlen tetteses bűncselekmények nyomozásához.”⁴

Az integrált bűnüldözési modell a bűnügyi nyilvántartásokat kriminalisztikai eszköznek fogja fel. Ezért a hagyományos gyűjtési köröket ki kellene egészíteni azokkal az állandóságra mutató elkövetési ismervekkel, amelyek alkalmasak arra, hogy újabb bűncselekmény esetén a lehető leggyorsabban (néhány perc alatt) nyilvántartási adatok legyenek beszerezhetők

- az elkövetők lehetséges körére,
- az elkövetés után várható tettesi magatartásra,
- a menekülési útvonalak prognosztizálására és a forrónyomon üldözésre,
- a bűnkapcsolatokra stb.

A nyilvántartásokat továbbá fel lehet használni a bűnelemzésre, a nyomozás megtervezésére és a verziók pontosítására.

A bűncselekmények nagyobb halmazából felismerhető elkövetési törvényszerűségek lehetővé teszik a bűnös támadásoknak fokozottabban kitett személyek, tevékenységek és intézmények számon tartását és ezek feltérképezését, védelmük megszervezését, a bűnügyi fertőzöttség prognosztizálását.

4 Bócz Endre (szerk.): Kriminalisztika II. Duna Palota Kiadó, Budapest, 2004, 955. o.

A nyilvántartások elemzése alapján elkészíthetők azok a *nyomozási modellek*, amelyek alkalmasak arra, hogy a bűnüldözés a bűncselekmény elkövetési helyén, az elkövetés idejéhez a lehető legközelebb eső időn belül a legjobb szakértelem birtokában legyen képes beavatkozni.

Ez a krimináltaktikai elgondolás *a bűnügyi rendőrség nagyfokú önállóságát, a nyomozó hatósági hatáskörök koncentrálását, jelentős bűnügyi technikai háttérrel és a kriminalisztikai nyilvántartások felletti kizárólagos rendelkezési jogot tételezi fel.*

A kriminalisztikai nyilvántartások és a krimináltechnika kapcsolata

A korszerű nyomozói szervezeten belül munkamegosztás jött létre a taktikai feladatokat ellátó nyomozók (felderítők, vizsgálók, detektívek stb.) és a technikai feladatokat végző bűnügyi technikusok között. Utóbbiak külön szervezeti egységben, bűnügyi-technikai csoportban, osztályban vagy rendőrségi intézetben kaptak helyet. A vizsgálati módszerek és a műszerek fejlődésének eredményeként a bűnügyi technikusok által feltárt tárgyi bizonyítási eszközök elemzésére kialakultak a rendőrségi (azonosító) laboratóriumok, ahol igazságügyi szakképesítéssel rendelkező orvosok, fizikusok, kémikusok, vegyészek és más természettudományok képviselői a büntetőeljárás bizonyítás szükségleteinek ismeretében végezték el a tárgyi bizonyítási eszközök szakértői vizsgálatát. A rendőrségi laboratóriumokban rendeződtek azok a klasszikus kriminalisztikai szakértői ágazatok is, amelyek speciális bizonyítási szükségletekhez alkalmazkodtak, miközben megbízható természettudományos háttérre nem támaszkodhattak, egyszerűen azért, mert az adott tudományterületek lehetőségei és a büntetőeljárás bizonyítás szükségletei között nem alakult ki harmónia. Minthogy azonban az érintett területeken az azonosítási műveletek a nyomozási tapasztalatokra és a statisztikai valószínűség felismerésére támaszkodtak, a laboratóriumok e feladataik megoldásához nagyszabású adattárak kialakításába fogtak.⁵ Amint a fegyverszakértő szá-

5 Lionel Prévost: *Éléments de criminalistique appliquée*. Modulo, Montréal, 1990, p. 4.

mára nélkülözhetetlen a lőfegyverek lehető legteljesebb gyűjteménye, az ujjnyomok azonosítása állandóan bővülő adattárakat feltételez. Az ujjnyomok azonosítása a daktiloszkópia feladata, de ez a művelet a tapasztalati megismerésen alapul, és a legutóbbi időig természettudományos törvényekkel megvalósítható igazolási eljárásokat nem tudott kialakítani a maga számára.⁶ A nyomtani azonosítás az összehasonlító elemzések tapasztalati tényeit használja fel anélkül, hogy módszereit általános érvényű törvényszerűségek alapoznák meg. A fegyverszakértő munkája ugyancsak a praxis szintjén marad, de a kéz- és gépirásvizsgálatok sem tudtak túllépni az egyedi sajátosságokból kiinduló összefüggések megfigyelésén és leírásán.⁷

„Az ezredforduló idején hazánkban is előrelépés történt a korszerű tudományos, számítástechnikai és információátviteli módszerek (DNA-adatbázis, automatikus ujjnyomat-nyilvántartás) alkalmazásában. A világ számos fejlett országában már több évtizede működő új bűnügyi tudományos intézetek (így például a német Bundeskriminalamt, az angol Forensic Science Service, az USA FBI Laboratory stb.) rendszeres kapcsolatot tartanak a kutató és fejlesztő intézményekkel, szakszerűen közlik az alap kutatásokkal szemben támasztott sajátos igényeket, elvégzik a különböző természet-

6 Ettől eltérő álláspontot képviselnek azok a szakemberek, akik osztják a következő érvelést: „A magyar bíróság az ujjnyomszakértői vélemény elfogadásához általában nem igényli, hogy a személyazonosság megállapítása esetén a szakértő minden egyes esetben megadja a tudományos megalapozást [...] Azonban, ha mégis felmerül ennek szükségessége, úgy a szakértő mindig készen áll, és ismerteti az ujjnyom-azonosítás módszerének tudományos megalapozottságát, amely két alapvető elvre épül: az ujjnyomok egyediségére és változatlanságára.” Daktiloszkópia 1904–2004. 100 éves a daktiloszkópia Magyarországon. BM Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2004, 131. o.; Tauszik Nagyeczda: A személyazonosítás módszerének új aspektusai. Belügyi Szemle, 2003/7–8.

7 A szakirodalom abból indul ki, hogy a kézírás személyspecifikus, ezért ha van megfelelő mennyiségű és minőségű összehasonlító anyag, megtörtént az egyező és az eltérő írássajátosságok figyelembevétele, és sikerült kiszűri az írástorzítást is, akkor az összehasonlítás eredménye kellően igazolható. Tremmel Flórián: A komplex kézírásvizsgálatok lehetőségei és korlátai. In: Ligeti Katalin (szerk.): Wiener A. Imre ünnepi kötet. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2005, 306. o.

tudományos, műszaki területek új eredményeinek nyomozásbeli felhasználásához szükséges adaptációs kutatásokat, illetve a nyomozó szervek által igényelt szakértői vizsgálatokat.”⁸

A most vázolt rendszert a célszerűség, az eredményesség és a hatékonyság követelménye hozta létre. Az igazságügyi szakértői terület újraszabályozásakor azonban felmerül, hogy vajon ez a nyomozó hatósági struktúra megfelel-e a törvényességi elveknek, a szakértői függetlenségnek, működnek-e a befolyásmentes szakvélemény megalkotását biztosító garanciák.

A kérdésre három válasz is kínálkozik.

Az első megoldás az lehet, hogy a bűnügyi technikai és rendőrségi laboratóriumi rendszer nem szorul változtatásra. A rendőrségi laboratóriumokban működő és igazságügyi szakértői képezéssel rendelkező munkatársak továbbra is eljárhatnak büntetőügyekben szakértőként, mert az általuk adott szakvélemény hitelessége megbízhatóan ellenőrizhető. Ennek legáltalánosabb módszereit az Egyesült Államok legfelsőbb bírósága az úgynevezett Daubner-eset kapcsán munkálta ki, amikor a legfőbb bírói testület elvi érveléssel meghatározta a szakvélemény tudományos megalapozottságának követelményeit. Ezek a következők: a bizonyítás tudományos megalapozottsága; a szakértő által alkalmazott módszer kiállta a gyakorlat próbáját; a módszer széles körű publikáltsága és ellenőrzöttsége; végül a módszer hibaértékének meghatározhatósága. A most vázolt követelmények tükrében nyilvánvaló, hogy a szakértői függetlenség legfontosabb feltétele maga a szaktudás, ami objektív eszközökkel ellenőrizhető. Továbbá belső eljárási szabályok kizárhatják, hogy a szakértő véleményének kialakításában utasítható legyen. Az viszont igaz, hogy ez a megoldás – amely szinte valamennyi fejlett polgári jogállam bűnügyi rendőrségénél érvényesül – feltételezi a bírósági tárgyaláson felvett bizonyítás magas szakmai színvonalát és törvényességét, azt, hogy a szakvélemények megalapozottsága a védelem által is legyen ellenőrizhető.

8 Katona Géza: A bizonyítás és a nyomozás egyes kérdései az új Be. tükrében, Magyar Jog, 2004/9., 525. o.

Második lehetőség az eredményesség és a törvényesség harmóniájának megteremtésére egy olyan struktúra, amelyben a bűnüldöző hatóságok megőrzik bűnügyi technikai kapacitásukat és laboratóriumi háttérüket, de az itt dolgozó szakértők mint a nyomozó hatóság tagjai a büntetőügyekben folytatott vizsgálataikról nem adnak szakvéleményt. Megállapításukat jegyzőkönyvbe foglalják, amelyek felhasználására azután a bizonyításban okiratként kerülhet sor. (Hasonlóan ahhoz, ahogyan a terhelt vagy a tanú vallomását magában foglaló jegyzőkönyv is okirati bizonyíték.) Ennek az eljárásnak a szakértő kötelező igénybevétele szab határt, de tudjuk, hogy az azonosító laboratóriumok az ilyen kérdések túlnyomó többségében eddig sem adtak szakvéleményt. A hatályos Be. felsorolja a szakértő alkalmazásának kötelező eseteit, ezek a következők: a bizonyítandó tény, illetőleg az eldöntendő kérdés a személy kóros elmeállapota, alkohol-, illetőleg kábítószer-függősége, kényszergyógykezelés vagy kényszergyógyítás szükségessége, a személyazonosítás biológiai vizsgálat útján, végül a szakértői vizsgálat elhalt személy kihantolásával összefüggésben szükséges (Be. 99. § (2) bek.). Ha ezt a felsorolást összevetjük a rendőrségi azonosító laboratóriumok hagyományos és Európában általánosan elterjedt kompetenciáival, akkor az állapítható meg, hogy a bűnügyi szakértőintézetek csak a DNS-azonosítás esetében nem folyamodhatnak a szakértői megállapítások jegyzőkönyvbe foglalásának módszeréhez, minthogy ebben az esetben a szakértő kirendelése kötelező. A többi szakterületen aggálymentesen követhető lenne az okirati bizonyítás. Ez a megoldás nem fosztja meg a nyomozó hatóságokat attól a technikai és természettudományos háttértől, amelyet a modern bűnüldözés az azonosító szolgálatok kiépítésével az elmúlt évtizedekben hozott létre, de megnöveli a bizonyítás törvényességét biztosító garanciák hatékonyságát.

A harmadik megoldás a bűnügyi technikai egységek és a bűnügyi szakértői intézetek leválasztása a nyomozó hatóságokról, és betagolásuk az önálló igazságügyi szakértői intézményrendszerbe. Ez az út szinte járhatatlan, mert a nyomozó hatóságok ezzel elveszítенék tudományos háttérüket, az azonosító laboratóriumokat pedig elzámák azoktól a bűnüldözési tapasztalatoktól és cselekvéstől,

amelynek eddigi eredményeiket köszönhették. Kétségtelen viszont, hogy függetlenségük elnyerésével erős garanciát kapnak arra, hogy szakvéleményeik kialakításánál ne befolyásolják őket szűk rendőrszervezeti érdekek. Ugyanakkor megnövekedhetnek a költségek, és elhúzódhatnak az eljárások. Az aggályok ellenére a magyar rendőrség bűnügyi szolgálatainál ez az utóbbi megoldás körvonalazódik, különös tekintettel az igazságügyi szakértőkről szóló 2005. évi XLVII. törvény rendelkezéseire.

A közigazgatási nyilvántartásokról

A közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvény a nyilvántartásról:

„86. § (1) A hatóság a jogszabályban meghatározott adatokat nyilvántartja. A személyes adatok nyilvántartását csak törvény vagy a törvény felhatalmazása alapján, az abban meghatározott körben helyi önkormányzati rendelet írhatja elő.

(2) A hatóság az általa kezelt nyilvántartásban szereplő hibás adatot a hiba észlelése esetén hivatalból köteles javítani, és erről az érintettet értesíteni kell.

(3) Ha jogszabály másként nem rendelkezik, az ügyfél illeték vagy igazgatási szolgáltatási díj lerovása mellett a nyilvántartásból hitelesített másolatot vagy kivonatot kérhet.”

A közigazgatás különböző ágazataiban az igazgatási terület jellegéhez igazodó nyilvántartási formák alakultak ki (egységes munkaügyi nyilvántartás: 1991. évi IV. tv. 57/B–57/E §; értékpapírszámla; értékpapírszámláról vezetett számviteli nyilvántartás: 2001. évi CXX. tv. 140–146. §; gépjármű-használati nyilvántartás (útnyilvántartás): 1995. évi CXVII. tv. 5. melléklet; közalkalmazotti nyilvántartás: 1992. évi XXXII. tv. 83/B–83/D §. 4. melléklet).

A példálózva bemutatott *közigazgatási nyilvántartások* közös sajátosságait a következőkben lehet összefoglalni:

- A nyilvántartás igazodik a szakigazgatási ágazat társadalmi rendeltetéséhez, ahhoz a szükséglethez, amit az szolgálni hivatott.

- A nyilvántartásba kerülő adatok köre tervezhető igazgatási jelentőségű jogi tények és természetes események, amelyek jogkövető magatartást feltételeznek.
- A nyilvántartásba történő felvétel állampolgári bejelentési kötelezettséggel, illetve hivatali számbavétellel történik, és különös szakértelmet nem igényel.
- A nyilvántartásba került személyes adatok felett az egyén rendelkezési jogosultságát nem veszíti el, ellenben az adatokat kezelő hivatal rendelkezési joga célhoz kötött és korlátozott.⁹
- A nyilvántartás közhiteles, annak alapfunkciója a jogok gyakorlásának, vagy az azokból történő kizárás igazolása, illetve a kötelezettségek számon kérhetősége.

Az előbbiekkal érdemes összevetni a *kriminalisztikai nyilvántartások* sajátosságait:

- A nyomozások kriminalisztikai ajánlásokba foglalt taktikai szükségleteihez igazodik, egyetlen legális célja az állam büntetőigényének érvényesítése, illetve kivételesen bűnmegelőzés lehet.
- A nyilvántartásba kerülő adatok köre nem tervezhető, továbbá nem jogkövető, hanem jogsértő magatartásokhoz kapcsolódik.
- A nyilvántartásba kerülés bűnüldözési intézkedés nyomán történhet, a nyilvántartási adat feltárása kriminalisztikai szakértelmet, gyakran igazságügyi szakértői közreműködést feltételez.

⁹ A 15/1991. (IV. 13.) AB határozat (ABH, 1991, 40–41.) pedig megállapította, hogy a korlátozás nélkül használható, általános és egységes személyazonosító jel (személyi szám) alkotmányellenes. A határozat szerint személyes adatot felvenni és felhasználni általában csakis az érintett beleegyezésével szabad; mindenki számára követhetővé és ellenőrizhetővé kell tenni az adatfeldolgozás egész útját, vagyis mindenkinek joga van tudni, ki, hol, mikor, milyen célra használja fel az ő személyes adatát. Az Alkotmánybíróság a 29/1994. (V. 20.) AB határozatában (ABH, 1994, 148.) a társadalombiztosítás egészségügyi szolgáltatásának igénybevételére jogosító igazolványon alkalmazott személyi számot alkotmányellenesnek ítélte, és az alkalmazásra feljogosító jogszabályi rendelkezéseket megsemmisítette.

- A nyilvántartásba kerülő személyes adatok felett az egyénnek nincs rendelkezési joga, annak célja a nyomozó hatóság eljárási cselekményeinek az eredményessé tétele, viszont a nyilvántartással járó jogkorlátozásnak meg kell felelnie a szükségesség és az arányosság követelményének.
- A nyilvántartás felhasználásában a bűnüldöző (nemzetbiztonsági) és igazságszolgáltatási szerveknek monopóliuma van, a felhasználás (lekérdezés) maga is kriminalisztikai szakértelmet követel.
- A nyilvántartással szemben nem a közhitelesség, hanem a büntetőjogi relevancia és a hiteltérdemlőség a követelmény. A nyilvántartási adatok hitelessége a bíróság előtt a bizonyítás tárgya lehet.
- A bűnügyi nyilvántartások törvényességének felügyeletét a Legfőbb Ügyészség látja el.

A közigazgatási és a kriminalisztikai nyilvántartások különbségeit felmutató elemzésre azért van szükség, mert a jelenlegi nyilvántartási rendszerek szabályozása rendjében ez a két különböző minőség nincsen kellően elválasztva egymástól.

Következtetések

A bűnügyi nyilvántartás erősségei

- A bűnügyi nyilvántartások jogi szabályozása megfelel az alkotmányos jogállam követelményeinek. Az információs önrendelkezési jog csak törvényben foglalt feltételek mellett (célhoz kötöttség), a szükségesség és az arányosság érvényesítésével korlátozható.
- A kriminalisztikai felhasználású adattárak jelentős szakmai hagyományok alapján, európai mércével mérten is világszínvonalú műszaki-technikai feltételek mellett működnek. Jelenleg a számítógépes automatizált daktiloszkópiai rendszer (Sagem-AFIS ujj- és tenyérimpró-azonosító rendszer) közel 697 ezer ujj- és tenyérimpró adatainak számítógépes feldolgozását tar-

talmazza (gyanúsítottak, menekültek, kiutasítottak, ismeretlenek helyszínen rögzített adatai együttesen).

- Az ugyancsak a közelmúlt fejlesztésének köszönhető DNS-laboratóriumhoz eddig 31 ezer DNS-minta érkezett. (Jelenleg ezek közül 19 135 már az adattárban is elérhető, a többi bevétel alatt áll.)
- A nemzetközi bűnügyi együttműködés, valamint a schengeni információs rendszerhez (SIS) való csatlakozás jogharmonizációs feladatai és a szervezeti háttér megteremtése befejeződött. A rendszerhez való végleges csatlakozás várhatóan 2007-ben esedékes. A SIS-II átvétele azonban további technikai fejlesztést követel, mert a külföldre átadott személyes adatok titkosításáról gondoskodni kell.

A gyengeségek

- Nem érvényesülnek a nyilvántartások hatékonyságát növelő azon elvek, miszerint azok *legyenek centralizáltak és a felhasználók számára könnyen elérhetőek*. A centralizáltságot a szervezeti széttagoltság (a nyomozó hatóságok és a felderítő szolgálatok nagy száma, Rendvédelmi Szervek Védelmi Szolgálat, Szervezett Bűnözés Elleni Koordinációs Központ, nemzetbiztonsági szolgálatok, Nemzetbiztonsági Szakszolgálat), az elérhetőséget a kriminalisztikai nyilvántartásoknak a Belügyminisztériumhoz telepítése nehezíti.
- A kialakult struktúra *nem eléggé differenciált*, nem válnak el egymástól egyfelől a kriminalisztikai, az eljárási és a közigazgatási nyilvántartások, másfelől pedig a nyomozásokat támogató és a belső ügyviteli rendet segítő adatbázisok. Az ügyviteli rendszerekben sok a *bürokratikus, formális elem*, ami a nyomozásokban nélkülözhetetlen individualizációt és problémamegoldó gondolkodást nehezíti. (Lásd a kihallgatási jegyzőkönyvek közléseinek vagy a szakértő-kirendelő határozatoknak a mintáit.)
- A nemzetközi bűnügyi együttműködésben változatlanul *nehézes az információbevétel*, ami a tagországok kölcsönös bi-

zalmatlanságával magyarázható.¹⁰ A *bűnügyi jogsegély operatív formái*, amelyek a bűnüldöző hatóságok közötti közvetlen kooperációt jelentik, főként a kétoldalú kapcsolatokban valósulnak meg. A rendőri kooperációban fontos előrelépés lenne az unió alkotmányszerződésének elfogadása, amire azonban jelenleg nincs esély.

A fejlesztés lehetséges irányai

- A kriminalisztikai nyilvántartások technikai fejlesztése nagy szakmai hozzáértést és jelentős pénzforrásokat igényel. Az adatbevitel kulcsa a helyszíni bűnügyi technikai munka. A bűnügyi technikusok rendőrségen belüli szerepe az igazságügyi szakértőkről szóló új törvény hatálybalépése nyomán kérdéses lett. Különösen a helyszíni nyomok nyilvántartásba vételének hatékonysága válik kétségesé, ha ezen a helyzeten nem változtatunk. Sürgős szükség lenne arra, hogy a bűnügyi technikus a nyomozó hatóság szakértelemmel rendelkező tagjává váljon, akinek a munkája nem az igazságügyi szakértő tevékenységével, hanem a professzionális nyomozó rangjával azonos. A technikai fejlesztés ezen a területen a helyszíni nyomkutató és nyomrögzítő műszeres háttér javítását jelenti.
- A modus operandi nyilvántartások fejlesztése a nyomozásokban teljesített elemző-értékelő munkával érhető el. A legéletesebb elemzés azoktól várható, akik a konkrét ügyekben az előkészítő eljárást folytatják. Ezért e két funkciót ismételtlen össze kellene kapcsolni, csökkentve a kizárólag elemzéssel és értékeléssel foglalkozó egységek számát. Ettől a fordulattól várható a nyomozási modellek megalkotása, annak az integrált bűnüldözési taktikának a követése, ami a kriminalisztikai nyilvántartások leghatékonyabb hasznosítását jelenti. A nyil-

¹⁰ Klaus Rainer Kalknak, az Europol Közös Felügyelőtestülete elnökének előadása. In: Laukó Károly (szerk.): *Bűnüldözés, adatvédelem, Schengen*. BM Kiadó, Budapest, 2004, 56. o.

vántartásokat a helyszínen tevékenykedő nyomozók számára olyan végpontok kialakításával lehet biztosítani, amelyekkel az adattárak a helyszínről elérhetők.

- A kriminalisztikai igényekhez kellene igazítani a szervezeti hátteret is. Már a közeljövőben megvalósítható, hogy a nyomozást és a titkos adatgyűjtést támogató nyilvántartások a rendőrség kizárólagos kezelésébe kerüljenek. Ez azonban a rendőrségi és a bűnügyi nyilvántartásokról szóló törvény módosítását igényli.
- A 2007-ig terjedő időszak feladata a schengeni információs rendszer fejlesztett változatához való csatlakozás (SIS-II). Ennek keretében a számítógépes háttér biztosítása, az unióban elfogadott titkosítási módszerek alkalmazása (az úgynevezett DES algoritmus), valamint a vonatokon történő ellenőrzés lehetővé tétele van napirenden. A számítógépes rendszer megfelelő védelméről is gondoskodni kell az illetéktelen behatolások ellen.¹¹

IRODALOM

Daktiloszkópia 1904–2004. 100 éves a daktiloszkópia Magyarországon, BM Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2004

Erdősi Sándor: A bűnözés mérésének néhány aktuális kérdése. *Belügyi Szemle*, 2002/4–5.

Katona Géza: A bizonyítás és a nyomozás egyes kérdései az új Be. tükrében, *Magyar Jog*, 2004/9.

Bócz Endre (szerk.): Kriminalisztika I–II. Duna Palota Kiadó, Budapest, 2004

Laukó Károly (szerk.): Bűnüldözés, adatvédelem, Schengen. BM Kiadó, Budapest, 2004

Prévost, Lionel: *Éléments de criminalistique appliquée*. Modulo, Montréal, 1990

Szűcs András: A hatósági erkölcsi bizonyítvány tartalmáról. *Belügyi Szemle*, 2005/10.

¹¹ Tölgyesi Antal: Határőrségi informatika az adatvédelem tükrében. In: Laukó Károly (szerk.): i. m. 102–103. o.

Tauszik Nagyzezsda: A személyazonosítás módszerének új aspektusai. *Belügyi Szemle*, 2003/7–8.

Tölgyesi Antal: Határőrségi informatika az adatvédelem tükrében. In: **Laukó Károly (szerk.);** i. m. 102–103. o.

Tremmel Flórián: A komplex kézírásvizsgálatok lehetőségei és korlátai. In: **Ligeti Katalin (szerk.);** Wiener A. Imre ünnepi kötet. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2005, 306. o.

Bevezetés a terrorizmus kriminológiájába

I. rész

Definíció, tipológia, jog és történelem¹

A tanulmány most megjelenő első része a terrorizmus kriminológiájának alapvető mozzanatait, a terrorizmus definiálhatóságát állítja a vizsgálat középpontjába, és megállapítja, hogy nem alkotható általános érvényű definíció, a jelenleg forgalomban lévő társadalomtudományi és jogi meghatározások számos kívánnivalót hagynak maguk után, értelmezési nehézségeket támasztanak. Ezért a szerző inkább a tipológiai megközelítés mellett teszi le a garast, és emellett érvelve sorra veszi a terrorizmus fogalma alá sorolható egyedi történelmi jelenségek mellett a terrorizmus elhárításával és leküzdésével kapcsolatos igazgatási területeket, valamint ezek teendőit is.

A terrorizmus egyidős az ember politikai-igazgatási tevékenységével, a kezdetektől máig a politikai kormányzatok réme. Több jelentős politikai gondolkodó vélekedett úgy, hogy bizonyos körülmények között a törvényen vagy jogszokásokon kívüli politikai erőszak alkalmazása polgári erény, morális kötelesség. A vallási gondolkodásban számosan találtak igazolást a „szent háborúra”, a hadászati elméletek gyakran védelmükbe vették a polgári lakosság ellen irányuló stratégiai módszereket. A terror legfőbb célpontjai mindenkor a politikai alakulatok, kormányzatok, szakigazgatási rendszerek voltak, ezért beszélhetünk a legtöbb esetben politikai vagy forradalmi

¹ A szerző köszönetet mond Irk Ferencnek és Kerezsi Klárának a tanulmány kéziratához fűzött és itt felhasznált gondolataikért.

terrorról, de a terror válhat globálissá, állami vagy államilag támogatott, finanszírozott terrorrá, ha az adott állam saját lakossága vagy másik állam polgárai ellen irányul.

Széles körben elfogadott meghatározás szerint *a terrorizmus olyan nem hagyományos, alacsony intenzitású konfliktus, amely lényege szerint politikai célok, főként a társadalmi és politikai rendszer megváltoztatásának érdekében a civil lakossággal vagy polgári célpontokkal szemben alkalmazott szándékos erőszak vagy erőszakkal való fenyegetés.*² Sokan úgy vélik, mivel a terrorizmus célpontjai civilek, ez megkülönbözteti minden másfajta politikai erőszaktól, az iménti meghatározás bármely elemének hiánya esetén nem beszélhetünk terrorizmusról.

E meghatározásba csak nehezen illeszthetők be olyan határese-tek, mint a gerilla-hadviselés, a forradalmi és felszabadító erőszak, amelyek sok vonatkozásban szükségszerűen egybeesnek a polgári lakossággal szemben alkalmazott terronnal, valamint a béketevékenységet végző fegyvertelen katonákkal szemben vagy a terrorizmus ellen alkalmazott ellenterror, és más részjelenségek. Ezek átfedéseit és metszéspontjait szemlélteti az 1. számú ábra.³

1. számú ábra

Nem hagyományos konfliktusok célja és eszközei

2 Boaz Ganor: Defining Terrorism. Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? <http://www.ict.org.il/articles/define.htm>

3 Uo.

Az előbbi meghatározás kiegészítését követeli a jelenlegi nemzetközi terrorizmus fogalmának meghatározása, amely saját definícióm szerint: *a globalizált világ egyenlőtlen erőviszonyokon alapuló nemzetközi gazdasági, politikai, szociális és kulturális rendszerében, illetve ezek alrendszerében szükségszerűen jön létre, tehát nem különös és átmeneti jelenség, hanem rendszerspecifikum. A rendszer egyes résztvevői politikai és társadalmi céljaik elérése érdekében konspiratív szervezeti keretek között az adott rendszerben nem legális, de általuk legitimnek tekintett irreguláris fegyveres erőt alkalmaznak, vagy azzal fenyegetnek a rendszer szabályait meghatározó – többnyire – domináns szereplőkkel, főként ezek polgári lakosságával szemben.*⁴ E korlátozott és alacsony intenzitású fegyveres konfliktusok adott esetben hagyományos és magas intenzitású konfliktusba fordulhatnak át.

Azt kérdezve, hogy a kriminológiára tartozik-e a terrorizmus kutatása – hiszen csábító lehetőség a terrorizmust kizárólag külpolitikai, nemzetbiztonsági, védelempolitikai jelenséggként értelmezni –, egyértelműen *igennel* kell válaszolnunk. A terrorizmus kutatása kriminológiai feladat, amely a kriminológia interdiszciplináris jellegének megfelelően más tudományterületek eredményeinek figyelembevételével kutatható, értelmezhető. A terrorizmus közvetlenül kapcsolatba hozható és összevethető a háborúval, hiszen a különféle terrorcsoportok önértelmezése szerint valamennyien harcosok, akik konkrét célokért háborúznak, a terror nem öncél, csupán a reguláris hadviselés lehetetlensége miatt következetesen alkalmazott eszköz. Mivel a terrorakciók helye és közvetlen célpontja általában nem hadviselő fél, és a terrorista sem tekinthető hadviselő félnek, a terrorcselekmény nem katonai diverzánstevékenység – ah-

4 Póczik Szilveszter (2005a): Az iszlám forradalom. Polgári Szemle, 2005/9., 7–29. o.; Brian Michael Jenkins: Terrorism and Beyond. An International Conference on Terrorism and Low-Level Conflict. Rand Corporation, Santa Monica, December 1982. <http://www.rand.org/pubs/report/2005/R2714.pdf>; Bruce Hoffman: Inside Terrorism. Columbia University Press, New York, 1999; Walter Laqueur: The New Terrorism. Oxford University Press, New York, 1999

hoz csak annyiban hasonlít, hogy az ellenség hátszágában kerül rá sor –, hanem belbiztonsági, rendvédelmi, jogi szempontból *bűncselekmény*. A terrorakciók célja nem elsősorban egy célpont megsemmisítése, hanem a közfigyelem felkeltése, megjelenés a médiумokban, a polgári lakosság félelmének felébresztése. A terrorizmus abban különbözik a közönséges erőszakos bűncselekményektől, hogy nem – olykor találmányra kiválasztott – közvetlen áldozatai képezik a valódi célpontot, hanem azok, akik nem válnak ténylegesen áldozattá, de valamilyen módon azonosulni tudnak a közvetlen áldozatokkal, így áldozattá válásuk csupán szimbolikus. Eltérően a háborútól, *a terrorizmus kisszámú áldozattal nagyarányú közvetett és másodlagos viktimizációt eredményez.*

Kriminológusként ki kell terjesztenünk figyelmünket a nem politikai, hanem más indíttatású, más célokat szolgáló terrorcselekményekre is. Lényeges elhatárolást jelent, hogy az utóbbiak esetében nem beszélhetünk terrorizmusról. Terror alkalmazásáról van ugyan szó, de az nem politikai célokat szolgál és nem következetesen alkalmazott eszköz: az egyedi merénylet terror, de nem terrorizmus.

Történelmi háttérképek

Már a *Biblia* is számos helyen foglalkozik a terror, orvgyilkosság és tömeggyilkosság jelenségeivel. A Jákob véreből származó, és az ismeretlenségből épp hogy kilépő zsidók lemészárolják Sekhem város teljes lakosságát.⁵ Hasonló erőszaktevelekről számol be egyebek mellett a Számok könyve vagy Józsvua könyve is. A nemzeti elkötelezettségből cselekvő merénylő legismertebb alakja Judit, történetét szintén az Ószövetségben olvashatjuk.⁶ A királyok ellenkirályok vagy orvgyilkosok általi meggyilkolása (*regicidium*), és hűségese alattvalóik lemészárlása minden nagy birodalomban, így a császárkori Rómában is a hatalom megragadásának eszköze volt. *A zelóták* Júdeában a köztereken támadták meg kiszemelt áldozataikat, római

5 1Móz – Ter 33,17–34,30

6 Jud 1–16.

megszállókat vagy kollaboránsaikat, majd eltűntek a tömegben. Az orvgyilkosként legendássá vált arab aszaszinok az 1100-as években részben a keresztések államai és hadseregei, részben a moszlim elitek velük együttműködni nem kívánó tagjai ellen követtek el mérenyleteket.

Az indiai Káli istennő fanatikus követői, a *thugok*, utazókat raboltak el, és áldoztak fel vallási szertartásaikon. A thugok szektáját nemcsak vallási, hanem a világ első maffiajellegű szervezeteként is ismerjük, amely az 1300-as évektől a XIX. század végéig aktív volt. A szekta feltehetőleg jóval korábbi eredetű, tagjai részben hinduk, részben moszlimok voltak, 10-200 fős csapatokban vonultak keresztül-kasul Indián, gazdag kereskedők és vezető személyiségek közül választották ki áldozataikat, bizalmukba férkőztek, majd alkalmas pillanatban egy szent textilcsikkal vagy hurokkal megfojtották őket. Utóbbi módszer alapján nevezték őket fanszigároknak is. Saját titkos nyelvvel (*ramasi*) és jelrendszerrel rendelkeztek. Az 1830-as években a britek jelentős erőfeszítéseket tettek a szekta felszámolására. A külön erre a célra William Sleeman⁷ vezetésével létrehozott és 1904-ig fennálló rendőri részleg (Thuggee and Dacoity Department)⁸ több mint 1400 szektatagot juttatott bitóra vagy fegyházba, egyikük, saját bevallása szerint, több mint 700 gyilkosságot követelt el.

A középkori társadalmi fejlődés a rendszeresen és következetesen alkalmazott terror jegyében ment végbe, amely a klasszikus ókor társadalmi és hatalmi viszonyainak gyökeres újjárendezését szolgálta. A világi és egyházi erőszak folytatásaként a spanyol inkvizíció (1469–1600) a bevádolt eretnekekkel szemben következetesen alkalmazta a kínzás, terror, zsarolás eszközét.

A kapitalizmus kialakulásával a politikai erőszak elmélete és gyakorlata bevonult a szociális mozgalmak arzenáljába. Az angol *lud-dista mozgalom* (1811–1816) az emberi munkaerő és a munkahelyek védelmében a gépek és modern technika egyéb vívmányainak ösz-

7 Sir William Henry Sleeman (1788–1856) indiai brit bürokrata, 1820-tól Saugor és Nerbudda tartományok alkormányzója.

8 A hivatalt a Central Criminal Intelligence Department váltotta fel.

szetörésével lépett fel. Az első világháborúra egy szerb terrorista merénylete szolgáltatott ürügyet. A világháborút követő társadalmi és politikai kataklizmák során számos népirtás történt, amelyek aztán a harmincas évek elején hatalomra jutó nemzetiszocializmus genocídiumában csúcspontot értek el. A forradalmi terrorizmus számos állam, Algéria, Tunézia, Izrael, Vietnam megszületésénél bábáskodott, és jó okkal állítható ez az Egyesült Államokról is. A hétköznapi értelemben vett terror tehát a történelem jelentős mozgóterejének mondható, amely fogalmonként igen különböző társadalmi helyzetekben igen különböző emberek igen különböző akcióit öleli fel.

A modern terrorizmus fejezetét a *francia forradalom* állami terrorja nyitotta meg. A 40 ezer személyt kivégző jakobinus diktatúrát Edmund Burke⁹, az első modern értelemben vett politológus írta le a terrorizmus fogalmával. Burke szerint a francia forradalom megpróbálta „metafizikával korlátozni a zsamokságot”, majd ennek sikeretelenségét belátva „zsamoksággal korlátozni a metafizikát”, végül a forradalmi terror megsemmisítette mindazokat a szabadságjogokat, amelyek kivívásáért a forradalom megindult.¹⁰

A terror fogalma széles történelemfilozófiai tartalommal telítődött Immanuel Kant 1798-ban közreadott munkájában. Értelmezésében a terror – mint az erőszak általános fogalma és annak érvényesülése – az emberi problémák és konfliktusok kollektív, kompromisszumos megoldásába vetett hit feladásával egyenértékű.¹¹ A kiszolgáltatottság és magárahagyottság társadalmi élménye indította útjára néhány évtized múltán az 1800-as évek közepétől a *kommunizmus* különféle változatait, beleértve az *anarchizmust* is. Az anarchizmus atyja, Pierre-Joseph Proudhon, eszméit 1840-ben vetette papírra, továbbfejlesztői Mihail Bakunyin és Karl Heinzen voltak. Ha fel kell robbantanod a fél kontinenst az ellenség megsemmisítéséhez, ne

9 Edmund Burke: Töprengések a francia forradalomról. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1990

10 Ludassy Mária: Különbség tétessék.
<http://www.mozgovilag.hu/2000/01/januar3.htm>

11 Immanuel Kant: Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik 2. Werkausgabe, Band XII., Frankfurt am Main, 1977

habozz lelkiismeret-furdalás nélkül véghezvinni – hirdették a harcos anarchizmus képviselői. Peter Kropotkin herceg¹² a terrort „a cselekedet propagandájának” nevezte.

Karl Marx 1844 és 1848 között javarészt Kant és Feuerbach gondolataira támaszkodva dolgozta ki a Kommunista Kiáltványban megfogalmazott nézeteit az emberi fejlődés törvényszerűségeiről és a tömegmozgalom szerepéről. A személyiségek történelmi szerepéről folytatott vitában is érvként szolgálhat az, amilyen mértékben Marx alattomos, szélsőséges és erőszakos személyisége rányomta bélyegét a kommunista mozgalom egész történetére: családját és munkatársait egyaránt terrorizálta.¹³ Nézeteit egy nemzedékkel később a személyiségében rokon Lenin¹⁴ fejlesztette tovább: az egyéni terror helyébe a történelmi szükségszerűség eszközeként a forradalmi tömegterrort állította. Ez nyomta rá a bélyegét a – ha szigorúan vesszük – Leninnel és Sztálinnal kezdődő hidegháború eseményeire. A két szuperhatalom megbízásából, támogatásával vagy részben aktív részvételével zajló helyi háborúk jelentősen hozzájárultak a terrorizmus nemzetközi jelenséggé válásához. A XX. és XXI. századon átcsapó terrorhullámok első mozzanata a Lenin által eszmeileg megalapozott, Trockij által pedig kíméletlenül végigvitt vörösteror volt Oroszországban 1918 és 1923 között. A Lenin–Trockij páros „első tette hatalomra kerülésük után a munkástanácsok és a szovjetek szétverése volt, ahogy azt minden egyéb, a bolsevik hatalomátvételt megelőzően létező szocialista tendenciával is tették. Ettől a ponttól kezdve egészen összeomlásáig a szovjet zsarnokság a világ egyik legnagyobb szocialistaellenes ereje volt.”¹⁵ A forradalmi

12 Bozóki András – Sükösd Miklós (szerk.): Anarchizmus. Századvég, Budapest, 1991

13 Paul Johnson: Értelmiségiek. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002, 118–138. o.

14 Francois Furet: Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000; Raphael Cohen-Almagor: Foundations of Violence, Terror and War in the Writings of Marx, Engels and Lenin. Terrorism and Political Violence, 1991/2., 1–24. o.

15 Terror War Watch. Toni Gabric interjúja Noam Chomskyval, 2002. április 27. The Croatian Feral Tribune, 2002. május 7.
<http://www.c3.hu/~l1gal/ManaChomsky1.htm>

zsarnokság kiépülésével jöttek létre a későbbi koncentrációs táborok első változatai, amelyek merőben különböztek a cári időszak szibériai büntetőkolóniáitól: utóbbiak a szabadság szigeteinek tűnhettek az új táborokhoz képest. A koncentrációs táborok rendszere és gyakorlata a 30-as években a sztálini nagy terror idején jutott a „szakmai” perfekcionizmus szintjére és szolgáltatót mintát a náci lágererekhez. A bolsevik fordulat hatására Nyugaton kitört a vöröspánik, több hullámban söpört végig az anarchisták és kommunisták elleni hadjárat. A külföldről finanszírozott terrorizmus kéz a kézben járt a nagyhatalmi diplomáciával.

A terrorizmus végigkísérte a nacionalizmusok összecsapásait, valamint a sokszor egymásba fonódó gyarmatosító és gyarmati felszabadító háborúkat is. A nacionalizmus honosította meg a nemzeti tömegháború jegyében azt az elképzelést, hogy nincsenek ártatlan civilek, csupán ellenséges nemzet van. A modern történelem egyik első terroristának nevezhető gyarmatosításellenes mozgalma az 1893 és 1903 között zajló macedóniai lázadás volt, amely a török megszállókkal szemben következetes gerillataktikát, terrort és intenzív propagandát alkalmazott. A nacionalista terror egyik közismert alakja volt az Arábiai Lawrence néven ismert brit kalandor, aki az első világháború második felében felkelést szervezett az arabok körében az oszmán fennhatóság ellen.

A két világháború egész sor forradalmi mozgalmat segített szárba szökkenni. Mussolini és Hitler hatalomra jutásában is szerepet játszottak irreguláris katonai szervezetek. A terrorizmus fogalma szorosan összekapcsolódott a jobb- és baloldali diktatúrák és totalitarizmusok fogalmával, ezek elnyomó rendszereivel, állami terrorizmusával. Göring 1933-ban már Hitler belügyminisztereként jelenthette ki, hogy nem bajmóldodik igazságügyi problémákkal, hiszen kezében van a rendőrség irányítása. Ezzel létrejött az Ernst Fraenkel által a fasizmusokra jellemzőnek tartott „kettősállam”.¹⁶ A fasizmusra antifasiszta

16 Ernst Fraenkel: *The Dual State. A Contribution to the Theory Dictatorship*. Octagon, New York, 1969; Franz Leopold Neumann: *Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism 1933–1944*. Oxford University Press, Toronto, 1944

terror volt a válasz. Itáliában a fegyveres antifasiszta ellenállás egyidős magával a fasizmussal, sőt részben abból szakadt ki, 1921 tavaszán az anarchista Argo Secondari kezdeményezésére jött létre az Associazione Nazionale dei Arditi del Popolo, amely hamarosan közből népfrontos szervezetté vált.¹⁷

Az említett kettős, részben legális, részben illegális, terrorista hatalmi szerkezet jellemző volt a két világháború közötti időszak más önkényuralmi rendszereire is Argentínában, Chilében, Görögországban, Guatemalában, Peruban, ahol halálkommandók gyilkoltak politikai ellenfeleket, emberi jogi aktivistákat, munkásvezetőket, újságírókat, parasztokat.

A XX. századi forradalmi mozgalmak közül a harmadik világbeli és az európai baloldali terrorista mozgalmakra gyakorolt hatása okán mind teoretikusként, mind gyakorlati szervezőként említést érdemel Mao Ce-tung (1893–1976).¹⁸ A nevéhez fűződő gerilla-hadviselés világszerte követőkre talált, különösen a gazdag forradalmi, polgárháborús és antikolonialista hagyománnyal rendelkező Latin-Amerikában. Legismertebb követői közé tartozott Fidel Castro és Che Guevara. Szintén latin-amerikai volt a városi gerillataktika kidolgozója, Carlos Marighella, aki kézikönyvet bocsátott a terroristák rendelkezésére, amely apró részletekig kitér a városi gerilla céljaira, képességeire, életmódjára, felkészülésére, technikai és szervezeti előfeltételeire, fegyverzetére, taktikájára.¹⁹

A városi gerillamozgalom a 68-as diáklázadásokat követő másfél évtizedben végigsöpört Nyugat-Európán. Ideológiája marxizusból, anarchizusból, egzisztencialista, freudista, feminista, maoista, újbaloldali, elitista és militarista tanokból táplálkozott. A diákmozgalmak hangadóit hajlottak az öncélú erőszakra, Marighella könyve mellett Mao, Che Guevara és Regis Debray írásai hatottak

17 Harsányi Iván: Arditi del popolo – egy olasz antifasiszta fegyveres szervezet története. Klio, 2003/2., 32–44. o.,
<http://www.c3.hu/~klio/klio032/klio104.html>

18 Polonyi Péter: A nagy kormányos: Mao Ce-tung. Rubicon, 1994/7., 24–29. o.

19 Carlos Marighella: Minimanual of the Urban Guerrilla. June 1969.
<http://www.latinamericanstudies.org/marighella.htm>

rájuk.²⁰ A harcot a dzsungelből a városba helyezték át, vezető erejévé az értelmiséget, egyetemi ifjúságot és a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokat, etnikai kisebbségeket tették meg. Céljuk a hatalmi centrumok meggyengítése, a kulcsszemélyek megsemmisítése volt, ami várakozásaik szerint a civilizált világban is fasiszta jellegű diktatúrákat hívhat életre, az így kialakult válsághelyzetek pedig kedveznek a népi demokratikus forradalom kitörésének. A városi gerilla a forradalom erjesztőjének tekintette önmagát. E mozgalmak elsősorban a fiatal értelmiség körében mutatkoztak hatékonyak, sok nő is akadt tagjaik és szimpatizánsaik között. Többségük polgári családból származott, számosan érkeztek a társadalomtudományok területéről, egyetemi hallgatók és tanárok köréből. A két legismertebb szervezet, a német Vörös Hadsereg Frakció (RAF) és az olasz Vörös Brigádok (BR), a jóléti államok megsemmisítését tűzte ki célul. Az utóbbi tagja volt a neves kriminológus, Giovanni Senzani és a Moro-per egyik fővádlottja, Antonio Savasta politológus. Az európai szélsőbaloldali terrorszervezetek között említésre méltó még a görög November 17. Mozgalom, az ELA (Görög Forradalmi Népi Harc) és a spanyol Október Elseje Antifasiszta Ellenállási Csoport (GRAPO). Mindhárom szervezet a katonai diktatúra ellenhatásaként jött létre.

A szélsőbaloldali erőszakkal szemben megjelent a részben fasiszta hagyományból táplálkozó szélsőjobboldali politikai erőszak is, amely módszereiben, szervezetében igen hasonlít ellenlábasaira. Az újfajta szélsőjobboldaliság, legalábbis Európában, a 80-as években kései válaszként jelentkezett a szélsőbaloldali erőszakhullámra, a polgári demokráciák és a jóléti állam válságára. 1980 augusztusában újfasiszták robbantottak a bolognai pályaudvaron,

20 Ernesto Che Guevara: Guerilla. Theorie und Methode. Sämtliche Schriften zur Guerillamethode, zur revolutionären Strategie und zur Figur des Guerilleros. Wagenbach Verlag, Berlin, 1968; Mao, Tze-Tung: Theorie des Guerillakrieges oder Strategie der dritten Welt. Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1966; Régis Debray: Revolution in Revolution. Monthly Review, New York, 1967. Magyarul: Forradalom a forradalomban? Fegyveres harc és politikai harc Latin-Amerikában. Kossuth Kiadó, Budapest, é. n.; James Petras: Forradalmi politika – ma. Eszmélet, 2000/54., 17–41. o.

majd a müncheni Oktoberfesten. A tengerentúli testvérszervezetektől – Aryan Nation, American Nazi Party – jövő anyagi és eszmei támogatással számos apró fasiszta csoport volt jelen Európában a 80-as években (Fegyveres Forradalmi Rohamosztag, Hoffmann-féle Harci Csoport). A szélsőjobboldali merényletek célpontjai mind Nyugat-, mind Kelet-Európában jobbára alulprivilegizált csoportok, bevándorlók, etnikai vagy más kisebbségek voltak. A 90-es évek belső és külső konfliktusai és társadalmi átalakulásai átmenetileg lendületet adtak e szerveződéseknek Kelet-Európában, jelentős szélsőnationalista csoportok és pártok vannak jelen a balti államokban, Szlovákiában, Szerbiában, Szerbiában és az albán területeken. Magyarországon a közműltban oszlatta fel a bíróság a Vér és Becsület Egyesületet, amely szintén egy nemzetközi hálózat része volt. A szélsőséges politikai szervezeteket formálisan feloszlató bírói határozatoktól azonban nem várható mélyebb társadalmi hatás.

A nemzeti felszabadító mozgalmak által alkalmazott politikai erőszak felvillantásához is elég Európában maradnunk. Közös jellemzőjük, hogy egyaránt jelen lehet bennük a szélsőjobb és a szélsőbaloldal felé mutató eszmeiség, de ezeket felülírja a nemzeti függetlenség vagy egység eszméje. Ez jellemző a két legjelentősebb európai szervezetre, az ír és a baszk felszabadítási mozgalomra, amelyek történelmi érdeme, hogy komoly lökést adtak a halványodó kisnemzeti és kisebbségi identitások újjáéledéséhez, másfelől kikényszerítettek olyan demokratikus folyamatokat, amelyek iránymutatóak a nemzetközi és belső etnikai konfliktusok tompításában.

Az IRA katonai sikerei mellett sikeres polgárjogi tevékenységéről is elhíresült, vizsgálat és ítélet nélkül fogva tartott aktivistái a börtönben sokszor halálos végű éhségsztrájkjal, a ruhaviselés megtagadásával és más erőszakmentes eszközökkel nemzetközi szimpátiát vívtak ki maguknak. Az IRA fegyverutánpótlása és finanszírozása főként amerikai íreknek volt köszönhető, de jelentős támogatást kapott a palesztin szervezetektől és Líbiától is. Jelentős jövedelmei származtak az üzletekre kivetett, „forradalmi adónak” nevezett védelmi pénzekből és más szervezett bűnözői tevékenységekből. A 80-as évek generációváltásával a vezetés szociáldemokrata orientációjú

északír fiatalok kezébe került, akik megindították a közelmúltban formális fegyverletételi deklarációval végződő békefolyamatot. 2005. szeptember 26-án a lefegyverzést felügyelő nemzetközi bizottság kanadai vezetője bejelentette a fegyverleadások befejeződését.

A baszk nacionalizmus atyja, Sabino A. Goiri, 1895-ben hívta életre a Baszk Nemzeti Pártot (PNV). Franco tábornok hatalomra jutásával a baszk nacionalizmus évtizedekre illegalitásba kényszerült. Az Euskadi Ta Askatasuna (ETA) harci szervezetét a bilbaói egyetem baszk diákjai szervezték meg a Francóval kiegyezni készülő jobboldali baszk politikusok ellen. Ezek népies nacionalizmusával szemben nyelvi-kulturális nacionalizmust képviseltek. A nemzeti és szocialista forradalmi ideológiák, valamint a fegyveres harc és legalitás erőtereiben való egyensúlyozás több szakadást eredményezett az ETA történetében. A terrorakciók 1960-ban kezdődtek, főként rangos államhivatalnokok ellen irányultak, és kerülték a tömeges vérontást. Az 1978-as spanyol alkotmány széles autonómiát biztosított a baszkoknak. 1984 és 1990 között a szoros spanyol-francia rendőri együttműködésnek köszönhetően számos aktivistát tartóztattak le. 1986-tól az ETA ellen a spanyol kormány támogatásával ellenterrorista csoportok léptek fel, ez a „*guerra sucia*” (piszkos háború) azonban támogatókat toborzott az ETA számára. A 2004 márciusában elkövetett merényletsorozat kapcsán ismét gyanúba került az ETA, de hamarosan tisztázódott az iszlám elkövetők szerepe. Az ETA 2005 januárjában meghirdette a békés párbeszéd politikáját, de a fegyvert nem tette le.²¹

E történelmi tabló hiányos lenne a gyarmati felszabadító és a gyarmati elnyomás fenntartását szolgáló terrorista szervezetek említése nélkül. Ezzel bezárva egy kört, visszatérünk a modern terrorizmus szülőhazájához, Franciaországhoz, és lezárjuk az európai gyarmatosítással összefüggő politikai erőszak korát időben és térben ott, ahol a stafétabotot átveszi az Egyesült Államok vezette euroatlanti globalizáció és az ahhoz kapcsolódó erőszak.

21 Antje Helmerich: Nationalismus und Autonomie. Die Krise im Baskenland 1975–1981. Ibidem Verlag, Stuttgart, 2002

A második világháború után Franciaország megkísérelte birtokba venni a japánok által 1941-ben elhódított gyarmatait Délkelet-Ázsiában, hiszen számított erőforrásaikra az újjáépítésben. A Ho Si Minh vezette, korábban a japánok ellen harcoló Viet Minh (Szövetség a Független Vietnámért) nemzeti kommunista felszabadító szervezet azonban 1946-ban a franciák elleni felszabadító háború mellett döntött. A megszállási övezetekre szabdaltságot országban a 17. szélességi foktól délre brit megszállók állomásoztak, északra a kínai haderő volt az úr, amely a szabadságharcosoknak területet és utánpótlást biztosított. A francia erők törzsét a nagyrészt német hadifoglyokból verbuvált, zsákmányolt japán hadianyaggal, amerikai és angol fegyverzettel felszerelt idegenlégió adta. A felszabadító hadsereg 1950 és 1953 között kiűzte a franciákat Észak-Vietnam nagyobb részéről, majd Dien Bien Phu-nál megsemmisítő csapást mért a gyarmati hadseregre. A genfi konferencián a felek megegyeztek Vietnam kettéosztásában, de az Egyesült Államok nem ismerte el az egyezményt, és – mondhatni – megörökölte a vietnami háborút.

1945 májusában az algériai Sétifben a Németország feletti győzelmet ünneplő arab frontkatonák felvonulása függetlenségi demonstrációvá vált. A francia megszállók a tömegbe lőttek, a gyarmati rendszer ellen lázadás kezdődött Sétif, Guelma és Kherrata megyékben. A francia gyarmati hadsereg egész falvak kiirtásával válaszol. 1954 novemberében az Ahmed Ben Bella vezetésével megszerveződött Algériai Felszabadítási Front háborúba kezdett, de a vereségek hamarosan gerillaháborúra kényszerítették. Az algériai konfliktus miatt a polgárháború szélére sodródott Franciaország: a gyarmati és óhazai francia kormányzat a katonai puccs fenyegetésében tevékenykedett. A kelta kereszttel szimbolizált OAS titkos félkatonai terrorszervezetet magas rangú francia tisztek alapították 1960 telén spanyol bábáskodással, tevékenységükből kiemelkednek a De Gaulle elnök elleni merényletek, valamint a Raoul Salan, Maurice Challe, Edmond Jouhaud és André Zeller tábornokok által vezetett 1961. áprilisi algíri puccskísérlet. Végül 1961-ben 78 százalékos többségű népszavazás és az eviani szerződés hozta meg Algéria függetlenségét.

Izrael létrejötténél is bábáskodott a terrorizmus, sőt egyes vélemények szerint „a terrorizmust a maga modern, magas szerveztségű és tudományos formájában militáns (...) cionisták találták fel”.²² A zsidó nacionalizmus kialakulása az európai nacionalizmusok fejlődéstörténetébe illeszkedik, egyszerre kiváltója és eredője volt a kissé megkésett közel-keleti arab nacionalizmusnak. A zsidó őshazába való visszatelepülés gondolata a XIX. században született meg. Moses Hess *Róma és Jeruzsálem* című könyvének hatására a század végén bevándorló telepesek jelentek meg Palesztinában. Moses Montefiore bankár földeket vásárolt az Oroszországból menekülő zsidók számára arab nagybirtokosoktól. A palesztinai zsidó állam koncepciója 1897-ben vált a cionista mozgalom hivatalos céljává. 1905-től felerősödött a főként a Zsidó Nemzet Alap, a Palesztina Hivatal és a Zsidó Koloniális Bank által támogatott bevándorlás. 1938-ra a telepesek száma 150 ezerre emelkedett. Az első világháború végén a Balfour-nyilatkozat kilátásba helyezte a „zsidó nemzeti otthon” létrehozását a Gyarmati Hivatal által vezetett mandátumi Palesztinában. A cionista mozgalom kész helyzet létrehozására törekedett. A Histadrut cionista szakszervezet a második világháború végére a terület legnagyobb munkaadójává vált. Mivel a brit és arab politikusok egy része úgy látta, „egy palesztinai zsidó állam állandó veszélyt jelent majd a közel-keleti békére”²³, napirendre került a telepes zsidóság britellenes felszabadító harca.

Az arab nemzeti törekvésekkel és zsidóellenes megmozdulásokkal szembeni véderőként fellépő első palesztinai zsidó fegyveres osztag a katonaviselt orosz zsidókból létrehozott HaShomer volt. A Vlagyimir Ze'ev Zsabotyinszki és Joszéf Trumpeldor által szervezett Zsidó Légiónak részt vett az első világháború hadműveleteiben, ebből nőtt ki 1920-ban a Hagana nevű illegális fegyveres szervezet, a későbbi izraeli hadsereg magja. A Ben Gurion által „Vlagyimir Hitlernek” gúnyolt Zsabotyinszki és ellenlábasa, Hadzsi Amin jeruzsále-

22 Paul Johnson: *A zsidók története*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001, 696. o.

23 Uo. 523. o.

mi főmufti tevékenysége gondoskodott arról, hogy egymást követék az arab–zsidó összeütközések. Az arabok 1936-os brit- és zsidóellenes felkelésének leverésében az ekkor már tízezer harcossal és 40 ezer tartalékkal rendelkező Hagana is részt vett. 1937-ben egy szélsőséges csoport megalapította az Irgun szervezetét – teljes nevén Irgun Cvai Leumi, rövidítése a hun Atilla nevére utaló Ecel –, amelyből később kivált a Jichák Samir vezette Lechi nevű terror-szervezet, a későbbi Herut párt magja. A Hagana, miután szembe került a zsidó bevándorlást fékező britekkel és a palesztinokkal, felszabadító háborúba kezdett. Zsabotyinszki szervezete, a Likud párt bölcsőjeként ismert Betar, a britek elleni harcban egy ideig az olasz fasizmus támogatását kereste, később rész vett az 1943. áprilisi varsói gettólázadásban. A háború után Menachem Begin parancsára került sor a Deir Jassin-i mészárlásra, valamint a brit gyarmati közigazgatás székhelyéül szolgáló Dávid Király Szálloda elleni merényletre. Az 1948 májusában függetlenné vált Izrael hadserege e katonai szervezetek összevonásából jött létre. Az Irgun egyik továbbra is aktív csoportja, a Lehi (Lohamei Herut Jiszrael), 1952-ben merényletet készített elő Konrad Adenauer német kancellár ellen. A hőskor politikusai máig meghatározó szerepet játszanak Izrael életében.²⁴ Az Izraelben szélsőségesnek nyilvánított palesztin politikusok „célzott likvidálása” az állami terrorizmus egy fajtájának tekinthető, amelyet a nemzetközi közösség nagyobb része elítél, és az ENSZ főtitkára is megbélyegzett. 2004 márciusában Gázában meggyilkolták a Hamász alapítóját és szellemi vezetőjét, Ahmed Jasszin sejket, majd utódját, Abdel Aziz el Ranzinit is.

A Palesztin Felszabadítási Szervezet 1964-ben jött létre, Ahmed Shuqairi vezetésével, az Arab Liga megbízásából és főként a Nasszer elnök vezette Egyiptom támogatásával az önálló palesztin állam lét-

24 Walter Laqueur: *Der Weg zum Staat Israel. Geschichte des Zionismus*; Wien, 1972; Michael Brenner: *Geschichte des Zionismus*. CH Beck Verlag, München, 2002; Norman G. Finkelstein: *Der Konflikt zwischen Israel und den Palästinensern. Mythos und Realität*. Diederichs Verlag, München, 2002; Gudrun Krämer: *Geschichte Palästinas*. CH Beck Verlag, München, 2002; Simcha Flapan: *Die Geburt Israels. Mythos und Wirklichkeit*. Melzer Verlag, Neu-Isenburg, 2005

rehozásnak érdekében az egykori brit mandátumi Palesztina (Izrael, Gázai övezet, Nyugat-Jordánia, Golán fennsík) területén. Elnöke 1969-től haláláig Jasszer Arafat volt. A PLO több szervezet, az 1911 óta aktív Fatah, a Demokratikus Front Palesztina Felszabadításáért (DFLP), a Palesztin Felszabadítási Front (PLF), az Arab Felszabadítási Front (ALF), valamint a Nemzeti Harc Frontja (PSF) szövetsége. A menekülttáborokban élő palesztin fiatalok jelentős politikai és katonai tartalékot képeznek az Izrael elleni harcban. A hatnapos háború 1967-ben kiélezte a palesztin-problémát. Az Izrael által megszállt területeken több százezer palesztin került izraeli fennhatóság alá, a korábbi menekülttáborok mellett újak létesültek a környező arab államokban. Egyiptom elvesztette befolyását a PLO-ban, 1968-ban a Fatah, illetve az Arafat vezette katonai ellenállás vette át a vezetést, a PLO egy szekularizált nacionalista nemzetállam megalapításnak vezető erejévé vált. 1968-tól a harc nemzetközi színterekre tevődött át.²⁵ Palesztin vezetők szerint a terror, nem utolsósorban a müncheni olimpián elkövetett túszejtés 1972. szeptember 5-én²⁶, több figyelmet keltett, mint a korábbi 20 év panaszkodása. A menekülttáborok katonai támaszponttá szerveződésével a régió majd minden moszlim állama involválódott a harcba. Nemzetközi terrortevékenysége ellenére a PLO az Arab Liga nyomására bekerült az ENSZ-be a palesztin nemzet jogainak egyedüli képviselőjeként.²⁷ 1987-ben az első intifáda kezdetétől radikális iszlám szervezetek, az Iszlám Dzsihád és a Hamász léptek fel a kiegyezésre törekvő békepárti PLO-val szemben, a palesztin ügyet a nemzetközi iszlám forradalom részévé értelmezték át.²⁸ A palesztin konfliktus iszlamizálódásával elkövetkezett az öngyilkos merényletek kora, amelyek többnyire nagyszámú civil áldozatot követelnek. A hosszadalmas, kudarcok-

25 Alan M. Dershowitz: *Why Terrorism Works*. Yale University Press, New Haven, 2002

26 *Die Spiele der XX. Olympiade München 1972. Die olympische Tragödie. Die Chronik der Ereignisse*. <http://www.olympia72.de/050972b.htm>

27 United Nations General Assembly. A/RES/3236 (XXIX), Question of Palestina. 22. Nov. 1974.

28 Póczik Szilveszter (2005a): i. m.

kal tarkított békefolyamat eredményeként létrejött gázai palesztin autonómia jövője kiszámíthatatlan.²⁹

Az 1979-es iráni iszlám fordulat azt sugallta, hogy a Nyugat-barát rezsimek az iszlám világban is legyőzhetőek, az iszlám sikeres modernizációs alternatíva lehet. Ez lökést adott az iszlám megújodási mozgalmaknak. Ebben az időszakban alakult ki az egyiptomi Iszlám Dzsihád, fő célja az egyiptomi iszlám állam létrehozása. A Hamász 1987-ben alakult a Muszlim Testvériség palesztin ágaként, Izz el-Din al-Qassam nevű csoportja élen jár az öngyilkos merényletekben. A részben Iránból, részben Szíriából finanszírozott Hezbollah főként Libanonban tevékenykedik az iszlám köztársaság létrehozása érdekében.

A XX. század 90-es éveire az iszlám megújodási mozgalom és a fegyveres harc vált a nemzetközi terrorizmus fő áramlatává. A globalizálódás technikai eredményeivel a hatalomérvényesítés széles lehetőségei nyíltak meg, túlkínálat jelentkezett a fegyverpiacokon, az információs forradalommal lehetővé vált a szimultán globális adatközlés és forrásallokáció. Az atlanti világban jelentős radikális iszlám populáció keletkezett. A 90-es évek közepére az iszlám forradalmi mozgalomban szükségszerűen jelent meg a karizmatikus vezér. Oszama bin Ladent tulajdonságai egy sorba állítják a XX. századi európai totalitarizmusok vezetőivel. Az afgán háború során, amely az iszlám harcosok legfontosabb kiképzési periódusának bizonyult, világméretű adománygyűjtést és toborzást szervezett. A szovjet kivonulás után szervezete átalakult a világméretű szent háború főparancsnokságává, ez az al-Kaida. Bin Laden 1989-ben Szudánba tette át főhadiszállását. Ügynökei vállalatok és civil szervezetek képviselőiként megjelentek Kínában, Malajziában, a Fülöp-szigeteken, Pakisztánban, Indonéziában, a volt Szovjetunióban, Boszniában, Horvátországban. Az úgynevezett MAK-irodán (Maktab al Khidimat il Mujahideen al Arab, más néven Afgán Iroda) és az al-Khifa alapít-

29 Angelika Volle – Werner Weidenfeld (Hrsg.): Frieden im Nahen Osten? Chancen, Gefahren, Perspektiven, Verlag für Internationale Politik GmbH., Bonn, 1997, S. 74–91.

ványon keresztül tevékenykedtek az Egyesült Államokban is. Az Amerika elleni akciók tervezése a 90-es évek elején kezdődött. 1992 végén bombák robbantak a Szomáliába igyekvő amerikai csapatok jemeni szállodáiban. Egymást követték a merényletek Szaúd-Arábiában. Külön említésre méltó a World Trade Center elleni bombatámadás 1993-ban, valamint a Csendes-óceán felett 12 repülőgép egyidejű felrobbantására irányuló manilai merényletkísérlet. Bin Laden 1996 májusában a tálibok szövetségeseként visszatért Afganisztánba, majd 1998 augusztusában az Egyesült Államok kenyai és tanzániai követségeinek egyidejű felrobbantása után elrejtőzött az afgán hegyekben. Véres művére a 2001. szeptember 11-én, a New York-i ikertornyok elleni merénylet tette fel a koronát.³⁰

A szeptember 11-i merénylet részletei, valamint az azt követő politikai tendenciák mégis feltették a kérdést, vajon nem egy hosszú távú politikai és katonai trendet megalapozni igyekvő provokáció történt-e, amely mögött az arab olajlobbikkal is összefonódott amerikai, brit, izraeli és nemzetközi olajipari, pénzügyi és politikai, katonai, illetve titkosszolgálati érdekcsoportok húzódnak meg.³¹

Definíciós problémák, szakterületek, feladatmegosztás

A történelmi példák felmutatják ugyan a terrorizmus egyes lényeges mozzanatait, de nem oldják meg definíálásának problémáját. Ahogy utaltunk rá, nem rendelkezünk a terrorizmus általános, tartalmas meghatározásával³², de talán felesleges is vesződni egy univerzális meghatározás kidolgozásával, hiszen a történelmi, politikai, ideológiai és földrajzi környezet változása merőben eltérő súlypontokkal ruházhatja fel a fogalmat. Egyes szerzők a terror fogalmával foglalnak össze mindenféle erőszakot, mások csak a politikai erő-

30 Póczik Szilveszter (2005b): Allah forradalma. Népszava, Szép Szó, 2005. november 5., 1. o.

31 Mathias Bröckers: Összeesküvések, összeesküvés-elméletek és szeptember 11. titkai. Kétezerregy Kiadó, Piliscsaba, 2003

32 Póczik Szilveszter (2005c): A nemzetközi terrorizmus fontosabb összetevőiről. Magyar Tudomány, 2005/10., 1269-1278. o.

szak területére, például az államok vagy nemzetközi entitások elleni akciókra tartják alkalmazhatónak, ahogy ez az Egyesült Államok kriminálpolitikai és igazságügyi tanácsadó testületének³³ 1976. évi javaslatában szerepel. És még nem is beszéltünk a határesetekről, az igazságtalan és igazságos háborúról szóló teóriákról vagy a zsarnokölési elméletekről és ezek irodalmáról. *A terrorista egyik szemszögből nézve bűnelkövető, a másiktól militáns jogvédő, kisebbségjogi vagy szabadságharcos lehet.* A terrorizmus több, mint a közönséges bűnözésben érvényesülő erőszak, de kevesebb, mint a háború. A kettő közötti határ azonban bizonytalan, hiszen terrorról beszélünk a túszoikat szedő bankrabló és az orvul gyilkoló szervezett bűnöző esetében is. Szétválik a terror és a terrorizmus fogalmainak jelentéstartalma, hiszen az előbbi esetben csupán erőszokról vagy erőszakkal fenyegetésről beszélünk, a terrorizmus fogalmán azonban a büntetőjog értelmében politikai indíttatású tevékenységet értünk. Még bizonytalanabbá teszi a képet, ha a fogalmat jelzőkkel látjuk el: pszichoterror, kiberterror, drogterror, férfiterror, női terror, családi terror, atomterror stb.

Technikai szempontból a terrort négy elem határozza meg: a cselekmény jogi státusa, a módszer, a céltárgy és a cselekmény távolabbi célja, értelme. Ennek megfelelően az egyes igazgatási ágak hangsúlyaiban eltérő terrorizmus-meghatározásokat alkalmaznak. *A politikai mezőben* értelemszerűen a politikai mozzanatokon van a hangsúly: illegális ellenzéki csoportok és ügynökeik által alkalmazott szándékos, tervszerű, politikai erőszak rendszerint civil célpontok ellen, amely figyelemfelhívásként a közvélemény befolyásolására, széles körű megfélemlítésre, a politikai hatalom tekintélyének gyengítésére szolgál. *A rendészeti szemlélet* inkább a technikai mozzanatokra koncentrál, amikor a célszemélyeket, céltárgyakat, a cselekmény jogtalan, közrendellenes, felforgató, bűncselekményi, tehát alapvetően belbiztonsági jellegét domborítja ki. *A katonai szóhasználat és gondolkodás* leginkább a nemzetbiztonsági, biztonság- és védelempolitikai kockázatok és célok függvényében alakítja saját terrorizmus- és

33 National Advisory Commission on Criminal Justice Standards and Goals.

terrorelhárítás-felfogását. Az ENSZ konvenciója szerint terrorizmusnak minősül az a fegyveres konfliktusban vagy összeütközésben részt nem vevő polgári személyek halálát vagy súlyos testi sérülését okozó szándékos cselekmény, amelynek célja a lakosság megfélemlítése vagy kormányzatok, nemzetközi szervezetek megzsarolása.³⁴ A definíciók összehasonlításának mára széles irodalma van³⁵, a legtöbb meghatározásban szerepel a közvetlen és távlati politikai célokra, célpontokra (áldozatokra), módszerekre utaló elem, de a definícióknak csak kis része emeli ki a nyilvánosság és a konspiráció szerepét, valamint azt, hogy lényegében bűncselekményről van szó. A szinte minden meghatározásban szerepeltetett *modus operandi* kevés eligazítást ad, hiszen időszakról időszakra változik.

A *rendészeti terület*, a nemzetközi rendőrségi együttműködések és adatbázisok elsődleges feladata a terrorista cselekmények felderítése, az esetleges terrorcselekményekkel kapcsolatos igazgatási, menedzselési, helyzetkezelési feladatok ellátása, az ügyek kivizsgálása, a terroristagyanús személyek kiszűrése, őrizetbe vétele, előzetes letartóztatás, vizsgálati fogság, idegenrendészeti őrizet, kiutasítás, kitoloncolás végrehajtása. A gazdasági rendészet fontos feladata a terrorizmussal kapcsolatos szervezett gazdasági bűncselekmények, pénzmosás, pénzügyi átvitel, pénzügyi allokációk felderítése, kivizsgálása.

Az elmúlt időszak súlyos terrorcselekményei újra felvetették a rendőri fegyverhasználattal kapcsolatos kérdéseket. Európa-szerte, így Németországban is, a rendőrségi törvények módosításainak előkészítése kapcsán politikai vita bontakozott ki arról, mennyiben lehet kivételes módon kezelni a terrorcselekményeket és elkövetőiket, mikor jogosult a bűnüldöző például túszedéssel járó terrortámadás elhárítása során a sértett vagy saját életének védelmében célzott lövés-

34 International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, Adopted by the General Assembly of the United Nations in Resolution 54/109 of 9 December 1999. Art. 2.

35 Clifford E. Simonsen – Jeremy R. Spindlove: *Terrorism Today: The Past, the Players, the Future*. Prentice Hall, New York, 2000; Alex P. Schmid – Albert J. Jongman (eds.): *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature*. Transaction, New Brunswick, 1988

sel kioltani az elkövető életét (úgynevezett „finális védelmi lőfegyverhasználat”). A fegyverhasználat alapeseteit a közvetlen kényszer alkalmazásáról szóló német törvény (UzwG), valamint a német btk. önvédelemről és jogos védelemről szóló 32. és 34. §-a szabályozza. A 16 német tartományból 12 megengedi „az előreláthatólag halálos kimenetelű lőfegyverhasználatot, amennyiben nincs más lehetőség az adott pillanatban az életet vagy testi épséget súlyosan fenyegető veszély elhárítására”. Ez rendszerint az előjáró utasítására történhet, Hamburg és Bréma tartomány azonban az eljáró rendőr mérlegelési jogkörébe utalta ennek eldöntését. Mecklenburg-Előpomeránia, Észak-Rajna-Vesztfália, Schleswig-Holstein és Berlin törvényhozása eleve kizárta az emberölés állami szabályozásának még a lehetőségét is. Hasonló tartalmú „shoot-to-kill” szabályozást 2003-ban vezettek be Nagy-Britanniában (Londonban). Egyes országokban a terrorizmus-sal gyanúsítottak bírói ítélet nélkül is szinte korlátlan ideig fogva tarthatók, nem alkalmazzák rájuk a hadifoglyokra érvényes nemzetközi szabályokat, viszont széles körben alkalmazzák velük szemben az elektronikus megfigyelést, sőt a nemzetközi tilalmak³⁶ ellenére hallgatólagosan bevett gyakorlattá vált a megalázás és kínvallatás. Legújabbban az Egyesült Államok által kelet-európai börtönökbe exportált terroristagyánús személyek ügye kavarta fel a kedélyeket.³⁷ A terrorizmus világszerte hozzájárult a közbiztonsági ellenőrzési rendszerek szigorodásához, korábban aggályosnak tekintett rendészeti eszközök alkalmazásához, a jogállamiság alapelveinek újragondolásához. A terrorizmus ürügyet szolgáltatott az állami erőszakmonopólium kiterjesztéséhez, így – a globalizáció „vívmányaként” – mára ismét kijelölhetők olyan embercsoportok, amelyek „jogszerűen” megfoszthatók az emberi jogok minimumától is. A polgárok magánszférájába való állami beavatkozás lehetőségeinek bővülése ellen és a jogállami

36 UN Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, UNCAT (1984. 12. 10.).

37 Diana Priest: CIA Holds Terror Suspects in Secret Prisons. Debate Is Growing Within Agency About Legality and Morality of Overseas System Set Up After 9/11. Washington Post, November 2, 2005, p. A01

szabadságok és garanciák védelmében számos civil szervezet küzd a fejlett világban.³⁸

A *nemzetbiztonsági szolgálatok* feladata a terrorizmus előrejelzése, titkos eszközökkel való felderítése, megakadályozása, beépülés a terroriszervezetekbe, egyszóval titkos és fedett eszközökkel folytatott terrorizmusellenes tevékenység. A terrorizmus fenyegetése szükségessé tette az egyes országok biztonsági szolgálatainak belső együttműködése mellett a titkosszolgálatok szorosabb nemzetközi együttműködését is. Az ezzel kapcsolatos fejlődés és az igények alakulása jól nyomon követhető a CIA dokumentumaiban.³⁹ A legtöbb országban a titkosszolgálatokat formális és informális hálózat fűzi össze, ahogy ezt az Egyesült Államok 16 hírszerző szolgálatot felölelő hírszerző közössége esetében láthatjuk. Az Egyesült Államokban és sok más országban nemzetbiztonsági főhivatalok koordinálják a különböző feladatterületek tevékenységét. A 2001. szeptemberi merényleteket követően az Egyesült Államokban létrejött a 180 ezer alkalmazottal működő Homeland Security Department (DHS).⁴⁰ Ez egy korai felismerő, jelző és védekezési rendszert működtet, amely szükség esetén információkkal látja el a lakosságot a mindenkori teendővel kapcsolatban. A DHS 22 már korábban létező hivatal egységeiből állt össze, és négy szakterületet ölel fel: a) határrendészet, személy- és teherforgalom a határokon, bevándorlás, az ezekkel összefüggő állat- és növényegészségügyi feladatok; b) sürgősségi és baleseti ellátás, ügyletek, humán egészségügyi és szociális szolgálatok; c) tömegpusztító fegyverek elhárítása, a szükséges kutatóhelyek munkájának koordinációja; d) elemzési feladatok, információ- és hírelemzés, a titkosszolgálatok és az infrastrukturális rendszerek védelméért felelős hivatalok feladatszervezésének összehangolása.

A széles értelemben vett *külggyi igazgatás* – külügyminisztériumok, más minisztériumok és főhivatalok nemzetközi részlegei – a diplomáciai és hírszerzési területen fontos szerepet játszanak a terrorizmus nemzetközi megelőzésében, felderítésében, megghiúsítá-

38 Például az Amerikai Polgárjogi Szövetség (ACLU). <http://www.aclu.org>

39 www.cia.gov/terrorism/index.html

40 www.whitehouse.gov/infocus/homeland/index.html

sában. Az Egyesült Államok külügyminisztériumában külön terrorizmus elleni főigazgatóság és információs szolgálat (Counterterrorism Office) működik.⁴¹

A *védelmi minisztériumok* szintén rendelkeznek kiterjedt felderítési és titkosszolgálati szervezetekkel, ugyanakkor a lehetőségeik korlátozottak a terrorizmus elleni fellépésben, hiszen a hadsereg jogállami körülmények között alapesetben nem alkalmazható a belbiztonság és a büntetőjog területére tartozó feladatok végrehajtásában⁴², feladatait alapvetően a *jus ad bellum* és a *jus in bello* elvei határozzák meg. Míg a hadsereg külső fenyegetéssel szemben akár preventív módon is alkalmazható, addig a rendészet a belső fenyegetésekre reaktív választ ad. Bár a politikai terrorizmus a legtöbb esetben háborúként definiálja önmagát, a hadsereg pedig sokat tehet a terrorizmusban alkalmazható fegyverrendszerekkel szembeni védekezés és a nemzetközi békefenntartás érdekében, a terrorizmusellenes küzdelmet háborúként definiálni igen aggályos. Jogfelfogásunk szerint ugyanis a háború és a terror fogalmi ellentmondanak egymásnak. A katonai eszközök – ahogy az utóbbi időszak tapasztalataiból is tudhatjuk – alkalmazhatatlanok a konspirált erőszak elleni küzdelemre, másrészt, ha a terrorizmus elleni küzdelem háború, akkor a terroristákra is a XVII. században Hugo Grotius *De jure belli ac pacis* című munkájában megalapozott, majd a genfi és hágai egyezményekben (1860, 1899, 1907, 1929, 1949) szabályozott hadijog vonatkozna. Amennyiben a polgári lakosság és a hadifoglyok védelmének elve sérül, a megtámadott fél esetében is felmerül a háborús bűnösség és a katonai, illetve nemzetközi bírászkodás lehetőségének kérdése.⁴³

Külön kell szólni a kifejezetten a terrorista cselekmények elhárításával foglalkozó rendvédelmi⁴⁴ és katonai jellegű *speciális alakulatokról*. Az európai kontinentális országok terrorelhárító alakulataikat a rendőri szervek keretében szervezték meg, ezek szervezetükben és felszerelt-

41 www.state.gov/s/ct/

42 1993. évi CX. tv. a honvédelemről.

43 A vitához lásd Valki László: Terroristák és nemzetközi jogászok. Belügyi Szemle, 2002/6–7., 182–189. o.

44 1994. évi XXXIV. (rendőrségi) tv. 69. cikk.

ségükben – rendelkeznek például mozgékony légi egységekkel – mégis egyfajta átmenetet képeznek a katonai alakulatok irányába. Németországban a GSG 9 csoportot a Német Szövetségi Határavadász egységek keretében hozták létre. Franciaország antiterrorista alakulatait a Nemzeti Gárda adja, de létezik terrorelhárító kommandó a csendőrségnél is. Hollandiában a terrorizmus elleni harcot a csendőri jellegű Maréchaussée (Nederlandse Koninklijke Maréchaussée) és a Speciális biztonsági feladatok különítménye veszi fel. Olaszország szintén a csendőrség keretében szervezte meg terrorelhárító alakulatát. Magyarországon a terrorizmus ellen fellépni képes erő gerincét a Készenléti Rendőrség adja, de az ORFK közvetlen irányítása alatt álló Terrorelhárító Szolgálat látja el a konkrét feladatokat (terrorcselekmény megszakítása, a terrorellenes rendőri tevékenység koordinálása, kiképzése, szakmai irányítás). Tevékenységét segíti a BM Légi Rendészeti Szolgálat. A terrorelhárítás területén ma kiegyenlítődés tapasztalható a korábban rendészetorientált kontinentális és az inkább hadsereg-orientált angolszász modellek között, a terrorelhárítást gyakran egyesített különleges hadműveleti parancsnokságok szervezik.⁴⁵

A terrorizmus megelőzése és elhárítása kapcsán külön kell említenünk a terrorcselekmények által okozott károk enyhítésében, a helyreállítási munkában játszott szerepük okán a polgári védelmi szolgálatokat, a szakirányú civil szervezeteket, valamint az áldozatvédelem és rehabilitáció kitüntetett szerepét.

Jogi szabályozási szükségletek

A terrorizmus meghatározásairól mondottak figyelembevételével kevésbé csodálható, hogy nem rendelkezik minden ország és igazgatási terület vagy feladatkör saját terrorizmus-definícióval, jóllehet az előbbiekben vázlatosan bemutatott tevékenységi területek terjedelmes szabályozási igényt támasztanak. Ahol hiányzik a terrorizmus

45 Turcsányi Károly – Hegedűs Ernő: Katonai és rendvédelmi alakulatok a terrorizmus elleni harcban. 2005. 08. 22.
www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/kutatas/doktorandusz/dr._turcsanyi_karoly

önálló bűncselekményi kategóriája, ott azt a belső joggá vált nemzetközi dokumentumokra való hivatkozás helyettesíti. 1999 óta az ENSZ Biztonsági Tanács 34. a közgyűlés pedig kilenc határozatban foglalkozott a terrorizmussal.⁴⁶

A magyar jogban az 1978. évi IV. tv. (Btk.) 261. §-a határozza meg a terrorcselekmény fogalmát és szankcióit. Terrorcselekményt követ el, aki: személy elleni erőszakos, közveszélyt okozó vagy fegyverrel kapcsolatos bűncselekményt, emberölést, testi sértést, foglalkozás körében szándékos veszélyeztetést, személyi szabadság megsértését, emberrablást, közlekedés biztonsága elleni bűncselekményt, a vasúti, légi vagy vízi közlekedés veszélyeztetését, hivatalos, közfeladatot ellátó vagy nemzetközileg védett személy elleni erőszakot, a közveszély okozását, közérdekű üzem működésének megzavarását, légi jármű, vasúti, vízi, közúti tömegközlekedési vagy tömeges áruszállításra alkalmas jármű hatalomba kerítését robbanóanyaggal, robbantószerrel, lőfegyverrel, lőszerrel, nemzetközi szerződés által tiltott fegyverrel, radioaktív anyaggal való visszaélést, fegyvercsempészetet, számítástechnikai rendszer és adatok elleni bűncselekményt, rongálást, rablást valósít meg, készít elő (vagy támogat) azzal a céllal, hogy állami szervezet, más államot, nemzetközi szervezetet arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön, a lakosságot megfélemlítse, más állam alkotmányos, társadalmi vagy gazdasági rendjét megváltoztassa, illetőleg nemzetközi szervezet működését megzavarja.⁴⁷

46 Kardos Gábor: Terrorizmus és nemzetközi jog. Magyar Tudomány, 1996/10., 85–93. o.; A terrorizmus és a nemzetközi jog című konferencia előadásai. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar nemzetközi jogi tanszék. www.uni-miskolc.hu/~wwwdrint/terrorizmus.pdf (angol nyelven)

47 Kapcsolódó szabályozások: A New Yorkban, az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 52. ülészakán, 1997. december 15. napján elfogadott, A robbantásos terrorizmus visszaszorításáról szóló egyezmény; a 2002. évi LIX. törvénnyel kihirdetett, az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 54. ülészakán, 1999. december 9. napján elfogadott, A terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló egyezmény; az Európai Unió Tanácsa által 2002. június 13. napján, a terrorizmus elleni küzdelemről hozott kerethatározat 1. cikk (1) bek., 2. cikk; a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény 74. § b) pont és a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény 1. § (2) bek.

Fel kell tennünk a kérdést, vajon megalapozott-e a terrorcselekmény fogalmát az állam és nemzetközi szervezet ellen elkövetett cselekményekre szűkíteni, de a jogforrásként szolgáló döntvénytár esetei számos további kérdést is felvetnek.

A terrorizmus elhárítására, illetve leküzdésére irányuló tevékenységek különféle szabályozási területekhez tartoznak. A terrorizmussal kapcsolatos jogszabályi területek szétagazottsága általános jelenség. A 2001. szeptemberi, majd a madridi és a londoni merényletek a nemzetközi közösség egészében, de különösen az euroatlanti világban a szervezett bűnözéssel kapcsolatos és a terrorizmus finanszírozását szolgáló pénzforgalom megakadályozását célzó szabályozási, illetve jogi modernizációs és jogharmonizációs hullámot indítottak el kormányzati és ágazati öngazgatási szinten⁴⁸ egyaránt. Ez történt Magyarországon is. A kormány kebelében tárcaközi bizottság foglalkozik az EU terrorizmus elleni harcra vonatkozó politikájához és akcióterveivel való kapcsolódással. A Nemzetközi Bűnügyi Együttműködési Központ (Nebek) – az Interpol, az Europol és a jövőbeni Schengeni Információs Rendszer nemzeti kapcsolattartó pontja – működésének megkezdésével hazánk alkalmassá vált az Europollal való együttműködésre (2001. évi LXXXIX. tv.). 2002-re a büntetőjog összhangba került a szervezett bűnözés elleni harcra vonatkozó közösségi vívmányokkal. Az Országgyűlés elfogadta a 2001. évi LXXXV. (tanúvédelmi) törvényt. A FATF által követelt jogszabályi és intézményi módosítások kidolgozására a 2298/2001. (X. 19.) kormányhatározat a Pénzmosás Elleni Koordinációs Testületre építve létrehozta a Pénzmosás Elleni Tárcaközi Bizottságot. A terrorizmus elleni küzdelemről, a pénzmosás megakadályozásáról szóló rendelkezések szigorításáról és egyes korlátozó intézkedések elrendeléséről szóló 2001. évi LXXXIII. tv. módosította a pénzmosásról szóló 1994. évi XXIV. tv. és a végrehajtásáról szóló 74/1994. (V. 10.) kormányrendelet tartalmát. 2001–2002-ben az Európa Tanács átvilágította a magyar pénzmosás elleni rendszert. A 2001. évi LXXXIII. tör-

48 Például Beszámoló a Bankszövetség 2003. II. negyedéves tevékenységéről. Budapest, 2003. július.

vénnyel a terrorizmus finanszírozása tényállásként bekerült a Btk.-ba. Az ORFK Szervezett Bűnözés Elleni Igazgatóság nyomozó főosztály pénzmosás elleni osztály létszámát 50 százalékkal megerősítették. A Belügyminisztérium kidolgozta a bűnüldöző szervek közötti nemzetközi együttműködésről szóló törvény tervezetét. A tervezet a schengeni együttműködésben alkalmazandó határon átnyúló bűnüldözési együttműködés formái (határon átnyúló figyelés, forrányomon üldözés, közös felderítőcsoport alakítása stb.) és eszközei (technikai megfigyelés, videokonferencia stb.) jogi háttérének megteremtésén túl a 2000. május 29-én kelt, a büntetőügyekben való kölcsönös segítségnyújtásról szóló egyezmény rendelkezéseivel való összhang megteremtését célozta.⁴⁹ A számos intézkedés ellenére bizonyosak lehetünk abban, hogy e folyamat még távolról sem zárult le.

Definíciók helyett tipológiák

Visszakanyarodva a tanulmány elején felvetett definíciós problémához, leszögezhetjük: a terrorizmus általános elmélete és definíciója nem alkotható meg. Ezért kell megalkotni az erőszakcselekmények olyan tipológiáját, amelybe a terrorizmus más cselekményfajtáktól elkülönítve elhelyezhető, a ma terroristának mondott szervezetek a politikai mozgalmak között eredetük, szerkezetük, céljaik, módszereik figyelembevételével rendszerszerűen beilleszthetők.⁵⁰ Az ilyen modellek részben a konfliktus erőssége, részben szerkezeti sajátosságok szerint csoportosítják a politikai erőszakcselekményeket. Mindkét modellváltozat viszonyítási alapja a totális háború.⁵¹ Az első esetben az 1. számú táblázatban látható skála adódik.

Különös esetet képvisel a gerilla-hadviselés, amely a háborús konfliktusokban elfogadott taktika, de megjelent a modern forradal-

49 Tájékoztató a bel- és igazságügyi együttműködés aktuális helyzetéről. Részlet. <http://www.b-m.hu/belugy/euint/beligugy.html>

50 Póczik Szilveszter (2005c): i. m.

51 Martin Gus – Clarence Augustus Martin: Understanding Terrorism. Challenges, Perspectives, and Issues. Wadsworth, Belmont, 2002

1. számú táblázat

Nem hagyományos politikai erőszak	Hagyományos politikai erőszak
erőszakos politikai tömeg- megmozdulás → terro- riz- mus → gerilla- háború	helyi vagy → totális háború regionális háború katonai villongás → AIK 1.* → AIK 2. → tömeg- gyilkosság

* Alacsony intenzitású fegyveres konfliktus

2. számú táblázat

<p>Totális háború</p> <p>Korlátlan erőszak alkalmazása katonai célpontok ellen</p>	<p>Korlátozott háború</p> <p>(határkonfliktus, két ország konfliktusa, vagy regionális konfliktus)</p> <p>Korlátozott erőszak alkalmazása katonai célpontok ellen</p>
<p>Totális terrorizmus</p> <p>Korlátlan erőszak alkalmazása polgári célpontok ellen</p>	<p>Korlátozott terrorizmus</p> <p>Korlátozott erőszak alkalmazása polgári célpontok ellen</p>

mi mozgalmak harcmodoraként polgárháborús konfliktusokban, és átmenetet képez a terrorizmus felé. A legszélesebb értelemben vett módszerek és célok figyelembevételével a terrorizmus és a háború összevetésében a következő csoportosítás adódik, de e statikus modell nem szemlélteti az egyik formából a másikba való átmenetek lehetőségeit (2. számú táblázat).

A tipológiai megközelítés önmagában nem visz közelebb a terrorizmus megértéséhez, megkönnyíti viszont a konkrét jelenségek besorolását, elemzését. A 3. számú táblázat a terror és a terrorizmusok tipológiáinak fő elemeit mutatja.

Az elemek és átfedéseik szinte korlátlanul gyarapíthatók. Így például a tokiói metróban 1995 márciusában elkövetett merényletről elmondható, hogy egy totális (vallási) ideológiát valló polgári mozgalom belföldön a politikai főhatalom megszerzése érdekében az

3. számú táblázat

Hely	Kezdeményező	Eszmék	Távlati cél	Eszköz	Célpont
Belföld	Állam(ok) vagy nemzetközi szubjektum	Totális ideológia – vallási – totalitárius forradalmi	A társadalmi és politikai rend teljes átalakítása	Hagyományos fegyverzetek	Katonai céltárgyak és célszemélyek
Külföld	Polgári mozgalom	Nem totális ideológia – nemzeti/etnikai – korlátozott politikai – érdekvédelmi	Politikai főhatalom megszerzése	ABC-fegyverek	Polgári céltárgyak és célszemélyek
Nemzetközi terület	Nemzeti mozgalom	Nincs ideológiája	Politikai rész hatalom megszerzése	Nem fegyveres eszköztár – technikai – környezeti – drog	Végyes céltárgyak
	Nemzetközi mozgalom		Nem politikai célok		Nincs megsemmisítés
	Bűnözőcsoport				Korlátozott megsemmisítés
	Egyén				Tömeges megsemmisítés

ABC-fegyverek egyikével, ideggázzal véghez vitt és tömeghalált okozó merénylete volt.⁵²

IRODALOM

A terrorizmus és a nemzetközi jog című konferencia előadásai. Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar nemzetközi jogi tanszék. www.unimiskolc.hu/~wwwdrint/terrorizmus.pdf (angol nyelven)

Bozóki András – Sükösd Miklós (szerk.): Anarchizmus. Századvég, Budapest, 1991

52 Gergely Attila: A lelkiismereti terrorizmus. *Hadtudomány*, 1999/3–4., 37–42. o.

<http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/1999/ht-1999-34-16.html>

- Brenner, Michael:** Geschichte des Zionismus. CH Beck Verlag, München, 2002
- Bröckers, Mathias:** Összeesküvések, összeesküvés-elméletek és szeptember 11. titkai. Kétezeregy Kiadó, Piliscsaba, 2003
- Burke, Edmund:** Töprengések a francia forradalomról. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1990
- Cohen-Almagor, Raphael:** Foundations of Violence, Terror and War in the Writings of Marx, Engels and Lenin. *Terrorism and Political Violence*, 2/1991.
- Debray, Régis:** Revolution in Revolution. Monthly Review, New York, 1967. Magyarul: Forradalom a forradalomban? Fegyveres harc és politikai harc Latin-Amerikában. Kossuth Kiadó, Budapest, é. n.
- Dershowitz, Alan M.:** Why Terrorism Works. Yale University Press, New Haven, 2002
- Fraenkel, Ernst:** The Dual State. A Contribution to the Theory Dictatorship. Octagon, New York, 1969
- Finkelstein, Norman G.:** Der Konflikt zwischen Israel und den Palästinensern. Mythos und Realität. Diederichs Verlag, München, 2002
- Flapan, Simcha:** Die Geburt Israels. Mythos und Wirklichkeit. Melzer Verlag, Neu-Isenburg, 2005
- Furet, Francois:** Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000
- Ganor, Boaz:** Defining Terrorism. Is One Man's Terrorist Another Man's Freedom Fighter? <http://www.ict.org.il/articles/define.htm>
- Gergely Attila:** A lelkiismereti terrorizmus. *Hadtudomány*, 1999/3–4. <http://zrinyi.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/1999/ht-1999-34-16.html>
- Guevara, Ernesto Che:** Guerilla. Theorie und Methode. Sämtliche Schriften zur Guerillamethode, zur revolutionären Strategie und zur Figur des Guerilleros. Wagenbach Verlag, Berlin, 1968
- Harsányi Iván:** Arditi del popolo – egy olasz antifasiszta fegyveres szervezet története. *Klió*, 2003/2. <http://www.c3.hu/~klio/klio032/klio104.html>
- Helmerich, Antje:** Nationalismus und Autonomie. Die Krise im Baskenland 1975–1981. Ibidem Verlag, Stuttgart, 2002
- Hoffman, Bruce:** Inside Terrorism. Columbia University Press, New York, 1999
- Jenkins, Brian Michael:** Terrorism and Beyond. An International Conference on Terrorism and Low-Level Conflict. Rand Corporation, Santa Monica, December 1982. <http://www.rand.org/pubs/report/2005/R2714.pdf>

- Johnson, Paul:** A zsidók története. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001
- Johnson, Paul:** Értelmiségiek. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2002
- Kant, Immanuel:** Schriften zur Anthropologie, Geschichtsphilosophie, Politik und Pädagogik 2. Werkausgabe, Band XII., Hg. Wilhelm Weischedel. Frankfurt am Main, 1977
- Kardos Gábor:** Terrorizmus és nemzetközi jog. *Magyar Tudomány*, 1996/10.
- Krämer, Gudrun:** Geschichte Palästinas. CH Beck Verlag, München, 2002
- Laqueur, Walter:** Der Weg zum Staat Israel. Geschichte des Zionismus, Wien, 1972
- Laqueur, Walter:** The New Terrorism. Oxford University Press, New York, 1999
- Ludassy Mária:** Különbség tételesség. <http://www.mozgovilag.hu/2000/01/januar3.htm>
- Mao, Tze-Tung:** Theorie des Guerillakrieges oder Strategie der dritten Welt. Rowohlt Verlag, Reinbek bei Hamburg, 1966
- Marighella, Carlos:** Minimanual of the Urban Guerrilla. June 1969. <http://www.latinamericanstudies.org/marighella.htm>
- Martin, Gus – Martin, Clarence Augustus:** Understanding Terrorism. Challenges, Perspectives, and Issues. Wadsworth, Belmont, 2002
- Neumann, Franz Leopold:** Behemoth: The Structure and Practice of National Socialism 1933–1944. Oxford University Press, Toronto, 1944
- Petras, James:** Forradalmi politika – ma. *Eszmélet*, 2000/54.
- Póczik Szilveszter:** Az iszlám forradalom. *Polgári Szemle*, 2005/9.
- Póczik Szilveszter:** A nemzetközi terrorizmus fontosabb összetevőiről. *Magyar Tudomány*, 2005/10.
- Póczik Szilveszter:** Allah forradalma. *Népszava, Szép Szó*, 2005. november 5.
- Polonyi Péter:** A nagy kormányos: Mao Ce-tung. *Rubicon*, 1994/7. <http://www.mult-kor.hu/rubicon/cikk.php?id=501&ev=1994&szam=>
- Priest, Diana:** CIA Holds Terror Suspects in Secret Prisons. Debate Is Growing Within Agency About Legality and Morality of Overseas System Set Up After 9/11. *Washington Post*, November 2, 2005
- Schmid, Alex P. – Jongman, Albert J. (eds.):** Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases, Theories, and Literature. Transaction, New Brunswick, 1988

Simonsen, Clifford E. – Spindlove, Jeremy R.: Terrorism Today: The Past, the Players, the Future. Prentice Hall, New York, 2000

Terror War Watch. Toni Gabric interjúja Noam Chomskyval, 2002. április 27. The Croatian Feral Tribune, 2002. május 7.
<http://www.c3.hu/~ligal/ManaChomsky1.htm>

Turcsányi Károly – Hegedűs Emő: Katonai és rendvédelmi alakulatok a terrorizmus elleni harcban. http://www.honvedelem.hu/hirek/kiadvanyok/kutatas/doktorandusz/dr._turcsanyi_karoly

Valki László: Terroristák és nemzetközi jogászok. *Belügyi Szemle*, 2002/6–7.

Volle, Angelika – Weidenfeld, Werner (Hrsg.): Frieden im Nahen Osten? Chancen, Gefahren, Perspektiven, Verlag für Internationale Politik GmbH, Bonn, 1997

Az irreguláris migráció hazai jellemzői

Az irreguláris migráció jelenségét a különböző adatok alapján óvatosan lehet csak megközelíteni. Az eltérő számok összehasonlíthatósága, használhatósága hagy némi kívánnivalót maga után, mégis alkalmat ad arra, hogy a hazai trendet megismerjük.

A szabálytalan vándorlás nagyságát komplexitása miatt közvetlenül nem lehet meghatározni. Már a fogalom meghatározása sem egyszerű feladat, ám szociális és politikai jelentősége okán szükségszerű számvevést készíteni a rendelkezésre álló információkról. Az alábbi tanulmány az egyes statisztikák bemutatása mellett egy empirikus kutatás adataira támaszkodva igyekszik bemutatni a hazai jellemzőket.

Az irreguláris migránsok: külföldiek legális jogi státus nélkül.¹ Közös jellemzőjük, hogy nincs semmilyen érvényes törvényes engedélyük az adott idegen országban tartózkodni. A hiányzó jogi státus messzemenően meghatározza ezeknek az embereknek az életvezetését. Lederer szerint az ENSZ hivatalos terminusai: irreguláris, nem ellenőrzött, papírok nélküli bevándorlás – nem felelnek meg igazán valós élethelyzetüknek. Az illegalitás fő jellemzője szerinte az, hogy az érintett személyek megkísérlik magukat kivonni az álla-

¹ Az irreguláris migráció fogalmi meghatározásának bővebb ismertetésétől itt eltekintenek. Lásd az alábbi szerzők más, bővebb értelmezését: például Michael Jandl (2004a): The Estimation of illegal Migration in Europe. Migration Studies, vol. XLI., no. 153., March 2004, pp. 141–155.; Nagy Boldizsár: Lehetséges-e belső határok nélküli Európai Unió közép- és kelet-európai államokkal való bővülés után? In: Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): Táborlakók, diaszpórák, politikák. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1996, 180–194. o.

mi felfedezés alól, s ezzel egy időben a hivatali-statisztikai nyilvántartás alól is.²

E népesség esetében heterogén csoportról van szó. Az illegálitásba kényszerítő eltérő utak és módok, valamint a különböző motívumok, okok miatt sokrétű létformákból kell kiindulni. *Lederer* tipológiája szerint a következőkből:

- Bevándorolt munkavállalók, akiket gyakran az építőiparban, az ipari és épülettakarításban, a mezőgazdaságban foglalkoztatnak illegálisan, és túlnyomórészt gazdasági okokból érkeznek.
- Egykori szerződéses munkavállalók, akik foglalkoztatási időszakuk lejártát követően visszatérnek, vagy azonnal illegálisan vállalnak munkát.
- Elutasított vagy kiutasított menedékkérők vagy menekültek, akik „eltűntek” a befogadó ország társadalmában.
- Családtagok – összeköltözést engedélyező jogosítványok nélkül; a külföldi migránsok 16 év feletti gyermekei.
- Külföldiek, akik az uniós polgársággal rendelkező házastárstól elválva elveszítik tartózkodási engedélyüket, ha három évnél rövidebb ideig voltak házasok, és nem teljesítik felszólításra az elutazást.
- Nők, akik vízum nélkül prostitúció céljából (sok esetben kényszer hatására) érkeznek.
- Egyetemisták vagy turisták, akik a tanulmányi vízum lejártá után is az országban maradnak.³

Ezek mellett meg kell említeni azokat is, akik szabálytalan módon (például papírok nélkül) lépték át a határt. Éppen ezért sokfajta adat létezik arról, hogy milyen nagyságrendű problémával kell a befogadó társadalmaknak szembenézniük, hiszen az előbbieken felsorolt típusokba tartozó személyek miatt az egyes országok döntés-

2 Harald W. Lederer: *Migration und Integration in Zahlen. Ein Handbuch.* Bonn, 1997. Im Auftrag der Beauftragten der Bundesregierung für Ausländerfragen, S. 317. Idézi Cseresnyés Ferenc: *Migráció az ezredfordulón.* Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2005, 181. o.

3 Cseresnyés Ferenc: Uo.

hozói szociálpolitikai, társadalompolitikai és nem mellékesen kriminálpolitikai nehézségekkel találják szemben magukat.

Hazánkban sokféle statisztika létezik a jogszerűtlen bevándorlásról, ugyanakkor a migránsokról kevés ismerettel rendelkezünk. Az Országos Kriminológiai Intézetben 2005-ben *Empirikus vizsgálat az embercsempészésről, különös tekintettel az emberkereskedelemmel és a szervezett bűnözéssel való kapcsolatára* című kutatás keretében 193, 2003-ban jogerősen lezárt, ügyészégi házi iratot elemeztünk. A továbbiakban a 2003-as adatok mellett a csempésztett személyekről az aktákból megismert kép is olvasható.

A külföldi tendenciák

A nemzetközi szakirodalom a fogalom tisztázása mellett sokat foglalkozik az irreguláris migráció számszerűsítésének lehetőségével, becslésekkel való meghatározásával is. Nem árt tudni ugyanis, hogy hányan, kik és honnan érkeztek az adott országba, és nem utolsósorban a miért kérdésre is választ kell találni. Talán a miéltre a legkönnyebb felelni: az emberek szeretnének a kilátástalan helyzetükből egy jobb, gazdaságilag és politikailag szabadabb országba menni, legalábbis egy olyanba, amely kívülről ezt mutatja magáról. Az Európai Unió gazdagabb országai már évtizedek óta ezt az „üzenetet” küldik a nélkülözéssel, munkanélküliséggel és összességében kilátástalan jövővel rendelkező szegényebb országok lakóinak. A rossz körülmények közül természetesen az emberek akár életük árán is a kecsgetetőbb lehetőség felé veszik útjukat, és hagyják el otthonukat. Erre az „igényre” építenek az embercsempészek, sok esetben az emberkereskedelemmel foglalkozó hálózatok.

A szabálytalan bevándorlók számát több faktor segítségével igyekeznek megközelítőleg meghatározni. *Jandl* tanulmányában alkalmazza az úgynevezett „maradék”, a „szorzó”, a demográfiai, valamint az indirekt adatokra alapuló becsléseket.⁴ A becslések során sok adatot vizsgálnak: ilyen például a menedéket kérők, a regulári-

4 Michael Jandl (2004a): i. m. 141–155. o.

záció során megjelentek száma⁵, valamint a határon az illegális átlépés során elfogottakról készült statisztikák.

Az mindenképpen nyilvánvaló, hogy a határon átlépés és a szabálytalan bevándorlás száma között kapcsolat van. Az azonban vita tárgya, valójában mekkora részét fedik egymásnak. Általában azt a becslést alkalmazzák, amely szerint a szabálytalan bevándorlók kétszer annyian vannak, mint a határon elfogott személyek.⁶

Egyes kutatók szerint a határon való jogszerűtlen belépés, illetve a tartózkodás megoszlása 20% és 80%, azaz a szabálytalan határátlépés az irreguláris migrációnak csupán egyötöde.⁷ Az illegális határátlépés mégis fontos része ennek a jelenségnek. 2002-ben Ausztriába például 48 436 személy próbált illegálisan belépni, akik főleg Irakból, Romániából, a volt Jugoszlávia területéről, Afganisztánból, Indiából, illetve Ukrajnából érkeztek.⁸

A hazai statisztikák⁹

A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) adatai szerint az elmúlt évben 16%-kal nőtt a tartózkodási vízumkérelmek, 36%-kal a

5 A regularizációs programokat az uniós országok többsége rendszeresen alkalmazza, lehetőséget teremtve a szabálytalanul tartózkodó személyeknek a legális státus megszerzésére, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy például a spanyol, illetve az olasz gyakorlat azt mutatja, hogy a regularizációs programban az irreguláris migránsok csupán 10%-a (!) vesz részt; lásd bővebben: World Migration 2005. Costs and Benefits of International Migration, International Organization for Migration Publications, 2005, p. 144.

6 Michael Jandl: i. m. 150. o.

7 Didier Bigo: Criminalisation of „migrants”: the side effect of the will control the frontiers and the sovereign illusion. In: Barbara Bogusz – Ryszard Cholewinski – Adam Cygan – Erika Szyszcak (eds.): Irregular Migration and Human Rights: Theoretical, European and International Perspectives. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2004, p. 72.

8 Michael Jandl (2004b): The relationship between human smuggling and the asylum system in Austria. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 30., no. 4, July 2004, pp. 799–806., p. 802.

9 Jelen tanulmánynak nem célja a jogi szabályozásból fakadó eltérések elemzése. A jogi szabályozásból fakadó problémákat lásd Dúzs József: A migráció helyzetében várható változások Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 2005/6., 109–116. o.

tartózkodási engedély iránti, és 19%-kal a letelepedési kérelmek száma. Ezen adatokra hivatkozva a hivatalos statisztika szerint a növekvő legális migrációval szemben csökkent a szabálytalan bevándorlás, annak ellenére, hogy a menedékkérők többsége továbbra is illegálisan érkezik az országba.¹⁰

A hazai helyzet ismertetésekor szólni kell arról is, hogy más országok gyakorlatához hasonlóan a Belügyminisztérium kezdeményezte, hogy azok a külföldiek, akik hosszabb ideje illegálisan tartózkodnak az országban, és nem jelentenek veszélyt a közrendre, a közbiztonságra, valamint a nemzetbiztonságra, rendezhessék jogi helyzetüket. Erre a felhívásra 1406-an jelentkeztek.¹¹ A hatóságok 80%-ban engedélyező, 16,5%-ban elutasító döntést hoztak. A többi ügyben az eljárást felfüggesztették vagy megszüntették. A rendelkezés hatására számos családos külföldinek sikerült a helyzetét rendeznie, akik a hatályos idegenrendészeti szabályok alapján nem kaphattak volna tartózkodási engedélyt.¹²

A BÁH 2004-ben több mint 4000 kiutasítást regisztrált, 13%-kal kevesebbet, mint 2003-ban. Az idegenrendészeti őrizetben lévők és a kitoloncoltak száma is csökkent 2004-ben, ugyanakkor az állampolgárságot szerzetteké negyedével növekedett.¹³ A kitoloncolások száma csaknem a felére mérséklődött 2003-hoz képest.

A kiutasítottak állampolgárság szerinti megoszlása az 1. számú táblázatban látható.

A BÁH 2004-es beszámolója szerint 2003-ban harmadával csökkent a Magyarországra érkező menekültek száma is, csupán 1600

10 Emberi jogi kérdésekről számolt be a belügyminiszter.

www.magyarorszag.hu/hirek/kozelet/lamperth20050322.html

11 A regularizációs programokról lásd bővebben: Amanda Levinson: *The Regularisation of Unauthorized Migrants: Literature Survey and Country Case Studies*. Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2005. www.compas.ox.ac.uk

12 Csökken az illegális bevándorlás Magyarországon.

www.magyarorszag.hu/hirek/kozelet/bevandorlas20050223.html

Összehasonlításként a szlovák statisztikát idézném. A szlovák-ukrán határon 2002-ben 2399; 2003-ban 5483 főt regisztráltak szabálytalan bevándorlóként. In: *World Migration 2005*. i. m. 152. o.

13 <http://www.bmbah.hu/statisztikak.php>

A Magyarországról kiutasítottak száma állampolgárságuk szerint

állampolgárság	2002	2003	2004
román	3301	2881	2573
ukrán	824	833	634
moldáv	340	166	143
ecuadori	0	30	132
Szerbia és Montenegró-i	516	233	100
kínai	240	89	98
török	132	82	74
egyéb	722	503	436
összesen	6095	4829	4211

Forrás: <http://www.bmbah.hu/statisztikak.php>

Idegenrendészet 2002–2004. 2005. 05. 17.

menedékkérőt regisztráltak. Elgondolkodtató, hogy a menekültek 70%-a Európán kívüli országból érkezett. De talán az sem mellékes, hogy jelentős többségük (71%) illegálisan, míg 454-en legálisan érkeztek országunkba.

Érdeemes kitekinteni a szomszédos országok adataira is, ugyanis a magyar menekültügyi helyzet alakulása ellentmond az európai tendenciáknak. Összehasonlításként megemlítenéd, hogy Ausztriában 30 ezernél, Szlovákiában 11 ezernél is több menedékkérőt regisztráltak. Ennek magyarázata lehet az is, hogy a dél-európai krízisek, a háborús helyzet elmúlt, ugyanakkor az ázsiai országok lakói (például Irak, Afganisztán, Kína) továbbra is útra kelnek a jobb élet reményében.

Magyarországon elsősorban a kaukázusi és iraki régiókból érkező menekültek kérelmét ismerik el. Hazánkban menedékjogi kérelmet főként grúz, valamint török állampolgárok, illetve a Szerbia és Montenegróból érkezők nyújtanak be.¹⁴

Ha a külföldi szakemberek által alkalmazott becslést a magyar helyzetre is igaznak véljük, akkor ezen adatok alapján 2003-ban körülbelül 15 000 és 20 ezer személy tartózkodott illegálisan hazánkban. (A regularizációs programokban kb. 10%-uk vett részt.)

14 Uo.

A határőrség adatai

Az irreguláris migránsok egy része jogszerűtlen módon lépi át a határt, hamis vagy hamisított dokumentumok segítségével, illetve a zöldhatáron való átjutással, embercsempész csoportok közreműködésével jutnak be egy állam területére. Az embercsempész hálózatok által szervezett „utak” könnyű, gyors pénzszerzési lehetőséget biztosítanak a csoport tagjainak, a migránsoknak viszont a „referenciák” miatt egyfajta biztonságot arra, hogy valóban célba érnek. Az embercsempészek által szállított személyek szinte minden esetben jogszerűtlen módon szeretnék megvetni lábukat a célországban.

A beutazási és tartózkodási tilalom megsértése, a jogellenes belföldi tartózkodás elősegítése, az embercsempészség, a határjelrongálás és úti okmány tekintetében elkövetett közokirat-hamisítás nyomozását a határőrség végzi, ha a bűncselekményt a határőrség észleli, vagy a feljelentést a határőrségnél teszik meg (1998. évi XIX. törvény, új Be. 36. § (3)). Így a határőrség is rendelkezik adatokkal az embercsempészséssel kapcsolatban.

A határőrség által készített statisztikák is alátámasztják Magyarország „kapu” szerepét, amelyen keresztül „Európába” lehet jutni. A 2003-ban¹⁵ felfedett embercsempészség deliktumok 60%-a Ausztria irányába történt, 71%-uk pedig az EU belső határain¹⁶. A határőrség által felfedett embercsempészek állampolgársága szerint elmondható, hogy azokat főleg magyarok valósították meg¹⁷ (2. számú táblázat).

Amíg 2003-ban 519 embercsempészség büntetettét fedték fel, addig 2004-ben 660-at, ugyanakkor a csempésztett személyek száma ugyanannyi volt. Az általuk csempésztett személyek állampolgársága a 3. számú táblázatban látható módon alakult.

15 A 2003-as adatokról szólnék elsősorban, mert csupán ezek összehasonlíthatók az általunk készített vizsgálattal.

16 Dúzs József szerint a belső határokon keresztül történő migrációs mozgás meghaladja a külsőt, éppen ezért a külső határok egyoldalú preferálása helyett egyaránt fontosnak véli a belső határokon és az ország mélységében való fokozott határrendészeti jelenlétet is. Dúzs József: i. m. III. o.

17 Forrás: www.hor.gov.hu, a 2004. évi statisztikai adatok

A határország által felderített embercsempészek állampolgársága

állampolgárság	2003		2004	
	fő	%	fő	%
magyar	248	48	230	35
egyéb	115	22	160	24
román	64	12	82	12
Szerbia és Montenegró-i	45	9	41	6
ukrán	39	8	95	14
szlovák	8	2	52	8
összesen	519		660	

Forrás: Határország

A határország által felfedett embercsempészek során csempészett személyek állampolgárság szerinti megoszlása

állampolgárság	2003		2004	
	fő	%	fő	%
egyéb	320	33	111	12
moldáv	299	31	317	33
ukrán	212	22	268	28
török	65	7	122	13
Szerbia és Montenegró-i	64	7	116	12
ecuadori	0	0	26	3
összesen	960		960	

Forrás: Határország

Embercsempészes az ERÜBS szerint¹⁸

Az Egységes Rendőrségi és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika a határország adatainál több embercsempészt regisztrált.

A legtöbbet – több mint tízezeret – 2001-ben követték el. Ebből a 10 266 esetből közel 6700-ban bűnszervezet tagjaként, engedély nélküli határátlépéshez nyújtottak segítséget az elkövetők.

¹⁸ A statisztikával kapcsolatos anomáliáról lásd Vincze István – Monostori Zoltán: Gondolatok az embercsempészéssel összefüggő statisztikai adatszolgáltatás „veszélyeiről”. Belügyi Szemle, 2002/4., 156–159. o.

1999 és 2003 között az embercsempészás bűncselekményének száma jelentős mértékben változott. 1999-ben közel 6500; 2000-ben 5178; 2001-ben pedig 10 266 esetben regisztrálták ezt a bűntettet. 2001 után számottevően csökkent, 2002-ben 3639; 2003-ban már csupán 1481 esetet találunk a statisztikában, 2004-ben pedig „csak” 658 esetet.

1999-ben az engedély nélküli határátlépéshez segítséget nyújtás és a bűnszervezet tagjaként elkövetett, míg 2000-ben az engedély nélkül, meg nem engedett módon történő határátlépéshez segítségnyújtás volt a leggyakoribb bűntett. 2001-től a legjellemzőbb cselekmény a bűnszervezet tagjaként elkövetett határátlépés segítése volt.

Az elkövetők lakóhelye 2003-ban legtöbbször külföld, illetve Budapest, valamint Győr-Moson-Sopron megye volt (ez a három kategória az összes elkövető lakhelyének több mint 70%-a). A bűnelkövetők 46%-a külföldi lakhellyel rendelkezett 2003-ban. (Az általunk elemzett ügyészégi házi iratok is ezt mutatták: a 2003-ban megvalósított embercsempészás deliktumokat jellemzően szerb, román, ukrán, illetve lengyel állampolgárok követték el, ám ahol szervezetesebb csoportokat derítettek fel, többnyire magyar állampolgársággal rendelkező személyek voltak.)

Az illegális bevándorlókról általában

Összehasonlításuképpen érdemes egy olasz kutatást is bemutatni, hiszen az általunk vizsgált aktákban szereplő migránsok többsége Olaszországot jelölte meg célországként.

Maria Concetta Chiuri és kollégái 2003-ban végeztek egy felmérést az Olaszországban illegálisan tartózkodó bevándorlókkal. Azokat keresték meg, akik kevesebb mint hat hónapja tartózkodnak Itáliában, 18 évnél idősebb menekültek voltak, vagy bujkáltak.¹⁹ A vizsgálat so-

19 Maria Concetta Chiuri – Giuseppe De Arcangelis – Angela D’Uggento – Giovanni Ferri: Illegal immigration into Italy: Evidence from a field survey. 2nd Conference of the EAPS Working Group on International Migration in Europe. International Migration in Europe: New Trends, New Methods of Analysis. European Association for Population Studies, Rome, 25–27 November 2004. A mintavétel a befogadóállomásokon tartózkodó külföldiek körében történt.

rán szerzett adatok, bár nyilvánvalóan csak kis szeletét reprezentálják az Olaszországba szabálytalanul érkező bevándorlóknak, mégis iránymutató lehet a hazai kutatásokhoz.

A 920 fős minta 55 különböző nemzetiségű személyből állt. A többségük (86%) férfi volt. A válaszadó nők többnyire Kelet-Európából (Ukrajnából, Kosovóból és a volt jugoszláv területekről) érkeztek. A mintában szereplők kétharmada 18 és 30 év közötti volt. A vallási hovatartozást firtató kérdésre közel 60%-uk muszlim vallásúnak vallotta magát. Iskolai végzettségük szerint 70%-uk alacsony iskolázottságú volt, 85%-uk azt állította, hogy az elmúlt öt évben anyagi problémája volt. 2002-ig a többségük munkanélküli volt. A válaszolók 68%-ának nincsen gyermeke. A mintában szereplők nagy része, 84%-a, egyedül vállalkozott az olaszországi útra. A válaszadók háromnegyede azt állította, hogy ők Olaszországban is szeretnének maradni (ezen belül is Lombardiában²⁰; Észak-Olaszországban), míg 10%-uk Németországba, 5%-uk Franciaországba szeretne továbbmenni.²¹

Érdekes adat, hogy a válaszadók nem szeretnének örökre Olaszországban maradni, csupán 3-10 évet terveznek távol maradni otthonuktól.

A megkérdezettek harmada egy hétnél kevesebb ideig utazott Olaszországba. Meg kell említeni, hogy a megkérdezettek egynegyede nem szárazföldön közelítette meg Itáliát, és átlagosan 1800 dollárt „költöttek” erre.

A válaszadók 83%-a azt állította, hogy nincsen rokona Itáliában, és ő az első a családból, aki megpróbálja külföldön megvetni a lábát.

20 Milánóban főleg. Ez a szabályosan érkezők számára is kedvelt célpont Róma mellett.

21 Az a tendencia figyelhető meg az olasz irreguláris bevándorlás során, hogy bár többségük a déli partoknál próbálja megközelíteni az országot, a bevándorlók kedvelt célpontja mégis inkább az északi (54%) és a középső (34%) (gazdagabb) területek. (Milánó mellett Róma kedvelt célpontja a bevándorlóknak.) Az viszont másik kérdés, hogy az északi területeken a közvélemény a bevándorlók számának növekedésével összefüggőnek tartja a bűnözés és a szegénység emelkedését is.

Az akár jogtalanul/szabálytalanul is történő bevándorlás vállalásában két fő ok játszott szerepet: egyrészt a pénzkeresés, az anyagi haszonszerzés; másrészt az, hogy politikailag szabad országban szerettek volna élni. Ezek a válaszok alátámasztják az irreguláris migrációról alkotott hipotéziseket.

Hazánkban a jogszerűtlen módon érkező migránsokkal nem készült az olaszhoz hasonló kutatás, mégis kiindulópontként alkalmazhatjuk azokat az ismereteket, amelyeket az Országos Kriminológiai Intézetbe küldött 193 ügyészégi házi iratból nyertünk²².

Vizsgálatunk célja az embercsempészás jelenségének megismerése volt, amelynek mintegy mellékterméke, hogy a csempésztett személyekről, migránsokról is információkat szerezhettünk.

Az intézetbe érkezett akták 90%-ában jogerős ítélettel találkoztunk. A megyei bontás szerint a legtöbb aktát Győr-Moson-Sopron megyéből kaptuk (55%; 106 akta). Emellett Zala megyéből, Vas megyéből és a fővárosból elemeztünk tíznél több ügyet.

Az általunk vizsgált 193 ügyből 148 esetben próbáltak meg kettőnél több személyt átcsempészni a határon. Jellemzően kis csoportokban, többnyire magánautókban, illetve mikrobuszokban kísérelték meg a határátlépést. Kevesebb ember csempészése könnyebb, a csoportok egyben és szemmel tartása egyszerűbb feladat.

A vizsgált akták adatai alapján összesen 2472 főt próbáltak meg hol sikerrel, hol sikertelenül a Magyar Köztársaság államhatárán átjuttatni. Ebből csupán 1500 személy állampolgárságáról találtunk adatot, ugyanakkor a migránsok neméről csupán kb. 700 aktából szereztünk információ²³. Sok esetben csupán a nyomozati iratokban, a rendőrség vagy a határőrség által végzett kihallgatások anyagaiban találtunk az állampolgárságnál több adatot. A vádiratokban, illetve az ítéletekben a csempésztett személy állampolgársága kis mértékben, egyéb adatai pedig szinte egyáltalán nem kaptak teret.

22 Barabás Tünde: A szervezett bűnözés egyes megnyilvánulásai Magyarországon. Rendvédelmi Füzetek, 2001/31.

23 Ennek oka, hogy sok esetben csak az állt az iratokban, hogy ismeretlen számú, (ismeretlen) állampolgárságú személyeket csempészttek. Ez jellemzően a szervezettebb csoportok működése során volt tetten érhető.

A nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan hazánkban is inkább férfiakat csempészték.²⁴ A csempészett személyek többsége 19 és 35 év közötti volt, akik többnyire befejezett szakiskolai végzettséggel rendelkeztek, ám családi állapotukról kevés adatot rögzítettek az akták.²⁵

Az illegális bevándorlókról csupán a kihallgatási jegyzőkönyvek alapján szereztünk – elég csekély – információt. Nagy részük dolgozni szeretne külföldön, jobb életkörülményeket szeretne magának, illetve családjának teremteni. A legtöbben Olaszországot, valamint Ausztriát, illetve általában Nyugat-Európát jelölték meg célként. Ausztria célországként való megnevezése magában foglalhatja azt is, hogy csupán tranzitország lenne, és a valódi cél egy schengeni tagállamba jutás, ahonnan viszont bárhová lehet menni az unión belül.

A migránsok, bár áldozatai a bűncselekményeknek, maguk is jogsértő magatartást valósítanak meg. Céljaik elérése érdekében anyagi lehetőségeiket maximálisan mozgósítják. Az embercsempészes tarifái a szervezetség, a távolság és az utaztatás körülményeinek függvényében széles skálán mozognak.²⁶

Az embercsempészek árai igen változatosak. A fizetendő összeg függ a megtett földrajzi távolságtól, a célországba bejutás nehézségi fokától, a határátlépés módjától stb. A jól szervezett csempészbandák megengedhetik maguknak, hogy a kliensektől induláskor csak előleget kérjenek, és a teljes összeget később, a megérkezés után fizettesék meg.²⁷

Az általunk vizsgált aktákban háromféle fizetési módot találtunk. Volt olyan eset, amikor az egész összeget előre kifizették, de előfordult az is, hogy a csempészek részletfizetési lehetőséget biztosítottak bizonyos előleg adása után. Ez két módon történhetett: egyrészt úgy, hogy az otthon maradt rokonok/barátok visszajelzés után adták át a fennmaradó összeget; másrészt úgy, hogy a sikeres át-

24 Ha ismert volt a migráns neme, az esetek kétharmadában férfi volt.

25 Ahol volt a csempészett migráns családi állapotáról adat: jellemzően házaságban élt.

26 Gaál Gyula: Az embercsempészes elleni fellépés a határellenőrzésben. Belügyi Szemle, 2003/6., 20. o.

27 Jungbert Béla: Az embercsempészet mint az illegális migráció egy fajtája. In: Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): i. m. 198. o.

jutás után a csempésztett személyek a fizetésük bizonyos részét meghatározott ideig a csempészeknek adták.

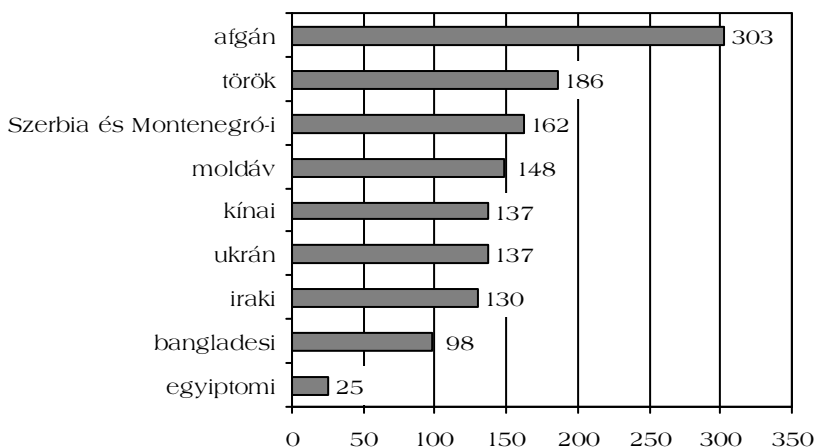
A határon átkísérés „ára” 20 és 500 euró között változott, de a határig szállításhoz hasonlóan ez csupán részfeladat volt, így jóval alacsonyabb összeget kértek érte. Az alkalmi határig szállítás 10–50 euró/fő között volt, a szervezettebb csoportok esetében akár 100 és 300 eurót is kérhettek. Az útlevél beszerzése jellemzően 500 euró körüli összeg volt. Az út megszervezése, lebonyolítása, beleértve a szállást is, 1000 euróba került. Azonban azok, akik hosszabb távolságot tettek meg, mint például a kínai, az afgán, az iraki állampolgárok, 3000 és 5000 dollárt fizettek (de volt, aki 10 ezer dollárról tett említést).

Az elemzett aktákban a migránsok főleg afgán, török, Szerbia és Montenegró-i, moldáv, kínai, ukrán, illetve iraki állampolgárságú személyek voltak.

A szállított migránsokat állampolgárságuk alapján két nagy csoportba soroltuk: európai és ázsiai országokból származókra, a közöttük lévő különbségek még a szerény információk ellenére is markánsnak mondhatók.

1. számú ábra

A szállított migránsok állampolgársága összesen

Az európai migránsokról

Az európai migránsok esetében az aktákban több adatot találtunk arról, hogy milyen módon kíséreltek meg Nyugat-Európába jutni, jellemzően országunkon keresztül, csupán egy-két állam érintésével. Az Európából származó migránsok (a moldáv, az ukrán és a Szerbia és Montenegró-i állampolgárok) jellemzően euróban fizettek a csempészeknek, 500 és 1000 euró közötti összegeket. Általában egyszerre egy-négy főt próbáltak a határon átjuttatni, kisebb csoportokban. Érdekes, hogy az európai migránsok inkább nők voltak, akiket többnyire saját honfitársaik próbáltak a magyar állam területéről kijuttatni, 2003-ban főleg szerb, lengyel, ukrán elkövetők. Jellemzően hamis/hamisított okiratok segítségével, leginkább taxiban, mikrobuszokban, illetve újabban távolsági buszokon. Az európai migránsok jellemzően legálisan jönnek Magyarországra, és csak innen folytatnák útjukat Nyugat-Európába jogszerűtlenül. Az európai migránsoknak rövidebb utat kellett megtenniük, ezt bizonyítja, hogy szinte mindannyian 2003-ban, az ügy ismertté válásának évében keltek útra.

A szerb migránsok

A szerb migránsokat jellemzően szerb csempészek próbálták Ausztriába juttatni. Az elkövetők szinte minden esetben egyedül voltak, és általában egy alkalommal csupán egy személyt csempészték át a határon. A szerb migránsok jellemzően 26 és 35 év közötti, női férfiak voltak, akik a jobb élet reményében indultak el. A szerb migránsok esetében érdekes információ, hogy őket az osztrák, illetve a német társadalmakba már beilleszkedett, ottani állampolgársággal (is) rendelkező ismerőseik, rokonaik igyekeztek a biztosabb jövővel kecsegtető nyugat-európai országokba juttatni (egyharmadukat ismerőseik csempészték, a gépjárműben elbújtatva). (A többi migráns esetében elenyésző volt az ismerős csempészek jelenléte.) A szerb állampolgárokat kétféleképpen csempészték: hamis/hamisított okiratok segítségével, illetve a gépjárműben, magánautókban rejtették el őket.

A szerb migránsok főleg Németországot, illetve Ausztriát jelölték meg célországként, hangsúlyozva, hogy már ott élő rokonaikat szeretnék volna meglátogatni. A legtöbb szerbet Győr-Moson-Sopron megyében próbálták kijuttatni, míg az országba jellemzően Vas és Bács-Kiskun megyében léptek be.

A moldáv migránsok

A Moldáviából érkező migránsokat főleg moldáv (40%), román (30%), illetve magyar (20%) állampolgárok csempészték, általában egyedül. Összesen 148 moldáv állampolgárt csempészték, akiknek többsége 19 és 25 év közötti nő volt. Róluk kevés adat áll rendelkezésre. A moldáv állampolgárokat szintén hamis/hamisított okiratok (általában hamis román útlevél) segítségével próbálták Győr-Moson-Sopron megyében Magyarország területéről kijuttatni, míg Zala megyében inkább a zöldhatáron kísérelték Szlovéniába juttatni a csempészek őket. A moldáv állampolgárok célországa Olaszország volt, ami felveti annak lehetőségét, hogy a moldáv nőket prostitúció céljából csempészték Itáliába. A moldáv migránsokat sok esetben egyedül indították útjukra, akik kézzel rajzolt térképpel, szóbeli útbaigazítást követve kísérelték meg a zöldhatár átlépését.

Az ukrán migránsok

Az Ukrajnából származó migránsok többségét lengyel állampolgárok, főleg egyedül, csempészték; az ő esetükben is csupán két-három főt egyszerre. Az ukrán migránsok többnyire 19 és 35 év (ezen belül is főleg 19 és 25 év) közötti nők voltak. Jellemzően prostitúció céljából mentek Olaszországba. Volt olyan irat, amelyben a kihallgatott migráns ezt el is ismerte. Itáliába juttatásukért a csempésztett nőknek három hónapon keresztül fizetésük felét kellett volna átadniuk. Az ukrán migránsok kétharmadát hamis/hamisított, fényképcserés lengyel útlevéllel igyekeztek főleg Olaszországba juttatni. A lengyel és az ukrán nyelv hasonlósága segítséget nyújt e csoportok működésének.

Általában Záhonynál lépik át a határt, legálisan, ahonnan Hegyeshalomba mentek egy motelba, amely szinte minden elemzett aktában szerepelt. Az egyik migráns vallomása szerint „itt sok ukrán van, akik lengyel útlevelekre várnak”. Az ukrán migránsok lengyel kapcsolatai, illetve a prostitúció céljából történő csempészés mindenképpen figyelemre méltó információ.

Az ázsiai migránsokról általában

Az ázsiaiakat főleg magyar elkövetők csempészték, határokon átnyúló kapcsolatokkal rendelkező szervezetek keretében. Az ázsiaiakról elmondható: az ügyészégi házi iratokban kevés adat áll rendelkezésre róluk. A nagy távolság és a több országon való átjutás nehézsége miatt sokkal többet fizettek a csempészésért, jellemzően dollárban. Őket többnyire több különböző állam polgárával szálították egyszerre (az európaiaknál nagyobb csoportokban is). Az Ázsiából származó migránsokat Magyarországon főleg a zöldhatáron próbálták átjuttatni, illetve az ázsiaiakat mélységi ellenőrzés²⁸ során derítették fel. Az ázsiai migránsoknak a nagy távolság megtétele miatt, sok esetben – az árban is felszámolva – szállást is „biztosítanak”. A szállás egyrészt magánszállás (sok esetben bérelt ingatlan, tanya, vagy a harmad-negyedrendű vádlottak saját lakása) volt, másrészt egyes csoportok a hazai befogadóállomásokat használták időleges „pihenőhelyként”. A migránsokat kiképzik arra, hogy mit kell mondani, amikor a menekültstátusért folyamodnak. Jellemzően a bicskei, illetve a debreceni befogadóállomásokon töltött néhány hónapos tartózkodás után az embercsempészek maguk jelentkeznek a továbbszállítás miatt.²⁹

Az ázsiai migránsok esetében gyakran előfordult, hogy hajón próbálták őket egyrészt Romániából Magyarországra a Maros fo-

28 Ez az ország területén belüli ellenőrzéseket jelenti.

29 Előfordult az is, hogy ott, a befogadóállomáson szervezték meg a szabálytalan kilépést az országból. Az embercsempész csoportok és a menekültek közötti kapcsolatról bővebben lásd Michael Jandl (2004b): i. m. 799–806. o.

lyón keresztül, másrészt hazánkba a Dunán keresztül Szlovákiába juttatni; sok esetben az életükkel fizettek ezért. Az ázsiai migránsok jellemzően már hazánkba is illegálisan, embercsempészek segítségével érkeztek. Magyarországon a bűnszervezet magyar tagja szervezte a további szállítást.

Az afgán migránsok

Az afgán állampolgárokat magyarok csempészték 2-6 fős, nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező, szervezett csoportokban. A migránsok általában többen voltak, 3-10 fős, főleg férfiakból álló csoportokban szállították őket. Kevés adat áll rendelkezésre róluk, koruk a 15 és 18 év közöttiek, valamint a 36 és 45 év közöttiek nagyobb arányát mutatta. Az afgán migránsokat mélységi ellenőrzés során, zöldhatáron való tettenérés, illetve közúti ellenőrzés segítségével fogták el. A legtöbb afgánt az északnyugati megyénk mellett Komárom-Esztergom és Pest megyéből próbálták az országból ki-, míg déli irányból Bács-Kiskun megyében próbálták meg hazánkba csempészni.

Az afgán migránsok többsége 2001-ben, a háború kitörésekor indult el hazájából. Sokukat a debreceni befogadóállomáson szervezték be, onnan szállították őket tovább Nyugat-Európába.

A kínai migránsok

A kínai állampolgárokat is főleg kétfős, magyar állampolgárokból álló csoportok csempészték. A kínai migránsok fele szintén 19 és 35 év közötti volt. A kínai állampolgárokat főleg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében próbálták az országba csempészni, az országból Vas megyén keresztül igyekeztek Olaszország irányába kijuttatni őket.

Gaál Gyula szerint a kínaiak alapvetően két útvonalat vesznek igénybe. Az egyik a Kijev–Budapest–Győr–Sopron vonal, a másik a Belgrád–Budapest–Győr–Sopron. Hazánkba illegálisan érkeznek, és minden esetben embercsempészek közreműködésével kísérik meg a tiltott határátlépést.

Ugyanakkor nem tudni, mikor hagyták el hazájukat, hiszen sokuk már – bevallottan illegálisan – évek óta Magyarországon élt, mielőtt megkísérelte volna a határátlépést. Bács-Kiskun és Vas megyén keresztül próbálták meg elhagyni hazánkat. A kínai állampolgároknak Szerbia és Montenegróba nem kell vízum, így repülővel érkeznek Pekingből Belgrádba³⁰, majd onnan embercsempészek segítségével, sok esetben kamion belsejében elbújtatva igyekeztek Nyugat-Európába.

Az iraki migránsok

Az iraki migránsok nagy részét egy-két fős, magyar állampolgárokból álló kisebb csoportok szállították. Az általuk csempésztet bevándorlók nagyobb számú csoportokban lépték át a határt. Az iraki migránsokról gyakorlatilag semmilyen adatot nem találtunk az ügyészégi iratokban. Az irakiakat a mélységi ellenőrzés, illetve a zöldhatáron átlépésük során fedezték fel.

A hazánkban elfogott közel-keleti migránsok többsége Románián, illetve Ukrajnán keresztül érkezik. Ukrajnába különböző módon jutottak el (kamion, repülő, autó), onnan léptek Magyarországra, ahol sok esetben menedékstátusért folyamodtak. A térség szegény országainak migránsai azzal kívánják elkerülni a visszatoloncolásukat, hogy iraki állampolgárnak vallják magukat³¹, illetve kurd nemzetiségűnek, csakúgy, mint a török állampolgárok esetében.

A török migránsok

A törököket csempészők állampolgársága már nem annyira egyértelmű, a magyarok mellett a román, illetve az osztrák állampolgárok is megjelentek. Jellemző, hogy egy-két elkövető volt csupán, ők kisebb számú csoportokat csempészttek. A török állampolgárságú migránsok (akik között vélhetően sok kurd nemzetiségű is lehetett)

30 Gaál Gyula: i. m. 21. o.

31 Uo.

főleg 26 és 35 év közötti férfiak voltak, őket főleg Vas megyében, illetve Békésben próbálták a zöldhatáron átjuttatni.

A török csempészek kedvelt módszere Gaál Gyula szerint az, amikor a legális beutaztatás szándékával úgy szerzik be a tranzitvízumot hazánkba, hogy célsországnak Ukrajnát vagy Oroszországot jelölik meg. A vízum a Magyarországon tartózkodáshoz és az Ausztriába, illetve Szlovéniába tartó csempészés előkészítéséhez szükséges.³²

Az azonban szembetűnő, hogy a magyar állampolgárok milyen „határon átnyúló” kapcsolati rendszerrel rendelkeznek. Az embercsempészés struktúrájának, módszereinek megváltozásához jó példaként szolgál az az eset, amelyben román elkövetők török állampolgárokat próbáltak Nyugat-Európába juttatni. A Törökországban lévő személy ellenőrizte a szállítás tényleges végrehajtását, beszélt a gépkocsiban lévő migránsokkal is, és csak ezt követően kerülhetett sor a szállítók és a csempészek kifizetésére. Hamis vízummal, illetve útlevelel jutottak el Romániába, majd Magyarországon az ideiglenes letelepedés érdekében kurd menekülteknek vallották magukat. Az embercsempész szervezetek mozgósították tagjaikat, akik különböző menekülttáborokból vitték a kijutni kívánó személyeket Magyarországon keresztül Ausztriába, Németországba, illetve Nyugat-Európa más országaiba. De a fizetés módja is újfajta, hiszen olyan garanciavállalást tapasztalhatunk itt, amely korábban nem volt jellemző az embercsempész csoportokra. A törökországi szervezők a migráns személyek családtagjaival megegyeztek, hogy a kijuttatás díját és költségeit egy köztiszteletben álló személy számára letétbe helyezik, aki a migráns megérkezésekor kapott telefonhívás, vagy a családtag-ja által adott megbízás alapján fizeti ki az előre kialakított összeget. Ugyanakkor az alsóbb szinten lévő elkövetők csak akkor jutottak a pénzükhöz, amennyiben a rájuk bízott részfeladatot valóban ellátták.

Összegzés

Az irreguláris migráció megfékezésére tett kísérletek egyik alapvető lépése, hogy megismerjük a hazai jelenséget, annak nagyságát,

32 Uo.

jellemzőit. Érdemes lenne elgondolkodni egy más, új (annak összetettsége miatt több részből álló³³) statisztikai mutató, az irreguláris migránsokat egybegyűjtő adatbázis kialakításán, amely „valós” képet mutatna a magyar helyzetről.

A nemzetközi becslések arányait a hazai számokra vetítve, kb. 15-20 ezer irreguláris migráns élt 2003-ban hazánkban, évente kb. 5000 személyt próbálnak határainkon átcsempészni, jellemzően szerb, moldáv, ukrán, afgán, iraki, török, kínai állampolgárságú személyeket, akikről csupán néhány jellemzőt ismertünk meg. Annyi bizonyos, hogy 19 és 35 év közötti, inkább családos férfiak igyekeznek országunkon keresztül Nyugatra. Hangsúlyozva: a moldáv és ukrán nőket vélhetően prostitúció céljából szállítják Olaszországba, és ez nyilvánvalóan másfajta feladatokat ró a hatóságokra. Szomorú tény azonban, hogy ezeken a leíró adatokon túl kevés információval rendelkezünk a hazánkban élő, illetve az országunkon átmenő irreguláris migránsokról, holott ezen ismeretek közbiztonsági, nemzetbiztonsági és nem mellékesen (köz)egészségügyi szempontból is értékesek lennének.

IRODALOM

Barabás Tünde: A szervezett bűnözés egyes megnyilvánulásai Magyarországon. *Rendvédelmi Füzetek*, 2001/31.

Bigo, Didier: Criminalisation of „migrants”: the side effect of the will to control the frontiers and the sovereign illusion. In: **Bogusz, Barbara – Cholewinski, Ryszard – Cygan, Adam – Szyszcak, Erika (eds.):** Irregular Migration and Human Rights: Theoretical, European and International Perspectives. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2004, p. 72.

Boswell, Christina: Migration in Europe. September, 2005.
www.gcim.org/attachements/RS4.pdf

Chiuri, Maria Concetta – De Arcangelis, Giuseppe – D’Uggento, Angela – Ferri, Giovanni: Illegal immigration into Italy: Evidence from a field survey. 2nd Conference of the EAPS Working Group on International Migration in

33 Például a szabálytalan határátlépők, az illegálisan munkát vállalók, a „túltartózkodók” és részben a menekültek számából.

Europe. *International Migration in Europe: New Trends, New Methods of Analysis*. European Association for Population Studies, Rome, 25–27 November 2004

Cseresnyés Ferenc: *Migráció az ezredfordulón*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005

De Tapia, Stéphane: *New patterns of irregular migration in Europe*. Council of Europe, Strasbourg, 2003

Dúzs József: *A migráció helyzetében várható változások Magyarországon*. *Belügyi Szemle*, 2005/6.

Gaál Gyula – Lubastyik Zoltán: *A hazánkban működő embercsempész szervezetek jellemzői*. *Belügyi Szemle*, 2002/11–12.

Gaál Gyula: *Az embercsempészség elleni fellépés a határellenőrzésben*. *Belügyi Szemle*, 2003/6.

Jandl, Michael: *The relationship between human smuggling and the asylum system in Austria*, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 30., no. 4., July 2004

Jandl, Michael: *The Estimation of illegal Migration in Europe*. *Migration Studies*, vol. XLI., no. 153., March 2004

Jungbert Béla: *Az embercsempészet mint az illegális migráció egy fajtája*. In: **Sik Endre – Tóth Judit (szerk.):** *Táborlakók, diaszpórák, politikák*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 1996, 195–208. o.

Lederer, Harald W.: *Migration und Integration in Zahlen*. Ein Handbuch. Bonn, 1997

Levinson, Amanda: *The Regularisation of Unauthorized Migrants: Literature Survey and Country Case Studies*. Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford, 2005, <http://www.compas.ox.ac.uk>

Nagy Boldizsár: *Lehetséges-e belső határok nélküli Európai Unió közép- és kelet-európai államokkal való bővülés után?* In: **Sik Endre – Tóth Judit (szerk.):** i. m. 180–194. o.

Ritecz György: *A migráció és a bűnözés*. *Kriminológiai Közlemények* 60. Budapest, 2002

Strozza, Salvatore: *Estimates of the illegal foreigners in Italy: a review of the literature*. *International Migration Review*, 2004 Spring, vol. 38.

Szecsei József: Embercsempészet Magyarországon az 1990-es években. *Belügyi Szemle*, 1997/7–8.

Szűcs János: Embercsempészek: az illegális migráció haszonélvezői. *Belügyi Szemle*, 1996/3.

Vass Ferenc: Az emberkereskedelem és az embercsempészés összefüggései a szervezett bűnözéssel. *Rendvédelmi Füzetek*, 2002/10.

Vincze István – Monostori Zoltán: Gondolatok az embercsempészéssel összefüggő statisztikai adatszolgáltatás „veszélyeiről”. *Belügyi Szemle*, 2002/4.

A futballhuliganizmus jellemzői és helyzete hazánkban

A futballhuliganizmus a labdarúgást – e csodálatos és páratlanul népszerű játékot – világszerte beágyékoló kriminogén jelenség. Ez alól hazánk sem kivétel, a nézőtéri erőszak a kilencvenes évektől durvult el, a közelmúlt eseményei pedig már kormányzati szintű intézkedéseket is indukáltak. Intézetünk – a Legfőbb Ügyészség megbízása alapján – kutatást folytatott a témakörben. A vizsgálat magában foglalta bűnügyi iratok széles körű ténykutatását is, ennek ismertetése azonban területi korlátok miatt jelen keretek között nem lehetséges. E tanulmány bemutatja a futballhuliganizmus kialakulásának és elterjedésének folyamatát, jellemző vonásait, a hazai helyzet fejlődését és aktuális megnyilvánulásait, felhasználva azon kompetens szervezetek és személyek véleményét is, amelyeket a kutatás során sikerült megismerni.

A magyar futball egykoron volt dicsőséges időszaka lassan már csak anekdotaszerű, halvány emlékképként sejlik fel. Válogatottunk – amely a FIFA 2005. év végi világranglistáján a 74. helyet foglalta el – húsz év elteltével sem jutott ki a világbajnokságra. Kupacsapataink az európai kupák selejtezőiben rendre a versenysorozatok elején kénytelenek búcsúzni, gyakran nemzetközileg szinte nem is jegyzett ellenfelekkel szemben. A bajnoki mérkőzéseket tizedannyian tekintik meg, mint egykoron. Ugyanakkor skandalum skandalum hátán, a Magyar Labdarúgó Liga a Magyar Labdarúgó Szövetséggel civakodik, az MLSZ-nek jelenleg nincs elnöke és elnöksége, a klubok jelentős része súlyos anyagi gondokkal küszködik, és a futballhuliganizmus terén mi is jeleskedünk. A sorozatos szurkolói rendbontások, agresszív megnyilvánulások – különösen 2003. május 30-át követően, amikor az FTC Üllői úti stadionjában és a síófo-

ki stadionban is komoly atrocitások történtek – oda vezettek, hogy e téren hazánkban is kormányzati szintű fellépés vált szükségessé.

A futballhuliganizmus kialakulása

A nézői erőszak gyökerei már a középkori angliai úgynevezett „népi futballban” (folk-football) fellelhetők. E mérkőzéseken játékosok százai vettek részt, amelyek tulajdonképpen rivális falvak és városok fiataljainak csatái voltak, gyakran alkalmat szolgáltatva régi viszályok, személyes nézeteltérések, a földterületekkel kapcsolatos viták elintézésére. A „népi futballhoz” hasonló formák megjelentek Európa más országaiban is (például a német „Knappen” vagy a firenzei „calcio in costume”), de a modern labdarúgás gyökerei ezekhez az erőszakos angol rituálékhoz köthetők. Az a futball, amely az 1900-as évek elején terjedt el a kontinensen, eleinte főként a brit arisztokrácia megújult időöltése volt, összekapcsolva a fair play és a visszafogott lelkesedés viktoriánus értékeivel.

Az erőszak azonban egyre inkább a játék kísérőjelenségévé vált a nézőtéren is, és az 1960-as években megjelent Angliában a futballhuliganizmusként megismert viselkedésforma. Ez számos kutató szerint összekapcsolódott a mérkőzések televíziós közvetítésének elterjedésével és a futball munkásosztály általi „visszakövetelésével”, „proletarializálódásával”.¹ A többi, főként nyugat-európai országban (elsősorban Olaszországban, Németországban, Hollandiában és Belgiumban) mintegy tíz évvel később bontakozott ki a jelenség. Az angol példát jelzi, hogy a keménynek és erősnek látszani akaró huligáncsoportok szívesen választanak maguknak angol nevet, szlogenjeikben, dalaikban, felirataikon gyakran alkalmaznak angol motívumokat. Az angolok feltétlen „piacvezető” és mintaadó szerepe mellett ugyanakkor azt is észre kell venni, hogy Európában különböző, a huligán elemeket is magában foglaló futballkultúrák jöttek létre. Kialakultak erőszakmentes, a brit példát elutasító, a lát-

1 Steve Frosdick – Peter Marsh: Football Hooliganism. Willan Publishing, Portland, 2005, pp. 10–24.

ványra alapozó csoportok is, amelyek elvetik az agressziót (például a dán roligánok vagy a skót „Tartan Army”). Az angol huligánokra jellemző, hogy sokat isznak, és harciasak, sokat verekednek, míg az olasz ultrák verekednek, de nem isznak, a dánok viszont sokat isznak, de nem verekszenek.

A labdarúgás térhódítását, egyre népszerűbbé válását, a mérkőzések látogatottságának jelentős növekedését súlyos stadionkatasztrófák is végigkísérték. Ezek oka egyrészt a létesítmények építészeti és biztonságtechnikailag leromlott állapota, másrészt pedig a tömegben keletkezett konfliktusok kezelhetetlensége volt. Ezek során a sérülések és a halálesetek kisebb részét okozták közvetlenül a garázda szurkolók összecsapásai, az áldozatok többségét a randalírozás következtében pánikba esett tömeg taposta, nyomta össze. Már 1902-ben, Glasgow-ban (Ibrox-park: 25 halott, 517 sebesült) súlyos katasztrófa történt, amelyet még számos hasonló követett.²

A legismertebb tragédia, amelyet több millió néző élő, egyenes adásban láthatott, 1985. május 29-én, a brüsszeli Heysel-stadionban történt, a Liverpool–Juventus Bajnokcsapatok Európa Kupájának döntőjén. A tragédia azzal kezdődött, hogy az angol szurkolók észrevették: a közvetlenül mellettük lévő szektorban olaszok vannak. Becsmérelni, dobálni kezdték őket, aztán egyszer csak megindultak. Az első rohamnál áttörték a drótkerítést, néhány csendőr megpróbált közbeavatkozni, de elsöpörték őket. Ezután már kövekkel és vasdarabokkal támadtak, a harmadik rohamnál ledőlt az ola-

2 1946. március, Bolton: 33 halott, 400 sebesült; 1960, Kirikhala: Törökország: 10 halott, 102 sebesült; 1964. május, Lima: 350 halott, 500 sebesült a Peru–Argentína olimpiai selejtezőn; 1968. június, Buenos Aires: 80 halott, 150 sebesült a River Plate–Boca Juniors találkozón; 1971. január, Glasgow: 66 halott, 108 sebesült; 1974. február, Kairó: 48 halott, több száz sebesült a Zamalek–Dukla Praha összecsapáson; 1977. április, Hamburg: 1 halott, 25 sebesült a Hamburger SV–Bayern München találkozón; 1981 február, Pireusz: 21 halott, 54 sebesült az Olümpiakosz Pireusz–AEK Athén bajnoki találkozón; 1982, Moszkva: 72 halott, 150 sebesült a stadion kijáratánál történt szerencsétlenség során; 1985. május, Bradford: 57 halott, 211 sebesült a stadionban gyújtogatás miatt keletkezett tűz következtében. Freyer Tamás: Nép a stadionban – stadionkatasztrófák. Belügyi Szemle, 2003/10., 78–79. o.

szok mögötti fal. A jóval nagyobb számú olasz tábor menekült, és eközben agyontaposták egymást. Sokan a szektor végében lévő falon akartak átmászni, de az nem bírta a terhelést, és maga alá temette az embereket. A következmény: 39 halott, 270 súlyos és 300 könnyebb sérült.³ A tragédia létrejöttében számos ok játszott szerepet: a legnagyobb hibát a rendezők akkor követték el, amikor kontroll nélkül adták el a szerintük semleges lelátóra szóló jegyeket. Felelőtlenség volt a ruházatátvizsgálás, nem volt elegendő számú rendőri erő a stadionban, nem kért idejében segítséget a szektor parancsnoka, nem különítették el megfelelően az angol és a „semleges” szurkolókat, nem volt elérhető távolságban lélegeztető készülék. De az igazi felelősök a huligánok voltak.

Egész Európa összefogott a futballhuliganizmus megfékezése érdekében. Bár javult a helyzet, áttörés csak a 90-es évektől volt tapasztalható, amihez újabb szörnyű katasztrófára volt szükség. 1989. április 15-én a Liverpool–Nottingham Forrest mérkőzésen 96 liverpooli szurkolót tapostak halálra a lelátókon. Ezt követően a kormány megbízása alapján készítette el Lord Taylor, a legfelsőbb bíróság bírája, azt a jelentését (az úgynevezett Taylor-jelentést), amelyben ajánlásokat tett a sportrendezvények biztonságának kialakítására. A jelentés nyomán – amely azóta világszerte etalon lett – számos törvény született a szigetországban, és a törvények és a brit társadalom összefogásával mára sikerült kezelhető keretek közé szorítani a futballhuliganizmust Angliában.

A futballhuliganizmus jellemzői

A labdarúgást a legnépszerűbb csapatok nagyszámú közönség előtt, speciálisan kialakított arénákban, stadionokban játsszák. A stadion különleges hely, misztikus szentély, ahol az ókori görögök isteneiknek ajánlották fel győzelmeiket. Az ókori olimpiák idején még a városállamok közötti háborúkat is szüneteltették, hogy a játékokat megtarthassák. A rómaiaknál – akiket a gladiátorviadatok mellett már

3 Kocsis L. Mihály: A halál kapujában. Minerva, Budapest, 1986

leginkább csak a küzdősportok (birkózás, ökölvívás) érdekeltek – már egyre inkább szekularizálódott látványosság helyszínévé váltak az arénák.

Mára sokrétű funkciójú, általános szórakoztatóközpontokká lettek a stadionok: a sportesemények mellett rendeznek bennük koncerteket, politikai gyűléseket, egyes helyeken bikaviadalokat is. Különleges atmoszférájukat ugyanakkor megtartották. A stadionok akusztikája szintén különleges. A pályát körülölelő lelátók felerősítik a hangeffektusokat, a szurkolók különleges teljesítményre képesek buzdítani kedvenceiket, miközben ők maguk is katartikus élményeket élnek át. Ezeket a hatásokat erősítik a technikai berendezések (zene, hangosbeszélő, óriási kivetítők). A mai óriási arénák több tízezer embert képesek befogadni. Kevés hasonló hely van, ahol ekkora tömeg gyűlne össze viszonylag kis területen. A tömeg bizonyos szempontból sajátos „búvóhely”, amelyben az egyén elveszíti társadalmi láthatóságát és személyes azonosíthatóságát.⁴ A tömegben az egyén feloldódik, deperszonalizálódik, anonimná válik, kikerül a társadalmi ellenőrzés alól, önkontrollja és önszabályozó késztetése fellazul. Az önkontroll leépülése szabad utat nyit a normális viszonyok között korábban tartott és a kulturális normák által szabályozott ösztönös impulzusoknak, agresszív késztetéseknek.

A játékosokkal azonosuló szurkolók a tiltott területre lépést, a szabályok áthágását a törvények és a rendőrség ellenére teszik, ez nyilvánvaló számukra is. Ezáltal azonban egyfelől bizonyos fajta identifikációs kielégülést nyernek, másfelől a barátaik tetszését vívják ki ezzel. A „határátlépés” mint elismerésre méltó cselekedet, a szabályok áthágása mint a nonkonform merészség önértékelési plusza válik itt értékessé.⁵ A tömeg mindig indulatgerjesztő generátorként működik, akaratlanul is azonosulásra, követésre kész, az azonos irányú érzület kohéziós erőként fejt ki hatását, homogenizálja a tömeg tagjait. Azonban itt is kiválasztódnak vezetők, akik képesek befolyásolni a tömeget alkotó egyéneket.

4 Pataki Ferenc: Tömeg és bűnözés. Belügyi Szemle, 2001/7–8., 21–31. o
5 Szabó János (2003a): Futballhuliganizmus. PolgArt, Budapest, 2003, 108. o.

A szurkolói tömegben a következő szerepeket lehet elkülöníteni:

- *Formális vezető*: nyíltan vállalja, hogy valamelyik szurkolói csoport vezetője, jól láthatóan osztogatja az utasításokat, szervezi a csoporttevékenységet. Viselkedésével mintát ad, amelyet közvetlen környezete, majd a többiek is követhetnek.
- *Informális vezető*: nyíltan nem vállalja a szurkolói csoport vezetését, de ellátja a főnököt jó tanácsokkal, sőt intelligenciájánál fogva ügyesen manipulálja a vezetőt, elkerüli a felelősségre vonást.
- *Ceremóniamester*: kitalálja a szurkolói rigmusokat, vezényli, hogy mikor mi következzen. Segít abban, hogy a csoport egységének mítosza erősödjön.
- *Provokátor*: feladata a jogosság, igazságosság látszatának ki-provokálása verbális vagy tárgyak elleni agresszióval, a másik csapat szurkolótáborának vagy a kivezényelt rendőröknek a bosszantása, válaszreakció kieroszakolása.
- *Támogató*: az, aki nem észlelte a provokációt, csupán a viszont-választ látja, amit támadásként értékel, ezért védekezik vagy támad.
- *Bujtogató*: ő mozgatja a háttérből a provokátorokat, ezért nincs felelőssége. Felelőlegeti a korábbi sérelmeket, felhívja a figyelmet a lehetőségekre.
- *Bohóc*: ő az, aki nem tartozik felelősséggel a viselkedéséért, de kimondhatja, megmutathatja az igazságot, bemondásai vannak, szórakoztatja a tömeget.
- *Sunyi*: aki alattomos módon, lesből, hátulról támad, arcát, személyiségét elrejtve, majd ezt követően gyorsan visszahúzódik. Kihhasználja a tömeg védőemőjét, kiszűrése ezért nehéz. A súlyosabb sérülések okozását neki tulajdonítják. Személyiségpatológiájának részeként talál rá erre a szerepre, egyfajta önmegvalósításként. Csak neki fontos, hogy kiélje egyéni agresszióját, nem is lényeges, hogy később is emlékezzenek rá, ő az arc nélküli ember.
- *Töltelék*: akiket a csoportnyomás sodor bele a deviáns viselkedésbe. Ők adják a tömeget a demonstrációkhoz, de határo-

zott ellenerővel hamar leállíthatók, vagy abbahagyják maguktól is, mert a belső szándékok viszonylag alacsony szinten fogalmazódnak meg bennük.

- *Szemlélődő*: általában ártatlan, de kíváncsi ember, aki érdeklődéssel figyeli mások viselkedését. Ezáltal élményhez, izgalmakhoz jut, eltölti az időt, de maga aktívan semmiféle rendbontásban nem vesz részt. Viszont később baráti társaságban van miről beszélgetnie, és ezért számára megéri ez a pozíció.
- *Megfigyelő*: ő az, aki megfigyeléseivel, pontos dokumentációjával kiszolgálja mindkét oldalt. Ő a hiteles forrás, ez ad fontosságot ennek a típusnak.
- *Áldozat*: akinek hetente, kéthetente újra és újra szüksége van arra, hogy jól elverjék. Bármilyen furcsán hangzik is, a neurózisa része, hogy néhány pofont vagy néhány gumibotütést begyűjtsön. Ha éppen szünetel a bajnokság, akkor az utcán vereti meg magát, kissé mazochista. Nélkülözhetetlen számára az ilyenkor keletkező adrenalin, endorfin, mert ettől megnyugszik, megszűnik a már elviselhetetlenségig fokozódó belső idegessége, feszültsége, boldogságot érez, fontossá vált, akár hír is lehet belőle.
- *Békítő-összekötő*: küldetése, szerepe abban áll, hogy közelíti egymáshoz az eltérő véleményen lévő csoportokat, szurkolótáborokat, illetve a rendőri erők és a szurkolók között működik.
- *Magányos farkas*: nem csapatember, csupán kihasználja a csoport által nyújtott keretet arra, hogy akcióit végrehajtsa. Tulajdonképpen patológiásan működő személyiség énkép-támogató agressziójáról van szó.
- *Focirajongó*: a legnagyobb tömeg, az ő céljuk, hogy jó focit lássanak.
- *Elmebeteg*: tulajdonképpen nem szerep, mégis találkozhatunk ilyen emberekkel. Rendkívüli eseményeket okozhatnak kiszámíthatatlan magatartásuk miatt.⁶

6 Szabó János (2003b): Futballhuliganizmus és normaérvényesítés a stadionok rendfenntartási gyakorlatában. Belügyi Szemle, 2003/10., 4–6. o.

Bár nem tartoznak a futballhuliganizmus szorosán vett fogalmának körébe a játékosok által végrehajtott erőszakos cselekedetek, az azokat és a szurkolói agresszivitást kiváltó biokémiai okok között sok hasonlóságot találunk. Az agresszivitás egyik oka, hogy a sportolás közbeni küzdelem megnöveli a tesztoszteron, az adrenalin és más hormonok szintjét a szervezetben, és megemelkedik az agytörzsi aktivitációs szint. Ezért kisebb mértékű frusztrációra is a magasabb alap aktivitási szinten lévő agytörzsből természetesen magasabb szintű agresszív válasz keletkezik. Így csökken a tudatossági kontroll a viselkedés fölött. Ez a mechanizmus a szurkolókban is lejátszódik. A második tényező, amelyik megnövelheti az agresszivitási szintet, az, hogy általában néhány órával, esetleg néhány nappal korábban egyfajta bosszantási fázis zajlott, ami azt jelenti, hogy megalázták az egyént. A korábban elfojtott agresszív indulat az akciók hatására aktivizálódik, és lehet, hogy az érintett személy sem érti, miért, de fokozottan agresszív válaszokat ad.⁷ A sportolói agresszivitás komoly mértékben jelen van a futball környezetében, amint az ténykutatásunk során is kiderült, de a nemzetközi porondon sem ritka jelenség.⁸

A mérkőzések és az azokon tapasztalható, sokszor erőszakos jelenetekben is megnyilvánuló, nagyfokú küzdelem nézőkre gyakorolt hatását tekintve a pszichológusok alapvetően kétféle elméletet dolgoztak ki. A *katarziselmélet* szerint a stadionok olyan helyek, ahol a nézők kiengedhetik a „felesleges gőzt”, a mérkőzések hozzájárulnak az agresszió leküzdéséhez. Ezzel szemben a *tanuláselmélet* képviselői szerint ezek éppen az agresszió megtanulásának

7 Végh József: A futballhuliganizmus pszichológiai kérdései. Belügyi Szemle, 2001/12., 37–39. o.

8 Legutóbb például a török válogatott futballistáinak viselkedése váltott ki komoly felháborodást, amikor 2005. november 16-án Isztambulban a 4 : 2-es hazai győzelemmel, de török kieséssel zárult vb-pótszelejtezót követően végigkergették és ütlegették a vendégeket a stadion folyosóin, s az alpesi játékosok közül egyikőjüket az altestére kapott rúgás miatt kórházba is kellett szállítani.

Rendőrök is verték a svájciakat, a FIFA vizsgálatot indít. Nemzeti Sport Online, 2005. november 18.

<http://www.nemzetisport.hu/cikk.php?cikk=100237&archiv=1&next=0>

műhelyei.⁹ Az indulatok ilyen módon történő levezetése, a „gőzki-eresztő szelepfunkció” megvalósulása csak olyan embereknél lehet célravezető, akiknek személyisége nem agresszív, és kontrollálni tudják feszültségeiket. Az eleve erőszakos hajlamú embereket inkább feltűzeli az ilyen feszültséglevezető szituáció, különösen, ha több agresszív jellemű, gyakran alulszocializált személy kerül egyszerre kapcsolatba, amely mintegy versenyhelyzetre készítette őket számukra inkább újabb konfliktushelyzetet alakít ki. Erre jó példa a közelmúltban, a budapesti Blaha Lujza téren elhelyezett bokszszak, amely az agresszivitásra kívánta felhívni a figyelmet, és az indulatok levezetésében akart segítséget nyújtani azzal, hogy az arra járók behúzhattak neki egyet-kettőt. A bokszszak körül azonban hamarosan olyan botrányok kerekedtek, amely már veszélyeztette a közbiztonságot. Először azért tört ki tömegverekedés, mert két csoport fiatal nem tudta eldönteni, melyikük próbálhatja ki erejét először a bokszszakon, később két rivalizáló galéri azon különbözött össze, hogy ki ütött nagyobbat. A járókelők félelmükben már nem mertek feljönni az aluljáróból. A tömegverekedések során a rendőrök tizennyolc személyt állítottak elő és kezdeményeztek ellenük büntetőeljárást garázdaság miatt. A sporteszközt a VIII. kerületi rendőrkapitány kezdeményezésére leszerelték.¹⁰

A futballhuliganizmus összekapcsolódhat a rasszizmussal is, hiszen rasszista megnyilvánulások kétségkívül előfordulnak a mérkőzéseken, bár a szurkolók közötti rasszizmus tényleges arányát szinte lehetetlen felmérni, és megbízható empirikus adatokkal alátámasztani. Mindenesetre tény, hogy a szélsőjobboldali csoportoknak általában van hatásuk a futballhuliganizmusra. A nézőtéri rasszizmus Nyugat-Európában az 1970–80-as években tetőzött, amikor rendszeres volt például a színes bőrű játékosok majomvinnnyogással, huhogással és banánnal való „üdvözlése”. A jelenséget általában mindenhol komolyan vették, és visszaszorítására olyan jelentős kampányokat kezdeményeztek, mint Angliában a „Let’s kick racism

9 Nagy Sándor: Agresszió és sport. Belügyi Szemle, 2000/7–8., 151. o.

10 Agressziót szül a Blaha Lujza téri bokszszak. Index, 2005. november 8.
<http://index.hu/politika/belfold/budapest/bokszz3345/>

out of football!", Hollandiában a „When racism wins, the sport loses”, Olaszországban a „No al Razzismo”, vagy az egész Európát átívelő „All different, all equal” és a „Fans against racism in Europe”. E programok sikerét nehéz felmérni, de mindenképpen a jelenség egyfajta csökkenése tapasztalható a pályákon.¹¹

A hazai helyzet

A szakirodalomban általában az a vélemény fogalmazódik meg, hogy a futballhuliganizmus Magyarországon a 90-es években jelent meg először.¹² Konkrétan az 1990. március 10-én, a Váci Izzó-FTC NB I-es labdarúgó-mérkőzés utáni rendzavarást szokták megjelölni mint azt az eseményt, amellyel kezdetét vette a futballhuliganizmus, amelyről addig csak a televízió képernyőjén keresztül értesültünk angol, olasz, német találkozóközvetítése során.¹³ Valójában korábban, az államszocializmus idején is előfordultak erőszakos szurkolói megnyilvánulások. Már a hetvenes-nyolcvanas években is az FTC és az Újpest (akkori nevén Újpesti Dózsa) mérkőzései voltak a legveszélyesebbek. A két csapat szurkolótáborai között többször nemcsak verbális szócsaták zajlottak, hanem fizikai összecsapások is. Az ellenségeskedésnek különös élt adott, hogy a Dózsa a Belügyminisztérium csapata, és így mintegy az elnyomó hatalom szimbóluma volt, szemben a sokak számára ellenzékiéget jelentő Fradival. Az kétségtelen tény, hogy az atrocitások a jelenleginél sokkal nagyobb létszámú szurkolósereg (a Népstadionban egy-egy kettős rangadón nem volt ritka hetven-nyolcvanezer néző részvétele) ellenére sem eszkalálódtak, azokat a rendőrség általában már csírájában drasztikusan elfojtotta. Sőt sok esetben a mérkőzések után tömegesen együtt vonuló, éneklő – általában ferencvárosi –

11 Steve Frostdick – Peter Marsh: i. m. 138–150. o.

12 Freyer Tamás: i. m. 73. o.

13 Strauss Zsolt: A rendőrség szerepének változása a hazai futballbotrányok kapcsán. *Belügyi Szemle*, 2003/10., 63–64. o.; A Futballhuliganizmus Elleni Szakértői Bizottság 4/28-1/2003. számú jelentése a rendbontások visszaszorítása és megelőzése érdekében szükséges tennivalókról. Budapest, 2003. június 13., 20. o.

szurkolók táborát rendzavarás elkövetése nélkül is „elővigyázatos-ságból” gumibotokkal „feloszlatták”.

Míg a 80-as évek végéig a stadionok rendjéhez hozzájárult a rezsim szigorú kontrollja is, a rendszerváltozást követően, a politikai rendszer átalakítása miatti irányítási űrben a társadalom különböző részei mind-mind másképp értelmezték szabadságuk fokát. A törvényhozás eddig soha nem látott tempóban alakította át jogrendszerünket, amely a végrehajtók oldalán gyakran elbizonytalanodást, jogértelmezési, jogalkalmazási problémákat vetett fel. Emellett – miként az egész társadalomban, úgy a futballpályák környékén is – felszínre kerültek a lappangó előítéletek, és a migráció erősödése következtében feléledt az idegengyűlölet. A sport helyett minden vonatkozásban egyre inkább a botrányok kerültek a középpontba. Emlékezetes „csatajelenet” színtere volt a Magyar Kupa-döntőnek helyszínt biztosító kispesti stadion 1994. június 15-én, amikor a pályára özönlő szurkolók megtámadták az őket kiszorítani akaró rendőröket, és néhány ferencvárosi labdarúgó erőszakkal próbálta az intézkedés alá vont szurkolókat kiszabadítani. 1998. május 23-án a Zalaegerszeg–Kispest mérkőzésre utazó kispesti szurkolók kb. 120-150 fős csoportja Balatonlellén verekedést provokált, kirakatokat tört be, gépkocsikat rongált meg. Az események során egy helyi vállalkozó az engedéllyel tartott önvédelmi fegyverével három lövést adott le a levegőbe, majd több lövést az őket megtámadó tömeg irányába, amelynek következtében egy személyt lábon, egyet pedig vesén lőtt. 1999. április 17-én az FTC–UTE mérkőzést megelőzően több száz fős ferencvárosi szurkoló támadt rá a vendégszurkolók biztosítását végző rendőrökre, közlekedési táblákat döntöttek ki, majd azokat a rendőrök közé dobták. A támadó tömeg elszántságát csak lovas rendőrök bevetésével sikerült megtörni. Az intézkedés során egy lovas rendőr súlyos sérülést szenvedett, több rendőrségi gépjárműben keletkezett sérülés, és számos védőeszköz használhatatlanná vált. 2003. május 30-án az FTC stadionjában és a Siófokon történt események újabb lapot írtak a magyar labdarúgás fekete krónikájába. A rendbontások, mindkét helyen, a játéktéren történtek. Az Üllői úton az utolsó bajnoki mérkőzésen fiesztára készülő, a csapat elsőségét

ünnepelni akaró tömeg – mivel az FTC-nek nem sikerült legyőznie a Debrecenit, és így az MTK lett a bajnok – elkeseredettségében és dühében – addig példátlan módon – bántalmazta az ellenfél játékosait, edzőjét, sőt saját játékosait is.

Ez utóbbi kirívó és nagy publicitást kapott botrány kapcsán a politika is úgy látta már, hogy drasztikus lépéseket kell tenni a futballhuliganizmus megfékezésére céljából, azt nem lehet a futballszakma belügyének tekinteni. E felismerés nyomán a gyermek-, ifjúsági és sportminiszter szakértői bizottságot kért fel a helyzet értékelésére és a bevezetendő intézkedésekre vonatkozó javaslatok kidolgozására. A bizottság tagjai között voltak elismert jogászok, egy neves szociológus, a Belügyminisztérium és a rendőrség képviselői, valamint az MLSZ elnöke. A munka során megállapítást nyert, hogy a sport- (ezen belül hangsúlyozottan a futball-) huliganizmus összetett társadalmi probléma, amelyet nem lehet kizárólag rendészeti eszközökkel orvosolni. A bizottság elkészítette jelentés¹⁴ felhasználásával a kormány előbb egy hétponthoz vezető cselekvési programot dolgozott ki, majd ennek alapján elfogadták az 1071/2003. (VII. 18.) kormányhatározatot, amely határidőkkel és felelősökkel határozta meg az egyes tárcák által végrehajtandó feladatokat.

A határozatnak megfelelően jelentős kodifikációs tevékenység bontakozott ki, amelynek alapján a következő jogszabályi rendszer igyekszik garantálni a sportrendezvények biztonságát:

- A sportról szóló 2004. évi I. törvény.
- A sportrendezvények biztonságáról szóló 54/2004. (III. 31.) kormányrendelet.
- 117/2003. (VII. 30.) kormányrendelet az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet módosításáról, amely új szabálysértésként bevezette a „Sportrendezvény rendjének megbontása”, illetve a „Sportrendezvényről kitiltás szabályainak megszegése” szabálysértéseket.
- 11/1998. ORFK utasítás a Magyar Köztársaság Rendőrségének Csapatszolgálati Szabályzatáról.

14 Freyer Tamás: i. m. 73. o.

– 25/2004. (VII. 3.) ORFK intézkedés a sportrendezvények rendőri biztosításáról.

A futballhuliganizmus kezelésével kapcsolatosan fajsúlyos kérdésként jelentkezik a rendőrség szerepvállalása, a sportrendezvények rendőri biztosításának kérdésköre. Tény, hogy a futballhuliganizmus és kapcsolódó jelenségei próbára teszik a rendőrség egész ügyeleti rendszerét, akciócsoportjainak működését, azok kivезénylését, és általában azt a koordináló kapacitást, amelyet az adott esetben be kell vetniük. A tapasztalatok azt mutatják, hogy az utóbbi időben a rendőrség sokkal szakszerűbben és hatékonyabban biztosítja a sportrendezvényeket, a jogszabályi háttér lényegesen egyértelműbbé vált, alapvetően megfelelőnek tűnik, a feladatok megoszlása tisztázódott. Az országos rendőrfőkapitány 25/2004. (VIII. 9.) számú intézkedésének 2. pontja értelmében a rendőrség a rendezvényrendjének fenntartásában közfeladatként vagy költségterítés ellenében működik közre. A 2004. évi I. törvény 68. § (3) bekezdése értelmében „A rendőrség, a Személy-, Vagyonvédelmi és Magánnyomozói Szakmai Kamara és a szakszövetség (országos sportági szövetség) által – külön jogszabályban meghatározott eljárás szerint – kiemelt biztonsági kockázatúnak minősített sportrendezvény biztosítását a szervező által megbízott rendező mellett a rendőrség közfeladatként látja el. A nem kiemelt biztonsági kockázatúnak minősített sportrendezvény biztosítására a szervező – a külön jogszabályban meghatározottak szerint –, amennyiben a körülmények alapján indokolt, köteles kezdeményezni a sportrendezvény térítés ellenében történő rendőri biztosítását.” A rendőrség ellenérték fejében végezhető szolgáltató tevékenységét az 54/2004. (III. 31.) kormányrendelet 5. § (2) bekezdése, a 16/1999. (II. 5.) kormányrendelet, valamint a 7/1999. számú ORFK intézkedés szabályozza.

A gyakorlatban több ízben felmerülő probléma, hogy a rendőrök miként intézkedjenek – különösen a közterületeken – a csoportosan fellépő, túlerőben lévő elkövetőkkel szemben. A rendőröknek a garázda-rendbontó jellegű cselekmények elkövetését észlelve annak elkövetőjét fel kell szólítaniuk cselekménye abbahagyására, és a fokoza-

tosság elvét betartva az 1994. évi XXXIV. tv. (Rtv.) 29. § (1) és (2) bekezdésében foglaltak alapján szakszerűen és törvényesen, a szükséges mértéket nem túllépve, az arányosság elvének megfelelően kell eljárniuk. Csoportos rendbontás esetén, a helyszínen fel kell mérni az erőviszonyokat, illetve a biztosítás parancsnokának a cselekmény jellegét, helyét és az abban részt vevők számát. Amennyiben a biztosítás parancsnoka úgy ítéli meg, hogy a rendelkezésre álló rendőri létszám nem elegendő az intézkedés eredményes, biztonságos végrehajtásához, annak megkezdése előtt megerősítő erőt kell kérni és csak annak megérkezése után, a helyszínen tartózkodó rangidős parancsnok utasítása szerint lehet intézkedést kezdeményezni.

A rendőrség szolgálati szabályzata 6. § (4) bekezdésében foglaltak alapján a szolgálatot teljesítő rendőrnek a közbiztonságot, közrendet súlyosan veszélyeztető magatartás észlelése esetén intézkedést kell kezdeményeznie, tehát nincs mérlegelési jogköre. A veszély vállalása a rendőri hivatással járó kötelezettség. A lakosság részéről az is megütközést keltene – és a rendőrség negatív megítélését eredményezné –, ha a helyszínen tartózkodó rendőri egység nem lépne fel azonnal és határozottan a közterület rendjét sértő, erőszakos-garázda magatartást tanúsító személyekkel szemben. Fontos szempont viszont, hogy az adott rendezvény békéjének fenntartása érdekében ne legyen túlreprezentált a rendőri erő. A szurkolókkal szemben demonstratív, „talpig páncélban” beálló rendőrök látványa inkább irritáló, mint visszatartó hatású. Ugyanakkor fontos, hogy a rendőrök megfelelő kapcsolatot ápoljanak a szurkolókkal, a klubokkal. Csak a párbeszéd és a határozott fellépés együttesen eredményezheti a futballhuliganizmus visszaszorítását.¹⁵

Nem feledkezhetünk meg arról az elméleti jellegűnek tűnő, de a gyakorlatban is megjelenő problémáról, hogy a rendőrség látásmódjában egészen másképpen jelennek meg a futballstadionok világának eseményei és folyamatai, mint a jogi előírások megalkotóinak gondol-

15 „Csak a párbeszéd és a határozott fellépés eredményezheti a futballhuliganizmus megszűnését.” Interjú Lasz Györggyel a futballhuliganizmusról. Belügyi Szemle, 2003/10., 115–120. o.

kodásában. A jogász a véltlen ember jogbiztonságát, védelmét próbálja szem előtt tartani, és azt mondja, hogy a futballstadionok világa ne különbözzön a hétköznapi élet jogviszonyaitól, a meccsre járás ne jelentsen nagyobb kockázatot, mint egy színházi előadás megtekintése. Ezzel szemben a rendőr sokszor úgy érzi, hogy soha nem cselekedhet jól, hiszen ha korábban fojtja el a deviáns és aszociális viselkedéseket, akkor könnyen minősíthetik az intézkedést törvénysértőnek. A rendőr a médiában is ellentmondásos szereplőt lát, amely gyakran csak olyan képeket ad közre, amelyen csak a rendőrség válaszkérdő látszanak, az azt megelőző garázda viselkedés, randalírozás alig.¹⁶ Mindazonáltal a jelek azt mutatják, hogy a rendőrség – a korábbi hibákból is sokat okulva, hazai és nemzetközi tapasztalatokat szerezve – egyre hatékonyabban és szakszerűbben biztosítja a sporteseményeket. Mindez azonban azzal is jár, hogy egy-egy frekvenciált mérkőzés alkalmával egyes városrészek lezárására is sor kerül. Ha például valaki Újpestre akar menni, amikor ott éppen az FTC játszik, készüljön arra, hogy a környéket csak a lehető legnehezebben tudja megközelíteni, és vannak útvonalak, amelyeken nem közlekedhet.

A stadionok jelentős részének műszaki állapota is aggasztónak tűnik. A mérkőzések lebonyolítására szolgáló sportlétesítmények döntő hányadának állapota nem megfelelő, állaga, építészeti kialakítása nem teszi alkalmassá több ezer fő biztonságos befogadására, és adott esetben alkalmatlan a rendőri műveletek végrehajtására is. A jogszabályok maximális betartása esetén valójában a sportrendezvényeknek csak csekély részét lehetne megtartani.

Rasszista rigmusok a magyar pályákon is gyakran előfordultak, bár ezek is nyugat-európai tetőzésükhöz képest jelentős késéssel, a 90-es évek közepén erősödtek fel. Különösen nagy vihart kavart az Ajax Amsterdam elleni Bajnokok Ligája találkozón a Fradi-tábor állandó huhogása, amikor színes bőrű játékoshoz került a labda. Ezért az FTC komoly pénzbüntetést is kapott az UEFA-tól. Bár a mérkőzéseken továbbra is találkozunk „cigányozással”, az MTK találkozóin „zsidózással”, úgy tűnt, a rasszista megnyilvánulások ará-

16 Szabó János (2003b): i. m. 3–10. o.

nya csökken. Az FTC-nél is rasszizmus elleni kampányt kezdtek, amelyet a szurkolók többsége megértett, arra pozitívan reagált. A 2005–2006. évi Arany Ászok Liga NB I-es labdarúgó-bajnokság versenykiírásában is szerepel, hogy a rasszista megnyilvánulás olyan súlyos nézőtéri rendbontásnak minősül, amelynek esetén a játékvezető félbeszakítja a mérkőzést, második alkalommal pedig megszünteti azt.¹⁷ Ennek ellenére 2005. november 26-án, az MTK–Újpest bajnoki mérkőzésen az újpesti szurkolók egy csoportja „mocskos zsidók”, „vár a gázkamra” rigmusokat skandált. Az MLSZ fegyelmi bizottsága az Újpestet ötmillió forintra büntette, a játékvezetőt pedig március elsejéig eltiltotta a bíraskodástól, mert elmulasztotta figyelmeztetni a rasszista mondatokat kiabáló szurkolókat.

Osszegzés

A kutatás során igyekeztünk megismerni több, a jelenségkörrel kapcsolatos kompetens szervezet, illetve azok képviselőinek véleményét. Elsősorban arra voltunk kíváncsiak, hogy a válaszadók szerint a futballhuliganizmus milyen jellegű problémát jelent, azt miként kezelik, mennyiben tartják megfelelőnek a jelenlegi jogszabályi környezetet, illetve de lege ferenda milyen változtatásokat, prevenciók lehetőségeket látnának célszerűnek. Megkeresésünkre számos megyei rendőr-főkapitányságtól, városi rendőrkapitányságtól, a Magyar Labdarúgó Szövetségtől, a Magyar Labdarúgó Ligától, valamint két NB I-es klubtól (Debreceni VSC és a Tatabánya FC) kaptunk érdemi válaszokat, valamint interjút készítettünk a Budapesti Rendőr-főkapitányság felderítő főosztályának egyik nyomozójával, aki a futballhuliganizmus területének szakértőjeként több mint hét éven keresztül foglalkozott a jelenséggel. A kutatás adatai és e vélemények figyelembevételével a következő főbb megállapításokat tehetjük:

- A futballhuliganizmus problémája napjaink aktuális megnyilvánulása, amely eltérő mértékben és intenzitással, valamint szoros

17 Az MLSZ elnöksége a 37/2005. (06. 06.), a 65. és a 67/2005. (06. 16.) számú határozataival fogadta el.

összefüggésben a csapatok szereplésének eredményességével, a klubok gazdasági helyzetével, az ország egész területén előfordul, az NB I-es mérkőzésektől a legalacsonyabb osztályú találkozókig egyaránt.

- Gondot okoz, hogy a cselekmények legtöbbször nagyon gyorsan, rövid idő alatt zajlanak le, nagy tömegmozgás közepette, így az elkövetők kiszűrése és sokszor a sértettek azonosítása is nehézkes, a cselekmények bizonyítása komoly vizsgálati munkát igényel. Szükség lenne a rendőrség közrendvédelmi és bűnügyi tevékenységének még hatékonyabb együttműködésére. A jogellenes magatartások megszüntetése közben, az intézkedések során több figyelmet kellene fordítani a cselekmények megfelelő dokumentálására, a sértettek személyének tisztázására is, figyelemmel a bizonyíthatóság szempontjaira a későbbi eljárásokban.
- A sportrendezvények biztosítására vezényelt rendőri állományra jellemző, hogy csak csekély mértékben van csapatszolgálati feladatra kiképezve. A biztosításba beosztott rendőri erők öltözete, felszereltsége, kiképzettsége, a hírforgalmazás technikai lehetősége jóval alatta marad a feladat által támasztott elvárásoknak, követelményeknek. (Ez alól kivétel a megyei rendőr-főkapitányságok bevetési alosztályainak állománya.) Megoldást jelenthet a Rebisz regionális szervezésében különálló osztályként működő csapatszolgálati század felállítása. E fejlesztés viszont létszámfejlesztést, az elhelyezés megoldását, megfelelő felszerelést, képzést stb. igényel, aminek jelentős anyagi vonzata van. Ugyanakkor hosszú távon ez járható útnak látszik, hisz a függetlenített század a speciális csapatszolgálati tevékenységeken túl, közterületi szolgálatra is vezényelhető a régió bármely pontján.
- Nagy hangsúlyt kell helyezni a biztosítások végrehajtásának tervezésére, szervezésére, amihez szükséges a releváns információk minden oldalú begyűjtése, amelynek során új eszközként vehető igénybe az internet, amelyet – a mobiltelefonon történő kommunikálás mellett – az ellenséges érzelmű szurkolói csoportok is egyre gyakrabban használnak összetűzéseik megbeszélése céljából.

- A tapasztalatok azt mutatják, hogy az utóbbi időben a rendőrség sokkal szakszerűbben, határozottabban és hatékonyabban biztosítja a sportrendezvényeket, a sportszervezetekkel való kapcsolattartás folyamatos, és jónak nevezhető.
- A jogszabályi háttér a közelmúltban sokat változott, lényegesen egyértelműbbé vált, alapvetően megfelelőnek, működőképesnek tűnik, a feladatok megoszlása tisztázódott. Ugyanakkor hiányoznak a hatékony szankciók, a kitiltás intézménye gyakorlatilag nem működik, akárcsak a beléptetőrendszerek. Kívánatos lenne a büntetőeljárások gyorsítása, a bíróság elé állítások arányának növelése is.
- A mérkőzések lebonyolítására szolgáló sportlétesítmények döntő hányadának műszaki állapota nem megfelelő, állaga, építészeti kialakítása nem teszi alkalmassá azokat több ezer fő biztonságos befogadására, és adott esetben alkalmatlan a rendőri műveletek végrehajtására is. A jogszabályok maximális betartása esetén valójában a sportrendezvényeknek csak csekély részét lehetne megtartani.
- A futballhuliganizmus tipikusan olyan többtényezős társadalmi jelenség, amelynek kialakulása, fejlődése, megjelenési formái szoros kapcsolatot feltételeznek a társadalomban zajló mélyebb folyamatokkal. Hatékony visszaszorítása – még rövid távon is – csak a magyar labdarúgás valamennyi szereplőjének: a szurkolók, a klubok, a Magyar Labdarúgó Szövetség és a Magyar Labdarúgó Liga, valamint a rendőrség együttműködésével, folyamatos párbeszédével, a jogszabályok következetes betartásával lehetséges. Az eredményes fellépés valamennyi együttműködő összefogását igényli, semmiképpen sem tekinthető pusztán rendőri kérdésnek. A nemzetközi tapasztalatok alapján az is nagy biztonsággal prognosztizálható, hogy amennyiben sikerül a pályák környékéről kiszorítani az erőszakot, akkor az máshol, más eseményekhez kapcsolódóan termelődik újra, tehát a végső megoldás csak a társadalomban immanensen meglévő „erőszakszint” csökkentése lehetne.

„Csak a párbeszéd és a határozott fellépés eredményezheti a futballhuliganizmus megszűnését.” Interjú Lasz Györggyel a futballhuliganizmusról. *Belügyi Szemle*, 2003/10.

Földesiné Szabó Gyöngyi: Helyzetkép a lelátókról. Magyar Testnevelési Egyetem, Budapest, 1994

Freyer Tamás: Nép a stadionban – stadionkatasztrófák. *Belügyi Szemle*, 2003/10.

Frosdick, Steve – Marsh, Peter: Football Hooliganism. Willan Publishing, Portland, 2005

Ingham, Roger (et al.): Football Hooliganism: the wider context. Inter-Action Inprint, London, 1978

Kocsis L. Mihály: A halál kapujában. Minerva, Budapest, 1986

Kolláth György: Gyülekezési jog, rendezvénybiztosítás. *Belügyi Szemle*, 2003/10.

Lévy-Leboyer, Claude (ed.): Vandalism. North-Holland, Amsterdam–New York–Oxford, 1984

Münnich Iván: Agresszivitásaink. *Belügyi Szemle*, 2003/10.

Nagy Sándor: Agresszió és sport. *Belügyi Szemle*, 2000/7–8.

Pataki Ferenc: Tömeg és bűnözés. *Belügyi Szemle*, 2001/7–8.

Strauss Zsolt: A rendőrség szerepének változása a hazai futballbotrányok kapcsán. *Belügyi Szemle*, 2003/10.

Szabó János: Futballhuliganizmus és normaérvényesítés a stadionok rendfenntartási gyakorlatában. *Belügyi Szemle*, 2003/10.

Szabó János: Futballhuliganizmus. PolgArt, Budapest, 2003

Végh József: A futballhuliganizmus pszichológiai kérdései. *Belügyi Szemle*, 2001/12.

Randevú-erőszak – partnerbántalmazás a családi együttélést megelőzően

A randevúzás és az együtt járás a mai fiatalok (és nem fiatalok) számára teljesen elfogadott, élete során feltehetően mindenki többször randevúzik, mielőtt egy kapcsolata tartós együttéléssé változik. A 2005-ben 206 főiskolai és egyetemi hallgató részvételével végzett „randevúerőszak-kutatás” nemcsak arról szolgáltatott adatot, hogy ezekben a kapcsolatokban a fiúk és lányok igen magas arányban alkalmaznak, illetve élnek át pszichikai, érzelmi, verbális és fizikai erőszakot, hanem arról is, hogy a többségében magas társadalmi státusú családokban felnőtt diákok 24%-át gyerekkorában fizikailag bántalmazták, több mint egyharmaduk megélt lelki bántalmazást, és 20% körüli volt a szexuális abúzus áldozatainak aránya is. Ez a kutatás szorosan kapcsolódik az elmúlt években egyre ismertebbé és kutatottabbá vált családon belüli erőszak vizsgálatok más formáihoz.

Mindenki számára ismert fogalom az úgynevezett együtt járás viszonya. Ennek jelentéstartalma értelmezésünk szerint: két fiatal kölcsönös szimpátián (és hallgatólagos megegyezéssel) kialakult, többnyire már monogám viszonya, amelybe „beletér” (de nem szükségszerűen) a nemi, szexuális viszony, és a partnerek nem laknak együtt. A randevúk és az együtt járás a mai fiatalok (és nem fiatalok) számára teljesen elfogadott, életük során a legtöbbször számos alkalommal átéli a találkozás, a feszült várakozás és készülődés izgalmát, a reménytelen tétovaságot, az első érintések felszabadult boldogságát.

Az utóbbi évek ifjúságszociológiai kutatásai¹ jelzik, hogy az együtt járásra, randevúzásra legjellemzőbb gyermek- vagy fiatalkor

¹ Ifjúság 2004. Gyorsjelentés. Kézirat, Budapest, 2005

kitolódott, ami döntően azzal függ össze, hogy a fiatalok tovább járnak oktatási intézményekbe. Míg 5-7 évvel ezelőtt az érettségi megszerzésének ideje határozta meg a munkavállalás, házasságkötés, gyermekvállalás időpontját, addig mára az érintettek kétötöde 25 éves kora után lép ki a munkaerőpiacra és érzi elérkezettnek az időt a gyermekvállalásra.² A 15-19 éves korosztály 75%-ának volt már hosszabb-rövidebb ideig tartó párkapcsolata, noha 45%-uknál ez még nem jelentette a szexuális élet kezdetét. Ha ehhez hozzávesszük a magyar válási statisztika adatait (évente kb. 22 ezer házasság végződik válással), a házasságkötések és újránházasságok csökkenő számát, akkor láthatjuk, hogy a családon belüli erőszak fogalmi körét nem csak az élettársi, tartós együttélési viszonyokra kell kiterjeszteni. Az érintettek magas száma, az együtt járás „exlex állapota” és az ehhez kapcsolódó kiemelkedően magas latencia miatt különösen fontos a randevúk, az udvarlás során elszenvedett bántalmazások vizsgálata, a probléma (legalábbis hozzávetőleges) nagyságának felderítése.

A családon belüli erőszak kutatása során számos tanulmány és könyv foglalkozik a házastársak, élettársak, volt partnerek és családtagjaik közötti fizikai, szexuális, érzelmi vagy pénzügyi bántalmazással. Az áldozatok személyes élettörténeteit, vallomásait olvasva két alapvető „bántalmazástörténet-típus” ismerhető meg. Az egyik szerint a házasság vagy együttélés megszilárdulása (például a gyermekvállalás, az első két-három év eltelte) után vált a partner bántalmazóvá, noha korábban az erőszaknak semmiféle jelét nem mutatta. A másik modell szerint első perctől bántalmazó és erőszakos volt a partner, de az áldozat bízott benne, hogy idővel (ha abahagyja az ivást, ha munkát talál stb.) megváltozik.

Ennek megfelelően a randevú-erőszak nemcsak önmagában vizsgálándó kutatási téma, hanem a szűk értelemben vett családon belüli erőszak prevenciója szempontjából is értékelendő. Jelen tanulmány elkészültéhez a Murray Arnold Straus által 1996-ban kidol-

² Ez utóbbi azért is fontos, mert a fiatalok többsége számára a gyermekvállalás még mindig a házasságkötéssel kapcsolódik össze.

gozott nemzetközi kutatás (International Dating Violence Study, a továbbiakban: IDVS) szolgáltatja a legfontosabb tudományos és empirikus alapot, amelyhez 2005-ben (24. résztvevőként) hazánk is csatlakozott az Országos Kriminológiai Intézet szervezésében és dr. Herczog Mária szakmai irányításával.³

Családon belüli erőszak – randevú-erőszak

A randevú-erőszak és a családon belüli erőszak közötti legalapvetőbb különbség, hogy az előbbi férfi–nő (vagy férfi–férfi, nő–nő) közötti olyan interperszonális konfliktus, ahol – legalábbis elvileg – a kötöttség, kényszer nem jelenthetne akadályt a kapcsolat felbontásában, továbbá nem merül fel a gyermekbántalmazás kérdése (mint definíciós probléma), hasonlóan az idősbántalmazás kérdéséhez. A randevú-erőszakkal érintett áldozati és elkövetői kör kormegoszlása jóval szélesebb, mint a családon belüli partnerbántalmazás esetén. A korábban már idézett ifjúságszociológiai kutatásban megkérdezett lányok 17,2 évesen, míg a fiúk 16,7 éves korban létesítettek először szexuális kapcsolatot, és ezt megelőzően (12-13 éves kor körül) már randevúztak. A randevú-erőszak és a gyermekbántalmazás, illetve *bullying* (gyermekek egymással szembeni bántalmazása, csicskáztatás) elhatárolása aszerint történhet, hogy milyen érzelmi-partneri viszonyban van egymással az elkövető és az áldozat.

Az áldozattá válás tekintetében szigorú distinkciókat kell tenni a szociológiai (pszichológiai) és a büntetőjogi értelemben vett erőszak, bántalmazás fogalmak között. Korábbi hasonló témakörben végzett kutatások szerint büntetőeljárás az esetek közel 90%-ában női áldozat és férfi elkövető ügyében indul (leggyakrabban nemi erkölcs vagy élet, testi épség elleni bűncselekmény miatt). Az IDVS alapján azonban az állapítható meg, hogy randevú-erőszak esetén az áldozatok és elkövetők nemi megoszlása közel 50-50%-os. Ez többek között azal magyarázható, hogy az IDVS módszere nem büntetőjogi fogalmakat használ, hanem az egyes bántalmazási forma megvalósulását ku-

3 A kutatást dr. Szotyori Nagy Viktória segítette.

tatja. Ennek előnye, hogy számos olyan bántalmazási forma is mérhetővé válik, amely nehezen szorítható az egyes büntetőjogi tényállások keretei közé. Így például egy nyolcfokozatú skálán (a „sosem történt ilyen”-től a „több mint húsz alkalommal az elmúlt évben”-ig) kell a kérdőív kitöltőjének értékelnie: a verbális erőszak („Sértegettem és káromkodtam a partneremmel – ő tett így. Tiszteletben tartottam a partnerem véleményét vitáink során – ő tett így stb.), az érzelmi abúzus (Dagadtak vagy undorítónak hívtam a partneremet – ő nevezett így engem. Azt mondtam a partneremnek, hogy pocsek szerető – ő mondta azt. Csináltam valamit a partnerem bosszantására – ő tett így stb.), a fizikai bántalmazás (Megpofoztam a partneremet – ő tett így. Erőszakosan megragadtam és megrángattam a partneremet – ő tett így. Orvoshoz kellett mennem egy partneremmel való veszekedés után bekövetkezett sérülés miatt – a partneremnek kellett ezt tennie stb.), a szexuális bántalmazás (Ráerőszakoltam a partneremre, hogy óvszer nélkül szeretkezzünk – ő tette ezt. Ragaszkodtam az orális vagy anális szexhez, amikor a partnerem nem kívánta – ő tett így stb.) és az elhanyagolás (Megmutattam a partneremnek, hogy annak ellenére gondoskodom róla, hogy nem értünk egyet – ő tett így stb.) jelenlétét, súlyát a saját partnerkapcsolatában.

A randevú-erőszak mint „exlex” cselekmény

A randevúk, együtt járások alkalmával elszenvedett erőszak – a különösen súlyos, például nemi erkölcs vagy élet elleni cselekményektől eltekintve – általában rejtve marad. A magas latencia oka, hogy a bántalmazóval a kapcsolat könnyebben megszakítható, nincsenek olyan érzelmi, anyagi, családi kötődések, mint egy hosszabb ideje tartó kapcsolatnál. Az áldozat automatikus reakciója a szégyen és a tagadás. A másik fő ok, hogy egy kialakulatlan kapcsolatban, ahol a partnerek nem is nagyon ismerik még egymást, nagyon nehéz meghatározni, hogy ki miért tűr vagy vár el a másiktól valamit, és hogyan reagál különféle helyzetekre. Gyakran a súlyosan bántalmazó kapcsolat, házasság felbomlásakor számolnak be arról, hogy már az elején is így viselkedett a partner, de akkor

ennek nem tulajdonítottak nagy jelentőséget, illetve úgy gondolták, hogy ez a kezdeti, megismerkedési, összeszokási folyamat része. Az IDVS több olyan kérdést is tartalmaz, amely a kérdőív kitöltőjének általános attitűdjét vizsgálja a partnerkapcsolatokkal kapcsolatban. Így például egy négyfokú skálán (a „teljesen egyetérték”-től az „egyáltalán nem értek egyet”-ig) kell értékelnie a következő kérdéseket: *„Ha a feleség visszautasítja a szexet, néha helyénvaló a kényszerítés. A férfiak tisztelik a nőket. Jogom van hozzá, hogy mindent tudjak a partneremről. A nők rosszul bánnak a férfiakkal. Néha emlékeztetnem kell a partneremet, hogy ki is a főnök stb.”*

Kockázati tényezők

1. *Büntetett előélet* – A családon belüli erőszakot vizsgáló hazai és nemzetközi kutatások alapján e tekintetben két iskola egymás mellett élése rajzolódik ki. Az egyik szerint⁴ a családon belüli erőszak elkövetője csak partnerével szemben erőszakos, ami jelezheti egyrészt azt, hogy a családon belüli erőszak egy speciális bűncselekményforma, és az elkövető más helyzetekben nem válik abúzívvá, agresszívvá, nincs kockázata annak, hogy másfajta erőszakos bűncselekményt követne el, így felvetheti a különös (alternatív, resztoratív szemléletű, a partnerrel szembeni konfliktus megoldását célzó) szankciórendszer igényét. Ez azt jelenti, hogy esetében célravezető lehet a tettes–áldozat mediáció, egyéni vagy párterápia, képzés. A másik irányzat⁵ ennek ellentmondó-
- 4 Lásd például Gerald T. Hotaling – Murray Arnold Straus – Alan J. Lincoln: *Intrafamily violence and crime and violence outside the family*. Transaction, New Brunswick, 1990. Ennek a tanulmánynak a tanúsága szerint, a családon belüli erőszakot elkövető férfiaknak csupán 16%-a volt büntetve korábban (N = 1092). Arányait tekintve hasonló eredményre vezetett az OKRI-ban, 2004-ben végzett családon belüli erőszakra vonatkozó bírósági aktakutatás, amely szerint az elkövetőknek mintegy 25%-a büntetett előéletű. Virág György (szerk.): *Családi iszonyok. A családi erőszak kriminológiai vizsgálata*. KJK-Kerszöv, Budapest, 2005
- 5 Angela Browne: *When battered women kill*. Free Press, New York, 1987. Browne 42, feleségével szemben emberölést elkövető férfi személyes élettörténetéről készített tanulmányt, és azt találta, hogy a bántalmazók 92%-a volt már büntetve korábban valamilyen bűncselekmény miatt.

an olyan empirikus adatokat nyert, amely szerint a családon belüli erőszakot elkövetők között nagyszámú a büntetett előéletűek aránya.⁶ Straus nemzetközi kutatássorozatának tanúsága szerint (N = 6900) a korábbi bűnelkövetés és a randevű- (együtt járási) erőszak között a következő viszonyrendszerek fedezhetők fel. Aki korábban több bűncselekményt követett el, nagyobb valószínűséggel bántalmazza fizikailag a partnerét. A randevűn a partnerrel szembeni erőszakos fellépés kockázatát tovább növeli a különös visszaesés (azaz a korábban elkövetett erőszakos, élet vagy testi épség elleni bűncselekmény) a tulajdon elleni vagy egyéb bűncselekményekhez képest, ami logikus eredmény. Szintén növeli a partner erőszakossá válásának kockázatát, ha kriminális karrierje hosszú ideje tart, noha nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat a korábban elkövetett cselekmények súlya és a későbbi bántalmazás között. Azaz csupán a korábbi bűnelkövetés ténye korrelál a későbbi bántalmazóvá válással. A nemi sajátosságok tekintetében megállapítható, hogy a partnerbántalmazás esélye mind a büntetett előéletű férfiak, mind a nők esetében ugyanolyan magas.

2. *Dominancia* – Ha egy kezdődő párkapcsolatban valamelyik fél dominanciája érvényesül, ez alárendeltség esetén a férfiaknál az esetek 58%-ában, nőknél 54%-ban magában hordozza a kapcsolaton belüli áldozattá válás esélyét.⁷
3. *Testi fenytés* – A testi fenytés, az agresszió és a kriminalitás közötti kapcsolatot számos tanulmány⁸ vizsgálja, és azt állapítja meg, hogy a gyermek- vagy fiatal korban elszenvedett fizikai bántalmazás, testi fenytés

6 Valamennyi kutatás férfi elkövetőkre vonatkozott. A női erőszaktevők körében a büntetett előéletre vagy korábbi erőszakos magatartásokra vonatkozó vizsgálati adatok ilyen arányban és mélységben nem készültek.

7 Gerald T. Hotaling – Murray Arnold Straus – Alan J. Lincoln: i. m.

8 Például: Murray Arnold Straus: *The primordial violence: Corporal punishment by parents, cognitive development, and crime*. Alta Mira Press, Walnut Creek, 2003; Emily M. Douglas – Murray Arnold Straus: *Corporal Punishment and Dating Violence*. New Hampshire University, Cross-Cultural Research, November 2004; Murray Arnold Straus – Julie H. Stewart: *The Effects of Corporal Punishment: national data on prevalence, chronicity, severity, and duration, in relation to child, and family characteristics*. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 2/1999, pp. 55–70.

tés növeli az antiszociális viselkedés, a különböző devianciák kialakulásának, a bűnelkövetővé válás, valamint a családtaggal szembeni fizikai bántalmazás esélyét.

Magyar kutatási eredmények

Kutatási módszertan

Az IDVS hazai adatfelvétele 2005 szeptemberében zárult le. A kutatás során 206 nappali tagozatos főiskolás, illetve egyetemista hallgató⁹ töltötte ki a közel 300 kérdésből álló kérdőívet. A résztvevők toborzását az általunk megkeresett oktatók végezték, akiktől tanzéki hozzájárulást, és (ha volt) az etikai bizottság támogatását is előre, írásban elkértük. Az egyes intézmények, oktatók megkeresése során igyekeztünk minél sokszínűbb résztvevői kört kialakítani, így mérnök, jogász, pszichológus, szociális munkás, szociálpolitikus és rendőr hallgatók is voltak a válaszadók között.

A megkeresett főiskolák, egyetemek egy része elzárkózott, nem engedte meg, hogy a hallgatók kitöltsék a kérdőívet. Több helyen időhiányra hivatkoztak, de volt olyan intézmény is, ahol nem tartották szakmailag elfogadhatónak a kutatást, vagy úgy ítélték meg, hogy az intézmény filozófiájával ellentétes ilyesmiről beszélni. Több oktató azzal hátrította el megkeresésünket, hogy biztosak abban: hallgatóik nem érintettek, nem akarják kitölteni a kérdőívet. Más intézmény hozzájárulását adta ugyan, de ragaszkodott ahhoz, hogy ne derülhessen ki a feldolgozás során, hogy mely kérdőívek származtak abból az intézményből. Ezek a tapasztalatok több szempontból is figyelemre méltók. Részben jelzik azt a félelmet, ami bármilyen szexualitással, önismerettel, élettapasztalattal, családi előzménnyel kapcsolatos kutatás, felmérés esetén felmerül: a főiskola, egyetem vállalja-e, beengedi-e az ilyen jellegű diskurzust és ennek esetleges következményeit a falai közé. Ez abból a szem-

9 Budapesti Műszaki Egyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Rendőrtiszti Főiskola, Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola, Eger, Debreceni Tudományegyetem, Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola.

pontból különösen aggályos, hogy a hallgatók túlnyomó többsége segítő foglalkozást tanul, közvetlenül kapcsolatba kerülhet munkája során ilyen kérdésekkel a páciensekkel dolgozva. Felmerül tehát, hogyan lesz képes megoldani a feladatait, ha nem volt módja saját tapasztalatait feldolgozni, és ha az őt képző tanintézmény üzenete az, hogy amiről nem beszélünk, az nincs.

A kitöltést megelőzően a hallgatók megismerhették a kutatás célját, eddigi történetét, és felhívtuk a figyelmüket arra, hogy minden kérdőívhez mellékelünk egy olyan elvihető tájékoztatót, amely tartalmazza azoknak az állami és civil szervezeteknek az elérhetőségét, ahol segítséget kaphatnak, ha ők (vagy valamely ismerősük) korábban bármilyen típusú bántalmazást szenvedett el. Az esetek felében a segélyszervezetek listája a kérdőívek összeszedésekor hiányzott, és volt olyan intézmény, ahol még pluszpéldányokat is kértek, ami nem feltétlenül az érintettséget jelzi, de az érdeklődést és az információk hiányát vagy elérhetetlenségét bizonyosan.

A kutatáshoz csatlakozó valamennyi országban ugyanazokra a kérdésekre válaszolnak a hallgatók, ezzel együtt az IDVS-ben lehetőségünk nyílt arra is, hogy egy 10 kérdésből álló saját kérdéssort állítsunk össze. Ebben a részben igyekeztünk azokra a kérdésekre koncentrálni, amelyek meglátásunk szerint a kérdőívből hiányoztak, így a gyermekkorban (a családban, iskolában, kortársaktól) elszenvedett bántalmazás és a felnőttkori áldozattá válás esetleges kapcsolatára, a terápiás vagy egyéb segítő módszerek/eszközök igénybevételenek gyakoriságára, jellemzőire kérdeztünk rá.

A résztvevők demográfiai adatai

A válaszadók 68%-a nő, 32%-a férfi volt¹⁰. Kétharmaduk 21 és 24 év közötti, másod-, illetve harmadéves egyetemista, főiskolás. A résztvevők családjának gazdasági-szociális státusa magas (48%-uk szü-

¹⁰ A kutatás évében (2005) a felsőfokú intézményekben 52–48% volt a lány–fiú arány. Ez az egyes intézménytípusonként változó. Így például az államigazgatási, szociális és egyes bölcsész szakokon elérheti a 70–30%-os arányt is – a lányok javára. Forrás: www.om.hu/statisztika.

leinek egyetemi vagy főiskolai végzettsége volt, az egy főre jutó jövedelem a családok 52%-nál havi bruttó 50 000–150 000 forint közé esett), a szülők rendezett családi körülmények között élnek (68% házasságban).

Az intim partnerek közötti erőszakot kutató valamennyi hazai és nemzetközi vizsgálat¹¹ szerint az alacsony gazdasági-szociális státus kockázati tényezőnek minősül. A kutatók abban is egyetértenek, hogy a családi erőszak a társadalom valamennyi rétegében jelen lévő, általános probléma, ami a rossz anyagi helyzetben lévő, szegényes társadalmi, jogi érdekérvényesítő képességgel rendelkező csoportoknál transzparens, a magasan kvalifikált rétegeknél pedig rejtve marad. Jelen kutatás – a minta bemutatott jellemzői miatt – alkalmas lehet arra, hogy az utóbbi csoportban előforduló családi erőszak arányáról, jellemzőiből mutasson meg egy szeletet, annál is inkább, mert a résztvevők 49%-a (bár rendszeresen randevúzott, hosszabb-rövidebb ideig tartó kapcsolatban élt) a kérdőív kitöltésekor szüleivel lakott együtt.

Randevúzási szokások és a párkapcsolatok jellemzői

A résztvevők 71%-a randevúzott a kitöltést megelőző egy évben, 15%-uk pedig tartós (élettársi, házastársi) kapcsolatban élt. A kapcsolatok több mint fele (56%) másfél évnél tovább tartott, és elenyésző számban voltak (7 eset) az egy hónapnál is rövidebb viszonyok. A hallgatók kétharmada a vizsgálatkor is randizgatott, ami azonban jellemző módon (80%) nem jelentette szexuális kapcsolat kialakítását is – legalábbis nem erről számoltak be, amit magyarázhat a sok, rövid ideje tartó, friss kapcsolat magas száma. A diákok 70%-a ítélte úgy, hogy jelenlegi kapcsolata fontos a számára. A szexuális orientációt tekintve jellemzően heteroszexuális érdeklődésű-

¹¹ Virág György: i. m.; Tóth Olga: Erőszak a családban. Tárki–Osiris, Budapest, 1999; Julie A. Schumacher – Shari Feldbau-Kohn – Amy M. Smith Slep – Richard E. Heyman: Risk factors for male-to-female partner physical abuse. *Agression and Violent Behavior*, no. 6., 2001

ek voltak a válaszadók, és három esetben találtunk utalást homoszexuális kapcsolatra.

Az IDVS nemzetközi adataival összehasonlítva, a magyar diákok kapcsolatai tartósabbak (Mexikóban átlagosan 12, az Egyesült Államokban 14, Angliában 11 hónapig tartott a válaszadók együtt járása).

A partnerek jellemzően 25–35 év közötti, minimum érettségivel rendelkezők voltak, ami azt jelenti, hogy a diákok többsége idősebb, tanult társat választ magának. A hallgatók 36%-a számára fontos, hogy partnerét elfogadják a barátai, szülei, és 68%-uk mindent meg is tenne a kapcsolat megtartása érdekében. Arra a kérdésre, hogy *„a partnerem alapvetően egy jó ember”*, a diákok 98%-a igenlően válaszolt, míg 36%-ukban *„néha felmerülnek kétségek a viszonyukkal kapcsolatban”*, 12%-uk *„fontolgatta már, hogy kilép a viszonyból”*.

A férfi és női válaszok alapvetően sok tekintetben különböztek egymástól. A nők nagyobb arányban jelölték meg tartós kapcsolatot, illetve annak igényét, kevesebb alkoholt fogyasztanak, és a férfiakhoz képest gyakrabban válnak áldozattá, bár egyes bántalmazási formáknál ez az arány kiegyenlítődött (kapcsolaton belüli elhanyagolás, verbális abúzus, szexuális bántalmazás egyes formái).¹²

Azzal a kijelentéssel, hogy a férfiaknak tisztelniük kell a nőket, a válaszadók több mint 30%-a nem értett egyet. Ha nemek szerint bontjuk a válaszadókat, kiderül, hogy az előbbi mondattal több férfi értett egyet, mint nő. Azzal a kérdéssel, hogy a *„nők rosszul bántanak-e a férfiakkal”*, a válaszadók 16%-a értett csak egyet, és ezek között nagyon kevés nő volt. A diákok 18%-át frusztrálják a nők, és ami igazán érdekes, hogy itt az igenlő választ adók kétharmada nő volt. Ez a megdöbbentő adat egyben azt is bizonyítja, hogy a szakmában egymástól élesen elkülönülő álláspontok megvitatásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy leegyszerűsítő megközelítés az „erőszak genderkérdés” típusú megfogalmazás. Számkra a kapott válaszok sokkal inkább a kölcsönös tisztelet és elfogadás, megértés hiányát, az emberek – nők és férfiak – egymással és saját magukkal szembeni indulatait, frusztrációit és bizonyta-

¹² Részletesen lásd a következő fejezetben.

lanságát, ismerethiányát mutatják. Ez pedig másfajta megoldásokat, cselekvést feltételez, mintha „csak” a nemek közötti egyenlőtlenségekről és rossz hagyományos szerepmegosztásról, erőviszonyokról lenne szó. Meglátásunk szerint ez a vizsgálati adat is korábbi álláspontunkat erősíti, miszerint több rétege, oka és magyarázata van a partnerek, családtagok közötti erőszaknak.¹³

Erőszak a randevúkon

A vizsgálatban három fő bántalmazási formát (fizikai, lelki és szexuális) vizsgáltunk. Rákérdeztünk a diákok gyermekkori és jelenlegi tapasztalataira az abúzus (szexuális, fizikai, lelki és elhanyagolás), a bűnelkövetés, az erőszak területén, továbbá kíváncsiak voltunk a válaszadók lelkiállapotára, szokásaira is.

A válaszadók általános pszichés állapotára vonatkozó válaszok tanúsága szerint az egyetemi, főiskolai hallgatók közel egyharmada küzd lelki, életvezetési, konfliktusmegoldási problémákkal. Arra a felvetésre, hogy „gyakran érzem magamat üresnek, kiüresedettnek”,

1. számú táblázat

A kutatásban részt vevők általános lelkiállapotára utaló kérdések és az arra adott válaszok (fő)

(N = 206; fiú = 64; lány =142)

A résztvevők általános lelkiállapotára utaló kérdések	teljesen egyetértek		egyetértek		nem értek egyet		egyáltalán nem értek egyet	
	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
Általában jól mennek a dolgom	10	14	31	72	18	45	4	9
Gyakran vagyok szomorú	5	7	11	31	28	80	20	22
Folyton visszaemlékszem a velem történt szörnyűségekre	7	15	18	49	29	50	8	17
Igyekszem elkerülni a problémákról való beszélgetést	2	1	4	1	19	32	33	99
Gyakran hazudok azért, hogy elérjem, amit akarok	1	0	3	10	38	59	22	72

¹³ Virág György: i. m.

a hallgatók 18%-a válaszolt igenlően. 76%-uk jelezte, hogy „kapcsolata nagyon hullámzó. A jó és rossz periódusok gyakran váltogatják egymást”, és a diákok 26%-ában már felmerült az öngyilkosság gondolata is.¹⁴ 16% nem élvezi a mindennapi életet, míg 7% rendszeresen hazudik annak érdekében, hogy jobb színben tűnjön fel mások előtt. A válaszadóknak csak mintegy 36%-a válaszolta azt, hogy szereti a munkáját, tanulmányait, míg 13%-uk egyértelműen negatívan nyilatkozott (lásd még az 1. számú táblázatban foglalt kérdésekre adott válaszokat).

Az addikciók tekintetében a kábítószer és a gyógyszer kevésbé, míg az alkohol erősebben jelentkezett. A diákok 15%-ának rendszeresen okoz emlékezetkiesést az alkoholfogyasztás, és 34%-uk hétvégenként öt vagy annál több adag szeszes italt szokott inni.¹⁵ Kábítószer-problémát a válaszadók 17 esetben (8%) jeleztek. A fiúk érintettsége nagyobb volt mind az alkohol-, mind a kábítószer-használat tekintetében.

Fizikai bántalmazás

A randevúkon elszenvedett, illetve elkövetett erőszak gyakoriságára, jellemzőire vonatkozóan a kérdőív több mint 50 kérdést tartal-

14 Az öngyilkosság a 15-19 éves korosztály esetén az egyik leggyakoribb halálok. Forrás: www.ogyei.hu/kutatások.

15 „Az alkoholfogyasztásra jellemző adat, hogy a 18 éven aluliak háromnegyede (72,2%) volt már részeg, egyharmaduknál (32,1%) többször is előfordult az elmúlt hónapban az egyszerre 5 vagy több ital elfogyasztása. A szülői kontrollt jellemzi, hogy mindössze a családok egyharmada (28%) tiltja következetesen az otthoni alkoholfogyasztást. Az illegális szerek fogyasztási rangsorát a marihuána vezeti: a gyerekek harmada (34,5%) saját bevallása szerint már kipróbálta, 26,7%-a az elmúlt 12 hónapban használta. Ezt követi az alkohol és gyógyszer együttes kipróbálása 15,6%-kal (11,5% az elmúlt 12 hónapban való fogyasztása). Az amfetaminszármazékokat és az ecstasyt kb. minden tizedik (14,4% ; 14,3%) gyermek próbálta már, és 11,5, illetve 11,0% a elmúlt 12 hónapban is fogyasztotta. A különféle szerekkel való próbálkozás életkori trendje a következőképpen alakult: legkorábbi életkorban az alkoholt próbálták ki, (12,7 év), majd a cigaretta következik (13,1 év), és ezt követi az első részegség élménye (14,4, év) majd a füves cigaretta kipróbálása (14,5 év).” Kőkőnyi Gyöngyi – Szabó Mónika – Aszmann Anna: Kutatási beszámoló. Drog és deviancia. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest, 2003

mazott. Hipotézisünk szerint – amit nemzetközi és hazai kutatási adatok is alátámasztanak¹⁶ – a gyermekkorban elszenvedett erőszak és a későbbi áldozattá válás, valamint agresszió között szoros összefüggés van.

Gyermekkori fizikai bántalmazást a válaszadók 18%-a élt meg, amiből a rendszeres, súlyos abúzusok aránya 6%-os. A diákok 2%-a teljesen egyetértett, 15%-a pedig egyetértett azzal, hogy 12 éves kora előtt „sokszor verték a szülei”, és további 34%-a a válaszadóknak sem zárta ki kategorikusan ezt. Más magyar kutatási eredményekkel összehasonlítva az eredményt¹⁷, azt tapasztaljuk, hogy a magas státusú családokban felnőtt gyermekek esetében is közel azonos mértékű a fizikai bántalmazás aránya, mint egy véletlenszerűen választott mintában.¹⁸ A döntő többségében (87%) fiú bántalmazottak tekintetében azonban nem volt megállapítható összefüggés a felnőttkori, párkapcsolaton belüli agresszióval, noha közülük magasabb arányban kerültek ki az alkohol- és életvezetési problémával küzdők. Azzal a kérdéssel, hogy „szükséges lehet-e néha megütni egy gyereket”, a diákok 3%-a értett egyet teljes mértékben, és további 30%-uk is igenlően válaszolt rá. A testi fenyítést kategorikusan elutasítók aránya 32%-os volt.

A válaszadók 23%-át 15 éves kora óta már legalább egyszer megverte egy felnőtt (nem családtag). A diákok 16%-a igenlően válaszolt arra a kérdésre, hogy tanújává vált-e gyerekkorában családon belüli fizikai erőszaknak, 28%-uk pedig egyéb felnőttek közötti bántalmazásnak volt szemtanúja.

Elgondolkodtató, hogy a válaszadók 24%-a jelezte, hogy nehezen tud lehiggadni, ha egyszer partnere „bedühítette”, és 42%-uk

16 Például Irk Ferenc (szerk.): Áldozatok és vélemények I-II. OKRI, Budapest, 2004; Julie A. Schumacher – Amy M. Smith Slep – Richard E. Heyman: i. m. 154–231. o.; Kerezsi Klára: A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban. KJK, Budapest, 1995

17 Herczog Mária: A gyermekkori testi fenyítés, bántalmazás és az érintettek nevelési eszközei. In: Irk Ferenc (szerk.): Áldozatok és vélemények II. OKRI, Budapest, 2004, 85–100. o.; Tóth Olga: i. m.

18 „...a gyerekkorukban büntetésként megverték aránya nők esetében 19%, a férfiaknál pedig 30,2%, a súlyos bántalmazásként megélt verés pedig gyakran, a férfiak 2,1, a nők 1,7%-a esetében fordult elő”. Herczog Mária: i. m.

egyáltalán nem foglalkozik azzal, hogy milyen következménye lesz dühkitörésének. Arra a kérdésre, hogy „*ha egy fiút egy másik fiú megüt, vissza kell-e ütni*”, a diákok egyharmada igenlően válaszolt. Ebben a kérdéskörben a fiúk és a lányok aránya azonos volt. Némi biztatásul szolgálhat, hogy a válaszadók 82%-a úgy értékelte, el tudja mondani, ha elvesztette az önkontrollját.

A diákok 60%-a egyetértett azzal, hogy néha a férj megütheti a feleségét. A bántalmazást kategorikusan elutasítók aránya 18%-os volt. A többiek úgynevezett puha választ adtak. Ugyanakkor a válaszadók 43%-a szerint a házasságnak örökké kell tartania, és ebben a válaszadó fiúk és lányok aránya megegyezik. Ennek értékeléséhez további információkra lenne szükségünk, óvakodnánk messzemenő következtetéseket levonni, noha nyilvánvalóan tragikus eredmény, ha komolyan gondolják a válaszadók azt, amit leírtak a fizikai erőszak megengedhetőségéről.

Az elkövetett, illetve elszenvedett bántalmazások gyakoriságát tekintve (jelenlegi kapcsolatában (illetve az elmúlt évben) meghúztat-e partnere haját, megcsavarta-e a kezét, megvágta, megégette-e valahol, vagy elszenvedett-e ilyen bántalmazást) a diákok több mint 90%-a nemmel válaszolt, ami némileg ellentmond az előbbi állításnak, illetve mintha más lenne az elvi álláspontjuk, és más a gyakorlat; ez esetben a gyakorlat mutat biztatóbb képet.

Lelki bántalmazás

A lelki bántalmazás és elhanyagolás gyermekkori élményeit kutató kérdések alapján megállapítható, hogy a diákok 18%-a megélte azt, hogy a „*szülei nem segítettek neki abban, hogy a legtöbbet hozza ki magából*”, 3%-uk szerint „*szüleik nem foglalkoztak az ő iskolai problémáival*”, és 16%-uk úgy emlékezett, hogy „*a szüleik nem segítettek nekik a házi feladatok elkészítésében*”. Az általánosan támogató szülői háttér a diákok 11%-a számára teljesen vagy legalábbis meghatározó mértékben hiányzott. A gyermekkorában lelki bántalmazást, elhanyagolást megélt diákok között egyaránt magas volt a párkapcsolatában erőszakot alkalmazók és az azt elszenvedők aránya is. Érdekesség, hogy míg a verbális abúzzsal („*azt mondtam a part-*

neremre, hogy kövér, csúnya”), a párkapcsolati dominanciával („időről időre figyelmeztetnem kell a partneremet, hogy ki a főnök”) nem mutat egyértelmű korrelációt a gyermekkori lelki bántalmazás, addig a fizikai erőszak és a szexuális bántalmazás elszennvedői és elkövetői között szignifikánsan magasabb volt a korábban pszichésen abuzáltak aránya.

A párkapcsolaton belüli lelki, pszichés sérelemokozás a legváltozatosabb formában jelenhet meg: verbális abúzus (egymás sértegetése, becsmérlő kifejezések használata), erődemonstráció, a partnerek társas kapcsolatainak becsmérlése, korlátozása, kizárólagosságra törekvés (a kapcsolaton belül és kívül egyaránt) stb. (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

A lelki bántalmazásra utaló kérdések és az arra adott válaszok (fő)

(N = 206; fiú = 64; lány = 142)

A lelki bántalmazásra utaló kérdések	teljesen egyetértek		egyetértek		nem értek egyet		egyáltalán nem értek egyet	
	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
Jogom van ahhoz, hogy partnerem minden ügyébe belefolyjak	3	9	24	56	28	61	3	7
Ha nem értek valamit, megkérdőzöm a partneremet	16	3	1	3	39	86	0	42
Leszólom a partnerem problémáit	17	31	30	84	9	14	1	3
Ha a partnerem kedves velem, arra gondolok, hogy vajon mit akarhat	28	70	26	51	2	12	1	0
Emlékeztetnem kell a partneremet, hogy ki a főnök	34	69	28	57	6	6	0	1
A társasági életünk jónak mondható	2	5	13	24	28	68	13	33

A lelki bántalmazás és a szóbeli pengeváltások „mestereinek” általában a nőket tekintik. Míg a férfiak a fizikai erőszakot alkalmazzák gyakrabban, és testi erővel kényszerítik partnerüket, addig a nők elsősorban a pszichés nyomásgyakorlásban járatosak. A kutatási eredmények is ezt támasztják alá. A lányok nagyobb arányban igé-

nyelték a rálátást partnerük ügyeire, gyakrabban értékelik le problémáikat, ezzel együtt azonban többen igyekeznek támogatók lenni a kapcsolatban, a partnerükkel.

Az elkövetett, illetve elszenvedett bántalmazások gyakoriságát tekintve a diákok egyharmada ítélte úgy, hogy az elmúlt évben 3–10 alkalommal mondta partnerének, hogy fontos neki, és ugyanekkor volt a partner részéről megnyilvánuló hasonló pozitív megerősítés aránya. 11% az elmúlt évben nem, de korábban megélt ilyet, míg 10% soha nem mutatta ki, hogy azért gondoskodik a partneréről, mert fontos neki. Ez ismét felveti azt a kérdést, hogy az általános kapcsolati, érzelmi kultúra, az otthonról hozott minta mennyiben erősebb vagy gyengébb a későbbi bántalmazás szempontjából, mint a genderprobléma meghatározó jellege. Mi nem látjuk ezt a közvetlen egymásra hatást, és az adatok nem is mutatnak ilyet.

Arra a kérdésre, hogy rákényszerítette-e valaha az akaratát a partnerére, illetve, hogy elszenvedett-e valaha ilyet, a diákok több mint 90%-a nemmel válaszolt. Ez ellentmond a gyakorlatnak, vagyis vélelmezhetjük, hogy a valóság mégsem az elvi meggyőződésük alapján működik. Ez felveti a szükséges és lehetséges tennivalók meghatározásának szükségességét, vagyis, mint annyi más esetben, valaminek az ismerete nem jelenti feltétlenül az alkalmazhatóságát, illetve az ehhez szükséges készségek, gyakorlat meglétét.

Elhanyagolás

A gyermekkori elhanyagolások a mintánkban jellemzően a lelki bántalmazások köré csoportosultak. A diákok 6%-a (12 fő) értett egyet azzal a kijelentéssel, hogy szülei nem öltöztették elég melegen – és itt a fizikai fázásra gondoltak.

A társas magány, azaz a partner elhanyagolása, a partnerkapcsolatok kezdeti, felfokozott intenzitású időszakára is jellemző, a randevúzások során is kialakulhat.

A hallgatók 60%-a gondolta úgy, hogy joga van tudni partnere minden ügyéről, és 39%-uk „*gyűlöli, ha partnere valaki másnak szenteli a figyelmét*”, függetlenül a válaszoló nemétől.

Pénzügyi okok alacsony arányban nehezítették a mintába került fiatalok mindennapi életét. A diákok 4%-a (8 fő) nyilatkozott úgy, hogy nincs elég pénze a mindennapi szükségletei kielégítésére, míg a lakáshelyzetét 26%-uk nem ítélte kielégítőnek.

Szexuális abúzus

10 diák élt meg szexuális bántalmazást gyermekként valamely családtagja részéről, és további 12 válaszadó sem adott egyértelműen elutasító, az abúzus megtörténtét kizáró választ. Gyermekkorban, nem családtagtól, 18 hallgató (9%) szenvedett el szexuális erőszakot (3 fiú és 15 lány). Arra a kérdésre, hogy közvetlen szexuális érintkezés nélkül, valamely felnőtt családtag nézte, megérintette-e őket, ketten válaszoltak igenlően. Egy másik gyermektől (aki a családhoz tartozik) további három diák szenvedett el erőszakot, nem a családhoz tartozó gyermektől pedig heten, azaz megközelítőleg 20%-os volt a gyermekkorában valamilyen szexuális abúzus áldozatává vált válaszadók aránya. Ez megegyezik más kutatások arányaival.¹⁹

A hallgatók 26%-a gondol úgy a szexre, mint egy tubus fogkrémre. Ha már elkezdődött a szexuális kapcsolat, nem lehet megállítani. Ezzel együtt a feleséget szexuális együttlétre kényszeríteni a válaszadók 4%-a szerint helyénvaló. (Ez 9 hallgatót jelent, akik közül négy lány volt.) Jelenlegi kapcsolatában a diákok 20%-ának volt már olyan élménye, hogy akkor is létrejött a szexuális kapcsolat, ha ő azzal nem értett egyet. Az érintettek egyharmada volt fiú.

A diákok 42%-a ítélte úgy, hogy jó a szexuális élete a partnerével, míg 13%-uk ezzel nem, vagy egyáltalán nem értett egyet.

A hallgatók 89%-a soha nem szeretkezett óvszer nélkül, és mindössze 19-en (10%) válaszolták azt, hogy valaha létesítettek nemi kapcsolatot óvszer nélkül. A 206 résztvevőből ketten kényszerítették partnerüket orális szexre.

¹⁹ Corinne May-Chahal – Maria Herczog: Child sexual abuse in Europe. Council of Europe Publ., 2003; Virág György: Szexuális erőszak. In: Irk Ferenc (szerk.): i. m. 71–84. o.

Osszegzés

A tanulmány bevezető részében felsorolt, az IDVS nemzetközi adatai tekintetében kockázati tényezőnek tekintett korábbi bűnelkövetés, gyermekkorban elszenvedett testi fenyítés és a dominancia-felfogás közül a magyar eredmények szerint csak az utóbbi kettő mutat koherenciát a randevú-erőszak egyes formáival. Általánosan elmondható, hogy a gyermekkorban lelki, fizikai vagy szexuális bántalmazást elszenvedettek nagyobb arányban küzdenek életvezetési problémákkal, kevesebb örömet lelnek munkájukban és kapcsolataikban is. A párkapcsolati dominanciáról alkotott elképzelések, attitűdök elsősorban az általános pszichés állapotra vannak kihatással, és növelik a lelki bántalmazás arányát.

A gyermekkorban elkövetett bűncselekmény azonban nem állt összefüggésben a randevú-erőszak egyetlen formájával sem. A vizsgált mintában kb. 16%-os volt a gyermekkorában valamilyen vagyon elleni bűncselekményt elkövetők aránya, és a diákok 6%-a nyilatkozott úgy, hogy ma is rendszeresen elkövet valamilyen bűncselekményt. A válaszadók 19%-a gondolta úgy, hogy meg lehet szegni a törvényt, ha az nem derül ki, nem kerülnek bajba, és a diákok 18%-ának voltak olyan barátai, akik bűncselekmény(eke)t követtek el korábban.

A kutatási eredmények egyértelműen alátámasztják, hogy a magas társadalmi státusú családokban is jócskán előfordul erőszak, de ezek feltárása másfajta technikát követel, mint a viszonylag egyszerű bűnügyi statisztikákra, a rendőrségi, bírósági anyagokra alapozó. A résztvevők 24%-át gyerekkorában fizikailag bántalmazták, több mint egyharmaduk megélt lelki bántalmazást, és 20% körüli volt a szexuális abúzus áldozatainak aránya is.

A randevú-erőszak további jellemzője, hogy a partnerek általában egyaránt áldozatait és elkövetőit a bántalmazásnak. Kapcsolatra is változnak a viszonyok, ahogyan a randevúk egyre intímabbé válásával, a partnerek közötti relációk alakulásával a dominanciaviszonyok, az egyes partnerek erősségei, gyengeségei előkerülnek és válnak tolerálhatóvá vagy tűrhetetlenné.

Az élettársi, házastársi kapcsolatokhoz képest lazábbak, könnyebben felbonthatók ezek a kapcsolatok, ezért feltételezhetően a bántalmazást nem tűrik olyan hosszan az áldozatok. Gyakran az anyagi kiszolgáltatottság sem jelentkezik kényszerítő tényezőként, ezzel együtt is felmerül azonban annak a problémája, hogy (többek között a gyermekkori/környezeti hatások okán is) ki mit tekint bántalmazásnak.

A kutatás eredményei számunkra azt is jelzik, hogy nagy szükség van olyan feltáró vizsgálatokra, amelyek az erőszak különböző formáinak és megnyilvánulásainak komplex vizsgálatát jelentik. Így például kiemelt jelentősége lehet azoknak az adatoknak, amelyeket a rendőrségi adatgyűjtésből nyerhetünk a jövőben, ahol a bármely okból erőszak miatt vizsgáltak családon belüli esetleges erőszakosságát is feltárják.²⁰ Ezen túlmenően is többet kellene tudnunk arról, hogyan vélekednek és viselkednek az emberek különféle élethelyzetekben, mi befolyásolja reakcióikat, tetteiket a különféle családi, intim partnerekkel való viselkedésben, mert nem hagy nyugodni minket az a gondolat, hogy a szocializáció mikéntje, a közösség, társadalom viselkedése általánosságban véve erősebb indikátor, mint a férfi–nő szerepmegosztás és a – meglehetősen sokféle és sokarcú – hagyomány.

IRODALOM

Browne, Angela: When battered women kill. Free Press, New York, 1987

Douglas, Emily M. – Straus, Murray Arnold: Corporal Punishment and Dating Violence. New Hampshire University, Cross-Cultural Research, November 2004

Herczog Mária: A gyermekkori testi fenyegetés, bántalmazás és az érintettek nevelési eszközei. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Áldozatok és vélemények II. OKRI, Budapest, 2004, 85–100. o.

Hotaling, Gerald T. – Straus, Murray Arnold – Lincoln, Alan J.: Intrafamily violence and crime and violence outside the family. Transaction, New Brunswick, 1990

20 Csendes László (ORFK bűnmegelőzési osztály) előadása. Balatonföldvár, 2005. december 2.

- Irk Ferenc (szerk.):** Áldozatok és vélemények I-II. OKRI, Budapest, 2004
- Kerezi Klára:** A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban. KJK, Budapest, 1995
- Kökönyi Gyöngyi – Szabó Mónika – Aszmann Anna:** Kutatási beszámoló. Drog és deviancia. Országos Gyermekegészségügyi Intézet, Budapest, 2003
- May-Chahal, Corinne – Maria Herczog:** Child sexual abuse in Europe. Council of Europe Publ., 2003
- Schumacher, Julie A. – Feldbau-Kohn, Shari – Slep, Amy M. Smith – Heyman, Richard E.:** Risk factors for male-to-female partner physical abuse. *Aggression and Violent Behavior*, no. 6., 2001
- Schumacher, Julie A. – Slep, Amy M. Smith – Heyman, Richard E.:** Risk factors for Child Neglect. *Aggression and Violent Behavior*, no. 6., 2001
- Straus, Murray Arnold – Stewart, Julie H.:** The Effects of Corporal Punishment: national data on prevalence, chronicity, severity, and duration, in relation to child, and family characteristics. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 2/1999.
- Straus, Murray Arnold:** The primordial violence: Corporal punishment by parents, cognitive development, and crime. Alta Mira Press, Walnut Creek, 2003
- Tóth Olga:** Erőszak a családban. Társki-Osiris, Budapest, 1999
- Virág György (szerk.):** Családi iszonyok. A családi erőszak kriminológiai vizsgálata. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 2005
- Virág György:** Szexuális erőszak. In: **Irk Ferenc (szerk.):** i. m. II. kötet 71–84. o.

Tiltott pornográfia az interneten – bevezetés az empirikus kutatáshoz

A tiltott pornográf felvétellel visszaélés az interneten című kutatás annak a 2002-ben elindult programnak a része, amely célul tűzte ki a számítástechnikai, valamint az internettel kapcsolatos bűnözés vizsgálatát. A sorban megelőző kutatásokhoz hasonlóan, e vizsgálatnak is elsődleges célja a jogalkalmazó munkájának segítése. Jelen tanulmány – a 2006 végén záruló empirikus vizsgálat eredményeinek közlése előtt – áttekinti a jelenség természetét, a felmerülő problémák mibenlétét, és felhívja a figyelmet a szabályozással kapcsolatos kérdésekre.

A tanulmány a *Tiltott pornográf felvétellel visszaélés az interneten* című kutatás 2005-ben lezajlott első ütemének tapasztalatairól számol be. A vizsgálat tárgyát a 2002. április 1. és 2005. december 31. között keletkezett nyomozási és ügyészségi házi iratok, valamint bírósági határozatok képezik. A kutatás első szakaszában 62 ügy vizsgálatára került sor, a második szakaszban valószínűleg legalább ugyanennyi ügy kerül majd a látókörünkbe, tekintve, hogy a regisztrált (illetve ismertté vált) elkövetések száma 2002 óta nem csökkent.¹ A vizsgálat tárgya az összes, hazánkban előforduló tiltott pornográf felvétellel visszaélés, amelyet a tényállás jelenleg hatályos szövegének törvénybe iktatása után követtek el. Tekintve, hogy az empirikus kutatás második, befejező éve még hátra van, jelen tanulmány nem közöl számadatokat, csupán leírja a vizsgálat során a jelenségről kialakult benyomásokat, rámutat a probléma-gócpontra, és utal a helyes gyakorlatra.

¹ A vizsgálat első felében, 2005-ben a 2002. március 31. és 2003. december 31. között keletkezett ügyek iratainak tanulmányozása zajlott le, a második szakaszban, 2006-ban pedig a 2004. január 1. és 2005. december 31. között keletkezett ügyek vizsgálatára kerül majd sor.

A pornográfia fogalma és büntetendősége

A tiltott pornográf felvétellel kapcsolatos büntetőjogi tényállás jelenlegi formájában 2002. április 1-jétől hatályos.² Tekintettel a 2001-ben Budapesten aláírt számítástechnikai bűnözésről szóló egyezménynek (a továbbiakban budapesti vagy cybercrime-egyezmény)³ az interneten megjelenő káros tartalmak elleni, egységes fellépést biztosító rendelkezéseire, valamint a jelenség egyre nagyobb mértékű világhálós elterjedésére, a jogalkotó külön nevesítette az internetes elkövetésre vonatkozó magatartást – „*tiltott pornográf felvételt*) nagy nyilvánosság számára hozzáférhetővé tesz” –, valamint szankcionálni rendelte a megszerzés és a tartás cselekményét is – igaz, csak vétségként. A pusztá birtokbavétel és a birtokban tartás kriminalizálása preventív célokra vezethető vissza: a törvényalkotó az ilyen típusú – egyébként a sértettre közvetlenül nem ható – magatartások kriminalizálásával a gyermekekre ártalmas anyagok terjesztésének megfékezését célozta.

A Btk. tiltott pornográfiával kapcsolatos tényállása meghatározza a pornográfia fogalmát: „*pomográf képfelvétel, illetve pornográf jellegű műsor a nemiséget súlyosan szeméremsértő nyíltsággal ábrázoló, célzatosan a nemi vágy felkeltésére irányuló cselekvés, ábrázolás*” (Btk. 195/A § (6) bek.). A gyakorlatban ez az egzaktnak tűnő fogalom kiegészítésre szorul, hiszen minden esetben mérlegelés tárgya, mi minősül súlyosan szeméremsértő nyíltságnak, és mit tekintünk a nemi vágy felkeltésére irányuló célzatú ábrázolásnak. E szempontok súlyozása társadalmi értékítélet kérdése, amelyet befolyásol az adott kor, az adott kultúrkör, az adott generáció, az adott szituáció. A kérdés megítélése egyénileg is különböző lehet: ami sérti az egyik ember jó ízlését, azzal szemben közönyt mutathat a másik, legye-nek bár ugyanannak a társadalomnak a tagjai. Gondoljunk csak ar-

2 Tiltott pornográf felvétellel visszaélés. Megállapította a 2001. évi CXXI. törvény 23. §-a, hatályos 2002. április 1-jétől.

3 Convention on Cybercrime, ETS No. 185., Council of Europe. Magyarországon kihirdette a 2004. évi LXXIX. törvény. Hatályos 2004. szeptember 15-től.

ra a televíziós műsorra, amelynek reklámposztereit az egyik fővárosi kerület polgármestere közízléssértés címén eltávolíttatta az utcákról, és amely másfelől széles nézőközönséget vonz. Mindezek a – tapasztalatból, élőhelyi, kulturális, generációs és nevelési sajátosságokból összetevődő – mozzanatok alkotják azt a szinopszist, amelyet a társadalom „fejlettségének”⁴ nevezhetünk, és amely meghatározza, de egyben tükrözi is az adott társadalom ízlését.

Ebben a megközelítésben tehát a pornográfia a közízlés alakítója: a társadalmi kereslet hozza létre, és a kínálat formálja. A pornográfia tagadhatatlanul a kultúra része, még ha ez nem minden korban nyert is elismerést. Az 1972-ben kiadott művészeti lexikon szerint például „*pornográfia (...) az erotikus mozzanatokot szeméremszétsérvő, irágár, obszcén jellegig fokozó ábrázolás, amely alantas céljait a művészet leple alatt űzi*”.⁵ Az 1950-es években egy megyei bíróság bűnösnek mondott ki egy terheltet nemi erkölcs elleni bűntettben, és ezért három hónapi szabadságvesztés-büntetésre, valamint pénzmellékbüntetésre ítélte, mert az illető aktfotókat készített, amelyeket aztán a lakásán tartott. A lefoglalt fényképek és filmtekercsek statikus helyzetben álló vagy ülő, teljesen vagy részben meztelen nőket ábrázoltak. A bíróság a döntését azzal indokolta, hogy „*a férfi vagy női testnek meztelen ábrázolása mindig szeméremszérvő, és ez alól a magas esztétikai értékkel bíró műalkotások sem kivételek*”.⁶ Egy 2002-ben kiadott lexikon már liberálisabban vélekedik: a XXI. századi közízlést képviselő meghatározás szerint a pornográfia lehet az erotikus ábrázolás része, sőt művészi értékére is rámutat, ezzel együtt elismeri: nehezen dönthető el, hogy az egyes művek erotikus ábrázolásmódjában vannak-e pornografikus ele-

4 Valamely kérdésről való pozitív avagy negatív irányú vélekedés értékelése természetesen csak szubjektív lehet. A társadalmi „fejlettség” e helyütt azonban objektív mércével vizsgálendő, mégpedig a többségi értékítélet által meghatározott közmorál mércéjével. Bővebben lásd Hankiss Elemér: Két tanulmány a magyar társadalom viselkedéskultúrájáról. Institute for Social and European Studies, 2000 (ISES Műhelytanulmányok sorozat 5.)

5 Esztétikai Kislexikon. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1972

6 1266. számú Büntető Jogegységi Döntés.

mek.⁷ A jelenség megítélése tehát csak az utóbbi fél évszázad során is gyökeresen változott, és – éppen a világhálós tömeges megjelenésnek és terjedésnek köszönhetően – jelenleg is folyamatosan alakul.

A jogalkalmazónak – irányadó bírósági gyakorlat híján – nincs könnyű dolga az adott mű értékelésekor. A nyomozó, az ügyész és a bíró, amikor az adott művet értékeli, nem egyéni ízlésére hagyatkozik, hanem a közízlést képviseli. Ez pedig nemcsak a joggyakorlat, hanem a közgondolkodás beható ismeretét is feltételezi. Nem egyedi eset, hogy olyan, kiskorúakat meztelen vagy hiányos öltözetben ábrázoló képeket is pornográfnek minősít a közvélemény – és ennek hatására a nyomozó hatóság –, amelyek egyesek szeméremérzetét sértik. A jogalkalmazó nehéz helyzetben van, mert olyan törvényi definíciót kényszerül alkalmazni, amely nagy teret enged a szubjektív szemlélet megnyilvánulásának. A jogbiztonság azonban megköveteli, hogy hosszás vizsgálat nélkül – de legalábbis szakértő bevonásának elkerülésével –, objektív ismérvek alapján, egyértelműen megállapítható legyen, hogy egy felvétel valóban pornográf-e. A döntésnél két alapvető, de egymással ellentétes érdek ütközik: a szólás- és véleménynyilvánítás szabadsága, a szabad tájékoztatás alkotmányos joga, valamint az állam büntetőjogi fellépéséhez fűződő érdek, tudniillik hogy a büntetni rendelt cselekményeket üldözzék.

A Btk.-fogalom első része a súlyosan szemérem sértő nyíltság. Ennek tartalommal kitöltéséhez egy másik tényállást, a szemérem sértés vétségét hívhatjuk segítségül. A szemérem sértéshez fűződő, töretlen bírói gyakorlat a nemi szerv közvetlen feltárása („mutogatása”) esetén állapítja meg a bűncselekményt. A nemi szerv megmutatása azonban nem elégséges a *súlyosan* szemérem sértő cselekményhez. E többlet meghatározásához a budapesti egyezmény lehet segítségünkre, amely a gyermekpornográfia elemének tekinti a kifejezetten szexuális magatartás tanúsítását.⁸ Az Európai Unió Ta-

7 Magyar Nagylexikon 15. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2002

8 Budapesti egyezmény, 9. cikk 2. pont.

nácsának 2004/68/IB kerethatározata a gyermekek szexuális ki-
zskmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről⁹ (a to-
vábbiakban: kerethatározat) ehhez képest szélesebb kört híz,
amennyiben a gyermekpornográfia fogalmába sorolja azon szexuá-
lis magatartás ábrázolását is, ahol a gyermek „csak” közreműködő,
azaz passzív szereplője a történéseknek.¹⁰ Az ímént leírtak azonban
mindaddig nem viselhetik a pornográfia bélyegét, amíg bármilyen,
a közösségi normák szerint elfogadható indok fűződik az ábrázolás-
hoz. A tudományos, a művészeti, a felvilágosító célú ábrázolás te-
hát még akkor sem pornográf, ha egyébként megjeleníti a nemi
szerveket, és szexuális cselekményt is ábrázol.¹¹

A pornográf ábrázolás értelmezéséhez nem áll rendelkezésre
egységes büntetőjog-alkalmazói protokoll. Pedig a törvényesség és
a jogbiztonság feltételeinek megteremtése olyan objektív szem-
pontrendszer kidolgozását követelné meg, amelyet a nyomozó ha-
tóság egységesen alkalmazhat a felvételek értékelésénél. (Nem or-
vos vagy antropológus szakértő feladata annak eldöntése, hogy a
felvétel pornográf-e vagy sem.) A köznapi (és nem büntetőjogi) ér-
telmezésben a pornográfia szándéka „a szexuális aktus közvetlen
megjelenítése szexuális vágykeltés céljából”.¹² Ez azt jelenti, hogy a
meztelen vagy meztelenül pózoló test önmagában még nem por-
nográf. Büntetőjogi relevanciában azonban pornográf lehet az
anyag annak ellenére is, hogy szexuális aktust közvetlenül nem áb-
rázol. Számos olyan, fiatalokúról készült felvétel forog „közkezen”
az internetes weboldalakon, amelyen a gyermek egyedül, esetleg
több gyermek társaságában szerepel. Esetükben szó nem lehet
szexuális aktusról – ez fizikailag kizárt –, azonban ennek ellenére a
nemiséget olyan durva nyíltsággal ábrázolhatják, amely már veszé-

9 Council framework Decision 2004/1968/JHA of 22 December 2003 on
combating the sexual exploitation of children and child pornography.
Celex No. 32004F0068. A dolgozatban hivatkozott európai uniós doku-
mentumok elérhetők a <http://www.ili.co.uk/> weboldalon.

10 Kerethatározat, 1. cikk, b) pont.

11 A pornográfia objektív ismérveinek meghatározásánál dr. Peszleg Tibor
rendőr őrnagy gondolatmenetét követem.

12 Magyar Nagylexikon 15. Magyar Nagylexikon Kiadó, Budapest, 2002

lyezetteti a gyermek egészséges fejlődését. Ugyanakkor szexuális aktus imitálásának megállapítását sem zárhatja ki egyértelműen a szereplők azonos neme.

A sértettek köre

A hazai szabályozás szerint a bűncselekmény sértettje az a 18. évét be nem töltött személy, akit a kép- vagy videofelvétel (amely lehet hagyományos, elektronikus vagy digitális úton előállított) ábrázol. Ez azt sugallja, hogy a jogalkotó kizárólagosan az *ábrázolt* fiatalkorút – annak egészséges testi és erkölcsi fejlődéséhez fűződő jogát – kívánta védelem alá helyezni. A budapesti egyezmény ezzel szemben nemcsak a létező személyről készült felvételt tekinti a gyermekekre károsnak, de javasolja a tagállamoknak az online tiltott pornográfia bármiféle megjelenésének – így rajzi, montírozott vagy egyébként nem létező személyt ábrázoló, stilizált kép – kriminalizálását is.¹³ Ezzel kifejezésre juttatja, hogy a cselekmény nem csupán az ábrázolt egyént érinti, hanem általában a fiatalkorúak erkölcsi fejlődésére káros, az egészséges erkölcsi fejlődést veszélyezteti. Mivel azonban a gyermekpornográfia visszaélést jelent a gyermek védtelen, kiszolgáltatott helyzetével, így nemcsak az ábrázolt személy, hanem egyben a gyermekek jogai általánosságban sérülnek. A gyermekekről készült pornográf felvételek nagy nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétele becsületében elsősorban az ábrázolt egyént sérti. Másodsorban minden gyermeket sért, aki megnézi a felvételt – egészséges erkölcsi fejlődéshez való jogában. Harmadsorban minden gyermeket sért – méltányos bánásmódhoz való jogában, valamint emberi jogában. Végül pedig minden, a felvételt megnéző felnőtt egyént is érint – amennyiben a közmorált sérti. Kriminológiai értelemben tehát a tiltott pornográf felvételek

13 A cybercrime-egyezmény tiltott pornográfiára vonatkozó elképzeléseit később az Európai Unió Tanácsa is megerősíti a gyermekek szexuális kihasználása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről szóló 2004/68/IB kerethatározatában. Lásd bővebben A gyermekpornográfia elleni nemzetközi fellépés című fejezetben.

közzététele a gyermekek szexuális kizsákmányolására irányuló cselekmény, ahol nem csupán az ábrázolt gyerek, hanem – közvetlen – minden gyermek sértett, nem korlátozva a kört a felvételt megtekintő fiatalokúakra vagy az ábrázolt gyermekre. Ebben a tág felfogásban, a védendő jogtárgyra tekintettel, a cselekmény¹⁴ tárgya a nem létező személyt ábrázoló kép és a montázs is.

Igaz, a hazai tényállás csak az ábrázolt személyek szűk körét tekintti a bűncselekmény passzív alanyának, azonban a pornográfiának a nemi erkölcs elleni bűncselekményekkel rokon meghatározása arra utal, hogy a jogalkotó nem csupán az egészséges fejlődés biztosítására kívánt ügyelni. A pornográfia fogalmi meghatározásánál a jogalkotó a nemi erkölcs elleni bűncselekményeknél már adott *fajtalanság*-definíciót hívta segítségül. A súlyos szemérem sértés, valamint a nemi vágy felkeltésére irányuló célzat a pornográfiának éppúgy eleme, mint az a meghatározás, amelyet a jogalkalmazó a szemérem elleni erőszak, az üzletszerű kéjelgés elősegítése, vagy a természet elleni fajtalanság értelmezéséhez hívott segítségül.¹⁵ A jogalkotó azzal, hogy a pornográfia fogalmi meghatározásába beépítette a nemi erkölcs elleni bűncselekményeknél alkalmazott definíció elemeit, kifejezte arra irányuló szándékát, hogy a tényállással nemcsak az egészséges fejlődéshez való jogot, hanem a szexuális önrendelkezési jogot is védeni kívánja. Bár a tényállásnak a házasság, a család és az ifjúság elleni bűncselekmények címében elhelyezésével előtérbe kerültek a gyermeki jogok (családhoz tartozás joga, gondoskodáshoz való jog), azért az legalább ennyire vonatkozik a gyermeket megillető emberi jogok körében a szexuális önrendelkezési jog védelmére is.

14 A mondat szándékosan nem bűncselekményt említ, hiszen a bűncselekmény jellemzőit meghatározó hatályos törvényi tényállás sértetti köre ennél szűkebb.

15 A nemi erkölcs elleni bűncselekmények címének értelmezésére szolgáló fogalmat a Btk. 210/A § (2) bek. tartalmazza. E szerint fajtalanság: „a közönség kivételével minden súlyosan szemérem sértő cselekmény, amely a nemi vágy felkeltésére vagy kielégítésére szolgál”.

Elkövetési magatartások

Az elkövetési magatartásokat osztályozhatjuk világhálós és hagyományos környezetre jellemző előfordulás szerint. A pornográf felvételeknek csak elenyésző hányada kerül világhálóra az áldozat és az elkövető interperszonális viszonya *következtében*. A hálón óriási mennyiségű illegális anyag található, amely bárki által elérhető. A legtöbb lefoglalt kép, video- és egyéb felvétel ebből a mindenki által szabadon elérhető adathalmazból kerül ki, így nem meglepő, hogy egymástól független büntetőeljárásokban a lefoglalt anyagokban átfedések vannak, néha több száz kép is megegyezik. Vannak olyan elkövetők, akik a világ különböző tájain, internetes kapcsolatot létesítő számítógépük segítségével ugyanazon weboldal ugyanazon képanyagát töltik le. E képek között találhatóunk nem létező személyeket ábrázoló montázsokat, illetve olyan sértetteket, akiknek személyazonossága nem megállapítható. Az internetes pornográfia megfoghatatlansága éppen abban áll, hogy ha a sértett létezik is valahol a Föld másik féltékén, személye nem azonosítható, és vele nagy valószínűséggel az elkövető sem találkozik. A vizsgálatban szereplő elkövetők legtöbbször nyilvánosan elérhető weboldalokról töltöttek le kész összeállításokat, és azokat – terjedelmük miatt – végig sem böngésztek. Jóval kevesebben tömörültek kisebb-nagyobb, zárt levelezőcsoportokba (*mailing list, newsgroup*), és ennél is kevesebben osztották meg a birtokukba került anyagokat fájlmegosztó szoftver¹⁶ útján. Az internetes gyermekpornográfiához kapcsolódó elkövetői magatartások tehát leginkább a megszerzés, a kereskedelem és a nagy nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétel, legkevésbé pedig a továbbítás és az átadás.

16 A „fájlmegosztó” program a szoftvert telepítő összes felhasználó számítógépének tartományában keres, és lehetővé teszi a megosztott tartományokból adatok automatikus letöltését, azok kicserélését. Nem szükséges, hogy a felhasználók kommunikáljanak egymással, sőt az sem, hogy ismerjék egymást: a program minden számítógép állományában adatszűrést és letöltéseket végez, amelyekre telepítették.

Mivel az internetes böngészők túlnyomó része a már meglévő tartalomból gazdálkodik, ilyen vonatkozásban az interneten megjelenő anyagok elsősorban nem az ábrázolt egyén jogait (egészséges testi és erkölcsi fejlődését, becsületét stb.), hanem általánosságban az emberi méltósághoz való jogot sértik.

A meglévő tartalom vonatkozásában tehát az internet kevésbé veszélyes a szűkebb sértetti körre, hiszen a megjelenés helye nélkülözi a közvetlen tettes–sértett kapcsolatokat.¹⁷ Másfelől viszont éppen azért veszélyesebb, mert a hálóra egyszer felkerülő tartalom akár évekig, évtizedekig fent maradhat, az egész világon elterjedhet, és ismertté válhat. Az internet ebben a megközelítésben romboló hatású – ami a szexuális önrendelkezési jogot, az egészséges fejlődéshez való jogot illeti –, valamint visszafordíthatatlan átalakuláshoz vezet a közvélekedés és a közmorál területén.

A jogalkotó a nagy nyilvánosság számára hozzáférhetővé tétel magatartásának büntetendővé tételével utalt arra, hogy az internet nyújtotta „nagy nyilvánosság” a gyermekpornográf-felvételek egyre szélesebb körének ad teret. A kínálás, az átadás, a forgalomba hozatal, a kereskedés, valamint a műsorban szerepeltetés büntetendő magatartása a „hagyományos közegben” kifejtett, anyagi haszonszerzési vagy egyéb célú cselekményekre vonatkozik, amelyek több személyt érintenek. A megszerzés és a tartás azonban önmagában nem veszélyes az ábrázolt személyre. A képfelvétel készítőjét, disztribútorát, egyéb átadóját külön is büntetni rendeli a tényállás, ezek súlyosabban minősülő tényállási alakzatok. Felmerül a kérdés, hogy miután a törvényalkotó gondoskodott arról, hogy a sértettel közvetlen kapcsolatot kialakító „készítő” és a bűnös magatartás elterjesztésén, a gyermekpornográfképek popularizálásán dolgozó forgalomba hozó és terjesztő elnyerje méltó büntetését, miért van szükség ezen túl a megszerző és a birtokban tartó magatartásának pónalizálására is. A tényállás sértettje közvetlenül az ábrázolt személy, akinek egészséges testi és erkölcsi fejlődését sérti,

17 Ebben a vonatkozásban a pornográfia is a viktimológia „sértett nélküli bűncselekmény” kategóriájába tartozik.

illetve veszélyezteti az, ha róla képet készítenek, azt közzéteszik, és valamilyen módon továbbítják. Ha valaki ilyen felvételeket megszerz, vagy saját részre birtokban tart – a továbbadás szándéka nélkül –, ezzel a magatartásával önmagában még nem veszélyezteti az ábrázolt személy jogait. Legalábbis nem azokat a jogokat, amelyeket a hazai jogszabály védeni célozott. Természetesen ekkor is sérülhetnek a gyermek jogai – a szexuális önrendelkezéshez, a becsülethez és a személyiségi jogok tiszteletben tartásához fűződő jogok –, azonban csak kriminológiai, illetve emberi jogi értelemben, amely jogok védelme azonban a magyar büntetőjogi tényállásnak nem célja. Mi célja lehetett akkor a jogalkotónak a birtokbavétel és a birtoklás büntetendővé tételével?

A tartás és a megszerzés csak abban az esetben fejtheti ki káros (illetve veszélyeztető) hatását, ha vélelmezünk valamiféle, a pönalizált cselekményen túlmutató, annak következményeként előálló hatást, magatartást. A pszichológia nem ad egyértelmű magyarázatot a gyermekek iránti szexuális vonzódásra, és feltétlen tettelegességben megmutatkozó következményt sem fűz a szexuális aberrációnak ehhez a formájához. Egyetlen ismert kutatás sem igazolja, hogy a valóban „pedofil”, beteg személyek gyermekek iránti szexuális vonzódását a képnézegetés felerősítené – igaz, azt sem, hogy redukálná. Bizonyos nézetek szerint a szexuális aberrációban szenvedők túlnyomó többsége vágyait éppen a képek nézegetésében éli ki, és nem „vált át” valóságos, fizikailag létező, hús-vér áldozatokra.¹⁸ Ezek szerint a felvételek saját részre történő megszerzése vagy tartása nemhogy veszélyes, de egyenesen preventív hatású lehet. Ha elfogadjuk, hogy a gyermekekre – legalábbis a hazai jog által védett lelki fejlődésre – önmagában a képek nézegetése nem veszélyes, úgy a jogalkotó fölöslegesen rendelte büntetni a (hangsúlyozom: saját részre történő) megszerzést és birtoklást. Ebben a

18 Nincs garancia arra, hogy a nézegetés nem fejlődik tettelegességgé, de az sem bizonyított, hogy a nézegetés visszatartana az esetleges fizikai megnyilvánulásoktól. Lásd Szelecsán Annamária: A gyermekek sérelmére elkövetett nemi erkölcs elleni bűncselekmény. *Ügyészek Lapja*, 2005/4., 21–31. o.

felfogásban, csak akkor volna helye a megszerzés és a tartás pönalizálásának, amennyiben a jogalkotó a nem létező gyermekről készült, illetve a gyermeknek tűnő személyt ábrázoló képi és egyéb (rajzi vagy pszeudo-) ábrázolásokat is a tiltott felvételek körébe vonta volna. Ennek hiányában a megszerzés és a tartás büntetendővé tételét az a jogalkotói vélelem alapozhatta meg, hogy aki birtokol ilyen anyagot, az olykor-olykor meg is szokta azt nézni. (A bűncselekmény csak szándékosan követhető el, tehát a véletlenszerű – gondatlan – megszerzés vagy tartás nem büntetendő.) Az elkövető a képek megtekintésével közmorálelles, épp ezért a társadalomra veszélyes magatartást tanúsít, egyúttal növeli az ilyen anyagok iránti keresletet.¹⁹

A képek megtekintése – még ha illegálisan elkészített és terjesztett anyagról van is szó – csak akkor veszélyezteti az ábrázolt személy, illetőleg más, hasonló kvalitásokkal rendelkező gyermekorú fejlődését, hogyha vélelmezzük a képeken látottak realizálását, illetve azt, hogy a képnézegetés egyszer majd akár készítésben, továbbításban, kereskedelemben vagy egyéb népszerűsítő magatartásban kumulálódik. Még ha elfogadjuk is, hogy a felvételek nézegetése gerjesztőleg hat a további kapcsolódó magatartások tanúsítására, az absztrakt veszélyeztető magatartáshoz vezető cselekmény korlátozása akkor sem büntetőjogi szabályozás tárgya. A tartás és a megszerzés magatartásának büntetendősége csak azokra a valóban beteg emberekre vonatkozik, akik saját használatra tartják a felvételeket – anélkül, hogy azokat anyagi haszonszerzési céllal kínálnák, vagy továbbadnák. A nem haszonszerzési célú átadás természetesen éppúgy leginkább a szexuális aberrációban szenvedők (egy-más közötti) magatartása, itt azonban a jogalkotó már alappal feltelelezheti a népszerűsítési célzatot, amely egyre tágabb teret enged

19 A tiltott pornográfia iránti keresletet tápláló internetes szörföző ebben a megközelítésben a prostitúció iránti keresletet „gerjesztő” klienssel mutat analógiát. A pornográf anyagot az interneten elhelyező pedig a futatóval, aki a kínálat bővítésével kielégíti a keresleti oldal igényeit. A tyúk vagy a tojás elsőbbségének dilemmája továbbra sem bizonyított, mindenesetre egymás nélkül nem létezhetnének.

a súlyosabb elkövetési magatartások (mint a továbbítás, kereskedelem, forgalomba hozatal, közzététel) elharapódzásának. Mindazonáltal, a büntetőjog alkalmazhat olyan eszközöket, amelyek prevenció hatása nem igazolt – mint amilyen a szabadságvesztés-büntetés, vagy esetünkben a súlyosabb elkövetési magatartásokat vélelmezetten megelőző cselekmények szankcióval fenyegetése –, azonban a büntetőjog még a prevenció égisze alatt sem korlátozhatja az alkotmányos állampolgári jogokat. Helytelen és nem célravezető stratégia, ha az állam polgárai magánéletét olyan emberijogsértő előírásokkal kívánja korlátozni, mint a lelkiismereti szabadság megszorítása. A közízlés és a morál büntetőjogi eszközökkel való formálása alkotmányosan aggályos és nem utolsósorban, lehetetlen.²⁰ A törvényalkotó a 2002-ben hatályba lépő új tényállást helyesen bővítette ki az internetes megjelenítés magatartásának büntetendővé tételével, azonban a tartás és a megszerzés magatartása főlősleges és bizonyos megközelítésben alkotmányellenes, illetőleg csak a sértetti kör kibővítésével lehetne elfogadható és átgondoltan preventív.

Életkori határok

Az utóbbi idők általános, pozitív tendenciája, hogy a társadalom nagyobb toleranciát mutat a másság – így a származásbeli, életvitelbeli vagy akár a szexuális másság – iránt. A szexualitás megítélésének átalakulása a törvényalkotásban is megmutatkozik.

A 2005. évi XCI. törvény liberálisan közelíti a meg a szexuális magatartásokat, amennyiben megengedetté teszi a homoszexuális fiatalok kapcsolatát. A 2005. szeptember 1-jén hatályba lépett jog-

²⁰ Az alkotmányos aggályokat nem a tiltott pornográfiával kapcsolatban gyakran emlegetett szólás- és véleményszabadság sérelmében látom, hanem a lelkiismereti szabadságba való büntetőjogi beavatkozásban. A szükségességi-arányossági teszt itt akképpen fogalmazódik meg, hogy szükséges és célravezető-e a pusztán birtoklásban kifejeződő egyéni lelkiismereti meggyőződésbe büntetőjogi eszközökkel beavatkozni, illetve e beavatkozás nem okozza-e az említett alkotmányos alapjog aránytalan sérelmét a büntetőjogi védelem céljához képest.

szabály átalakította az erőszakos közösülés és a szemérem elleni erőszak tényállásait. Míg korábban a 12 évesnél fiatalabbal, annak beleegyezésével való közösülés vagy fajtalanosság a tényállások leg-súlyosabb alakzatát valósította meg, addig a módosítás értelmében az életkoránál fogva védekezésre képtelennek számító, 12. életévét be nem töltött személlyel való közösülés vagy fajtalanosság már csak az adott bűncselekmény alapesetét valósítja meg, ha az a passzív alany beleegyezésével történik. A 12. életév be nem töltése csak abban az esetben minősít súlyosabban, ha a cselekmény kvalifikált erőszakkal vagy fenyegetéssel párosul.²¹ Az Alkotmánybíróság már ezt megelőzően, 2002-ben felismerte és határozati formában ki-mondta, hogy a szexuális irányultság az emberi méltóság lényegi része, és ezért nincs alkotmányos alapja a homoszexuális szemé-lyek emberi méltósága szexuális irányultság szerinti eltérő kezelé-sének. A 37/2002. (IX. 4.) AB határozat megsemmisítette a Btk. ter-mészet elleni erőszakos fajtalanosságra vonatkozó tényállását, amely a 14 évnél idősebb, de 18 évnél fiatalabb, azonos nemű személlyel folytatott, konszenzuális nemi cselekményt büntette.

A jogalkotó tehát elismerte az azonos neműek szexuális önren-delkezési jogát, amely ezzel a heteroszexuálisok nemi önrendelke-zési jogával egyenértékűvé vált.

A 14. életévét betöltött kiskorúval, annak beleegyezésével létesí-tett szexuális kapcsolat nem büntetendő. Legfeljebb kiskorú veszé-lyeztetéséért felelhet az a felnőtt, aki gondozói-nevelői-felügyelői pozícióját felhasználva például iskolakerülésre, rendszeres szexuá-lis élet gyakorlására, azaz „züllött életmód folytatására” bírja rá a kis-korút. Onmagában a szexuális kapcsolat konszenzuson alapuló lé-tesítése nem képezi bűncselekmény tárgyát. 14 éven felüliek tehát szabadon létesíthetnek szexuális kapcsolatot. A törvényalkotó kife-jezésre juttatta, hogy a szexuális kapcsolat önmagában nem veszé-lyezteti a kiskorú egészséges fejlődését. A kiskorút ez a jog éppúgy megilleti, mint a felnőtteket. A pornográf felvételek készítésénél azon-

21 2005. évi CXI. törvény a büntető törvénykönyv módosításáról, 5. §. Ha-tályos 2005. szeptember 1-jétől.

ban más a helyzet: a 14. évét betöltött kiskorú, aki – a szexuális együttlét alkalmával társáról vagy az aktusról – fotókat készít, elköveti a bűncselekményt, még akkor is, hogyha abba a partnere beleegyezett. A tiltott pornográf felvétellel visszaélés tényállása „kiskorú” személyről beszél, tehát a korengedménnyel, a 16. életéve betöltését követően házasságra lépett személy nem lehet a bűncselekmény passzív alanya, így őt megilleti a felvételkedés joga is. Természetesen, mivel a passzív alany polgári jogi értelemben nagykorú, így az ilyen felvételek továbbítása, kínálása, átadása, kereskedelme, közzététele is legális. Amennyiben ez a világhálón történik, az eset értékelése nem ilyen egyszerű.

Az internet produkál egy, az online közeg kvalitásai által létrehozott jelenséget, amit egyszerűen csak „a 16 évesek dilemmájának” nevezhetnénk. A házasságkötés útján nagykorúvá vált személyről készült és internetes weboldalon közzétett képekhez általában nem mellékelik egyben a büntetlenséget igazoló házasságlevelet is. Amennyiben a képen szereplők életkora laikus számára is világosan láthatóan alacsonyabb 18-nál, és az ábrázolt személyek személyazonosságára nem derül fény, úgy a fotó letöltőjének, megszerzőjének, továbbítójának stb. felelőssége ugyanúgy megállapítható, mint ha valóban gyermeket (nem pedig polgári jogi értelemben felnőtt) ábrázolna a kép. Amennyiben a személyazonosság ismertté válik, nincs bűncselekmény, erre azonban éppúgy nincs garancia, mint ahogy arra sem, hogy a magas szoftvertechnológiával előállított montázsról észreveszik²², hogy ténylegesen nem valódi személy szerepel a képen.

Meghatározott alkotmányos jogok, így például a választójog, a szociális ellátás joga, az egyesülési és gyülekezési jog, csak bizonyos életkor betöltésével gyakorolhatók. Ilyen a személyes önrendelkezési jog is, amely a gyermek egészséges fejlődését a szülő, a

22 A montázsgyanús felvételt informatikai szakértő vizsgálja, miután az adathordozó elsődleges tartalmi ellenőrzése során felismerték a képmánipuláció lehetőségét. Gyakorta azonban ez az elsődleges vizsgálat technikailag nem alkalmas arra, hogy észleljék, ha valamely felvétel nem valóságos – hanem montírozott – szereplőt ábrázol.

gondviselő, a nevelő felelősségévé teszi. A gyermekvédelem keretében megfogalmazást nyert egészséges fejlődéshez való jog, valamint az emberi méltósághoz való jog körébe tartozó személyes, illetve szexuális önrendelkezési jog is életkorhoz kötött: az egészséges fejlődés joga megelőzi a véleménynyilvánítás jogát, amennyiben a gyermek szabadon nem dönthet például úgy, hogy megörökíti szexuális aktusát – még akkor sem, ha abba partnere beleegyezik. További anomália, hogy az elkövetőnek a saját magáról készített képe nem valósít meg bűncselekményt – ilyen esetben a sértett és az elkövető személye megegyezik. Ellenben, ha az ilyen, saját készítésű képet bárki megszerzi vagy magánál tartja, azal kereskedik vagy forgalmazza, illetve bármilyen tilalmazott magatartást űz vele kapcsolatban, megvalósítja a bűncselekményt.

Az előbbiek ismeretében megfogalmazódik a kérdés: mennyivel előbbre való – a kiskorúak esetében – a szexuális önrendelkezési jog a szólás és véleménynyilvánítás szabadságánál? Mennyiben veszélyesebb a társadalomra – illetve a sértett gyermekre nézve – az, ha a kiskorú saját szexuális cselekményeit meg is örökíti, mint ha csupán szexuális kapcsolatot létesít? Ha a társadalmi tolerancia megengedi a szexualitást, akkor miért tilt bizonyos, hozzá tartozó, belőle eredő magatartásokat, illetve azokat miért csak bizonyos életkorban tiltja?

Az internetes tiltott pornográfia speciális jellege

A pornográfia fogalma, tartalma különböző lehet, az anyag megjelenésének helye (sajtó, tévé, videó, internet) szerint. Míg a hagyományos média meglehetősen szűk körnek szól – gondoljunk például a felnőtteknek szóló videokölcsönzők kínálatára vagy a szexuális töltetű képeket, írásokat tartalmazó folyóiratokra –, addig az interneten minden megtalálható, ami egyébként csak egy szűk vevőkör ízlésével találkozna. Az internet közkinccsé teszi azokat az extrém tartalmakat is, amelyek korábban, az internet megjelenése előtt csak a társadalom egy bizonyos körének a figyelmét keltették fel, csak ennek a célközönségnek szóltak. Mivel pedig mindenki által

elérhetővé válnak, ezek a szélsőséges ízlést tükröző anyagok lassanként elvesztik extremitásukat. Ebben áll az internet mint új médium elsöprő közízlésformáló ereje. Az internet – minden előnye mellett – erkölcszlazító hatalom (is).

Valójában azoknak a felvételeknek a „pornográf” jellege kérdéses, amelyek csupán utalnak bizonyos mozzanatokban a gyermekek szexuális kizsákmányolására. Így a meztelenség vagy az erotikus ábrázolás „pornográf” jellege csak a felvételek környezetéből lesz eldönthető, illetve csak akkor tiltott pornográf, hogyha az illetlenség vagy a durva, támadó magatartás valamelyik eleme benne felfedezhető. Így a környezet lesz a meghatározó az „illetlenség” és a „durvaság” eldöntésében (objektív feltétel).

Egy gyermeket hiányos öltözetben vagy éppenséggel meztelenül ábrázoló fotó önmagában még nem ad okot a gyanúra. Azonban, ha a fotó olyan internetes weboldal vagy galéria része, amely hasonló gyermekfotók tömkelegét tartalmazza, és a pornográf történeteket tartalmazó szöveges állomány a gyermekeket is bevonja az elbeszélésbe, akkor a képek a tiltott pornográfia minősítése alá eshetnek. Dacára annak, hogy a gyermekpornográfia szöveges megjelenése (és képfelvételeken kívüli egyéb ábrázolása) nem büntetendő, a gyermekfotók ebben a kontextusban büntetőeljárás alapjául szolgálhatnak. Egy másik gyakori eset, a teljes gyermekpornográf oldalak letöltésénél áll elő, ilyenkor ugyanis a képek közé néhány ártalmatlan is kerülhet: például gyermekeket meztelenül, de nem pózolja ábrázoló képek, vagy olyan képek, amelyek a pornográf képsor első egységeiként a sorozatban szereplő gyermekeket felöltözve, vagy csupán hiányos öltözetben ábrázolják. Ezek a – pornográf anyagba „véletlenül keveredő” vagy sorozatok első elemeiként megjelenő – felvételek önmagukban nem irányulnának szexuális vágy felkeltésére, csak a galéria vagy a sorozat többi elemével együttesen. Mivel azonban a készítő/közvetítő szándéka feltehetőleg e felvételekre is kiterjedően, a szexuális érdeklődés felkeltésére irányult, így az önmagukban ártalmatlan képek külön is kimerítik/kimeríthetik a pornográfia fogalmát.

A felvételek környezetének súlyozásával kapcsolatban létezik egy másik elmélet is, mégpedig éppen a környezet ignorálását

hangsúlyozó. E szerint, csak abban az esetben állapítható meg (tiltott) pornográfia, ha az adott felvétel a környezetében található egyéb képfelvételektől és szöveges állománytól függetlenül is viseli a pornográfia jellemzőit. Ebben az értelmezésben a gyermekpornográf-felvételeket tartalmazó galéria egyes, nem kimondottan pornográf beállítású és célzatú képei kiesnek a kategóriából, valamint a gyermekpornográf-novellákkal tarkított weboldalon szereplő, egyébként „ártatlan” képek sem adnak okot a weboldal letiltására és a büntetőeljárásra. A felvételek eme szoros megítélése mellett szól, hogy ilyen módon elkerülhető a gyermekekről készült képek stigmatizálása. A környezet ugyanis sokszor félrevezető lehet, illetőleg a szubjektív, a tapasztalati, ha úgy tetszik, előítéletes szemléletből fakadó hibákat erősítheti föl. Kontinentális jogunk az általánosra, nem pedig az egyedi esetre vonatkozik, ennél fogva valamely cselekmény, tárgy, esemény akkor képezheti büntetőeljárás alapját, ha önmagában hordozza a törvény által megkívánt elemeket, önmagában megfelel a törvényi tényállásban leírt feltételeknek.

A pedofília büntethetőségének kérdése

A vizsgálati anyagba került elkövetők alig egyharmada keresett kifejezetten szexuális kielégülést. A pszichológus és az elmeorvos szakértő közülük egy esetben állapított meg szexuális aberrációt. Értelmezésemben a társadalomra legveszélyesebb a szexuális aberrációban szenvedők rétege, akiket nem a könnyű pénzszerzés, nem is az ismertté válás reménye mozgat, és a jelenség iránti kíváncsiság kifejezésén is túl vannak már. E nagyon szűk, valódi pedofil hajlamú elkövetői réteggel kapcsolatban merülhet fel a büntetendőség és/vagy kezelendőség dilemmája.

A kutatások azt mutatják, hogy a szexuális aberrációban szenvedő elkövetők száma igen alacsony – vagy legalábbis, a pedofil személyek rejtőzködő magatartása, illetve az áldozatok szégyenérzete miatt az ilyen személyek ritkán kerülnek az igazságszolgáltatás látókörébe. A szexuális zavarokkal küzdő elkövetők szűk rétegével azonban mégis külön kell foglalkoznunk, mert a jelenség értelmezé-

se a pszichológiai gyakorlatban nem egységes, továbbá büntető anyagi, végrehajtási jogi és nyomozástaktikai kérdéseket is maga után von.

A pedofília büntethetőségének kérdése a kóros elmeállapotú – éppen ezért gyógykezelést, speciális ellátást igénylő – elkövetők esetében merül fel. Amennyiben ténylegesen pszichikai elváltozásról, netán egyenesen betegségről van szó, akkor az elkövetőt kezelni kell, nem pedig börtönbe zárni. De mennyiben bizonyos az orvostudomány a pedofília (gyógyítható-gyógyítandó) betegség mivoltában, illetőleg mennyiben képezi a jogalkalmazó felelősségét a „beteg” emberrel szemben az egészségesekkel azonos, differenciálatlan szankció alkalmazása?

A pszichológia szerint a pedofília a szexuális zavarok egy fajtája. Mint szexuális zavar a *parafilíák* közé sorolható, azaz egyfajta rendszeresen visszatérő, erőteljes szexuális sürgetés, fantázia vagy viselkedésforma, amely a társadalom által nem elfogadott tárgyakhoz vagy helyzetekhez kapcsolódik. A „pedofil” szó görög eredetű, jelentése gyermekszerető. A pedofil emberek serdülőkorukat még el nem ért, általában 13 évesnél fiatalabb gyermekek nézegetésétől, érintésétől vagy különféle szexuális cselekményekre bírásától kerülnek szexuális izgalomba. A szakirodalom különbséget tesz *exkluzív* típusú, azaz csak gyermekek iránt vonzódó, és *non-exkluzív*, azaz felnőttek iránt is vonzódó pedofília között.²³

A szexuális aberráció olyan kérdés, amelynek eldöntése klinikai pszichológusi hatáskörbe tartozik. A kóros szexuális irányultság értékelésére nem kerül sor a büntetőeljárásban, eldöntését mégis sztereotip kérdésként teszik fel a szakértőnek. A szakértő véleménye – mivel nem differenciálja az elkövetővel szemben kiszabható és végrehajtható szankciókat – nem releváns, de megjegyzem, nem is megbízható, tekintve, hogy a vizsgált esetekben megközelítőleg hasonló elkövetői magatartásokból – a veszélyességet tekintve – lényegileg különböző véleményt építettek föl a szakértők. Például az

23 Ronald J. Comer: A lélek betegségei. Pszichopatológia. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 425., 449. o.

a körülmény, hogy az elkövető eddig csak egy bizonyos gyermekkel létesített szexuális kapcsolatot, az egyik szakértő véleményében a nemi identitás zavarára nem engedett következtetni, hiszen „*a sértett gyermekkel szembeni szexuális töltetű magatartás egyedi, elszigetelt eset, (...) a vizsgált személynek voltak korábban felnőtt nőkkel folytatott szexuális kapcsolatai, (...) (ezzel) bizonyította, hogy képes egészséges szexuális kapcsolatok kialakítására. Környezetére nem veszélyes.*” (Pszichológiai szakvélemény, részlet.) Egy másik szakértő viszont ugyanezen magatartást egyértelműen kórosnak és veszélyesnek tekintette, mondván, a vizsgált személy cselekményét később, más gyermekekkel szemben megismételheti.

A szexuális parafiliák – amilyen a pedofília is – definíciói inkább a mindenkor érvényes társadalmi normákon alapulnak, mintsem egyértelmű orvosi kritériumrendszeren. A pszichológia és az orvostudomány általános álláspontja szerint a parafiliás viselkedésmódok – *amennyiben nem sértenek másokat* – nem tekinthetők betegségnek.²⁴ Ebből az következik, hogy ha viszont a parafiliás viselkedés valamely büntetőjogilag értékelendő cselekményt valósít meg, úgy ezt a tényt igenis számításba kell (kellene) venni a büntetés kiszabásánál, de legalább a végrehajtásánál. Tehát, a pedofília éppen büntetőjogi vonatkozásában betegség – igaz, ezt nem a joggyakorlat, hanem csak az orvostudomány állítja.

A büntetőjogi gyakorlat szerint a klasszikus pedofília – amennyiben nem társul más kóros elváltozással – nem tekinthető a kóros elmeállapot folyományának, és a pedofil elkövetőre a büntetés-végrehajtási jog sem tartalmaz semmiféle (például az elhelyezéssel, a pszichológiai, pszichiátriai kezeléssel kapcsolatos) speciális szabályt. Ugyanakkor felmerülhet a kérdés: ha a büntetés-végrehajtás során a kezelés feltételei adottak lennének, vajon milyen eredményre számíthatnánk? Változtatna-e valamit az elkövető későbbi, gyermekekkel szembeni magatartásán a rendszeres és szisztematikus kezelés? Egyáltalán: milyen kezelést tenne lehetővé a kiszabás?

24 James Henderson Brown – Paul Henteleff – Samia Barakat – Cheryl June Rowe: Is it normal for terminally ill patients to desire death? *American Journal of Psychiatry*, vol. 143., no. 2., February 1986, pp. 208–211.

bott büntetés, és milyen kezelés lenne megfelelő? Létezik-e ideális megoldás az – immár kimondottan – betegség generálta magatartás kezelésére? Az előbb megfogalmazott kérdések természetesen csak teoretikus jellegűek, mivel – ha ténylegesen betegségről van szó – a pedofil személynek ugyanúgy joga van – a szabadságvesztés alatti vagy attól független – gyógykezelésre, mint az autoagresszív jeleket mutató, a társaira veszélyt jelentő, vagy akár a beilleszkedési zavarokkal küzdő fogvatartottnak.

A pedofília előbbiekben tisztázott fogalmából három kérdés következik: 1) Ha a pedofília szexuális zavar, akkor miért nem kezeljük a szabadságelvonás-büntetés mellett – vagy helyett? 2) Ha az *exkluzív* és a *nonexkluzív* fajtája is veszélyt jelent a gyermekekre, akkor miért szerepel a pedofília egyes szakvéleményekben társadalomra veszélyes, másokban viszont ártalmatlan magatartásként? 3) Ha a pedofil elkövetőre vonatkozóan sem a büntetőjog, sem a büntetés-végrehajtási jog nem tartalmaz speciális szabályokat, akkor miért szerepel mégis a szexuális aberráció meglétének szakértői vizsgálata a büntetőeljárásban?

Nyilvánvaló, hogy az egyes eseteket önállóan, jellegzetességeiket figyelembe véve kell értelmezni, azonban az egységes értelmezési kritériumok kidolgozása is elengedhetetlen megbízhatóan egységes pszichológiai kórisme felállításához. A tudomány máig nem dolgozott ki sikeres kezelési módszert a pedofil betegek számára (mindenesetre nem igazolt a módszerek hatékonysága)²⁵, más kérdés azonban, hogy valamiféle szexuálpszichológiai kezelést biztosítani kellene azok számára, akik szexuális kielégülési céllal követik el a bűncselekményt – és itt nem csak a kóros elmeállapotú elkövetőről van szó. Az egységes szempontokon alapuló szakértői vizsgálatot megfelelő – büntetőjogi, illetve büntetés-végrehajtási – válassz lépésnek kellene követnie, amivel elejét lehetne venni a szexuális indítékú bűnelkövetés megismétlésének.

25 A pedofília fogalmáról és büntetőjogi értelmezéséről lásd Szelezsán Annamária: i. m.

Záró gondolatok

Az interneten megjelenő illegális tartalmak sorában nagyságrendjét és veszélyességét tekintve első helyen említendő a tiltott pornográfia, amely az ábrázolt és a szemlélő személye vonatkozásában is éppúgy ártalmas lehet. Az internetes pornográfia általában nem feltételez közvetlen kapcsolatot a tettes és a sértett között, a könnyű és gyors elterjedés azonban hozzájárulhat a jelenség híveinek gyarapodásához – mind számbeli, mind anyagi értelemben –, a kereslet növeléséhez, és ezáltal az emberi jogok szélesebb körű sérelmét okozhatja. Az internetes elkövetés terjedése ugyanakkor a jogalkalmazással szemben újszerű, sokrétű feladatokat támaszt – elsősorban a bűncselekmény felderítésével, a bizonyítékszerzéssel és nem utolsósorban a pornográf jelleg meghatározásával kapcsolatban. A felvételek stigmatizálása és a lelkiismereti szabadság észszerűtlen korlátozása jogbizonytalansághoz és az alkotmányos alapjogok csorbulásához vezethet, miközben azért nem árt a jelenleginél nagyobb erőfeszítéseket tenni gyermekeink biztonsága és a bűnözés visszaszorítása, netán megelőzése érdekében.

IRODALOM

Hankiss Elemér: Két tanulmány a magyar társadalom viselkedéskultúrájáról. Institute for Social and European Studies, 2000 (ISES Műhelytanulmányok sorozat 5.)

Brown, James Henderson – Henteleff, Paul – Barakat, Samia – Rowe, Cheryl June: Is it normal for terminally ill patients to desire death? *American Journal of Psychiatry*, vol. 143., no. 2., February 1986

Comer, Ronald J.: A lélek betegségei. Pszichopatológia. Osiris Kiadó, 2003

Szelezsán Annamária: A gyermekek sérelmére elkövetett nemi erkölcs elleni bűncselekmény. *Ügyészek Lapja*, 2005/4.

A fiatalkorú fogvatartottakkal való bánásmód empirikus vizsgálata

A büntetés-végrehajtás helyzetéről sokféle véleményt hallani. Van, aki szerint túrhetetlen, embertelen állapotok uralkodnak a börtönökben, mások szerint túl jó körülmények között töltik mindennapjaikat a fogvatartottak. Az Országos Kriminológiai Intézet kutatásában objektíven próbálta a kérdést megközelíteni, és a nemzetközi dokumentumok bázisára építve vizsgálta a hazai helyzetet a fiatalkorú férfiak büntetés-végrehajtási intézeteiben (az alábbi témakörökben: fogadás, besorolás, elosztás, nyilvántartás, orvosi és pszichológiai vizsgálat, munka, oktatás, szabadidő eltöltése, kapcsolattartás, lelkiismereti és vallásszabadság, fegyelmi büntetések, személyzethez való viszony, felkészülés a szabadulásra). A tanulmány a kutatás teljes folyamát nem képes felölelni, a kialakított kérdőívre érkezett válaszok feldolgozását, az intézetek alkalmazottainak véleményét, illetve a leszárt tapasztalatokat azonban – ha sűrűve is, de – tartalmazza.

A 2005-ben lefolytatott empirikus felméréssel a fiatalkorú fogvatartottakkal való bánásmódra vonatkozó nemzetközi dokumentumok érvényesülését vizsgáltuk két intézetben: a Fiatalkorúak Tököli Büntetés-végrehajtási Intézetében, illetve a Fiatalkorúak Regionális Büntetés-végrehajtási Intézetében, Szirmabesenyőn. Vizsgálódásaink nem kizárólag a Magyar Köztársaságban törvényben kihirdetett egyezményekre terjedtek ki, így olyan dokumentumok rendelkezéseit is beépítettük a kutatási kérdőívbe, amelyeket a hatályos joganyag nem tartalmaz, viszont kifejezésre juttatják a nemzetközi szervezetek elvárásait.

* Vig Dávid az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának harmadéves és a Corvinus Egyetem elsőéves hallgatója.

A kutatásban használt kérdőív 112 kérdést tartalmazott, és a fejezetek beosztása az Európai Börtön szabályok tematikáját követte. A feltett kérdéseket – a legtöbb esetben – úgynevezett zárt kérdés-ként fogalmaztuk meg, és ügyeltünk arra, hogy a lehető legszélesebb módon behatároljuk az adható válaszok körét is.¹ A kérdőív felvétele előtt felhívtuk a megkérdezettek figyelmét arra, hogy egyik kérdésre sem kötelező válaszolniuk, és arra, hogy a kérdőív anonim. A joghallgató kérdezőbiztosokat arra kértük, hogy mindent írjanak le, amit a fogvatartottak a kérdőívre válaszként mondtak. Azoknál a kérdéseknél, ahol valamilyen fogalom fordult elő, a kérdőívben is szerepelt a fogalom magyarázata, és arra kértük a kérdezőbiztosokat, hogy a meghatározásokat is olvassák fel, illetve szükség esetén magyarázzák is el.

Tökölön összesen 116, míg Szirmabesenyőn 52 kérdőívet töltöttek ki a fogvatartottak. Tökölön a megkérdezettek valamivel több mint egyharmada (52 fő) még előzetesben van, míg Szirmabesenyőn ez az arány a megkérdezettek kétharmadához (35 fő) közelít. Az, hogy Szirmabesenyőn mi az átlagosnál magasabb arányt kaptunk az előzetesekre, feltehetően annak is köszönhető, hogy csak egyszer tudtunk odautazni, és kérdőívet kitölteni, s több fiatal – akik már jogerős büntetésüket töltik – dolgozott, vagy iskolában volt, s csak a zárkájukban tartózkodó előzetesben lévő fogvatartottak értek rá.

Az empirikus kutatás és az eredmények feldolgozása után a tököli büntetés-végrehajtási intézet parancsnokával, egy nevelőjével és a pszichológussal vettünk fel mélyinterjút, mivel úgy gondoltuk, nem hagyatkozhatunk kizárólag a fogvatartotti beszámolókra a végső konklúzióink megállapításakor. Az általuk mondottakat beleszőttük a kérdőívek elemzésébe.

A hazai és a nemzetközi² dokumentumok feldolgozása alapján a következő csoportba rendeztük az elítélteket megillető jogokat:

1 A kérdezőknek elmondtuk, hogy minden esetben olvassák fel a kérdéseket és az opcionális válaszokat is.

2 A dokumentumok felsorolását lásd az irodalomjegyzékben.

Általánosságban megfogalmazható jogok:

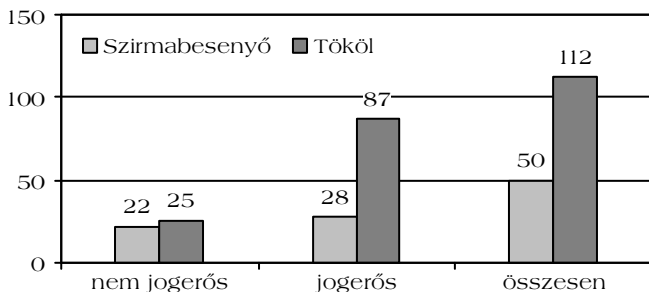
1. Az élethez és emberi méltósághoz való jog.
2. Az ártatlanság vételeme.
3. Diszkrimináció tilalma.
4. Gondolat-, lelkiismereti és vallásszabadság.
5. A büntetés célja a nevelés.
6. Törvényességi felügyelet, bizottsági látogatások.

Speciális jogok:

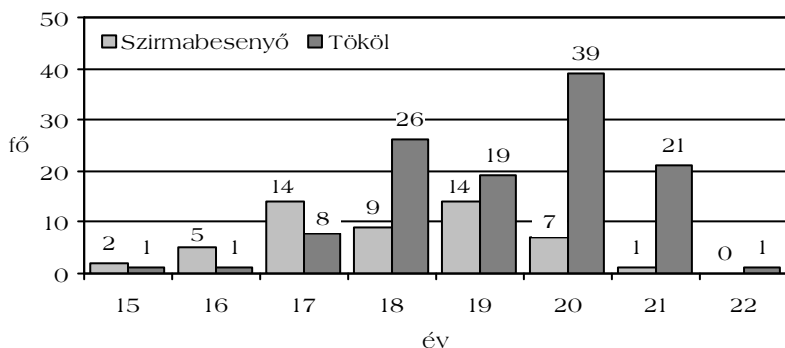
- Befogadás és nyilvántartás.
- Elosztás és besorolás.
- Elszállásolás.
- Személyes higiénia.
- A ruházat és az ágy.
- Étkeztetés.
- Egészségügyi ellátás.
- Fegyelmezés és büntetés.
- Információszerzés és panasztétel.
- A kapcsolattartás joga.
- A lelkiismereti gondozás.
- Szállítás.
- Munka, oktatás.
- Testnevelés, sport, mozgás.
- A szabad levegőn való tartózkodás.
- A szabadulás előkészítése.
- Az előzetesen fogva tartottakra vonatkozó speciális szabályok.

A vizsgált minta általános jellemzői

A tőköli büntetés-végrehajtási intézetben 116, Szirmabesenyőn 52 fogvatartott fiatalkorúval vettünk fel kérdőívet, a teljes minta tehát összesen 168 személyt jelent. Tökölön a megkérdezettek valamivel több mint egyharmada (52 fő) még előzetes letartóztatásban volt a felmérés idején, míg Szirmabesenyőn ez az arány a megkérdezettek kétharmadához (35 fő) közelített (1. számú ábra).

Előzetesek és jogerősen elítéltek száma

A fogvatartottak életkori megoszlásukat tekintve 15 és 22 év között vannak (2. számú ábra). A büntethetőség alsó határa 14 év, de a tettes elfogásáig, esetleg a jogerős ítélet meghozataláig általában hosszú idő szükséges. Ezért van az, hogy egyik intézetben sincs olyan fiatal, aki nem töltötte még be a 15. életévét. A felső korhatár a fiatalkorúak büntetés-végrehajtási intézetében elméletileg 18 év, azonban van lehetőség arra, hogy – amennyiben az a fiatal felnőtt fejlődését szolgálja – legfeljebb 21 éves koráig maradjon a fiatalkorúak között. Ha 21 éves koráig nem tölti le a fiatalkorú fogvatartott a büntetését, akkor „az intézet legalább harminc nappal azelőtt (ti.: a

Életkori megoszlás

21. életév betöltése előtt) előterjesztést tesz a bv. bírónak az új végrehajtási fokozat megállapítására” (6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 217. §).

Az elkövetett cselekmények tekintetében a vagyon elleni bűncselekmények abszolút dominanciája figyelhető meg: 74,4%-os volt az arányuk az összes elkövetésen belül, míg a második leggyakrabban előforduló élet elleni cselekmények elkövetői is csak 11,3%-kal szerepeltek a mintában. A vagyon elleni bűncselekményeken belül leggyakrabban lopást, betöréses lopást, rablást, ritkábban csalást követtek el a vizsgált fiatalok.

Az általunk megkérdezett fogvatartottak több mint 95%-a magyar anyanyelvűnek vallotta magát. Többször szembesültünk azzal a helyzettel, hogy egy roma fiatal nem tudta pontosan megmondani, oláh, beás vagy magyar cigány-e.

Befogadás, besorolás, elosztás

A fogvatartottakat érintő eljárásról való tájékoztatás az esetek 86,3%-ában írásban történt, az intézmény fegyelmi szabályait 91,6%-ban kapták meg írásban³, 76,9%-os volt az információszerezés engedélyezett módjairól való tájékoztatás esetében az írásbeliség, míg az egyéb jogoknál és kötelezettségeknél ez az arány 83%-os. Ahol nem kaptak a fogvatartottak írásbeli tájékoztatást, a legtöbbször szóban értesültek jogaikról, kötelezettségeikről.

A besorolással és elosztással kapcsolatos kérdéseknél arra voltunk kíváncsiak, mennyire szeparálják egymástól az első bűntényeseket és a visszaesőket, a jogerősen elítélteket és az előzetesben lévőket, illetve a különböző típusú bűncselekményt elkövetőket. A vizsgálat adatai szerint 37 olyan eset volt, ahol a zárkatársak egyike élet elleni, míg a többi például vagyon elleni bűncselekményt követett el. Meg kell jegyeznünk, hogy a 37 eset között átfedések is előfordulhattak, hiszen ugyanabból a zárkából többen is részt vehettek a kérdőív kitöltésében.

3 Tökölön az intézeti szabályzat 27 nyelvre lefordítva áll készen a fogvatartottak érkezésekor.

A parancsnokkal lefolytatott beszélgetéseink nyomán kiderült, hogy a legszigorúbban elkülönítik egymástól az előzetesben lévőket a jogerős büntetésüket töltő fogvatartottaktól. Ahol találkozhatnak, az az intézet által biztosított különböző foglalkozások köre, illetve bizonyos – szűk – körben a munkahelyen. Az általunk feldolgozott esetek majdnem 70%-ában a fogvatartottaknak jogerősen elítélt zárkatársai vannak. Akiknek nem jogerősek a zárkatársai, maguk sem jogerős büntetésüket töltik. A megkérdezett fiatalkorúak 69,5%-a első bűntényes (ami fiatal korukra tekintettel nem meglepő), 16%-uk többszörös, míg 13,6%-uk különös visszaeső. Az eredményeket torzíthatja, hogy a fiatalok – törekvéseink ellenére – gyakran nem ismerték a fogalmak közötti különbségeket.

A fogva tartás körülményei

A fogva tartás körülményeivel kapcsolatos kérdések elsősorban a körlet állapotára és a megkérdezettek személyi higiéniájára vonatkoztak. Az intézetek közötti szállítás körülményeivel kapcsolatos kérdésnél a megkérdezettek majdnem 70%-a megfelelőnek tartotta a szállítás körülményeit. Akik nem, azok a rabomobil koszoságára, bűzére, illetve arra panaszkodtak, hogy indokolatlanul szorosan bilincselték meg őket, túlszűfolták a járművet, vagy a szükségesnél hosszabb ideig tartották őket az autóban.

Mindkét intézményben megfelelőek a zárkákra vonatkozó előírások a természetes fényre, és a mesterséges világításra vonatkozóan. Minden fogvatartottnak van saját ágya, az ágyon pedig saját matraca, szivacs, pokróca, párnája és huzata. Többen, körülbelül tízen jelezték, hogy az intézettől kapott „zöld” pokróctól kaptak el valamilyen bőrbetegséget (rüh, kiütés, lapostetű).

A mellékhelyiség a zárkákban található mindkét vizsgált intézményben, de a végéhasználathoz kapcsolódó visszaélésekről szóló jelzéssel nem találkoztunk a felmérés során. A megkérdezettek nagyobb hányada szerint a felügyelők éjszakánként Szirmabesenyőn negyed-, Tökölön félóránként ellenőrzik a zárkákat. A tököli válaszadók majdnem fele szerint azonban két óránál ritkábban vagy sosem ellenőriznek.

„A fiatalok elítéltek részére – amennyiben annak feltételei biztosítottak – naponta lehetővé kell tenni a meleg vizes fürdést (zuhanyozást)” – mondja ki a 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 210/A §-a. Az egyik intézet tudja biztosítani fogvatartottai számára azt, hogy naponta meleg vízzel is tusolhassanak, míg a másik helyen ez csak a dolgozó fiatalok privilégiuma, a nem dolgozók eddig kedd-csütörtök-szombat napokon tudtak meleg vízzel mosakodni, de anyagi okok miatt a lehetőségek száma kettőre csökkent. Noha a pénzügyi problémák megoldására kidolgozott kényszerintézkedések bevezetésének szükségességét elfogadjuk, azt azonban fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy véleményünk szerint a fiatalok esetében különösen nagy szükség lenne a személyi higiénia napi gyakorlattá tételére.

Az intézet által biztosított tisztálkodási szerekkel mennyiségileg és minőségileg is elégedettek aránya Szirmabesenyőn 38%, akik pedig csak minőségi kifogást támasztanak, 36%. (Azaz a mennyiséggel a fogvatartottak majdnem háromnegyede elégedett. A juttatandó tisztálkodószerek kvótáját rendelet határozza meg.⁴) A megkérdezettek 24%-a minőségi és mennyiségi kifogással is élt. Tökölön szintén a többség (40%) mind minőségileg, mind mennyiségileg elfogadhatónak tartja az intézet által biztosított tisztálkodószereket. Itt azonban már sokan voltak olyanok is (29 fő; 30%), akik sem a minőségi, sem a mennyiségi jellemzőket nem tartották megfelelőnek. Ebben az intézetben is azok a fogvatartottak voltak többen, akiket inkább a tisztálkodószerek minősége zavart⁵, nem pedig a mennyisége.

A zárkákat, a körletet, a mellékhelyiségeket és az adminisztrációs helyiségeket (mint például a nevelői irodát) mindkét helyen a fogvatartottak takarítják, ahogy ezt a büntetés-végrehajtási (bv.) kódex szabályai is lehetővé teszik: „Az elítélt köteles a büntetés-végrehajtási intézet tisztán tartását és ellátását szolgáló munkában díjazás

4 A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet értelmében négy tekercs vécépapír, négy darab borotvapenge, egy borotvakrém, egy pamacs, 2 dl sampon/2 hét, egy szappan, egy fogkrém és egy fogkefe jár egy fogvatartottnak egy hónapban. Míg a saját szükségletű mosáshoz a mosószert magának kell megvennie.

5 A kifogások között szerepelt: „büdös”, ócska a minősége”, „nem viszi le a koszt”.

nélkül, alkalomszerűen (...) részt venni” (1979. évi 11. tvr. 33. § (1) bek. e) pont). Az ágyneműket és a formaruhákat az intézet mosodájában mossák, az alsóneműket azonban mindenki saját maga tartja tisztán.⁶ Tökölön az ágyneműt – szintén a megkérdezetti válaszokra hagyatkozva – kéthetente, Szirmabesenyőn 2-4 hetente mossák.

„Az éltételt az évszaknak megfelelő formaruhával, alsóruhával és lábbelivel kell ellátni. (...) A formaruha nem lehet megalázó vagy lealacsonyító” (1979. évi 11. tvr. 148. § (1), (3) bek.). A kérdésre válaszolók csupán fele nem tartja megalázónak azt a ruhát, amit az intézet biztosít a számára, 45,3% szerint viszont az. Az indokok között többek között a ruha divatosságával, anyagával, színével, formaruha jellegével kapcsolatos kifogások érkeztek. Az előzetesben lévő fiatalok nem kötelesek formaruhát viselni, illetve „...az intézetben a saját ruháját viselheti, az évszaknak megfelelő ruházatból és lábbeliből egy váltásra valót folyamatosan magánál tarthat” (1979. évi 11. tvr. 250. § (1) bek.).

Az étel mennyiségével is fele-fele arányban elégedettek a megkérdezettek (bár kaptunk olyan válaszokat is, hogy „a kaja mennyisége arra elég, hogy ne haljunk éhen”).⁷ A gyümölcs mennyiségét azonban mindkét intézetben kevésnek tartják. Szirmabesenyőn az 52 megkérdezett közül senki nem válaszolt úgy, hogy naponta kap gyümölcsöt (Tökölön is csak ketten a 116-ból). Szirmabesenyőn egyharmad-egyharmad arányban vallják, hogy hetente többször, vagy legalább heti egyszer ehetnek gyümölcsöt, míg Tökölön ez az arány 17, illetve 34%.

Orvosi ellátás

A válaszok alapján a befogadás utáni orvosi vizsgálatra a megkérdezettek majdnem felénél azonnal sor került, másik negyedüknél a befogadást követő egy-két órán belül, illetve azon a napon megtörtént. A személyzet tájékoztatása szerint az ápolói befogadás mindig rögtön zajlik, míg a részletes orvosi befogadásra 24 órán belül kerül

6 84%-ban naponta vesznek fel tiszta alsóneműt a fogvatartottak saját bevallásuk szerint.

7 A fiatalokorra vonatkozó egy napra eső ételmezési normát a 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 7. számú melléklete tartalmazza.

sor. Az állandó orvosi ügyeletről a fogvatartottak legtöbbször tud. Az ehhez kapcsolódó jogi előírásokat a 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 20. §-a tartalmazza.⁸ Fogorvosi problémáikkal is bármikor tudnak szakemberhez fordulni a fogvatartottak, s erről a jogukról is megfelelően tájékozottak. Tudják, hogy fel kell iratkozniuk egy listára, s másnap megvizsgálja őket a fogorvos. A fogorvosi gyógyítás a társadalombiztosítási szabályoknak megfelelően zajlik, ugyanazokat az ellátásokat kaphatják meg ingyen a betegek. Lehetőségük van arra is, hogy saját költségen más/jobb szolgáltatást vegyenek igénybe.

A megkérdezettek 57,3%-a mondta azt, hogy volt már beteg az intézeti tartózkodása alatt. A betegségek közül leggyakrabban a megfázás és a láz fordult elő. Többször a betegségek sorrendjét tapasztalataik alapján a következőképp állították fel: Első helyen a töréses sérülések állnak – a fiatalok életkori sajátosságaiból kifolyólag. Hasonló okok miatt nagyon sok a pszichésen sérült beteg (hetente körülbelül 15 fiatalt kell hogy megvizsgáljon az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézet (IMEI) szakorvosa az intézet falain belül), illetve befolyásolja a betegként való jelentkezést a nővér személye is. Arra a kérdésre, hogy meggyógyította-e betegségüket az orvos, 52%-ban igennel válaszoltak, s 36,9%-ban válaszolták azt, hogy a betegségüknek megfelelő ételt is megkapták.

Az összesített adatok alapján 28,6%-ban válaszolták azt a fogvatartottak, hogy miután jelezték a nevelőnek vagy a felügyelőnek, hogy betegek, csak másnap látta őket orvos. 27,5% volt azoknak az aránya, akiket azonnal megvizsgáltak, 17,6%-ban válaszolták azt, hogy több mint egy napot kellett várniuk a vizsgálatig, de többen voltak olyanok is, akik nem jelezték problémájukat a szakembereknek.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy kerültek-e már kórházba megkérdezettjeink falcolás⁹ miatt. 90% fölött volt azok aránya, akik nem falcoltak még, és tapasztalataink szerint a kérdést magát is hol sér-

8 „Az intézetbe befogadott elítéltet a közösségbe elhelyezés előtt egészségügyi szempontból meg kell vizsgálni.”

9 A falcolás egy olyan fajtája az önkárosításnak, amikor a fogvatartott öngyilkosságot színlel (látszólag felvágja az ereit), a valódi célja azonban az, hogy felhívja magára a figyelmet (csak felületi hámsérüléseket szenved).

tőnek, hol ostobának találták. Néhányan megsértődve, mások elnéző mosollyal válaszolták szinte egyöntetűen azt, hogy ők ilyen módszerekkel nem élnek. A szakemberekkel történt beszélgetésből az is kiderült, hogy megvan az a néhány személy, aki erre alkata-nál, jelleménél, pszichés tulajdonságainál fogva hajlamos (a mi vizsgálatunk szerint arányuk 8,7%), ők divathullámszerűen havi három-négy alkalommal falcolnak, de jellemzően náluk sem öngyilkossági szándékot kell a háttérben keresni, hanem csak így akarják magukra felhívni a figyelmet.

Fegyelmi büntetés

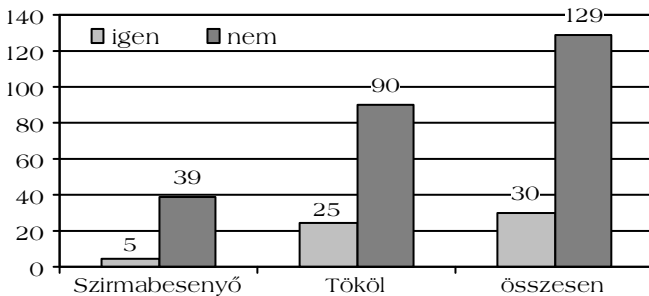
A testi fenytések jelentik talán a leginkább kézzelfogható jogsérelmet a fogvatartottak számára. Azok a helyzetek, amelyekben testi fenytés alkalmazására kerül sor, a mindennapi súrlódások során jönnek létre. Ez jelenik meg a válaszadók kiemelkedő aktivitásában a téma kapcsán. Az előbbieket is azt magyarázzák, hogy a fogvatartottak és a személyzet válaszai e kérdésekben a leginkább ellentmondók. A kérdésfeltevések során azonban több hibát is elkövetünk: a kérdőívnek ebben a részében sikerültek legkevésbé a fogalmi elhatárolások, és itt éreztük a legnagyobb hátrányát annak, hogy egyetemista kérdezőbiztosok vették fel a kérdőíveket. Sok kérdésre – az általános aktivitás ellenére – csak kevés értékelhető válasz érkezett. Ezért itt csak néhány megállapításra szorítkozunk, de úgy véljük, hogy a kérdés megalapozottabb vizsgálatát el kellene végezni.

1. A teljes mintában a válaszadók 48,5%-a állította, hogy volt már valaha fogdán. Szirmabesenyőn a fogdára került megkérdezettek 55,5%-a mondta azt, hogy nem látta őt orvos, mialatt a magánelzárásban volt, és csupán 44,5% nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán találkozott orvossal a fogdán töltött idő alatt. Tökölön a fogvatartottak 37,5%-a emlékszik úgy, hogy látta őt orvos a magánelzárásban. Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy a kapott adatokat nem vetettük össze a büntetés-végrehajtási intézetben rendelkezésre álló dokumentumokkal, ezek tehát kizárólag a válaszadók által adott információkat tartalmazzák.

2. Sok esetben gondot jelent a felügyelők viselkedése. A megkérdezettek szerint gyakori „viccelődési” forma, hogy a felügyelők heccelik az elítélteket, provokálják egymást, majd a felügyelők „bokszolnak”. Egy másik – többször felbukkanó – történet szerint hetente több alkalommal jelennek meg éjjel úgynevezett kutyás kommandósok a körleteken abból a célból, hogy az elítélteket megalázzák. A fiúkat a zárkából kirángatják a folyosóra, ruháikat, személyes használati tárgyaikat széttúrják, a földre ledobálják. Ha valaki ellenállást tanúsít, azt megverik, illetve a kutyákat rájuk engedik, hiszen azok gyakran szájkosár nélkül kerülnek a körletre. A személyzet és a fogvatartottak között lehetséges konfliktusok elkerülése érdekében szükség lenne a személyzet jogismeretét bővíteni, felhívni figyelmét az alapjogokra. Hasznos lenne, ha a személyzet rendszeresen konfliktuskezelő tréningeken venne részt, ahol szociálpszichológusok taníthatnák őket az agresszió kezelésére.
3. A megkérdezett fiatalkorúak körében viszonylag magas azoknak az aránya, akiknél előfordult már olyan fegyelmi büntetés, amelyről – állításuk szerint – nem tudták, hogy miért kapták (3. számú ábra). A 159 válaszadó majdnem ötödével történt már ilyen eset. Azt természetesen nem tudjuk, hogy a megkérdezett fiatalkorúak válaszai mennyire megbízhatóak, illetve mennyiben volt szubjektív ok a megértés akadály. Nem feltételezzük, hogy az érintett fiatalkorúaknál ok nélkül került sor a fegyelmi büntetés alkalmazására. A fiatalkorúak válaszai azt azonban mindenképpen jelzik, hogy a fegyelmi büntetés alkalmazása ese-

3. számú ábra

Mialatt büntetését töltötte, részesítették már olyan fegyelmi büntetésben, amelyről nem tudta, hogy miért volt?” (N = 159)

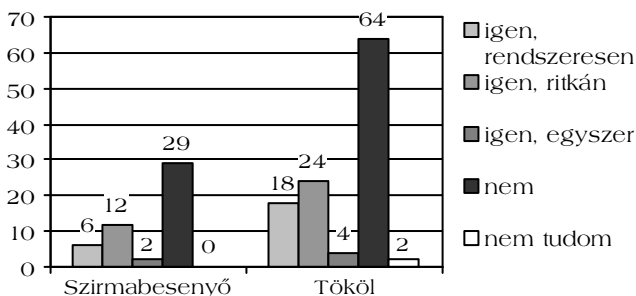
tén jobban kell arra törekedni, hogy a büntetés alkalmazásának indoklása illeszkedjék a fiatalok megértési képességéhez, hogy valóban megértse a szabályszegés és a fegyelmi büntetés kapcsolatának és indokoltságának összefüggését, mert a fegyelmi büntetés is csak így érheti el a célját.

Az előző kérdésre igennel válaszolók körében tettük fel azt a kérdést, hogy „elmondhatta-e, hogy miért nem igaz, amivel vádolják?” A kérdésre adott harminc válaszból 15-en azt mondták, hogy nem hallgatták meg őket. Ezek a válaszok arra utalnak, hogy több esetben a személyzet a fegyelmi büntetés alkalmazásánál nem hallgatta meg a fogvatartott álláspontját, noha a nemzetközi egyezmények kiemelik, hogy fegyelmi büntetést nem szabad a fiatal meghallgatása, illetve előadott szempontjainak mérlegelése nélkül alkalmazni. Ezért (is) kiemelkedően fontos, hogy minden olyan esetben, amikor a fegyelmi büntetés alkalmazásának szükségessége felmerül, a fogva tartott fiatal álláspontját is meghallgatva döntsenek a fegyelmi büntetés alkalmazásáról.

4. Az egyezmények külön rendelkeznek a kollektív büntetésekről és a sötét zárkáról, illetve a kínzásról, a megalázó és lealacsonyító büntetések tilalmáról. Ezek alkalmazása minden körülmények között tilos. A megkérdezettek 40%-a állította, hogy már volt része kollektív büntetésben. A tököli intézetben a 161 megkérdezettből 18-an azt nyilatkozták, hogy vele rendszeresen történik kollektív büntetés (4. számú ábra). Elmondták, hogy elterjedt büntetés például a tévékészülék elvétele, ha az egyik zárkatárs a „szobaszemlére” nem készíti el rendesen az ágycsészét.

4. számú ábra

„Volt már része kollektív büntetésben?”

hiszen ekkor nemcsak őt zárják ki a televíziózásból, hanem a többieket is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy egy-egy „kollektív kedvezmény” (például a zárkában tartható tévékészülék) megvonása is értelmeződhetett a megkérdezettek számára „kollektív büntetesként”.

5. A szóbeli bántalmazással kapcsolatos kérdésre a 161 megkérdezettből 82 személy mondta azt, hogy vele szemben már használtak agresszív vagy lealacsonyító kifejezést. A két intézetet külön vizsgálva azt az eredményt kaptuk, hogy a tőköli intézetben a megkérdezettek 60%-át érte már szóbeli bántalmazás. A személyzet attitűdjének eltérését mutatja például, hogy míg Szirmabesenyőn az állomány magázódik a fogvatartottakkal – ezzel is jelezve, hogy tiszteletben tartja a másik ember személyét –, addig Tökölön nem. Ki kell azonban emelni azt is, hogy a borsodi intézet válaszadóinak harmada szintén beszámolt szóbeli bántalmazásról.

A válaszadók majdnem ötöde (22,5%) nem tudta megmondani, miért bántalmazták verbálisan, de 15%-uk úgy gondolta, hogy a nemzetiséghez tartozása miatt, néhány válaszadó szerint szellemi képességei, illetve testi jegyei miatt.

Az elítéltek kapcsolattartása

A jogszabályokkal kapcsolatban három szabályozási problémára szeretnénk felhívni a figyelmet.

1. Indokolt lenne a Bv. tvr.-ben olvasható „jogosult legalább havonta látogató fogadására” (36. § (1) bek. c) pont) fordulatot módosítani, mert ez nem teszi lehetővé a rendszeres, folyamatos és kielégítő érintkezést a családdal, még akkor sem, ha levél írására elvileg bármikor lenne lehetőség.
2. A Bv.-kódex 36. § (5) bek. e) pontjának megfogalmazása nem pontos, hiszen a tételes jogi szabály nyelvtani értelmezése során arra a megállapításra kell jutnunk, hogy ellenőrizni a telefonbeszélgetést nem lehet, csak az ellenőrizhető, hogy jogosult-e a távbeszélő használatára az intézet lehetőségei szerint, ez pedig ebben az esetben nem esik egybe a jogalkotó akaratával. Úgy gondoljuk, hogy egyértelműbb len-

ne a következő megfogalmazás: „e) távbeszélő használatára a büntetés-végrehajtási intézet lehetőségei szerint jogosult, de a beszélgetése a büntetés-végrehajtási intézet biztonsága szempontjából ellenőrizhető, az ellenőrzés lehetőségéről az elítéltet előzetesen tájékoztatni kell”. A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 92. §-a már egyértelművé teszi a jogalkotó akaratát.

3. Az előzetes letartóztatottakkal kapcsolatban számos törvényi korlátozás él, így például levelezési, látogatatófogadási, csomagküldeményhez való joguk a büntetőeljárás eredményessége érdekében korlátozható. Sajnálatos módon a tvr. nem határozza meg egyértelműen azokat az eseteket, amikor ezek a jogok korlátozhatók.

A válaszadók néhány kivétellel azt mondták, hogy tarthatják a kapcsolatot a családjukkal. A kérdés nem a tényleges kapcsolat tartására vonatkozott, hanem annak elvi lehetőségére. Így azt feltételezhetjük, hogy többen vannak, akik ténylegesen nem tartanak, vagy csak kevésbé intenzív kapcsolatot tartanak családjukkal, viszont nem az elvi lehetőség hiánya miatt, hanem más, a családdal összefüggő problémák miatt. Ezt a feltételezésünket több interjú is igazolta.

Szirmabesenyőn a megkérdezettek több mint fele mondta, hogy bármikor küldhet levelet, és viszonylag nagyobb csoport válaszolt úgy, hogy erre hetente többször vagy akár naponta is van lehetőség. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy a válaszadók bizonyos százaléka ennél a kérdésnél nem arra adott választ, hogy milyen gyakorisággal küldhet levelet, hanem arra, hogy milyen gyakorisággal küld ténylegesen levelet.

Tökölön – érdekes módon – nyolc fogvatartott állította, hogy bármikor küldhet csomagot, előzetesek, jogerősek egyaránt. Tökölön a többség hetente, Szirmabesenyőn kéthetente élhet csomagküldéshez való jogával, mindkét esetben az elítéltek közel feléről van szó. 5-7% havi rendszerességnél ritkábban küldhet csomagot. Habár ez kis elemszámot jelent, azért megjegyezzük, hogy bármilyen marginális csoportról lehet is itt szó, mégsem elhanyagolható az a veszély, amit a csomagküldeményekhez való jog – esetleg büntetésként való – megvonása jelenthet. Speciális helyzetben vannak a

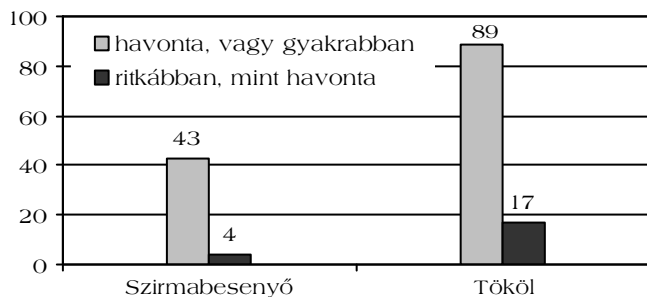
Szirmabesenyőn elhelyezett, drogprevenációs csoportokban lévő fiatalok, hiszen ők a többieknél gyakrabban küldhetnek csomagot, többek válasza alapján havonta hármat.

A beszélő különös jelentősége miatt fennállhat a veszélye annak, hogy az intézetekben fegyelmi büntetésként a beszélő megvonását használják, amit rendkívül káros gyakorlatnak tartanánk. Az adatokból mindenesetre az látszik, hogy Szirmabesenyőn vélhetően jobban felismerték, hogy a beszélő a fiatalok személyiségfejlődése szempontjából is fontos, hiszen itt az összes válaszadó (47 fő) 70%-a kéthetente mehet beszélőre, míg Tökölön ez az arány 73% (76 fő), csak itt a havonta engedélyezett beszélőket jelöli. Tökölön 13-an azt mondták, hogy soha nem mehetnek beszélőre. Szirmabesenyőn 8%, Tökölön pedig 16% azoknak az aránya, akik az elmondásuk alapján a Bv. tvr.-ben foglaltnál ritkábban érintkezhetnek személyesen családtagjaikkal (5. számú ábra).

A negyvenegy szirmabesenyői válaszadó több mint fele használhatja a telefont hetente több alkalommal, míg Tökölön ez az arány 22%. Figyelemre méltó, hogy mindkét intézetben a fogvatartottak több mint 85%-a használhatja a telefont hetente. Kérdéses persze, hogy mennyire szakítja ki a családi környezetből a büntetés-végrehajtás azt a fiatalok, aki csak hetente egyszer beszélhet rokonaival telefonon és ekkor is korlátozott hosszúsággal (Tökölön: 64, Szirmabesenyőn 34%). Tökölön nyolcan, Szirmabesenyőn ket-

5. számú ábra

„Milyen gyakran mehet beszélőre?”

ten számoltak be arról, hogy soha nem használhatják a telefonkészüléket, ez részben – ismét utalva a korábban elmondottakra – azt jelentheti, hogy valójában nem használja, de használhatná. Ennek oka inkább a kapcsolat megszakadásában vagy az anyagi szűkösségben keresendő, mint a tényleges korlátozásban, de a korlátozás lehetősége sem kizárt.

Az internet lehetőségeinek kihasználására sajnos még nincsen példa, holott a tököli iskola rendelkezik egy számítógépteremmel, bár anyagi és biztonságtechnikai okokból Tökölön csak a parancsnoki épületben van internet-hozzáférés. Jelenleg nincs meg a szükséges infrastruktúra a levelezés vagy a VoIP-rendszerű telefonálás ellenőrzésére sem.

A jutalomként adható rövid tartamú eltávozás számos esetben lehetne hatékony a fiatalkorú társadalmi dezintegrálódásának megállítására vagy lassítására. Ezt felismerve az országban 2000–2001-ig viszonylag nagyobb számban részesülhettek az elítéltek ebben a jutalomban. Manapság kivételesnek mondható ennek a nevelési eszköznek az alkalmazása. Az egész mintában 10 fő (6%) állította, hogy kapott már rövid tartamú eltávozást, közülük nyolcan a tököli intézetből.

A BörtönÚjságot az elítéltek – lehetőségeik szerint – rendszeresen olvassák. Tökölön egy 70-80 fős körletre három példány jut, illetve megtalálható az újság a könyvtárban is. A tököli fiatalok 63, a szirmabesenyőiek 44%-a olvassa a BörtönÚjságot. Mindkét intézetben volt, aki azt mondta, hogy az újság már egy éve nincs, illetve abból neki nem adnak. A tököli intézet biztosítja az Ifjúsági Magazin, a Bravo és a Népszabadság olvasását. A fiatalok érdeklődésére még számot tarthat a Penthouse (legfrissebb szám: 2001. évi), a CKM (legfrissebb szám: 2002. évi) és más férfilapok is, amelyekből egy-egy ajándékpéldánnyal gazdagodott a könyvtár az elmúlt években. A tendencia kívánatos, ugyanakkor a könyvtárban majdnem kétszer annyi volt az olyan periodikák száma, amelyek a fiatalkorúakat nyilvánvalóan nem érdekelték. A probléma megoldásának tartanánk, ha az intézetek – egy kis erőfeszítéssel – felvennék a kapcsolatot a kiadókkal, hogy azok rendszeresen küldjenek ingyenes példányokat. Ez a kiadók számára is kívánatos lenne, hiszen „piacot szerezhetnének” maguknak.

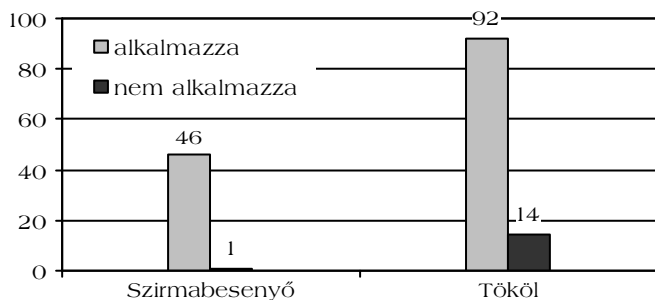
169 válaszadó közül 53 nem olvassa sem a BörtönÚjságot, sem a bv. által biztosított lapokat, és újságot sem járát (Tökölön: 32, Szirmabesenyőn: 21 fő). Sajnálatos, hogy Szirmabesenyőn 40, Tökölön 27% nem jut hozzá, vagy nem olvas semmilyen újságot sem, ami véleményünk szerint nagyon magas arány.

Tévét gyakorlatilag mindennap lehet nézni, mindkét intézet esetében a válaszadók nyolcada mondta, hogy csak meghatározott időben engedélyezett a tévénézés. Összességében Tökölön nagyobb szabadságot élveznek a fiatalok a televíziózás tekintetében. Csak néhány fiatal számolt be arról, hogy a készülékeket csak hetente vagy ennél is ritkábban nézhetné. Gyakorlatilag minden zárkában van televízió, de ahol nincs, ott is van lehetőség televíziózásra a közös helyiségben. A 168 fős mintából három tökölí és egy szirmabesenyői fogvatartott nyilatkozta azt, hogy nincs számára elérhető tévé. Szintén négyük szerint a közös helyiségben van a készülék.

A tökölí parancsnok elmondása alapján a készülékek egy része intézeti (7 db), a többi pedig magántulajdonú. Az utóbbi csoportba tartozó készülékek elvételét természetesen nem alkalmazzák, mert nem alkalmazhatják. 92 tökölí fogvatartott nyilatkozta, hogy a személyzet alkalmazza büntetésként a készülék elvételét, ami a nemzetközi dokumentumok szerint a nevelésnek nem lehet eszköze. Az érkezett válaszok alapján a magántulajdonú készülékek elvételére is sor kerül (6. számú ábra).

6. számú ábra

„Alkalmazza a személyzet büntetésként a tévékészülék elvételét?” (N = 153)

A készülékek elvétele a fegyverezésnek, büntetésnek szerencsétlen eszköze, valószínűleg a személyiségfejlődésre gyakorolt hatása sem kedvező, és a polgári jog szerint is aggályos megoldás. (A 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 1. számú melléklete szerint az elítélt birtokában tartható egy, maximum 37 cm-es képtápmérőjű, hordozható, teletext nélküli tévékészülék, illetve a Bv. tvr. 36. § (1) bekezdésének i) pontja szerint az elítélt jogosult a személyi tulajdonához fűződő jogainak védelmére.) Nem tartjuk célszerűnek a tévék elvételének gyakorlatát.

Az elítéltek lelkiismereti és vallásszabadsága

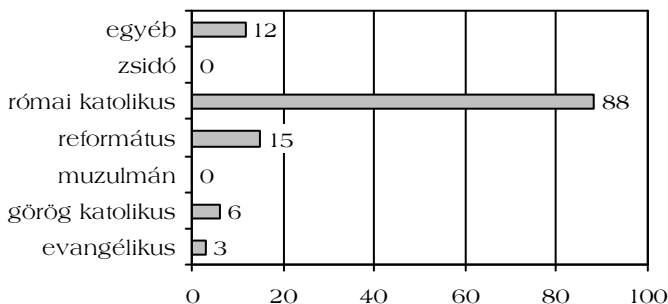
A különböző vallási eredetű események szerepet játszanak a büntetés-végrehajtás életének megszervezésében. Az elítéltek jelentős része az istentisztelet előtt zuhanyozik, illetve karácsonykor, húsvétkor az intézetek rendjét és a szabadságvesztés-büntetés céljait leginkább szem előtt tartó egy-két elítélt akár otthonába is hazatérhet.

A különböző egyházak szerepe a büntetés céljának elérésében, az intézetbeli élet megkönnyítésében is kiemelkedő lehet, ezért látogathatják és látogatják az intézeteket különböző felekezetek képviselői. Az anyagi jog területén nem mutatkoznak hiányosságok, az elítélteknek joguk van mindarra, amit számukra a nemzetközi szerződések előírnak.

A felmérés során megállapítottuk, hogy a 168 megkérdezett jelentős része valamilyen valláshoz tartozónak vallja magát. Mivel az

7. számú ábra

Az egyes vallásokhoz tartozók aránya

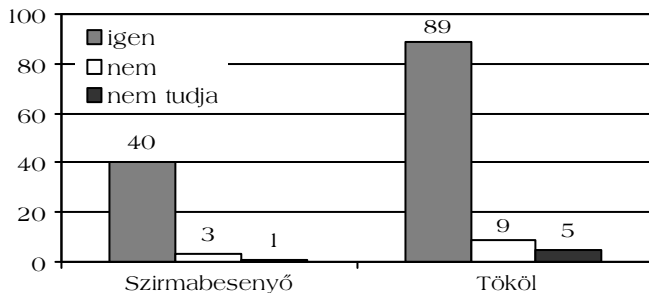

elítéltek nagy része nem ismerte fel a különbséget az ateista és a vallástalan kategóriák között, így a feldolgozás során ezeket egy kategóriába soroltuk. A válaszolók ötöde nem tartozik felekezethez, hatan közülük ateisták. Azok közül, akik valamilyen felekezethez tartozónak vallották magukat, 71% állította, hogy római katolikus (7. számú ábra). Ebbe a 71%-ba tartoznak azok a válaszadók is, akik a katolikus vallásúak közé sorolandók, de saját vallásukat „takelikus”, illetve más hasonló módon jelölték meg. Volt, aki „sátánistának” nevezte magát, találkoztunk „pünkösdistával” és „szabad hívővel” is. Ketten a „hiszek Istenben” kifejezéssel éltek.

A válaszadók kilencetizede (139 fő) állítja, hogy az intézetekben szabadon gyakorolhatja vallását, és arányuk mindkét intézetben megegyezik. Tizenketten azonban azt mondták, hogy ezt nem tehetik meg, közülük nyolc római, egy görög katolikus, illetve egy református. Szintén egyvalaki nem nevezte meg vallását, egy pedig vallástalan ugyan, de állítja: „vallása nem megengedett a bv. szabályai szerint” (8. számú ábra). A 147 válaszadó több mint kilencetizede találkozhat rendszeresen a vallásának megfelelő felekezet képviselőjével, olvashat vallási tárgyú könyveket, illetve vehet részt istentiszteleten.

A tököli parancsnok elmondása alapján több mint tíz szervezet képviselője, börtönlelkésze járja rendszeresen az intézetet, mindenképp részese lehet annak a közösségi élménynek, amely zömmel a közös éneklésben manifesztálódik. A kis felekezetekhez tartozókat elvételre érintő korlátozások ellenére elmondható, hogy a lelkiismereti

8. számú ábra
„Szabadon gyakorolhatja a vallását?” (N = 147)

és vallásszabadság maradéktalanul érvényesül. Örvendetes, hogy az intézetek felismerik a vallás szerepét az elítéltek életében:

- rendszeres találkozás biztosítása egy „külső” személlyel,
- közösségi program, élmény nyújtása,
- időöltés, „teljen az idő”
- énektanulás,
- viselkedési kultúra elsajátítása, szocializáció, nevelés.

Munka, oktatás, szabadidő eltöltése

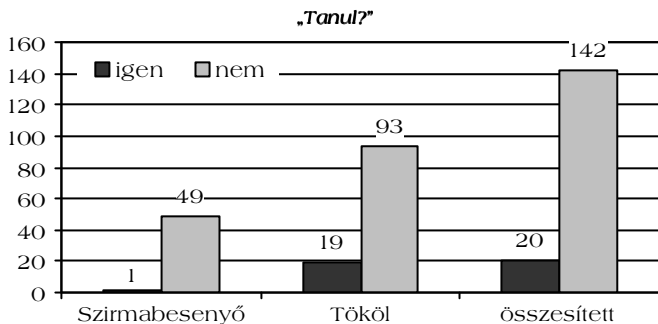
A munka, oktatás, szabadidő eltöltése nagyon fontos területe a fiatalok büntetés-végrehajtásának. A Btk. 108. § (1) bekezdése szerint *„a fiatalkorúval szemben alkalmazott büntetés vagy intézkedés célja elsősorban az, hogy a fiatalkorú helyes irányba fejlődjék, és a társadalom hasznos tagjává váljék”,* a Bv.-kódex, 48. § (2) bekezdése pedig kimondja, hogy a *„szabadságvesztés végrehajtása során különös gondot kell fordítani a fiatalkorú nevelésére, oktatására, személyiségének fejlesztésére és a testi fejlődésére”.*

A témakörön belül az első kérdésünkkel arra kívántunk választ kapni, mekkora azoknak a fiataloknak az aránya, akik tudnak (és/vagy akarnak) dolgozni az intézet falain belül. Szirmabesenyőn az általunk megkérdezettek közül 50 fiatal adott értékelhető választ a kérdésre. Közülük, egy kivételtől eltekintve, senki sem dolgozik. Tökölön valamivel jobb az arány, ott 19 fiatal dolgozik (17%), szemben a 93 nem dolgozó társukkal. Életkori sajátosságainál fogva a fiatalok esetében elsődleges cél az, hogy tanuljanak, azonban – ahogy azt az előbbiekben láttuk – sokan már átlépték a tanköteles kort, így az ő esetükben fontos lenne a hasznos munkavégzés.

A megkérdezettek közül sokan tanulnak: az arányuk Szirmabesenyőn 32,6, míg Tökölön 55,7% (9. számú ábra). A fiatalok iskolai képzésben való kötelező részvétele 18 éves korukig tart, a büntetés-végrehajtási intézeteknek azonban feladata, hogy a fogvatartottakat további tanulásra ösztönözzék. A képzés kereteit az adott intézet szabja meg, azonban a legfontosabb minden esetben az általános iskolai tanulmányok elvégzése. Szirmabesenyőn a 16 tanuló közül

nyolcan járnak általános iskolába (ezen belül egyikük hetedikes, ket-
tő pedig nyolcadikos). Tökölön 48-an végzik az általános iskola külön-
böző osztályait (legtöbben, 16-an, nyolcadik osztályosok). Közülük
ketten magántanulók, a többiek a tököli általános iskola pecsétjével
kapják majd meg bizonyítványukat. (Amin természetesen sehol nem
lesz feltüntetve, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben végezték ta-
nulmányaikat, nehogy emiatt hátrányos megkülönböztetést kelljen el-
szenvedniük.)

9. számú ábra

Az általános iskolai rendszerű oktatás mellett lehetőség van szak-
munkás- vagy betanítottmunkás-képzésre¹⁰, azonban a gyakorlat-
ban, a szűkös anyagi keretek miatt, ez kis számban fordul elő, illet-
ve a fiatalokúak gyakran nem töltenek annyi időt az intézetben,
hogy egy – akár három évig is eltartó – képzésben eredményesen
részt tudjanak venni. Éppen ezért alakult ki az a gyakorlat a fiatalokúak
büntetés-végrehajtási intézeteiben, hogy rövid, maximum 3-6
hónapig tartó tanfolyamokat, illetve OKJ-s bizonyítványt nyújtó kép-
zéseket szerveznek számukra. Azonban ezt sem tudják az intéze-
tek önerőből finanszírozni, így gazdasági társaságokkal együttmű-
ködve társ pályázatokat nyújtanak be, s pályázati pénzekből indítják
el a maximum 10-15 fő oktatására hitelesített tanfolyamokat.

10 „Biztosítani kell, hogy a fiatalokú szakmunkás-, illetőleg betanítottmun-
kás-képzésben vegyen részt, és lehetővé kell tenni, hogy középfokú ta-
nulmányokat folytasson” (Bv.-kódex 50. § (1) bek.).

A heti kötelező munkaidő tekintetében nem kellően tájékozottak a fogvatartottak, amit részben az is indokol, hogy különböző idősávokban foglalkoztatják azokat, akik iskolai képzésben is részt vesznek. Ők a munkanapokon 12–13 óráig tanulnak, s csak délután dolgoznak, míg társaik már délelőtt is munkában vannak. A ledolgozott munkaórák száma sem egységes, ugyanis azok, akik tanulnak, nem kell hogy a fennmaradó időben ugyanúgy 8 órát dolgozzanak naponta, mint azok, akik nem vesznek részt semmilyen oktatásban.

A megkérdezettek válaszai alapján a munkáért járó juttatás 10–15 ezer forint között mozog egy hónapban. A hatályos szabályok szerint *„a teljes munkaidőben foglalkoztatott elítélt részére havi munkadíjként a kifizetés évét megelőző év első napján a munkaviszonyban álló dolgozókra megállapított kötelező legkisebb munkabér (minimálbér) összegének legalább egyharmada jár”* (Bv.-szabályzat 124. § (2) bek.). Ez – ha figyelembe vesszük, hogy a válaszadók 60%-a szerint 40 órás munkahetet jelent Tökölön – nem tér el a törvényi előírásoktól.

A keresett pénz egy részét a fogvatartottak mindkét intézetben saját, személyes használatú tárgyak vásárlására fordíthatják, illetve a válaszadók 75%-a szerint lehetőségük van arra is, hogy az összeg egy bizonyos hányadát családjuknak vagy más személynek eljuttassák. 12,5-12,5%-ban mondták azt a megkérdezettek, hogy erre nincs lehetőségük, illetve nem tudnak arról, hogy küldhetnének pénzt hozzátartozóiknak. 77%-ban állították azt a fiatalok, hogy az intézet letétbe tesz egy részt a megkeresett pénzükből, az összegről, vagy legalábbis az arányokról azonban már nagyon eltérő válaszok születtek („az egészet”, „15%-ot”, „2-3000 forintot”).

A tanulás mellett a szellemi frissességet, a kulturális többletet a fogvatartottak az olvasásból, a különböző öntevékeny, műkedvelő csoportok, szakkörök tagjaiként szerezhetik meg. A könyvtárhasználat rendjéről a fogvatartottak befogadásukkor tájékozódnak, hasonlóan a szakkörök létéről, a csatlakozás feltételeiről. A könyvtár látogatásának joga mindenkit megillet, de fegyelmi okokból ettől időlegesen megfosztható a fogvatartott. A renitens fiatalok kultúrához való joga azonban ilyen esetben sem csorbulhat, ekkor kérésére a zárkájába viszik fel neki a kért könyvet. A megkérdezettek

válaszai alapján ilyen fegyelmi büntetést Szirmabesenyőn gyakrabban alkalmaznak.

A fogvatartottaknak lehetőségük van sport-, társadalmi, oktatási tisztség betöltésére a törvény erejénél fogva – két megszorítással. Egyik, hogy a tisztségviselők utasítási joggal nem rendelkeznek (Bv.-szabályzat 77. §), míg a másik, hogy a fiatalok öntevékeny szervezetei felügyelet mellett működnek (Bv.-szabályzat 212. §). E lehetőség biztosítása szintén azt a célt szolgálja, hogy hasznosan töltsék el a fogvatartottak a végrehajtási intézetben az idejüket, egyéni képességeiket fejlesszék, illetve szocializálódjanak. A megkérdezettek 36,6%-a mégis úgy tudja, hogy nincs lehetőségük ilyen tisztség betöltésére, míg további 7,4% nem tudta, lehet-e társadalmi tisztséget betölteni. Szirmabesenyőn egy megkérdezett fogvatartott töltött be tisztséget: zárka- és fűrdőfelelős, míg Tökölön kilenc fiatal látott el hasonló feladatot. Az ő megbízatásaik többek között: zárkafelelős, színjátszóköri tag, ebédosztó, felügyelőnek segítő.

A sport lehetősége kiemelkedően fontos valamennyi (fiatal) fogvatartott számára. Az ő mozgásigényük még sokkal nagyobb, mint a felnőtteké, illetve a monotonia megtörésének egyik olyan útja, ahol aktívabb fizikai megterhelésnek vethetik alá magukat, mint a bezártságukat megtörő más események alkalmával. Emellett a sporttevékenységek a fogvatartott fizikai és pszichikai állapotára is igen kedvező hatást gyakorolnak, és a társas kapcsolatok megtanulásának is terepet biztosító lehetőségekkel rendelkeznek. Éppen ezért mindkét intézet széles terepet biztosít a sporttevékenységeknek. A szirmabesenyői megkérdezettek 41%-a szerint heti egy, míg további 30%-a szerint heti több alkalommal van lehetőségük sportolni. Tökölön 62,5% mondta azt, hogy hetente többször, és 35,6%, hogy egyszer egy héten mehetnek sportolni.¹¹ Alkalmanként egy-egy órát tölthetnek a sportpályákon, de ezt az intervallumot és gyakoriságot szinte mindenki kevesellte. A sportfajták kínálatával elégedettek voltak, a legtöbben focizni és/vagy gyúmi akarnak. Nagyon pontos rendben mennek a fogvatartottak a

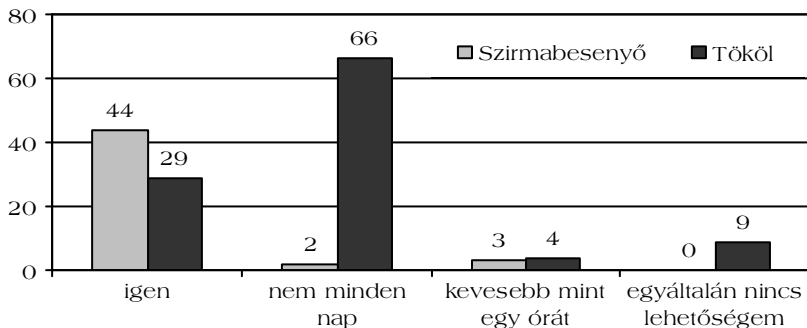
¹¹ A téma érdekességét jelzi, hogy Tökölön ez volt szinte az egyetlen kérdés, amire minden megkérdezett válaszolt.

sportfoglalkozásokra. A sportfelelős tisztja be a zárkák sportolási alkalmait, emellett felügyeli a rendet a tomateremben és a pályán. Aki- nek szüksége van rá, egészségi állapotának megfelelő testnevelési foglalkozáson vagy gyógykezelésen is részt vehet. A kérdőívre vála- szolók között azonban ilyen személy nem volt.

A másik sarkalatos kérdés a szabad levegőn tartózkodás lehetősé- ge. Az előírások szerint minden fogvatartott jogosult napi egy órát sza- bad levegőn tartózkodni. Szintén nagyon fontos jog gyakorlásának le- hetőségéről van itt szó, hiszen a friss levegő szintén a testi és lelki egészség megőrzésének elengedhetetlen eszközei közé tartozik.

Tökölön a válaszolók 60%-a szerint nem gyakorolhatják mara- déktalanul ezt a jogukat, mert vagy nem mehetnek ki mindennap, vagy nem tartózkodhatnak a szabad levegőn egy órát (10. számú ábra). A magyarázatok között elsősorban az szerepelt, hogy nincs elég felügyelő, aki kivinné őket, vagy esik az eső, és azért nem mennek ki. Amikor utólag erre a visszásságra rákérdeztünk, azt a választ kaptuk, hogy a fogvatartottak maguk nem akarnak kimenni („mert esik az eső”, „mert még tart a kedvenc sorozat a tévében”).

10. számú ábra
Séta szabad levegőn

Konklúzió

A felmérés eredményeiből látható, hogy a bv. anyagi jog már átvette a nemzetközi egyezményekben foglalt jogok döntő részét. A jog- szabályok, illetve az intézetek házirendjei nem kizárólag a ratifikált

szerződéseket építették be a joganyagba, hanem eleget tesznek a többi dokumentum elvárásainak is. A hazai büntetés-végrehajtás tehát a jogszabályok szintjén eleget tesz a nemzetközi elvárásoknak.

- A gyakorlatban azonban számos eltérés tapasztalható, ami elsősorban nem az állomány „rabellenes” attitűdjére vezethető vissza, hanem a forráshiányra. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a vizsgált jogok egy részében teljesülnek a nemzetközi elvárások, itt hiányosságot csak kis mértékben tapasztaltunk.
- Az örömteli esetek ellenére a jogok egy része sérelmet szenved. A zsúfoltság, az állomány tagjainak folyamatos fizikai és lelki megterhelése, a személyi juttatások alacsony volta rányomja bélyegét a bv. hatékonyságára és ezen belül az emberi jogok védelmére is; a jogvédelemhez tehát az állomány tagjain keresztül vezet az út, ők azok, akik kulcsszerepet töltenek be a jogok érvényesülésénél.
- Szükséges az állomány tagjainak továbbképzése (agressziókezelés, roma kultúra és hagyományok megismerése, jogszabály-ismertetés), folyamatos szakmai és emberi előmenetelének biztosítása. Minden dolgozó számára megfelelő munkakörülményeket és rekreációs lehetőségeket célszerű biztosítani.
- Hasznos lehet az intézetek közötti tapasztalatcsere, akár belföldön, akár külföldön, ez segíthet a már bevált elképzelések elterjesztésében, illetve a jogsértő gyakorlatok felszámolásában is, nem beszélve az állományra gyakorolt pozitív hatásokról.
- Az állomány olykor-olykor rasszista megnyilvánulásai nem szüntethetők meg pusztán költségvetési forrásokkal. Szükséges részvételük különböző toleranciatréningeken is, illetve olyan képzéseken, amelyek nyilvánvalóvá teszik a büntetés-végrehajtás célját és helyét a modern demokráciában.
- A költségvetési források jelentik a jogérvényesülés másik pillérét. Források nélkül nem lehet több orvost, pszichológust, szociális munkást alkalmazni, nem lehet nagyobb könyvtárat üzemeltetni, több gyümölcsöt adni az ebédhez.
- Az oktatás – különösen a fiatalok esetében – rendkívüli súlyú, ezért az intézeti iskolák támogatását célszerű jelentős mér-

tékben megemelni, hiszen az oktatás az emberi jogi eszme terjedésének kulcsa lehet. Az említett, az állománynak szervezett képzések színhelye is lehet akár az iskola, ami esetleg önmagában csökkentené a személyzet és a fogvatartottak közötti szembenállást.

- Szükséges annak tudatosítása, hogy a másik fél megalázása, legyen az akár szóbeli, akár tettleges, csak tovább mélyíti a konfliktusokat. A kölcsönös tisztelet, egymás megismerése segítheti a problémák megoldását.

IRODALOM

Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (az elítéltek kezelésével kapcsolatos minimum szabályok). United Nations, 1957

United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (pekingi szabályok). United Nations, 1985

Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (kínzást tilalmazó nemzetközi egyezmény). United Nations, 1984. Kihirdette: 1988. évi 3. tvr.

International Covenant on Civil and Political Rights (Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya). United Nations, 1966. Kihirdette: 1976. évi 8. tvr.

Convention on the Rights of the Child (a gyermek jogairól szóló egyezmény). United Nations, 1989. Kihirdette: 1991. évi LXIV. tv.

European prison rules, Recommendation No. R(87)3 (Európai Börtön szabályok). Council of Europe, 1987

European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman and Degrading Treatment or Punishment (európai egyezmény a kínzás és az embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmód megelőzéséről). Council of Europe, 1987. Kihirdette: 1995. évi II. tv.

European Social Charter (európai szociális karta). Council of Europe, 1961. Kihirdette: 1999. évi C. tv.

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről). Council of Europe, 1950 Kihirdette: 1993. évi XXI. tv.

Vélemények a bűnről és a büntetésről – egy lakossági attitűdvizsgálat tapasztalatai*

A tanulmány 2005 tavaszán, 1200 fős reprezentatív lakossági mintán lekérdezett kérdőíves felmérés eredményeit mutatja be. Az kutatás kérdőíves módszerrel tárta fel azokat az attitűdöket, amelyek az emberek közötti bizalom érvényesülését, a jogkövetéshez, a jogsértéshez, illetve az erkölcsi szabályokhoz való viszonyt mutatják. A tanulmány feltárja, hogy a konzervatív-liberális attitűd befolyással van-e egyes társadalmi problémák és társadalompolitikai kérdések megítélésére. Az empirikus adatfelvétel eredményei alapján a szerző bemutatja, hogy az emberek mit tudnak a bűnözés és a büntető jogalkalmazás „valóságáról”, mit várnak el a büntető igazságszolgáltatás működésétől, továbbá azt, hogy mit gondolnak a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszeréről. A tanulmány bemutatja és elemzi, hogy az emberek miként vélekednek a büntetőjogi szankciókról, mit gondolnak a büntetéskiszabás és a bűnözés alakulásának összefüggéseiről, valamint a szabadságvesztés tényleges szerepéről.

A közbiztonság megerősítésének szükségessége, a büntetésről és a büntető igazságszolgáltatásról zajló viták átpolitizálódása, a börtön népesség megnövekedése, illetve a sértett szerepének megerősödése és a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök terjedésének egyidőben zajló folyamatai azt jelzik, hogy változóban van a bűnözésre adott állami és társadalmi reakció. A jogalkotók egyre gyakrab-

* A tanulmány A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében című OTKA-kutatás keretében készült (nyilvántartási szám: T 037854).

ban éltek a jogalkalmazók diszkrecionális jogkörének korlátozásával, fokozatosan „visszaveszik” a büntetés tartalma meghatározásának hatalmát a szakemberektől, ezzel a társadalomtudományi szakértelem befolyása fokozatosan csökken a bűnözéskezelés rendszerében.

A kutatás elméleti háttere

Az elmúlt 10-15 évben a helyreállító igazságszolgáltatás gondolata világosabban illeszkedik a kriminológiai gondolkodásba, köszönhetően Braithwaite, Umbreit vagy Zehr munkáinak¹, akik – a tradicionális rehabilitáció vagy a megtorlás elvével szemben – egy újabb paradigmát tettek értelmezhetővé a büntető igazságszolgáltatás területén. A helyreállító igazságszolgáltatás nem egyszerűen egy mód a büntető igazságszolgáltatási rendszer megreformálására, hanem olyan holisztikus elvek rendszere, amely azt a változást jelzi, ahogy a világban az igazság működik – írja Braithwaite.² Johnstone szerint az igazságról alkotott felfogásában is különbözik a hagyományos igazságszolgáltatástól.³ A bűnelkövetés hagyományos felfogásában a bűn valamilyen kivételes esemény, cselekmény, amelynek nincs köze a napi élet konfliktusaihoz, és a büntetés is „valahonnan felülről” jár és jön érte. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy az emberek egy része a bűnelkövetésért járó büntetést „purgatóriumi-

1 John Braithwaite: *Crime, Shame and Reintegration*. Cambridge University Press, New York, 1989; Mark S. Umbreit: *Victim Meets Offender: The Impact of Restorative Justice and Mediation*. Willow Tree Press, Monsey, New York, 1994; Howard Zehr: *Changing Lenses: A New Focus for Crime and Justice*. Herald Press, Scottsdale, 1990. Idézi: Margaret Shaw – Frederick Jané: *Restorative Justice and Policing in Canada. Final Report*, Royal Canadian Mounted Police, August, 1998, p. 33.

2 John Braithwaite: *Principles of Restorative Justice*. In: Andrew von Hirsch – Julian V. Roberts – Anthony E. Bottoms – Kent Roach – Mara Schiff (eds.): *Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms*. Hart Publishing, Oxford, 2003

3 Gerry Johnstone: *How and what terms, should restorative justice be conceived?* In: Howard Zehr – Barb Toews (eds.): *Critical Issues in Restorative Justice*. Criminal Justice Press and Willan Publishing, Monsey, New York and Cullompton, Devon, UK, 2004, p. 6.

mi szenvedés”-ként tudja csak elképzelni, amely tökéletesen kirekeszti a sértett szempontjainak érvényesítését a rendszerből.⁴ A gondolat azt sugallja, mintha a hagyományos büntető igazságszolgáltatás kizárólagosan a keresztény büntetés–bűnhődés relációjában működhetne csak, ahol van egy közvetítő személy (például a pap = bíró), aki megítéli a tettet, és kiszabja a penitenciát. Ezzel szemben a keresztény vallás is hisz abban, hogy a bűnre adott válasz nem feltétlenül „arányos”, hiszen például a parázناسágért vagy egyéb keresztényi erkölcsöt sértő bűnökért elfogadja a bűnbánatot mint a bűnbocsánat elnyerésének feltételét. Nyilván azért, mert az az alapfeltételezése, hogy a bűnbocsánatért esedező valóban megbánta a tettet, és szeretné elnyerni az elkövetett bűn megbocsátását. Úgy látom, hogy a hagyományos igazságszolgáltatásból éppen ez az előfeltételezés hiányzik, ezért a lelkiileg és lelkiismeretileg „ellenálló” (értsd: a bűnét be nem látó) tettest „purgatórium” eszközzel akarja megbüntetni. Éppen ebben áll a helyreállító igazságszolgáltatás újdonsága azzal, hogy ezt a „lelkiismereti/pszichológiai elemet” erősíti a büntetésben, bízva abban, hogy fel lehet kelteni a tettesben a bűnbocsánat elnyerésének őszinte szándékát. A jogi elemek helyett tehát a pszichológiai elemekre helyezi a hangsúlyt.

A közvélemény-kutatási adatokból tudjuk, hogy az emberek szükségesnek tartják a bűnelkövetők megbüntetését, és azt is, hogy az emberek többsége számára a büntetést a börtön jelenti. A felmérések ugyanakkor azt is jelzik, hogy az emberek számára a büntetés többet jelent az egyszerű semlegesítésnél. Kutatások sora jelzi, hogy a közvélemény egyaránt fontosnak tartja a büntetést és a rehabilitációt. Azaz olyan kiegyensúlyozott megoldást kívánnak, amely figyelemmel van a megelőzésre, a kezelésre, a rehabilitációra, ugyanakkor keményen bánik az erőszakos és a veszélyes bűnelkövetőkkel. Számos kutatási eredmény jelzi, hogy az emberek a helytelen nevelésre, a kedvezőtlen szociális helyzetre, a szegénységre, a munkanélküliségre, az erkölcsi szabályok értékének csökkenésére, a médiaerőszakra és az illegális drogok elérhetőse-

4 Uo. 8. o.

gére vezetik vissza a bűnelkövetés okait⁵, és nem a bűnözést tartják az elsődleges társadalmi problémának.⁶ Az Egyesült Királyságban lefolytatott közvélemény-kutatás szerint az állampolgárok a büntető igazságszolgáltatás következő öt funkcióját tartják alapvetőnek. 1) Segítse egy olyan társadalom működését, amelyben az emberek biztonságban érzik magukat. 2) Csökkentse a bűnözést. 3) Akadályozza meg, hogy az elkövetők folytassák a bűnelkövetést. 4) Kezelje hatékonyan az utcai bűnözést, és a rablást, illetve 5) a bűnelkövetőket haladéktalanul állítsa a büntető igazságszolgáltatás színe elé.⁷ Ugyanakkor a vizsgálatok eredményei azt is jelzik, hogy azokban a rendszerekben, amelyek a normakövetést a bizalom és a legitimitáció fenntartására alapozzák – nem a félelemre és az elrettentésre –, mintha enyhébb súlyú jogkövetkezmények alkalmazásával is el tudnák ezt érni. Lappi-Seppälä kutatásai szerint a szabadságvesztés alkalmazása nem a legsikeresebb útja a bizalom elérésének, a legitimitáció erősítésének, ugyanis éppen azokban az országokban magas a börtönnépességi ráta, amelyekben az emberek a legkevésbé bíznak saját országuk jogrendszerében.⁸

Napjainkban tehát állampolgárt és szakembert egyaránt foglalkoztat, hogy miként reagáljon a büntetőpolitika és a társadalom a bűnözés alakulására: a büntetőjog szankciórendszerének szigorításával, a büntető igazságszolgáltatás hagyományos eszközeinek megreformálásával, a bűnmegelőzéssel – esetleg mindhárommal. A társadalomtudományi kutatások is keresik az utat az elméleti ismeretek közvetlen gyakorlati hasznosítására. Lefolytatott kutatá-

5 Karin Stein: Public perception of crime and justice in Canada: A review of opinion polls. RR2001-1e. Research and Statistics Division, Department of Justice Canada, 2001

6 Karin Stein: Uo.; Kerezi Klára (2004a): A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése egy attitűdvizsgálatban. In: Irk Ferenc (szerk.): Áldozatok és vélemények I-II. OKRI, Budapest, 2004, 121–155. o.; Eurobarometer. Spring, 2004. Public Opinion in the European Union. Standard Eurobarometer, European Commission, 2004

7 Ben Page – Rhonda Wake – Ashley Ames: Public confidence in the criminal justice system. Findings 221. Home Office, London, 2004

8 Tappio Lappi-Seppälä: Penal Policy and Prison Rates: Long-Term Experiences from Finland. Manuscript, October 2004 (draft)

sunk is ebbe a vonulatba illeszkedik. Azt szerettük volna ugyanis bizonyítani, hogy az átlagemberek többsége nem utasítja el a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök alkalmazásának lehetőségét – amennyiben azok megnyugtató megoldást kínálnak a bűncselekményben megnyilvánuló konfliktus kezelésére.

A kutatás célkitűzései, a mintaválasztás és a kutatási módszerek

A kriminálpolitika alakításáért felelős szereplőknek alapos ismeretekkel kell bírniuk arról, hogy a bűnözés milyen hatást gyakorol a társadalomra. Ennek az ismeretrendszernek fontos eleme, hogy az emberek mit gondolnak a bűnözésről, a büntetésről és a büntető igazságszolgáltatás működéséről. A British Crime Survey (BCS) 1982 óta folytat vizsgálatokat a latens bűnözésről, illetve a bűnözéssel és a büntető igazságszolgáltatás működésével kapcsolatos lakossági vélemények alakulásáról. Nem tekinthetünk el attól sem, hogy hazánkban 2003-ban sor került az első nagymintás latenciavizsgálat⁹ lebonyolítására, amelynek kérdései számos vonatkozásban átfedést mutatnak a BCS kérdéseivel. Jelen kutatásunkban ezért inkább azokat az attitűdöket mértük fel, amelyek az emberek közötti bizalom érvényesülését, a jogkövetéshez, illetve a jogsértéshez való viszonyt mutatják. Kíváncsiak voltunk a büntető igazságszolgáltatás feladatairól alkotott véleményekre, illetve a magyar lakosoknak a bűnözéssel és a büntetékiszabással kapcsolatos általános ismereteire. Kérdéseink nem tértek ki a bűnözés leküzdésére alkalmas eszközökkel kapcsolatos attitűdökre, különösen arra tekintettel, hogy több ilyen kérdés is előfordult a nagymintás latenciavizsgálatban.

A kutatás empirikus adatfelvételi szakaszában 1200 fős reprezentatív lakossági mintán kérdőív lekérdezésére került sor. A többlépcsős, rétegzett mintavételi eljárással kiválasztott minta pontosan tükrözi az ország szavazókorú lakosságának településtípus, nem, életkor és iskolai végzettség szerinti összetételét. A közölt adatok

9 Irk Ferenc (szerk.): i. m.

hibahatára az adott kérdésre válaszolók számától függően ± 3 -5 százalék volt. A terepmunka lefolytatására 2005. március 11–15. között került sor.

Az empirikus vizsgálat során 38 + 24 kérdésből álló kérdőív lekérdezésére került sor, amelynek első blokkja a demográfiai és területi jellemzőkkel, a megkérdezettek politikai preferenciáival, vallásgyakorlásával, továbbá konzervatív–liberális, illetve jobboldali–baloldali felfogásával kapcsolatos kérdéseket tartalmazott.¹⁰ A kérdőív speciális részét képezte az a 24 – többségében összetett – kérdésből álló kérdőívblokk, amely a következő kérdéscsoportok köré szerveződött:

1. A jog- és szabálykövetéssel kapcsolatos attitűdök, például, hogy miért tartja be az emberek többsége a törvényeket; mely szocializációs és társadalmi intézményeknek van a legnagyobb szerepük a szabálykövetés megerősítésében; illetve mely körülmények teszik vagy tehetik a jog- és szabálykövetést plauzibilissá (1., 3., 4. számú kérdés).
2. A megkérdezettek életszemlélete, az emberek megbízhatóságáról alkotott kép, a sikeresség tényezői, a rossz helyzetű társadalmi csoportokkal kapcsolatos attitűdök, illetve egyes társadalmi csoportokkal szembeni diszkriminációval kapcsolatos kérdések (5–10. számú kérdések).
3. A biztonság kérdéskörében mi a legfontosabb elem a megkérdezettek számára, és mit gondolnak a büntető igazságszolgáltatás feladatairól (2. és 11. számú kérdés).
4. Ismeretek a létező bűnözés „valóságáról”, azaz ismert-e, hogy milyen nagyságrendű a hazai erőszakos bűnözés, hogyan változott a bűncselekmények száma, illetve, hogy hogyan vélekednek az egyes bűncselekmény-kategóriák súlyosságáról, továbbá arról, hogy mit gondolnak a bűnözés és a bűnelkövetés okairól (12., 13., 14., 17. számú kérdések).
5. A büntetőjogi jogkövetkezményekkel kapcsolatos attitűdök. Ezen belül: a megkérdezettek mit tudnak a létező büntetéskiszabási gyakorlatról, például a szabadságvesztés alkalmazási gyakoriságáról az egyes bűncselekményi kategóriákban. A büntetőjogi szankciókhoz kapcsolódóan milyen következményeket tekintenek a legsúlyosabbnak a jogkövetkezmények

10 Az omnibuszban szereplő blokkok: „Médiafogyasztás”; „Politikai kérdések: pártpreferencia, politikusok népszerűsége”; „Csokoládéfogyasztás”; „Büntetőjog megítélése”; „Telekommunikációs ellátottság”.

rendszerében. Helyeslik-e a halálbüntetést, mit gondolnak a büntetéske-
szabás és a bűnözés alakulásának összefüggéseiről, a szabadságvesz-
tés tényleges szerepéről, illetve, hogy milyen tényezőket tartanának szem-
előtt, ha nekik kellene ítélniük (15–16., 18–23. számú kérdések).

A kérdésekre adott válaszokat egy adatbázisba rendeztük, és az
adatokat matematikai, statisztikai eszközökkel elemeztük.

A kutatás eredményei

A kutatási program tervezésekor azzal a feltételezéssel éltünk, hogy
a magyar lakosság konzervatív–liberális irányultsága hatással van a
büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos kérdésekre adott vála-
szakra. E megosztottságot számos politológiai munka jelzi, és a
közvélemény-kutatások adatai is alátámasztják. Saját – más terüle-
ten folytatott – kutatásaink, illetve külföldi kutatási tapasztalatok is
igazolták, hogy a konzervatív–liberális attitűd befolyással van szá-
mos társadalmi probléma, illetve társadalompolitikai kérdés
megítélésére.¹¹ A büntető igazságszolgáltatás és a bűnözéske-
szabás kérdésköréhez sokféle módon kapcsolódó kutatási eredményeket,
a konzervatív–liberális értékválasztást jelző kérdések fényében is
vizsgáltuk, feltárva azt az összefüggést, amely a különböző attitű-
dök és a bűnözés állapotáról, illetve annak kezeléséről alkotott vé-
lemények között állhat fenn.

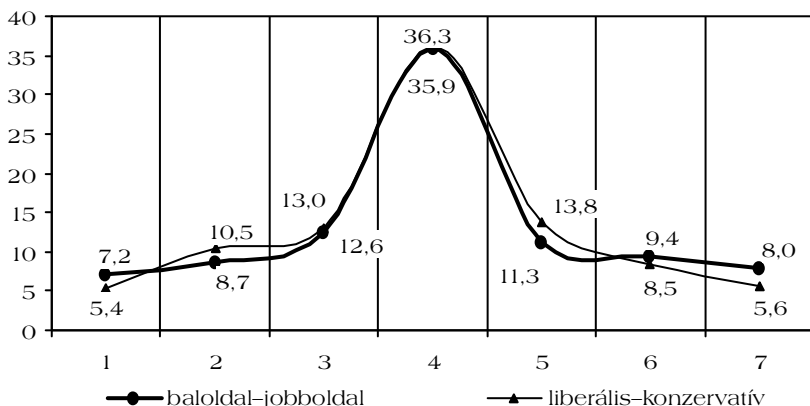
A konzervatív–liberális, illetve jobboldali–baloldali attitűdskálát
olyan fontos háttérváltozóknak tekintettük a kutatás eredményeinek
feldolgozásakor, hogy szinte minden összefüggés értékelésénél
számba vettünk. Az 1200 megkérdezett közül 10 fő nem válaszolt er-
re a kérdésre, 83 személy pedig nem tudta megmondani, hogy hova
helyezné el a saját nézeteit a liberális–konzervatív skálán. Mint az

¹¹ Kerecsi Klára (2004b): Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók
dilemmája napjaink büntetőpolitikájában. Akadémiai doktori értekezés.
Kézirat, 2004; Ulla V. Bondeson: Nordic Moral Climate. Value Continuities
and Discontinuities in Denmark, Finland, Norway, and Sweden. Transac-
tion Publisher, London, 2003

I. számú ábrán látható, a válaszolók majd 40%-a „középre húz”, vagyis semleges erőterben helyezi el nézeteit. Ezért a büntető igazságszolgáltatással, bűnözéssel, bűnözéskontrollal kapcsolatos kérdésekre adott válaszok értékelésénél szűkítést végeztünk, leválogatva azokat a személyeket, akik „semlegesek” az alábbi kérdésben, annak érdekében, hogy összefüggéseket keressünk a liberális-konzervatív nézetek és a bűnözéskontroll megfelelőségéről alkotott vélemények között.

1. számú ábra

Hol helyezné el saját nézeteit a liberális-konzervatív, illetve a baloldali-jobboldali skálán? (%) (N = 1186)

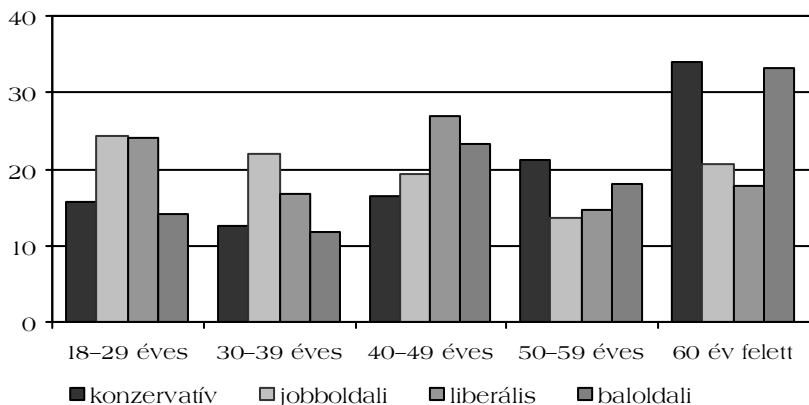
Ha az iménti eredményeket az életkori megoszlás adataival összefüggésben vizsgáljuk, jól látható, hogy kutatási eredményeink összhangban vannak az egyéb közvélemény-kutatási vizsgálatok tapasztalataival. E szerint az egyes generációk eltérő politikai neveltetését, politikai élettapasztalatát, valamint az ezekből fakadó eltérő világszemléletét jelzi, hogy minél idősebb generációkat vizsgálunk, annál kevesebben vannak az adott generációban a magukat „liberális gondolkodásúnak” vallók, viszont egyre többen a magukat „konzervatív gondolkodásúként” meghatározók.¹² A baloldali-jobboldali hét-

¹² Lásd hasonlóan: Kovács András: Generációk, értékek, szavazótáborok. www.gallup.hu/Gallup/self/polls/nepszava/nepszava2.html

elemű attitűdskálán a megkérdezettek nagyjából középen helyezték el magukat ($M = 3,75$). Hasonlóan a konzervatív–liberális skálán is a többség középre helyezte magát ($M = 3,75$). A politikai neveléssel és a világszemlélettel kapcsolatos kérdéseket a baloldali–jobboldali értékválasztási dichotómia összefüggésében is megvizsgáltuk, és azt tapasztaltuk, hogy a „baloldali” és a konzervatív értékválasztási attitűdök inkább az idősebb, míg a „jobboldali” és liberális értékválasztások inkább a fiatalabb korosztályt jellemzik. A 2. számú ábrán a kérdőívben szereplő hételemű liberális–konzervatív attitűdskála középső értékét és a „nem tudom” válaszokat figyelmen kívül hagyva, a három-három szélső százalékérték összesített megoszlását ábrázoltuk.

2. számú ábra

A megkérdezettek konzervatív–liberális, illetve baloldali–jobboldali értékválasztása, a válaszadók életkori megoszlása szerint (%)

Jogkövetés – erkölcsi szabályok – életszemlélet

A teljes minta válaszai alapján úgy tűnik, hogy a jogkövetést alapvetően három tényezőre vezetik vissza a megkérdezettek:

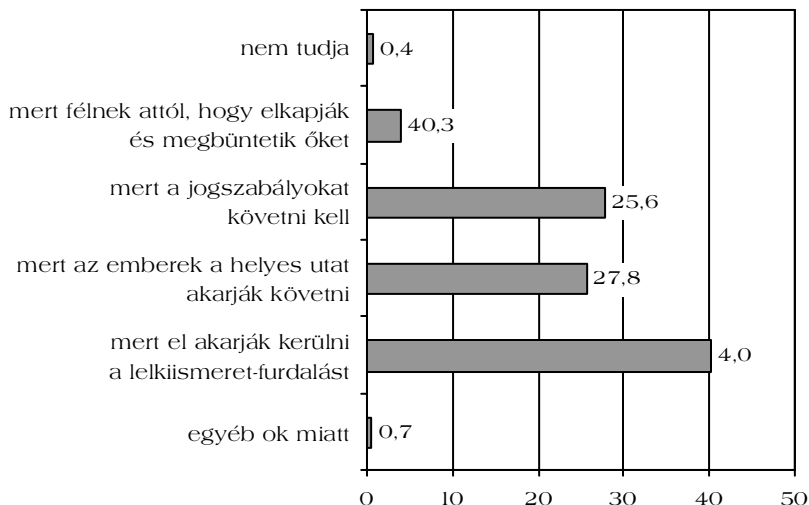
1. a félelemre („... mert félnek attól, hogy elkapják és megbüntetik őket”),
2. a konformitásra („... mert a jogszabályokat követni kell”) és
3. a meggyőződésre („... mert az emberek a helyes utat akarják követni”).

Szinte elhanyagolható arányban (0,7%) gondolták úgy a megkérdezettek, hogy egyéb ok miatt tartják be az emberek a törvényeket, és viszonylag alacsony (4,0%) volt azoknak a válaszadóknak a megoszlása, akik pusztán pszichológiai okot („... mert el akarják kerülni a lelkiismeret-furdalást”) választottak a jogkövetés motívumaként.

Úgy tűnik, hogy a lebukástól, a következményektől való félelemnek jelentős hatást tulajdonítanak a megkérdezettek (3. számú ábra).

3. számú ábra

Miért tartja be a többség a törvényeket? (%)

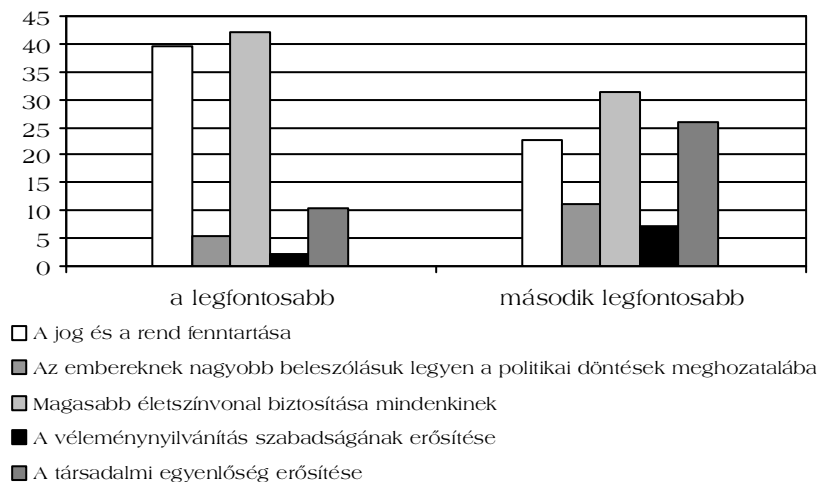

Az előbbi kérdés életkori csoportok szerinti vizsgálata azt mutatja, hogy az idősebb életkori csoportokra már jellemzőbb a normák bensővé válása, ezért a megkérdezettek kisebb arányban választották a lebukástól való félelmet mint válaszlehetőséget. Mindez azonban amellettt történik, hogy minden életkori csoportban továbbra is a leggyakoribb tényező marad a következményektől való félelem mint motívum.

A kérdések között – viszonylag általánosan – megfogalmaztunk néhány olyan témakört is, amelyről úgy gondoltuk, hogy választásuk összefüggésben lehet azzal, miként vélekednek a megkérde-

zettek a hazai büntető igazságszolgáltatás egyes kérdéseiről. A vizsgált személyek (a továbbiakban: vsz) külön kártyán kapták meg a válaszlehetőségeket, és ezek közül kellett kiválasztaniuk a számukra elsősorban fontosat, illetve a második legfontosabbat. A 4. számú ábra a teljes minta adatait tartalmazza, külön tartva az első helyen és a második helyen történt kiválasztásokat.

4. számú ábra
Mi a legfontosabb az emberek számára? (%)

Jól látható, hogy az első helyen történő választásoknál két témakör szerepel: 1) a jog és rend fenntartása, illetve 2) a magasabb életszínvonal biztosítása mindenkinek. Ebből természetesen az is következik, hogy az élet- és vagyonbiztonság és a megélhetés biztonsága a két alapvető érték, amelyet az emberek fontosnak tartanak. A második helyen történő választásoknál már kiegyenlítettebbek a témakörök, és a társadalmi egyenlőség erősítése is hangsúlyosabbá vált a választások között. Ezek az eredmények összhangban vannak az Országos Kriminológiai Intézet által lefolytatott nagymintás attitűdvizsgálat megállapításaival¹³, amelyek jelezték, hogy a bizton-

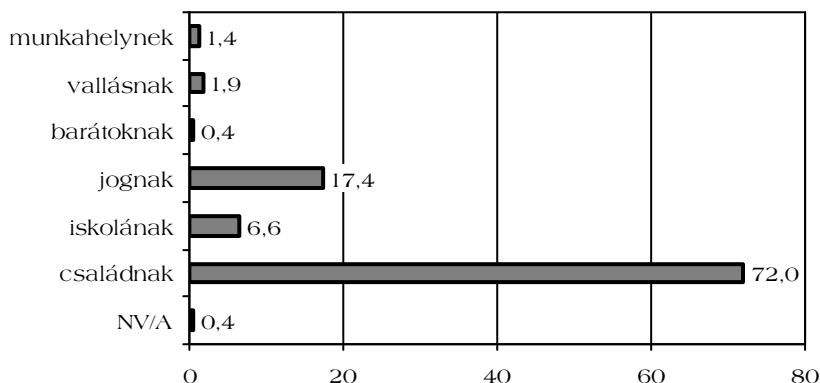
13 Irk Ferenc (szerk.): i. m.

ságérzet hiánya áthatóan jelen van a mai magyar társadalomban. E biztonságérzet-hiány forrása azonban elsősorban nem a bűnözés alakulása, hanem a megélhetési problémák, a szociális körülmények, a munkaerő-piaci kiszolgáltatottság.¹⁴ Ugyanakkor az is kitűnt, hogy a 60 éven felüli korosztály a közbiztonsággal kapcsolatos kérdéseket kiemelt problémának tekinti.¹⁵ Ezt a jellegzetességet jelen kutatásunk eredményei is visszaigazolják: a teljes mintában a 60 éven felüliek korcsoportjában a „jog és a rend fenntartása” a legfontosabb elvárás a lehetséges választások között. (Bár a második helyi választásoknál már nagyobb arányban tekintették az időskorúak is a magasabb életszínvonalat a legfontosabb értéknek.) Egyik korosztály számára sem jelentett kiemelkedően fontos értéket a „nagyobb beleszólás a politikai döntések meghozatalába”, sem a „véleménynyilvánítás szabadsága”.

Az arra a kérdésre adott válaszok, hogy mely tényezőknek van a legnagyobb szerepe abban, hogy az emberek betartják az erkölcsi szabályokat, voltaképpen a várt eredményt hozták. A a megkér-

5. számú ábra

**Minnek van a legnagyobb szerepe abban,
hogy az emberek betartják az erkölcsi szabályokat?**

14 Kó József: A bűnözéstől való félelem. In: Irk Ferenc (szerk.); i. m. 57–84. o.
15 Kerezi Klára (2004b); i. m. 125. o.

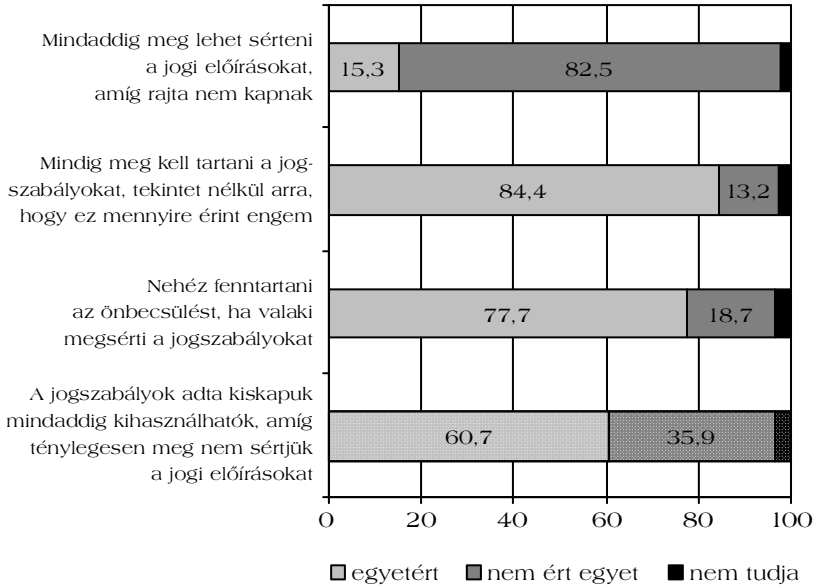
dezetek 72%-a a család szerepét tartja elődlegesnek az erkölcsi szabályok betartásában, ugyanakkor feltűnő, hogy relatíve sokan hisznek a jog erejében (17,4%), és kevesen a vallás erkölcsi szabályokat megerősítő szerepében (1,9%) (5. számú ábra).

Ha az adatokat az életkori megoszlásokra is figyelemmel vizsgáljuk, határozott trend bontakozik ki, amely szerint minél idősebb a megkérdezett, annál nagyobb valószínűséggel gondolja úgy, hogy az erkölcsi szabályok követésére tanítás elsődleges színtere a család. Ugyanakkor érdekes, hogy a fiatalabb korosztályok (18–29, illetve 30–39 évesek) a vártnál nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a jogi eszközöknek ebben a folyamatban. A vallás erkölcsösítő szerepét a megkérdezettek körében különösen a legfiatalabbak (18–29 évesek) és a legidősebbek (60 éven felüliek) tartják fontosnak.

A morális és a jogi – különösen a büntetőjogi – szabályoknak számos kapcsolódási pontjuk van. A szabályszegéshez és a szabálykövetéshez való viszonyt különböző állításokkal történő egyetértés vagy elutasítás alapján vizsgáltuk. A kérdések között szerepeltettünk olyan állításokat, amelyek alkalmasak lehetnek a kriminális attitűd mérésére. A megkérdezettek 60,7%-a egyetértett azzal az állítással, hogy „a jogszabályok adta kiskapuk mindaddig kihasználhatók, amíg ténylegesen meg nem sértjük a jogi előírásokat”. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy az e „kiskapus” válasszal egyetértők magas aránya azt is jelzi, hogy az emberek bizonytalanok a jogi és erkölcsi szabályok kollíziója esetén. Magasnak tűnik azoknak az aránya, akik még azzal az állítással is egyetértettek, hogy „mindaddig meg lehet sérteni a jogi előírásokat, amíg rajta nem kapnak” (15,3%).

Az e kérdésekre adott válaszokat életkori bontásban vizsgálva úgy tűnik, hogy a középgenerációba tartozók mutatnak erősebb kriminális attitűdöket. Például azzal az állítással, hogy „a jogszabályok adta kiskapuk mindaddig kihasználhatók, amíg ténylegesen meg nem sértjük a jogi előírásokat” a 40–49 évesek majd háromnegyede értett egyet, a 18–39 évesek kétharmada, illetve a 60 éven felülieknek valamivel több mint 40%-a. A megkérdezettek többsége tehát „bízik” abban, hogy a jog kifejezett tiltásának hiányában sem kerül összeütkezésbe az erkölcsi szabályokkal. A „mindaddig meg lehet sérteni

A szabályszegéshez és a szabálykövetéshez való viszony (%) (N = 1198)

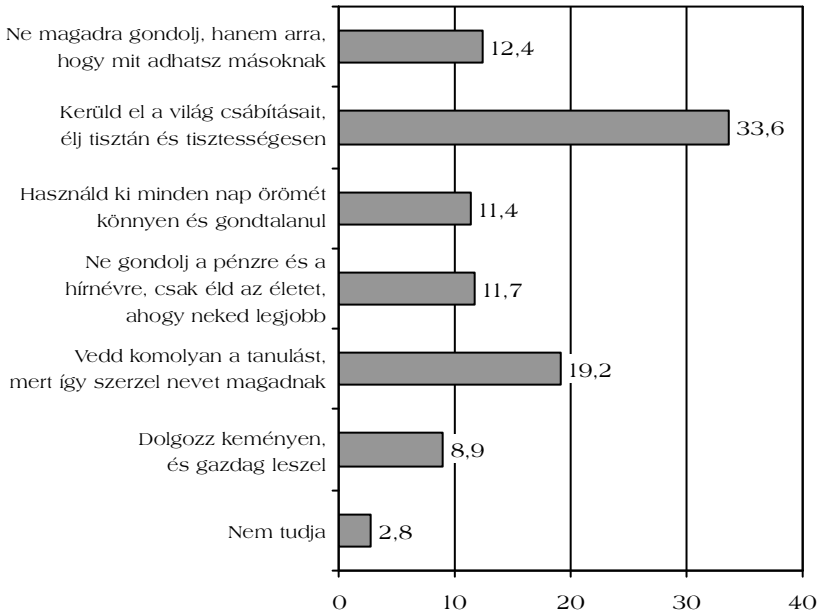
a jogi előírásokat, amíg rajta nem kapnak" állítással is a 40–49 éves korosztály tagjainak 20%-a értett egyet, míg a legfiatalabb kategóriába tartozók 15, míg a 60 éven felülieknek pedig 10%-a.

A konzervatív–liberális attitűd a „kiskapus” kérdésnél mutat összefüggést. E szerint a magukat konzervatív meggyőződésűnek tartók ezzel az állítással jellemzően nem értenek egyet, míg a magukat liberális elveket vallók közé sorolók nagyobb mértékben értettek egyet az említett állítással. Várakozásainknak megfelelően a nők mind a „kiskapus”, mind a jogi előírások megsértésének lehetőségével kapcsolatos kérdésre nagyobb arányban adtak elutasító választ, mint a férfiak.

Az attitűdvizsgálat egyes kérdései eltérő életszemléletek választását, illetve az ezekkel történő azonosulás kifejezését tették lehetővé (7. számú ábra).

A kérdezettekhez legközelebb álló életszemlélet (%)

1. „Dolgozz keményen, és gazdag leszel” (Szorgalmas)
2. „Vedd komolyan a tanulást, mert így szerzel nevet magadnak” (Kötelességtudó)
3. „Ne gondolj a pénzre és a hírnévre, csak éld az életet, ahogy neked legjobb” (Hedonista)
4. „Használd ki minden nap örömet, könnyen és gondtalanul” (Practicista)
5. „Kerüld el a világ csábításait, élj tisztán és tisztességesen” (Aszkéta)
6. „Ne magadra gondolj, hanem arra, hogy mit adhatsz másoknak” (Közösségi)

Az első két megfogalmazás a „szorgalom meghozza gyümölcsét”-típusú választást tette lehetővé, akár munkával, akár tanulással. E két alternatíva voltaképpen azonos megközelítést takar, a kötelességtudás és a szorgalom tiszteletét és gyakorlását. A 3., illetve a 4. vá-

lasztási lehetőség szintén hasonló csoportba tartozó felfogást jelez, vagy az önző, léha viselkedésformát preferálják, vagy egy olyan prakticista szemlélet elfogadottságát mutatják, amelyben a jövő tervezésének kisebb jelentősége, szerepe van. Az 5. pontban megfogalmazott életszemléletet talán aszkéta típusnak nevezhetjük, amely az erkölcsi értékeket tekinti alapvetőnek. A 6. pont a közösségi típusú életszemléletet fogalmazza meg, amely az individualizmus elutasításával a mások szolgálatát, segítségét a saját személyénél és érdekeinél fontosabbnak tartja.

8. számú ábra

A megkérdezettek életszemlélet-választásai (%)

Érdekes, hogy az „aszkéta” életszemléletet választotta az összes megkérdezett több mint egyharmada (8. számú ábra). Ennek nagy valószínűséggel oka az is, hogy az előbbieik szerint az 1–2. és a 3–4-es kategória sok vonatkozásban közel áll egymáshoz. Az életkor szerinti vizsgálat a „várt” megoszlásokat mutatja, hiszen a „hedonista, prakticista” életszemlélet a fiatalabb életkorokban jellemző, míg az „aszkétizmus” az életkor előrehaladtával növekszik. Feltűnő ugyanakkor, hogy a szorgalomra, kötelességtudásra építő, illetve a közösségi életszemlélet a 40–60 éves korosztályban mintha kisebb gyakoriságú lenne, mint az ennél fiatalabb vagy az ennél idősebb életkorokban. Ha a település nagysága szerint vizsgáljuk a kapott válaszokat, azt tapasztaljuk, hogy a fővárosban a szorgalomra, kötelességtudatra épülő előrehaladás tisztelete éppen úgy jellemző, mint az „élj a mának” szemlélet. A közösségi szemlélet a százezer lakosnál nagyobb településekre jellemzőbb, hasonlóan az aszkéta szemlélethez, és itt feltűnően alacsony megoszlással szerepelnek a hedonista–prakticista típusú válaszok. A községekben (10 ezer la-

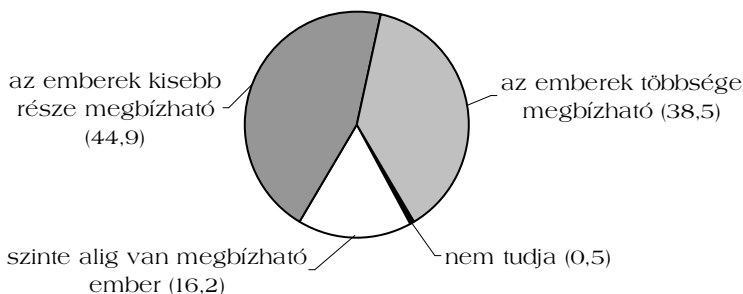
kos alatt) a legjellemzőbb az aszkéta szemlélet. Ennek nagy valószínűséggel az életmódbeli különbségek mellett az is oka, hogy a kistelepülésekről a fiatalabb népesség elvándorol.

Siker – bizalom – emberi megbízhatóság

Az első hazai országos reprezentatív mintán végzett viktimizációs felmérés adatait elemző korábbi tanulmányunkban már foglalkoztunk a bizalom kérdésével.¹⁶ Jelen vizsgálatunkban a megkérdezettek mások iránti bizalmát a következő kérdéssel vizsgáltuk: „Általában ön szerint 1) az emberek többsége megbízható, vagy 2) az emberek kisebb része megbízható, illetve 3) szinte alig van megbízható ember”? (9. számú ábra.) A megkérdezettek kevesebb mint 40%-a érez bizalmat az emberek többsége iránt, 45%-uk az embereknek csak egy részében bíz, míg 16%-uk erősen szelektálva, kivételesnek tartja azokat az embereket, akikben meg lehet bízni. Az eredmény különösen azért szembetűnő, mert a 2004-es Eurobarometer-felmérés tapasztalatai szerint az emberekkel kapcsolatos bizalomnál magasabb az intézményekkel kapcsolatos bizalom az országban. A rendőrségbe vetett bizalom az összes volt szocialista ország közül

9. számú ábra

Lehet-e bízni az embereken? (%)

16 Kerecsi Klára: A bűnmegelőzés és a biztonságérzet területi összetevői. In: Irk Ferenc (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok, 42. OKRI, Budapest, 2005, 11–40. o.

Magyarországon volt a legmagasabb (54%). A hadsereg és a jótékonyági vagy önkéntes szervezetek szintén több mint 50%-os bizalmat élveztek a magyarok körében (52, illetve 50%).¹⁷

Az életkori megoszlás szerinti vizsgálat azt mutatja, hogy a 18–29 éves korosztály „bizonytalan”, bár mintha a többségük mégis úgy gondolná, hogy az emberek kisebb része megbízható. A középgeneráció (30–49 évesek) jellemzően „szelektív módon” bízik az emberekben, csupán az 50–59 éves korosztálynál tapasztaljuk azt, hogy a mért adatok magasabbak a vártnál az „emberek többsége megbízható” kategóriában. Tény, hogy idősebb korban a biztonságérzet-hiány kifejezettebb, és ezt az adatok is alátámasztják, hiszen a mért és a várt eredmények különbsége a „szinte alig van megbízható ember” választásnál a legnagyobb.

Érdekesek az eredmények az urbánus és falusi megoszlás szerint is. Azt vártuk, hogy a szociális problémák és a nagyobb bűnözési fertőzöttség miatt a városi, illetve nagyvárosi településeken kisebb mértékű lesz a másokkal szembeni bizalom. Ezzel szemben az adatok azt mutatják, hogy elsősorban Budapesten és a városokban laknak azok a megkérdezettek, akik szerint az emberek többsége megbízható, míg a falusi településeken a válaszadók elsősorban a másokkal szembeni bizalmatlanságuknak adtak hangot. A városi és vidéki településekkel kapcsolatosan hasonló eredményeket mutatnak a négy skandináv országban végzett kutatás eredményei is.¹⁸

A kisközösségi tér: kiket nem látna szívesen a szomszédságában

A felmérés során néhány kérdéssel teszteltük a megkérdezettek személyes toleranciaküszöbét és előítéleteit. A megkérdezettnek 11

17 Közvélemény-kutatás a tagjelölt és csatlakozó országokban. 2004. tavasz, Nemzeti Jelentés: Magyarország. Candidate Countries Eurobarometer Tavasz, 2004.1., Magyar Gallup Intézet
http://www.gallup.hu/Gallup/release/eurobarometer/cceb_2004_1_nat_hu.pdf

18 Ulla V. Bondeson: i. m. 56. o.

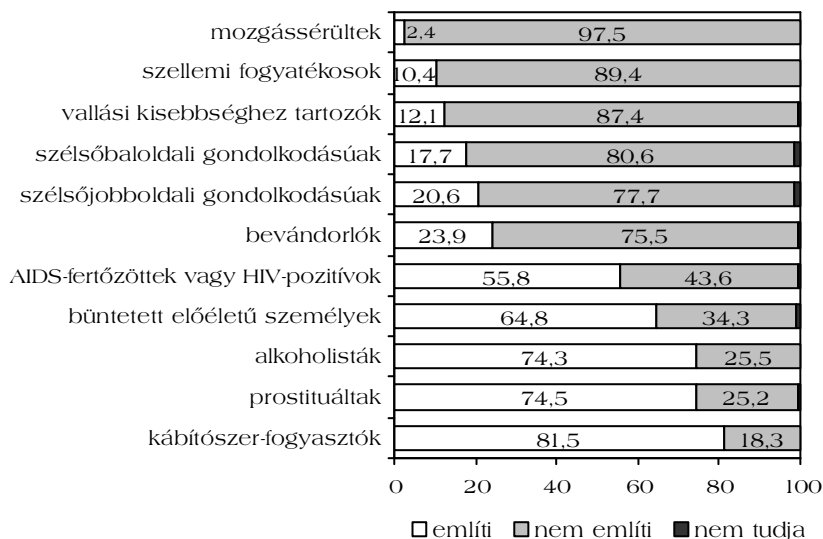
elemből álló kártyáról kellett kiválasztania azokat, akiket nem szívesen látna a szomszédságában. A listáról történő választások száma nem volt korlátozva.

A lekérdezett személycsoportok jellemzői szerint több kategóriába oszthatók: 1) deviánsnak tekinthetők (például kábítószer-fogyasztók, prostituáltak, alkoholisták, büntetett előéletűek), 2) bevándorlók, 3) különféle ideológiai nézeteket vallók, 4) fogyatékosok (fizikai és értelmi). A választások rangsorát és százalékos megoszlását mutatja a 10. számú ábra.

A megkérdezettek legnagyobb mértékben a kábítószer-fogyasztókat utasítják el, de más, deviánsnak tekinthető személyeket sem látnának szívesen a szomszédságukban. A megkérdezettek számára – életkortól függetlenül – öt olyan személycsoport létezik, akiket nem szívesen látnak a szomszédságukban: 1) a kábítószer-fogyasztó, 2) a prostituált, 3) az alkoholista, 4) a büntetett előéletű és 5) a HIV-/AIDS-pozitív személy. A migránsokkal szemben megnyilvánu-

10. számú ábra

Ki nem látna szívesen a szomszédai között? (%)

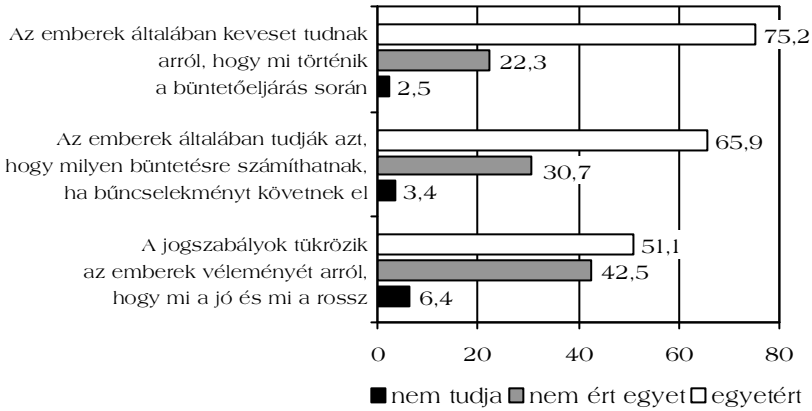
ló tolerancia nagy valószínűséggel arra vezethető vissza, hogy Magyarország nem bevándorlási célország, talán csak a 40–49 éves korosztály érez valamivel erősebb elutasítást, mint a többi életkori csoport. Sem a fogyatékosok, sem a vallási vagy politikai szélsőség megnyilvánulása nem jelent a megkérdezettek számára olyan problémát, amellyel nem tud „együttléni”, ha ilyennel találkozik a szomszédságában.

Az igazságszolgáltatás feladatai

A 2005. évi Eurobarometer-felmérés szerint a „hazai igazságszolgáltatásban minden második magyar inkább bízik, ez az arány megegyezik az EU tagországainak átlagával”.¹⁹ Mielőtt a megkérdezetteknek a büntető igazságszolgáltatás feladataival kapcsolatos véleményeit elemeznénk, az egy másik kérdésre adott válaszokat mutatjuk be – talán azért is, hogy kiderüljön, még az 50% sem tudja, voltaképpen miben bízik. Felmérésünkben a jogszabályokkal, a büntetőjoggal, illetve a büntetőeljárással kapcsolatos kérdéseknél feltűnő, hogy a megkérdezettek alig több mint 50%-a értett egyet az az állítással, hogy „a jogszabályok tükrözik az emberek véleményét arról, hogy mi a jó és mi a rossz”, és csak a megkérdezettek kétharmada szerint általánosan rendelkezésre álló ismeret, hogy milyen büntetés várható bűncselekmény elkövetése esetén. Az igazságszolgáltatásba és a jogrendszerbe vetett bizalmat erősen megkérdőjelezheti, hogy reprezentatív felmérésünkben a megkérdezettek háromnegyede egyetértett azzal, hogy „az emberek általában keveset tudnak arról, hogy mi történik a büntetőeljárás során”.

A felmérés során a büntető igazságszolgáltatás lehetséges feladatait – különös tekintettel a helyreállító igazságszolgáltatási feladatokra – egy blokkba foglaltuk, és arra kértük a vizsgálati személyeket, egy ötfokozatú skálán jelöljék meg, hogy az adott állításban

19 Közvélemény-kutatás az Európai Unióban, 2005. tavasz. Nemzeti jelentés: Magyarország. Standard Eurobarometer 63.4/Spring 2005, p. 8.
http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_nat_hu.pdf

Mit tudnak a megkérdezettek a büntető igazságszolgáltatás működéséről? (%)

megfogalmazott feladatokkal egyetértene-e vagy sem (12. számú ábra). A kérdőívben a következő felsorolás szerepelt:

- Az igazságszolgáltatásnak nem az elkövető büntetésére, hanem inkább a bűncselekménnyel okozott kár helyreállítására kellene figyelnie.
- Az igazságszolgáltatásnak egyformán kell figyelnie az elkövető és a sértett szükségleteire.
- Az igazságszolgáltatás feladata a sértettnek okozott károk helyreállítása.
- Az igazságszolgáltatásnak csak az elkövető megbüntetése a feladata.
- Az igazságszolgáltatás feladata az elkövető felelősségérzetének felkeltése.
- A büntetőeljárás során ösztökélni kell az elkövetőt, hogy állítsa helyre az általa okozott kárt.
- Az igazságszolgáltatásban meg kell teremteni a lehetőségét annak, hogy az elkövető és a sértett közvetlenül is megegyezhessen a bűncselekménnyel okozott kár helyreállításáról.
- A helyi közösségnek is szerepet kell adni a bűnelkövetők felelősségre vonásában.

- Az elkövető együttműködésének megnyerése nagyobb valószínűséggel eredményezi az okozott kár helyreállítását, mint a kényszer alkalmazása.
- Az elkövető megbüntetése fontosabb, mint az emberi jogok tiszteletben tartása.

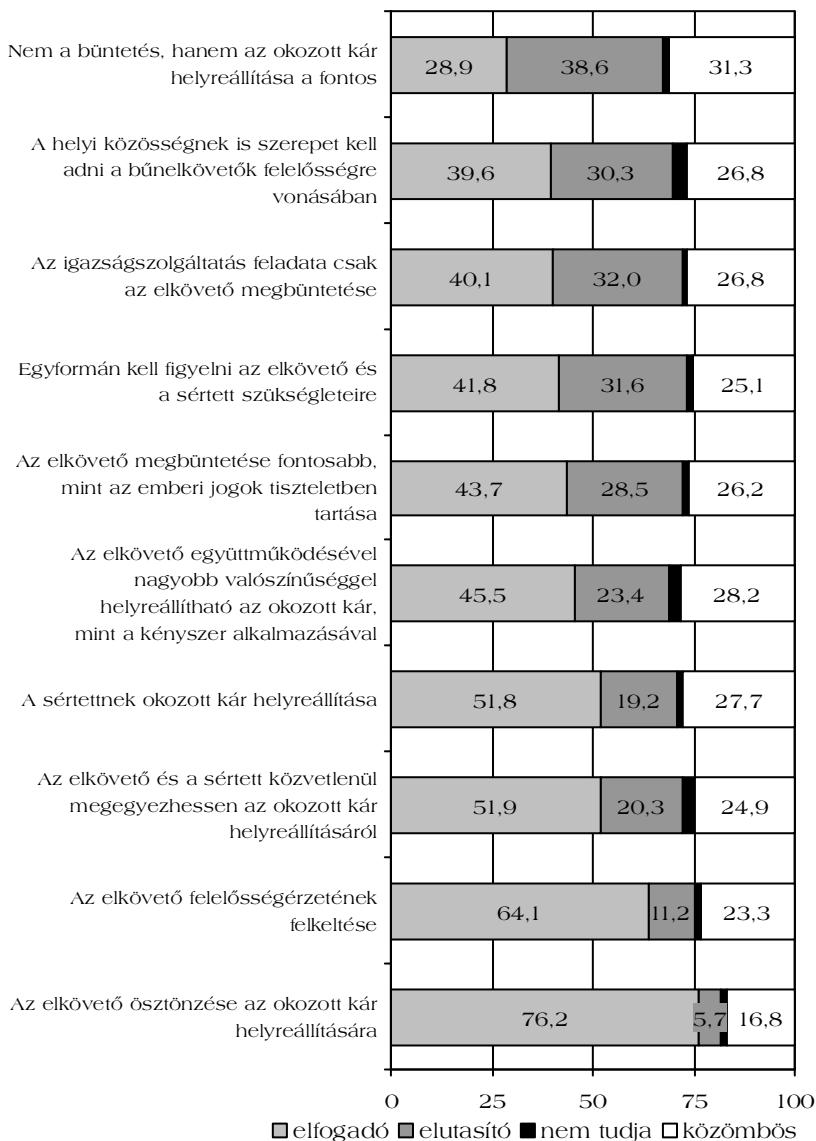
A legnagyobb egyetértést az elkövető kármegtérítési hajlandóságának felkeltésével tapasztaltuk.

A büntető igazságszolgáltatás lehetséges feladataival kapcsolatos állításokat többféle formában fogalmaztuk meg. Kíváncsiak voltunk arra, hogy van-e támogatottsága annak, hogy a hagyományos igazságszolgáltatás elveit a helyreállító igazságszolgáltatás elvei helyettesítsék („Az igazságszolgáltatásnak nem az elkövető büntetésére, hanem inkább a bűncselekménnyel okozott kár helyreállítására kellene figyelnie”). Településtípus szerint vizsgálva a válaszokat, azt tapasztaltuk, hogy az ekként megfogalmazott feladatot elsősorban a városlakók utasítják el, de a falun lakók is inkább az elutasítás felé hajlanak. Ugyanakkor a budapesti megkérdezettek körében talált ez a megfogalmazás a legnagyobb egyetértésre. Az elv a szellemi foglalkozásúak körében is nagyobb támogatottságot élvez, mint a fizikai foglalkozásúak körében. Nemek szerint vizsgálva a válaszokat, azt tapasztaljuk, hogy a férfiak azok, akik elutasítják az említett formában megfogalmazott feladatot, szemben a nőkkel, akik határozottan elfogadják ezt az állítást. Az életkori megoszlások azt mutatják, hogy a 18–29 éves korosztály egyharmada nem alakított ki határozott véleményt e kérdéssel kapcsolatosan, mégis úgy tűnik, hogy az állítást határozottan elutasítók nagyobb gyakorisággal fordulnak elő ebben az életkori csoportban. A 60 éven felüliek korcsoportjában – bár a többséget itt is az elutasítás jellemzi – az állítással inkább egyetértők nagyobb számban fordulnak elő, mint a többi korcsoportban (13. számú ábra).

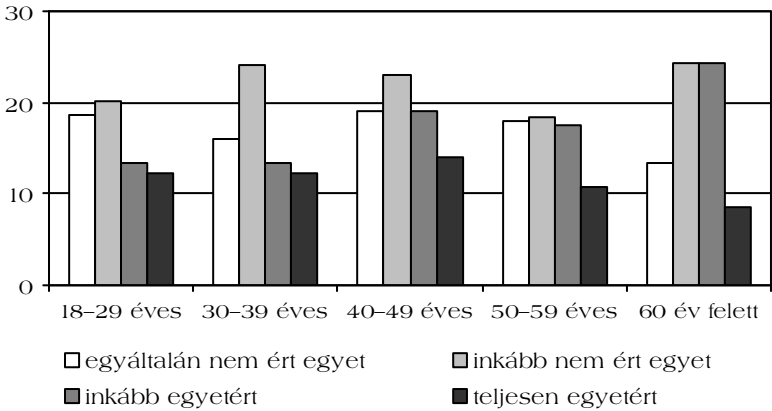
A sértett szempontjai erősebb érvényesítésének szükségességét fogalmaztuk meg „az igazságszolgáltatásnak egyformán kell figyelnie az elkövető és a sértett szükségleteire” válaszlehetőséggel. Itt is ugyanolyan jellegzetességet tükröznek a válaszok, mint az

Vélemények a büntető igazságszolgáltatás feladatairól (%)

**„Az igazságszolgáltatásnak nem az elkövető büntetésére,
hanem inkább a bűncselekménnyel okozott kár helyreállítására kellene figyelnie”
kérdésre adott válaszok életkori csoportok szerinti százalékos megoszlása (N = 1176)**

előbbi kérdésnél: a városlakók inkább elutasítják, míg a budapestiek határozottan elfogadják az így megfogalmazott feladatot. Az elkövető és a sértett szükségleteire figyelés kiegyensúlyozásának szükségességével a szellemi foglalkozásúak nagyjából hasonló arányban értenek egyet, illetve utasítják ezt el. Kiemelkedő a budapesti megkérdezettek között az állítás elfogadottsága, városokban pedig inkább az egyetértés, míg falun inkább az elutasítás jellemző. A nők körében határozottabb elvárás ez, mint a férfiaknál, akik jellemzően határozottabban utasítják el ezt a szempontot. Az iskolai végzettség szerint a legmagasabb iskolai végzettségűek vagy teljesen elutasítják, vagy teljesen magukénak vallják ezt a szempontot, ugyanakkor a legalacsonyabb iskolai végzettségűeknél inkább az elfogadás felé hajlás a jellemző. A fizikai foglalkozásúak körében inkább az elutasítás, vagy a „nem tudom eldönteni” típusú válaszokat tapasztaltunk, míg a szellemi foglalkozásúaknál a két szélső érték (a teljes elfogadás, illetve a teljes elutasítás) a gyakoribb választás. Az életkor szerint a 18-29 évesek vagy teljesen elutasítják, vagy teljesen elfogadják, a 30-39 évesekre inkább az elfogadás jellemző.

Továbbra is a helyreállító igazságszolgáltatás körében maradtunk, amikor a leghatározottabban fogalmazzuk meg a büntető igazságszolgáltatás feladatait a következőképpen: „az igazságszolgáltatás feladata a sértettnek okozott károk helyreállítása”. A válaszok településtípus szerinti megoszlása láthatóan „felpuhul”, és a városlakók közül is többben „inkább nem”, mint „egyáltalán nem” értenek vele egyet. Ugyanakkor nagyobb arányban hajlanak az elfogadásra a városban és a falun lakók egyaránt, és a budapestieket ennél a válasznál is a határozott egyetértés jellemzi. A válaszokból ismét az rajzolódik ki, hogy a férfiak elutasítóbbak, mint a nők. Úgy tűnik, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás bármely aspektusával szemben a férfiak rigidebben elutasító, míg a nők rendre elfogadó attitűdöket mutatnak.

A válaszlehetőségek között szerepelt a hagyományos megtorlási elmélet álláspontjának megfogalmazása is („Az igazságszolgáltatásnak csak az elkövető megbüntetése a feladata”). Az erre a kérdésre érkező válaszok harmonizálnak a korábbi kérdésekre adott válaszokkal: a budapestiek zöme elutasítja, míg a városiak és a falusi településen lakók egyetértenek vele. Úgy tűnik tehát, hogy a budapesti megkérdezettek választanak jellemzőbben más szempontot (is) a büntető igazságszolgáltatás feladatainak meghatározásánál. Ha a kérdést nemek szerint vizsgáljuk, az adatok mért, illetve várt eloszlásának egybevetéséből kitűnik, hogy mind a férfiak, mind a nők egy része határozott az állítás elutasításában. Egyetértés esetén azonban a férfiak sokkal határozottabbnak tűnnek, mint a nők.

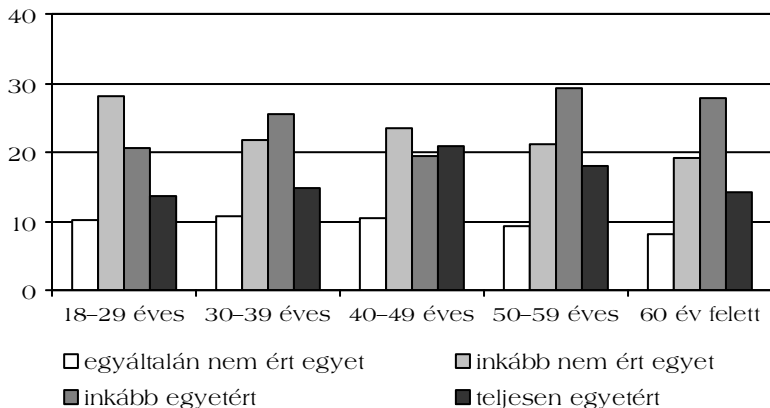
Ha a kérdést életkori csoportok szerint vizsgáljuk, látható, hogy a legfiatalabb korosztály inkább nem ért egyet az állítással, az enél idősebb korosztályokra inkább az állítással – valamilyen mértékben történő – egyetértés a jellemző (14. számú ábra).

Tapasztalataink szerint a büntető felelősségre vonás csak a terheltek egy részénél képes elérni azt, hogy az elkövető szembe is nézzen az általa elkövetett bűncselekmény következményeivel – bár csak ez lehet az alapja a károk gyors és teljes körű helyreállításának. A büntető igazságszolgáltatás feladatai körében tehát kíváncsiak voltunk arra, hogy elvárják-e a megkérdezettek ennek a szempontnak az érvényesítését („Az igazságszolgáltatás feladata az

elkövető felelősségérzetének felkeltése”). Úgy tűnik, hogy erre a morális szempontra a budapesti megkérdezettek nem érzékenyek, viszont a falusi településen lakó megkérdezettek igen határozottan

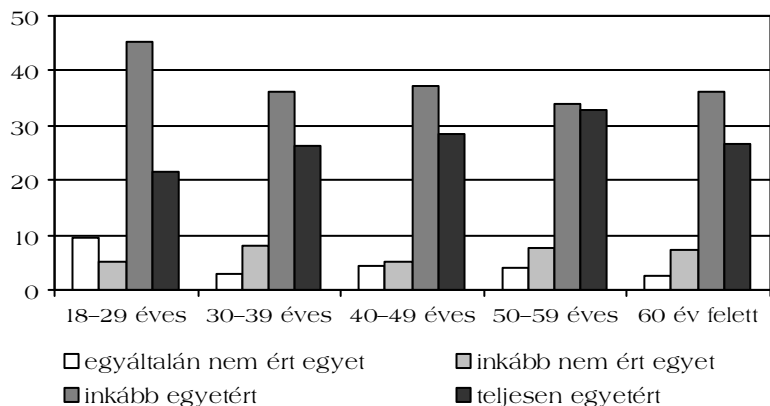
14. számú ábra

**„Az igazságszolgáltatásnak csak az elkövető megbüntetése a feladata”
kérdésre adott válaszok életkori csoportok szerinti százalékos megoszlása (N = 1181)**

15. számú ábra

**„Az igazságszolgáltatás feladata az elkövető felelősségérzetének felkeltése”
kérdésre adott válaszok életkori csoportok szerinti százalékos megoszlása (N = 1176)**

várnák el e szempontnak az érvényesítését is a büntető igazságszolgáltatástól. E válaszokból ismét az körvonalazódik, hogy a férfiak kevésbé, a nők viszont határozottabban értenek egyet az iménti állítással. Korcsoportok szerint azt tapasztaljuk, hogy a legfiatalabb korosztály 10%-a teljesen elutasította az állítást, mégis ebben a korcsoportban a legnagyobb az állítással inkább egyetértők megoszlása. Különösen érdekes, hogy minden korosztályban az inkább egyetértők dominálnak, ami közvetve azt jelzi, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszköze – amely igen fontosnak tartja az elkövető felelősségérzetére apellálást – támogatást kaphat hazánkban is.

A büntető igazságszolgáltatásban a károk helyreállításával kapcsolatos feladatról alkotott vélemények a várt eredményeket hozták. A megkérdezettek többsége – településtípustól függetlenül – inkább egyetértett, vagy határozottan egyetértett azzal az állítással, hogy a „büntetőeljárás során ösztökélni kell az elkövetőt, hogy állítsa helyre az általa okozott kárt”. Nem véletlen, hogy alig volt válaszadó, aki ne tartotta volna fontosnak ezt a feladatot. Úgy tűnik, hogy ez a feladat a budapesti lakosok döntő többsége által megfogalmazott elvárás.

A kérdéssorban elhelyeztünk egy olyan kérdést is, amellyel kapcsolatos vélemények különösen fontosnak tűnnek a hazai jogalkalmazás szempontjából („Az igazságszolgáltatásban meg kell teremteni a lehetőségét annak, hogy az elkövető és a sértett közvetlenül is megegyezhessen a bűncselekménnyel okozott kár helyreállításáról”). Úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben a falun lakó megkérdezettek a legbizonytalanabbak, az adatok alapján sem az elutasításra, sem a támogatásra nem lehet következtetéseket levonni. A mediáció kérdésében a városlakók vagy elfogadják, vagy elutasítják e lehetőséget, míg a budapestiek határozottan támogatják a sértett és az elkövető közötti közvetlen megegyezés lehetőségét. A férfiak jellemzőbben inkább nem értenek egyet a közvetlen megegyezés kialakításának feladatával, míg a nők nagyon határozottan fontosnak tartják ezt a feladatot. Az életkori csoportok szerinti válaszok jelzik, hogy elsősorban az idősebb korosztály tartja fontosnak ezt a felada-

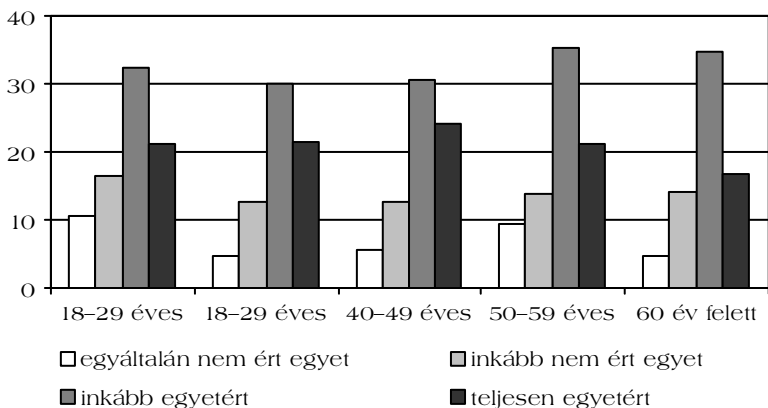
tot, míg a legfiatalabb korosztályban relatíve magas az ellenzők aránya (16. számú ábra).

Valószínűleg a nagyvárosok zsúfoltsága és a kapcsolatok töredezettsége az oka annak, hogy a budapesti és a városi megkérdezettek jelentős számban nem értettek egyet azzal a felvetéssel, hogy a „helyi közösségnek is szerepet kell adni a bűnelkövetők felelősségére vonásában”, míg a falun lakó megkérdezettek inkább az elfogadás, illetve a határozott egyetértés a jellemző. A férfiak e kérdésben is elutasítóbbnak tűnnek, mint a nők. Ez utóbbiak jelentős többsége fontosnak tartja a helyi közösség bevonódását. „Az elkövető együttműködésének megnyerése nagyobb valószínűséggel eredményezi az okozott kár helyreállítását, mint a kényszer alkalmazása” állításra adott válaszokból az a kép rajzolódik ki, hogy elsősorban a falusi településen lakók nem hisznek az állítás igazságtartalmában – ami érdekes diszkrpanciát jelez a helyi közösség bevonódásának szükségességével adott válaszokhoz viszonyítva. A válaszok azt jelzik, hogy a városi megkérdezettek inkább, a budapestiek pedig határozottan egyetértenek azzal, hogy kényszer helyett célravezetőbb az

16. számú ábra

„Az igazságszolgáltatásban meg kell teremteni a lehetőséget annak, hogy az elkövető és a sértett közvetlenül is megegyezhessen a bűncselekménnyel okozott kár helyreállításáról”

kérdésre adott válaszok életkori csoportok szerinti százalékos megoszlása (N = 1155)

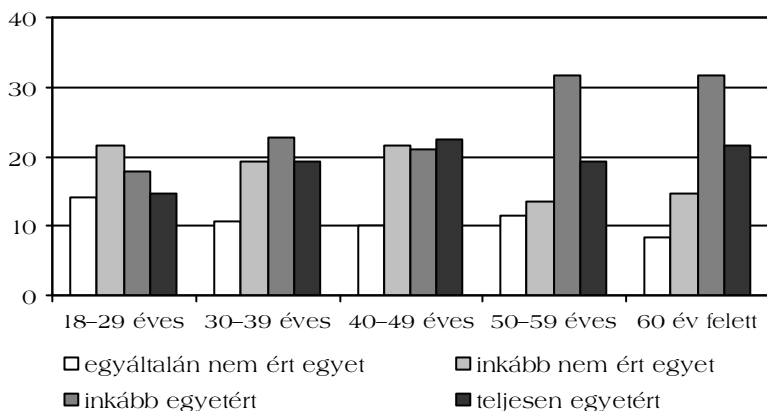
együttműködés kialakítása az okozott kár helyreállítása érdekében. Hasonló különbségeket tapasztalunk a férfiak és a nők között, ugyanis a nők azok, akik inkább úgy gondolják, hogy kényszer helyett együttműködéssel lehet elérni a kárhelyreállítást.

A válaszlehetőségek között szerepeltettük az emberi jogok elismertségével kapcsolatos állítást is („Az elkövető megbüntetése fontosabb, mint az emberi jogok tiszteletben tartása”). A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a budapesti és a városi megkérdezettek elkötelezettebbek az emberi jogok tiszteletben tartása iránt, mint a falusi településen élő válaszadók. A válaszok voltaképpen rímelnék a korábbi megoszlásokra, hiszen ennél a kérdésnél a budapestiek és a városlakók voltak azok, akik határozottan nem értettek egyet az állítással, a falun élők többsége viszont hajlott az egyetértésre, vagy határozottan egyetértett az előbbi állítással. A nők többsége nem ért egyet azzal, hogy az elkövető megbüntetésénél nem kell maradéktalanul tiszteletben tartani az emberi jogokat, míg a férfiak azok, akik nagyobb gyakorisággal adtak határozottan egyetértő válaszokat.

17. számú ábra

**„Az elkövető megbüntetése fontosabb, mint az emberi jogok tiszteletben tartása”
kérdésre adott válaszok**

életkori csoportok szerinti százalékos megoszlása (N = 1176)

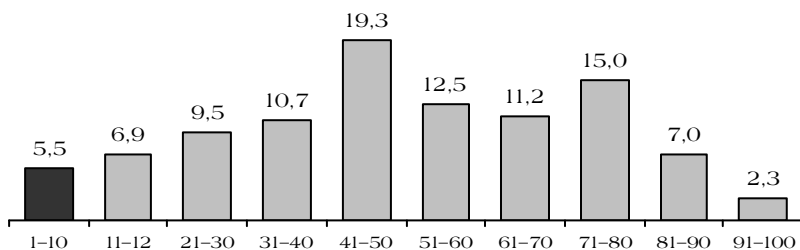
Ismeretek a bűnözés és a büntetés-kiszabási gyakorlat valóságáról

A büntető igazságszolgáltatás feladataival kapcsolatos vélemények kapcsolatban lehetnek azokkal az ismeretekkel, amelyekkel az emberek a „bűnözés valóságáról” rendelkeznek. Vizsgálatunk eredményei igazolják a bűnözéssel és a büntetés-kiszabási gyakorlattal kapcsolatos ismeretek hiányát. A megkérdezettek 42,7%-a szerint az elmúlt két évben valamivel, 20%-uk szerint jelentősen növekedett a hazai bűnözés. Negyedük gondolta úgy, hogy nagyjából változatlan, és 5% volt azoknak az aránya, akik szerint valamivel csökkent a hazai bűnözés az elmúlt két évben.

A felmérés során megkérdeztük a vizsgálati személyeket, hogy tudomásuk szerint 100 bűncselekményből mennyi az erőszakos vagy erőszakos fenyegetéssel elkövetett cselekmény (18. számú ábra). A megkérdezetteknek a valóságostól jelentősen eltérő ismereteik vannak a hazai bűnözés szerkezetéről. Nagy László Tibor elemzése szerint „1999-től lassú visszarendezési folyamat figyelhetünk meg. Miközben a vagyon elleni bűnözés az ezredfordulót követően csökkenő tendenciát mutat, az erőszakos kriminalitás fokozatosan nő, és részaránya 2004-ben már elérte a 8%-ot”.²⁰ Azaz

18. számú ábra

**„Tudomása szerint 100 bűncselekményből hány lehet erőszakos vagy erőszakkal fenyegetéssel elkövetett cselekmény?”
kérdésre adott válaszok százalékos megoszlása (N = 1108)**

20 Nagy László Tibor: Az erőszakos bűnözés strukturális változásai. Kutatási zárójelentés. OKRI, 2005. Kézirat

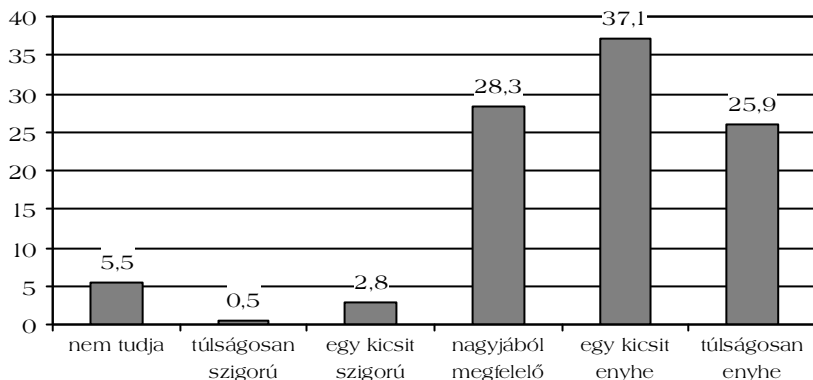
a megkérdezetteknek mindössze 5,5%-a jelölte meg helyesen az erőszakos bűncselekmények arányát a hazai bűnözésen belül. Még a magasabb iskolai végzettség sem garancia a hiteles ismeretekre, ugyanis mind az érettségizettek, mind a diplomával rendelkezők a megkérdezettek átlagánál is magasabbra becsülték az erőszakos bűnözés részarányát.

Megkérdeztük, hogy a vizsgálati személyek mit gondolnak arról, hogy a bűnözés (szerintük) kedvező vagy kedvezőtlen alakulásában játszott-e szerepet a büntetékiszabási gyakorlat. A megkérdezettek 4,1%-a szerint a büntetékiszabási gyakorlatnak egyáltalán nincs, 21,1%-uk szerint csak kis mértékben van hatása a bűnözés alakulására. A megkérdezettek 48,7%-a szerint a büntetékiszabás fontos tényező a bűnözés változásaiban, de nem a legfontosabb tényező, míg 17,8%-uk a büntetékiszabási gyakorlatot a bűnözés alakulására a legfontosabb hatást gyakorló tényezőnek tekinti. Az ez utóbbi csoportba tartozók háromnegyede ugyanakkor – egy másik kérdésre adott válaszában – egyetértett azzal, hogy az „emberek általában keveset tudnak arról, hogy mi történik a büntetőeljárás során”.

A hazai büntetékiszabási gyakorlatról a megkérdezettek igen kedvezőtlenül vélekednek – bár nincs ez másként más országokban sem.

19. számú ábra

A megkérdezettek véleménye a hazai büntetékiszabási gyakorlatról (N = 1197) (%)

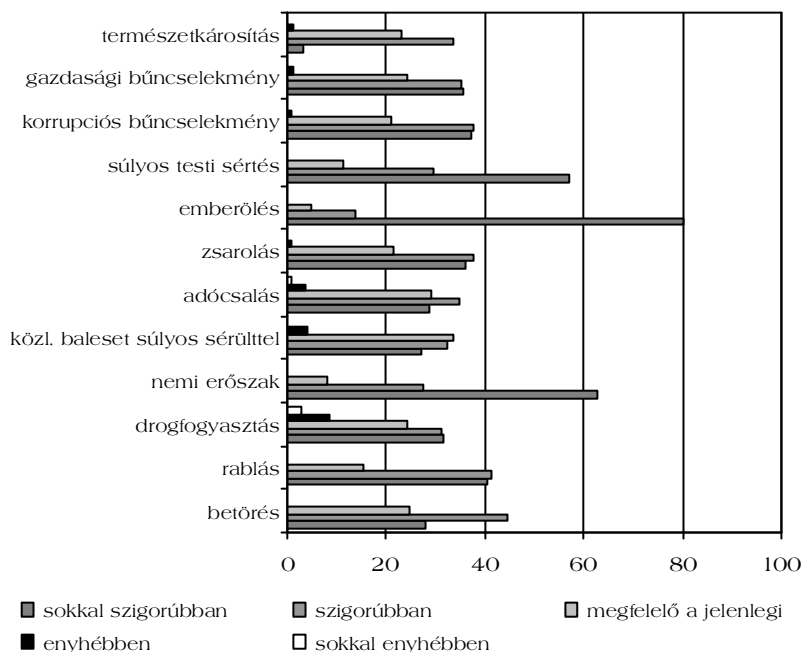

A hazai büntetéskiszabással szemben megfogalmazódó vélemények mellett fontosnak tűnt megkérdezni a vizsgálati személyeket arról, hogy melyek azok a bűncselekmények, amelyeket enyhébben vagy súlyosabban büntetnének, vagy amelyeknél megfelelőnek értékelik a büntetéskiszabási gyakorlat alakulását. A vélemények minden bűncselekménnyel kapcsolatosan „globális” szigorítási igényt jeleznek. Ez alól csak a drogfogyasztás a kivétel, ahol az enyhébb vagy a sokkal enyhébb ítélkezési gyakorlat iránti igény határozottan megfogalmazódott (20. számú ábra).

Az iménti vélemények különösen abból a szempontból figyelemre méltók, hogy a megkérdezettek szerint az elmúlt két évben hogyan alakult a szabadságvesztésre ítélt személyek száma. Bár a megkérdezettek majdnem fele (28,8%) úgy tudta, hogy a szabadság-

20. számú ábra

Hogyan büntetné az alábbi bűncselekmények elkövetőit? (%)

vesztésre ítélt személyek száma növekedett, 31,8%-uk szerint változatlan maradt, 3,6%-uk szerint csökkent, míg 15,7%-a bevallotta, hogy semmilyen ismerete nincsen e körben. Megvizsgáltuk, hogy vajon azok a személyek értékelik-e a büntetéskiszabási gyakorlatot enyhének, akik szerint az elmúlt két évben emelkedett a bűnözés. Az adatok azt mutatják, hogy akik szerint az elmúlt két évben „valamivel növekedett” a bűnözés, azoknak a 22,9%-a, míg azok, akik szerint a bűnözés „jelentősen növekedett”, azoknak 53,8%-a tartja a hazai büntetéskiszabási gyakorlatot túlságosan enyhének. Hasonló összefüggést tapasztaltunk a szabadságvesztésre ítélt személyek számának alakulásáról alkotott véleménnyel: azok, akik úgy vélik, hogy a szabadságvesztésre ítélt személyek száma az elmúlt két évben csökkent, azoknak majdnem 40%-a gondolta azt is, hogy a büntetéskiszabás túlságosan enyhe.

A kutatás során megkérdeztük a vizsgálati személyeket arról, hogy mi a leginkább és mi a legkevésbé kellemetlen következménye a bűnelkövetésnek, illetve a szabadságvesztésre ítéletnek (21. számú ábra). Úgy tűnik, hogy a lebukást, a rendőrségi feljelentést, illetve a büntetés elviselését érzik a legkellemetlenebb következménynek, és mintha kevésbé zavarnák őket azok az „erkölcsi” következmények, amelyek szükségszerűen együtt járnak a bűnelkövetés ismertté válásával, vagy az elítéléssel. Úgy tűnik, hogy e válaszok egy alapvetőbb és általánosabb viszonyulást is jeleznek: „leértékelik” a jogsértő és az általa elkövetett bűncselekmény közötti pszichikus viszony befolyásolásának lehetőségét. A helyreállító igazságszolgáltatás – bármennyire is a helyreállítás a központi fogalma – elsősorban a bűnelkövető és az általa elkövetett bűncselekmény közötti kapcsolattal foglalkozik. Antony Duff szerint a reakció nem arra a kárra reagál, amit a bűncselekmény okozott, hanem inkább a jogsértő személyére. Álláspontja szerint ezt a kapcsolatot kell erősíteni azzal, hogy az elkövetőben felkeltik a kár őszinte elismerésének a képességét, azt a felismerést, hogy ezzel bajt okozott, illetve felkeltik benne a helyreállítás szándékát. Ugyanis ez a folyamat képes csak arra, hogy az elkövető kapcsolatait megváltoztassa, és

Mi a leginkább és mi a legkevésbé kellemetlen következménye a szabadságvesztésre ítélésnek a megkérdezettek szerint (%)

nem csupán a sértetthez (s nem utolsósorban a sértett viszonyát az elkövetőhöz), de a közösség többi tagjához is.²¹

Osszegzés

Mindenkinek van véleménye a bűnről és a büntetésről. Ezek a megközelítések az átlagember számára általában nem dosztojevszkiji mélységűek, és legtöbbször nem is közvetlenül tapasztalt tényeken nyugszanak. Inkább általánosságban jelzik az életviszonyokkal, életkörülményekkel, a társadalmi rendetlenséggel és rendezetlenséggel kapcsolatos aggodalmakat, semmint egyszerűen a bűnnel és a büntetéssel kapcsolatos megközelítéseket.

²¹ Antony Duff: Restorative Punishment and Penal Restoration. 5th International Conference on Restorative Justice – Positioning Restorative Justice. International Network for Research on Restorative Justice for Juveniles, 16–19. September 2001, Leuven, Belgium

Felmérésünk eredményei különösen azt jelzik, hogy

- A konzervatív-liberális, illetve jobboldali-baloldali attitűdskálán a válaszolók majd 40%-a „középre húz”, vagyis semleges erőterben helyezi el nézeteit, ugyanakkor a „baloldali” és a konzervatív értékválasztási attitűdök inkább az idősebb, míg a „jobboldali” és liberális értékválasztások inkább a fiatalabb korosztályt jellemzik. Nincs azonban különbség abban, hogy az élet- és vagyonbiztonságot, illetve a megélhetés biztonságát tekintik a megkérdezettek alapvetően fontosnak, ugyanakkor a 60 éven felüliek körében a jog és a rend fenntartásával kapcsolatos elvárás erősebb, mint a többi korosztályban.
- A megkérdezettek döntő többsége szerint az erkölcsi szabályok megtanításának elsődleges színtere a család. Ugyanakkor relatíve sokan – különösen a fiatalabb korosztályokból – tulajdonítanak nagyobb jelentőséget a jogi eszközöknek ebben a folyamatban, és relatíve kevesen hisznek a vallás erkölcsi szabályokat megerősítő szerepében. Talán ez az oka annak, hogy az emberek bizonytalanok a jogi és erkölcsi szabályok kollíziója esetén, ugyanis 60,7%-uk úgy vélekedik, hogy „a jogszabályok adta kiskapuk mindaddig kihasználhatók, amíg ténylegesen meg nem sértjük a jogi előírásokat”, és magas azoknak az aránya is, akik szerint „mindaddig meg lehet sérteni a jogi előírásokat, amíg rajta nem kapnak”. Mindezek adnak magyarázatot arra az eredményre, hogy a megkérdezettek 40%-a szerint a lebukástól való félelem, 28%-uk szerint a belső meggyőződés és egynegyedük szerint a konformizmus miatt tartja be az emberek többsége a törvényeket.
- A válaszok az emberek között érvényesülő bizalom alacsony szintjét jelzik: a megkérdezettek kevesebb mint 40%-a érez bizalmat az emberek többsége iránt, 45%-uk az embereknek csak egy részében bíz, míg 16%-uk erősen szelektálva, kivételesnek tartja azokat az embereket, akikben meg lehet bízni. Figyelemre méltó, hogy elsősorban a budapesti és a városi lakosok szerint megbízható az emberek többsége, míg a falun lakók elsősorban a másokkal szembeni bizalmatlanságuknak

- adtak hangot. Öt nagy személycsoport létezik, akikkel nem szívesen élnének az emberek egy szomszédságban, és akiket a megkérdezettek – életkortól függetlenül – egyaránt elutasítottak: 1) a kábítószer-fogyasztó, 2) a prostituált, 3) az alkoholista, 4) a büntetett előéletű és 5) a HIV-/AIDS-pozitív személy.
- A büntető igazságszolgáltatás lehetséges feladataival kapcsolatosan a megkérdezettek körében a legnagyobb egyetértést az elkövető kármegtérítési hajlandóságának felkeltésével tapasztaltuk. Nem volt válaszadó, aki ne tartotta volna fontosnak ezt a feladatot. Ugyanakkor a budapestiek kevésbé látják fontosnak az elkövető felelősségérzetének felkeltését a büntető igazságszolgáltatásban, míg e morális szempont érvényesítését a falusi településen lakók igen határozottan várják el. A mediációval kapcsolatosan a férfiak jellemzőbben fogalmaztak meg ellenvéleményt, mint a nők, akik határozottan fontosnak tartják ezt a feladatot. Az életkori csoportok szerinti válaszok jelzik, hogy elsősorban az idősebb korosztály tartja fontosnak a sértett–elkövető közötti közvetlen kiegyezés gondolatát, míg a legfiatalabb korosztályban relatíve magas az ellenzők aránya. A megkérdezettek közül a nők azok, akik szerint az elkövető megbüntetésénél is maradéktalanul tiszteletben kell tartani az emberi jogokat, míg a férfiak hajlamosabbak arra, hogy a büntetés alkalmazását fontosabbnak tartásák, mint az emberi jogok tiszteletét.
  - A szakmai tapasztalatokkal szemben az emberek jelentős része úgy véli, hogy gyorsan növekszik a bűnözés. A megkérdezettek kiemelkedő mértékben túlbecsülik az erőszakos cselekmények arányát és gyakoriságát az ismertté vált bűncselekmények körében: mindössze 5,5%-uk jelölte meg helyesen az erőszakos bűncselekmények arányát a hazai bűnözésen belül.
  - Jelentős ismerethiányt tudtunk azonosítani a büntetés kiszabási gyakorlattal kapcsolatosan is, amely oka lehet a büntetés kiszabási gyakorlatról alkotott igen kedvezőtlen véleményeknek. A büntetés kiszabási gyakorlatról alkotott vélemények szinte „globális” szigorítási igényt jeleznek, amely alól a drogfogyasz-

tással kapcsolatos jogalkalmazási gyakorlat megítélése a kivétel. Különösen azok többsége ítéli a hazai büntetés-kiszabási gyakorlatot enyhének, akik szerint az elmúlt két évben a bűnözés jelentősen növekedett, illetve akik úgy vélik, hogy a szabadságvesztésre ítélt személyek száma az elmúlt két évben csökkent. A felmérés általános tapasztalata, hogy a megkérdezettek jelentősen alábecsülik a súlyos bűncselekmények elkövetése miatt a végrehajtandó szabadságvesztés alkalmazásának valószínűségét.

- A bűnelkövetés következményei közül a megkérdezettek a lebukást, a rendőrségi feljelentést, illetve a büntetés elviselését érzik a legkellemetlenebb következménynek, és úgy tűnik, hogy „leértékelik” a jogsértő és az általa elkövetett bűncselekmény közötti pszichikus viszony befolyásolásának lehetőségét.

IRODALOM

Bondeson, Ulla V.: Nordic Moral Climate. Value Continuities and Discontinuities in Denmark, Finland, Norway, and Sweden. Transaction Publisher, London, 2003

Braithwaite, John: Crime, Shame and Reintegration. Cambridge University Press, New York, 1989

Braithwaite, John: Principles of Retorative Justice. In: **von Hirsch, Andrew – Roberts, Julian V. – Bottoms, Anthony E. – Roach, Kent – Schiff, Mara (eds.):** Restorative Justice and Criminal Justice: Competing or Reconcilable Paradigms. Hart Publishing, Oxford, 2003

Duff, Antony: Restorative Punishment and Penal Restoration. 5th International Conference on Restorative Justice – Positioning Restorative Justice. International Network for Research on Restorative Justice for Juveniles, 16–19. September 2001, Leuven, Belgium

Irk Ferenc (szerk.): Áldozatok és vélemények I–II. OKRI, Budapest, 2004

Johnstone, Gerry: How and what terms, should restorative justice be conceived? In: **Zehr, Howard – Toews, Barb (eds.):** Critical Issues in Restorative Justice. Criminal Justice Press and Willan Publishing, Monsey, New York and Cullompton, Devon, UK, 2004, p. 6.

Kerezi Klára: A bűnmegelőzés és a biztonságérzet területi összetevői. In: **Irk Ferenc (szerk.):** Kriminológiai Tanulmányok, 42. OKRI, Budapest, 2005, 11–40. o.

Kerezi Klára: A bűnmegelőzés különböző dimenzióinak megjelenése egy attitűdvizsgálatban. In: **Irk Ferenc (szerk.) (2004):** i. m. 121–155.o.

Kerezi Klára: Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája napjaink büntetőpolitikájában. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat, 2004

Kó József: A bűnözéstől való félelem. In: **Irk Ferenc (szerk.) (2004):** i. m. I. kötet, 57–84. o.

Kovács András: Generációk, értékek, szavazótáborok.
www.gallup.hu/Gallup/self/polls/nepszava/nepszava2.html

Lappi-Seppälä, Tappio: Penal Policy and Prison Rates: Long-Term Experiences from Finland. Manuscript, October 2004 (draft)

Nagy László Tibor: Az erőszakos bűnözés strukturális változásai. Kutatási zárójelentés. OKRI, 2005. Kézirat

Page, Ben – Wake, Rhonda – Ames, Ashley: Public confidence in the criminal justice system. Findings 221. Home Office, London, 2004

Shaw, Margaret – Jané, Frederick: Restorative Justice and Policing in Canada, Final Report, Royal Canadian Mounted Police, August, 1998

Stein, Karin: Public perception of crime and justice in Canada: A review of opinion polls. RR2001-1e. Research and Statistics Division, Department of Justice Canada, 2001

Umbreit, Mark S.: Victim Meets Offender: The Impact of Restorative Justice and Mediation. Willow Tree Press, Monsey, New York, 1994

Zehr, Howard: **Changing Lenses:** A New Focus for Crime and Justice. Herald Press, Scottsdale, 1990

A közvetítői eljárásról

A kilencvenes években egyre többen sürgették, hogy a sértett nyerje vissza méltó helyét és szerepét a büntetőeljárásnak nevezett drámában. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogy a sértett jogosítványait bővítették. Az áldozatok jogi helyzetére vonatkozó nemzetközi dokumentumok is egyre inkább felhívták a törvényhozó figyelmét a változtatások megtételére. Az új évezred hajnalán még mindig vannak a sértett helyzetének jobbításával kapcsolatos adósságaink. A tanulmány a hazai közvetítői eljárás bevezetésének esélyeit elemzi, utalva a hagyományos és a restoratív igazságszolgáltatási rendszerek különböző szempontjaira.

1999-ben fogadta el az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága a mediáció alkalmazásával – mint a problémamegoldó lehetőségek rugalmasabb változatával – kapcsolatos ajánlását. A cél az volt, hogy a büntetőeljárásban aktívan részt vegyenek mindazok, akiket a bűncselekmény valamilyen szinten érintett. Az ajánlás háttérében az áldozat törvényes érdekei állnak: a bűncselekményt elszenvedettnek joga van arra, hogy az elkövetővel kommunikáljon, a terhelt tőle bocsánatot kérjen, valamint térítse meg az okozott kárt. Az elkövető azzal, hogy felelősséget vállal a tettéért, és jóváteszi azt, elősegíti a későbbi reintegrációt. Az ajánlás szerint a mediációs eljárás kevésbé kirekesztő, mint a hagyományos büntetőeljárás. Ezért ajánlják a kormányoknak, hogy a lehető legszélesebb körben teremtsenek lehetőséget a mediációra a büntetőeljáráson belül, és tegyék elérhetővé az összes eljárási szakaszban. Kimondja a dokumentum, hogy a mediációt csak törvényi szabályozás alapján, önkéntes elhatározásból lehet alkalmazni. A mediátornak – tevékenysége előtt – speciális tanfolyamon kell részt vennie, és ott képesítést szereznie. Ehhez a munkához tehát különleges szakmai ismeretek szükségesek. Mivel a mediátornak szüksége van az esetre vonatkozó alapvető

ismeretekre, ezért a hatóságnak biztosítania kell számára a szükséges dokumentumokat. A mediációt teljesen pártatlanul kell a mediátorok lebonyolítania. Az érintett felek érdekeit mindig figyelembe kell vennie; tiszteletben kell tartania a felek méltóságát, és biztosítania kell, hogy egymással is méltósággal bánjanak. A mediációt lezáró egyezségben a felek önkéntesen állapodnak meg. Az egyezség csak méltányos, indokolt és arányos kötelezettségeket tartalmazhat. Eredményes egyezség esetén a megállapodáson alapuló kötelezettségek ugyanolyan érvényűek, mint a jogerős bírói döntések, és a ne bis in idem elvének megfelelően, később már nem lehet ismételt bírósági eljárást indítani. Amennyiben a mediáció – eredményét tekintve – nem volt sikeres, az ügynek vissza kell kerülnie a hagyományos igazságszolgáltatási keretek közé. A mediációs eljárás folyamán elhangzottakat viszont nem lehet a terhelt ellen a bűnösség beismeréseként felhasználni.

Az Európai Unió Tanácsának 2001. március 15-én született kerethatározata szintén a sértett jogállására vonatkozik. A kerethatározat szerint a tagállamok kötelesek törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseiket a szükséges mértékben közelíteni egymás jogszabályaihoz; mégpedig azért, hogy a bűncselekmények sértettjei, függetlenül attól, hogy melyik tagállam területén tartózkodnak, mindenhol magas szintű védelemben részesüljenek. A tagállamoknak a sértettek igényeit átfogó és összehangolt módon kell megközelíteniük, illetve kezelniük azért, hogy elkerüljék a részleges és következetlen megoldásokat, valamint a sértettek másodlagos viktimizációját.

A kerethatározat, bár a címe alapján a büntetőeljárásra vonatkozik, mégsem korlátozódik a sértett érdekeinek a büntetőeljárás alatti védelmére, hanem kiterjed az azt megelőző és az azt követő intézkedésekre is. A mediációt is érinti azzal a megszorítással, hogy a közvetítésre vonatkozó rendelkezések kizárólag a bűncselekmények esetében érvényesek, és nem érintik a polgári jog világát.

A kerethatározat szerint a sértett csak olyan természetes személy lehet, aki a bűncselekménnyel ok-okozati kapcsolatban lévő károsodást szenvedett. A sérelem lehet testi, szellemi vagy érzelmi szenvedés, de lehet gazdasági veszteség is.

A határozat szerint a jogharmonizáció szempontjából legfontosabb jogok a következők:

- a sértett méltóságát tiszteletben tartó bánásmódhoz való jog;
- a tájékoztatás adásához való jog, és az abban való részesülés joga;
- a megértéshez és a megértetéshez való jog;
- az eljárás különböző szakaszaiban való védelemhez való jog;
- a nehézségek figyelembevételéhez való jog, különös tekintettel arra, ha a bűncselekmény elkövetési helye és a lakóhely nem ugyanabban a tagállamban van.

Fontos tétele a kerethatározatnak, miszerint rendelkezései nem kötelezik a tagállamokat arra, hogy a sértettek számára az eljárásban szereplő felekével azonos bánásmódot biztosítsanak.

A kerethatározat a rendelkezések végrehajtásával kapcsolatban kimondja, hogy a tagállamok hatályba léptetik azokat a törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a kerethatározat rendelkezéseinek meghatározott határidőkön belül megfeleljenek. A legtöbb rendelkezés tekintetében ez 2002. március 22. volt. A kommunikációra és a sértett részére nyújtott különleges támogatásra vonatkozó kérések teljesítésére két évvel későbbi időpontot állapítanak meg, a büntetőügyekben történő közvetítés feltételeinek megteremtése esetében pedig további két évvel meghosszabbodik a teljesítés végső időpontja. A tanulmány írásakor a három közül kettő határideje már lejárt. A mediációval kapcsolatos „kérés” teljesítési ideje is lassan a végéhez közeledik. (Amikor ez a tanulmány megjelenik, a határidő ebben a tekintetben is lejárt.)

Vajon miért kerültek a XX. század végén előtérbe a resztoratív igazságszolgáltatás szempontjai, vajon milyen támadások érik (érték) a hagyományos igazságszolgáltatást? Tanulmányom következő részében ezekre a kérdésekre keresem a választ.

A hagyományos igazságszolgáltatást ért támadások

A tradicionális igazságszolgáltatást ért támadások egy része a bűncselekmény megismerésének módszerével kapcsolatos, más része pedig az eljárás rendszerét, felépítését érinti.

A modern igazságelméletek megkérdőjelezik a korrespondencia tanát. Ez utóbbi tudományterület azt tanítja, hogy az embertől függetlenül létező valóság megismerhető. Mivel a büntetőeljárásban is megismerési folyamat zajlik, ezért az említett kritikai irányzatok itt is éreztetik hatásukat. A filozófia – mint tudomány – természetesen nem veti ki hálóját az igazságszolgáltatásra, mégis annyiban hat rá, hogy felhívja a „figyelmet a perbeli megismerés korlátaira. Ennek eredményeként az igazság megállapítása követelményének terhére a büntető igazságszolgáltatásban az azzal rivalizáló értékek” felértékelődnek.¹ Az objektív igazság, az anyagi valóság helyébe a processzuális igazságosság lép.

Az eljárás rendszerét érintő bírálatok másik része a jogalkalmazás szervezetét érinti. A kriminológiai és kriminálpszichológiai támadások többsége a XX. század végén felerősödött. Többen azt hitték, hogy az ezredforduló közelsége forradalmat indít a tradicionális területeken is: a hosszú ideje gyökeret vert intézmények ebben a forradalmi hangulatban erejüket veszítve fellazulnak, s így könnyebben kigyomlálhatók. Az új évezredtől megváltást reméltek, s egyre bátrabban, sőt vakmerőbben követelték, hogy a régi rendszer adja át helyét az új paradigmának. Nem a meglévő jobbítását kívánták, hanem „megkérdőjelezték a kontinentális eljárás tartószlopait”². A hagyományos igazságszolgáltatás ellen ható érvek a következők:

1 Bárd Károly: Kit illet a tisztességes eljárás? In: Gellér Balázs (szerk.): Györgyi Kálmán ünnepi kötet. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004, 31–32. o.

2 Bárd Károly: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987, 16. o. Bárd Károly művének első fejezete a tárgyalás kontinentális rendszerének bírálatáról szól. Az itt közölt kritikai megjegyzések adták az ötletet, hogy a lábjegyzetekben megjelölt szakirodalom egy részét én is áttanulmányoztam, és ebből a szempontból szedjem össze a hagyományos igazságszolgáltatás elleni érveket.

1. A kontinentális büntetőeljárás nem képes a modern bűnözésre megfelelő választ adni, ezért át kell adnia helyét egy olyan rendszernek, amely képes a változó világ igényeinek megfelelni.
2. A hagyományos igazságszolgáltatás a formális jogegyenlőségből kiindulva nem vállal szerepet a szociális problémák megoldásában, pedig az emberi és az állampolgári jogok védelme érdekében hangoztatott eljárási garanciák valójában kiszolgáltatottak a szociális értelemben fel fogott erők változásainak. Ezért azok az értékek, amelyek korábban a közmegegyezésnek megfelelően működhettek, mára elveszítették erejüket. Vagy egyszerűen el kell törölni azokat – hirdetik –, vagy ki kell mondani, hogy a hétköznapi gyakorlatában formálissá vált a létük.
3. A XX. század egyik legfontosabb vívmánya, a jogállamiság elve, a századfordulóra elavult, és helyette a szociális jóléti állam paradigmája érvényes. Így szakítanunk kell a formális jogegyenlőség elvével, és tekintettel kell lennünk a társadalmi egyenlőtlenségekre.
A korábban keletkezett alapelvek mára elveszítették a nekik szánt szerepet. Egyoldalú érvényesítésük annyira gátolja az eljárást, hogy az igazságszolgáltatás működésképtelenné válhat.
4. A laikusok részvétele, annak ellenére, hogy szervezeti alapelvként még továbbra is szerepel a jogszabályokban, mára formálissá vált. Talán ennek is köszönhető, hogy a jogi normák közérthetősége eltűnt. (Az állandó jogszabály-módosítás is növeli a zavart, nem beszélve arról, hogy a törvényszöveg megfogalmazásában használt passzív szerkezetek magyartalanná – értsd: érthetlenné – teszik sokszor a mondanót.)³
5. A működésképtelenséghez járul(hat) hozzá, illetve azt erősít(heti) az anyagi erőforrások szűkössége és az igazságszolgáltatás szervezetének nem megfelelő kialakítása.⁴ Szabó Dénes éppen ezért azt gondolja, hogy a modern államgépezet legkorszerűtlenebb – saját szavaival élve, leghagyományosabb – ága maga az igazságszolgáltatás. Mások szerint a helyzetet súlyosbítja, hogy a meglévő anyagi forrást nem jól

3 Itt szeretném felhívni a figyelmet az Ügyészek Lapja Anyanyelvi Ügyelet rovatára, amely kifejezetten jogászoknak szól.

4 Szabó Dénes: Kriminológia és kriminálpolitika. Budapest, 1981, 268. o.

használják fel. Indokolatlanul bonyolult az eljárás, az egyszerűsített jogintézmények ugyanakkor nem a megfelelő helyen szerepelnek. A teljes körű beismerés esetében is túlbizonyítás folyik, ez pedig – mint tudjuk – sokba kerül.

6. Az egyszerűsített eljárási formák a valóságban nem is mindig adnak lehetőséget arra, hogy az ügyet rövid időn belül befejezzék. Sokszor csak az egyik helyről kerül át egy másik hatósághoz. (Persze a korábbi jogalkalmazónál ez befejezett akta lesz.)

Az egyszerűsített formák ugyanakkor számos más jellegű veszélyt is magukban hordoznak. Itt ugyanis nem érvényesülnek az eljárási garanciák, vagy legalábbis nem olyan mértékben.

7. A hagyományos jogalkalmazást ért bírálatok között kiemelt helyen szerepel az Emberi jogok európai egyezségokmánya 6. cikkének megsértése. E szerint mindenkinek joga van arra, hogy az ellene emelt vádról ésszerű határidőn belül döntsenek. Az eljárások elhúzódása egyébként nemcsak a terhelt érdekeit sérti, hanem az eljárás más résztvevőire nézve is hátrányos. A jogalkalmazók a legnehezebb helyzetben a gazdasági bűncselekmények miatt folytatott eljárásokban vannak. Ezek bonyolultsága meghaladja a hozzá nem értők képességeit.
8. Kritika éri a hagyományos igazságszolgáltatást abból a szempontból is, hogy nehezen engedi be a társadalomtudományi ismereteket, ugyanakkor nagy szerepet tulajdonít a bírói intuíciónak.
9. Vannak, akik Max Weber tételeit használják fel, hogy bírálják a jogalkalmazást. Kritikai megjegyzéseik szerint a hétköznapi büntetőeljárása semmiképpen sem tekinthető racionális jogalkalmazásnak, hiszen a bizonyítási eljárás folyamata áttekinthetetlen, ellenőrizhetetlen. A racionális jogszolgáltatás – Weber szerint – mindig tárgyyszerű. Ezzel szemben a büntetőeljárások többsége beenged idegen elemeket, jogon kívüli eszközöket; ezek pedig megkérdőjelezik a jogalkalmazás racionalitását. A döntés valódi motívumai rejtve maradnak, így ellenőrizhetetlenek.
10. A hagyományos igazságszolgáltatás bírálóinak egy része szomorúan jegyzi meg, hogy mára a jogalkalmazók elveszítették azt a tiszteletet, amit korábban még élveztek. A tárgyalás maga pusztán formáság, hiszen a legtöbbször a nyomozás folyamán keletkezett iratok ismerteté-

se viszi el az időt. Mint ahogy Bárd Károly is megjegyzi, drámai csatározásról itt szó sincs. A tárgyalás „ünnepélyessége pedig akár az ipar-engedély kiváltását célzó hatósági eljárásé”.⁵

A hagyományos és a resztoratív igazságszolgáltatás szempontjainak egybevetése

1. A hagyományos igazságszolgáltatásban a bűncselekmény az állam rendjét sérti, és a felelősség alapja az egyén helyett a közösség ellen elkövetett sérelem.

A resztoratív igazságszolgáltatás figyelembe veszi, hogy a közösség rendszerint az egyéni szenvedések közvetítésével támadható, ezért a bűn itt úgy jelentkezik, mint a terheltnek a sértett elleni támadása.

2. A hagyományos igazságszolgáltatás jogalkalmazóját a megtörtént esemény érdekli, éppen a múltnak az a szelete, amin nem volt jelen; annak megismerésén fáradozik. Az előtte lévő jogesetből csak a büntetőjogilag releváns tények érdeklik. A tettere koncentrálnak. A megismerő tevékenységből ugyanakkor a sértett kimarad. A jogszabály – formális programjának megadásával – a tények feltáráshoz segítséget nyújt azáltal, hogy a Btk. meghatározza azoknak az emberi magatartásoknak az általános jellemzőit, amelyek ellen a büntetőjogi védelem indokolt. A Különös Részből megfogalmazott tényállásokat alapul véve a jogalkalmazó a valóságban megtörtént eseményeket igyekszik valamelyik minősítésnek megfeleltetni. Lényegében ismeretelméleti tevékenységet végez. A büntetőeljárás megismerési folyamata mégsem azonosítható a filozófiai megismeréssel, mert az igazságszolgáltatásban zajló folyamatot jellemző sajátosságok megakadályozzák az ismeretelméleti kategóriák mechanikus alkalmazását.⁶ Ezek az eltérések a múltban megtörtént cselekedet vagy mulasztás jellegével, az eljárási eszközök mennyiségének korlátozott voltával, az eljárási határidőkkel, az elévüléssel stb. függenek össze. A büntetőeljárás akadálypályaként is felfog-

5 Bárd Károly (1987): i. m. 12. o.

6 Részletesen Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. KJK, Budapest, 1972

ható, ahol az emberi jogok és a történelemben hosszú küzdelem útján kivívott garanciák nehezítik a jogalkalmazó munkáját.

Az előbbiekkal szemben a resztoratív igazságszolgáltatás a bűncselekménnyel okozott kárra irányul, és az elkövető, valamint az áldozat közötti konfliktust kívánja feloldani úgy, hogy a problémamegoldásra koncentrál, és nem a jogszabályban tilalmazott – múltban megtörtént – magatartásra. Itt inkább a jövőbeli tennivalók kerülnek előtérbe. A kérdés nem a „mi történt?”, hanem sokkal inkább a „minek kell történnie?”. Persze, itt is fontos lesz a múlt, de csak abból a szempontból, hogy vizsgálni fogják, vajon milyen okok hozták létre a konfliktust.

3. A hagyományos igazságszolgáltatás stigmatizáló hatása kétségtelen. A múltban megtörtént pillanatnyi magatartás állandósul, és azt az elkövető a jövőben is bélyegként viseli magán. A bűn tudati lenyomata eltávolíthatatlan. A jogalkalmazót kizárólag a bűncselekmény érdekli, a tényállás rekonstruálása folyamán kirekeszt minden más mozzanatot. Nem érdeklik sem a sértett, sem a vádlott személyes motívumai. Mivel kizárólag a jogellenes magatartásra összpontosít, ez később, a döntés után is kialakítja a deviáns azonosságtudatot.⁷

A resztoratív igazságszolgáltatásban a helyreállító folyamatnak köszönhetően a bűn nem stigmatizál. A cél a megbánás elősegítése. A hangsúly a párbeszéden és az egyeztetésen van. Az elkövetőre úgy tekintenek, mint aki képes a kárt helyreállítani. A formális ceremónia helyett az eljárás a racionális párbeszéd színtere lehet. A bűncselekmény mellett megjelenik a vádlott és a sértett élettörténetének vizsgálata. Ezáltal a felek az arisztotelészi értelemben – félelem, szánakozás, megtisztulás – felfogott katartikus folyamaton keresztül eljutnak a megnyugvás fázisába. A jogsértő személyének pszichikai struktúrája nem fog megváltozni, ezért később a társadalomban a szerepeit nem a korábban elkövetett bűn fogja meghatározni.

4. A hagyományos igazságszolgáltatásban a büntetőhatalom gyakorlása az állam kezében van. A közösség érdeke is csak az állam által reprezentálható. A döntési folyamatból kirekesztik mind a sértettet, mind a

7 Részletesebben Marlis Dürkop: *Der Angeklagte: eine sozialpsychologische Studie zum Verhalten vor Gericht*. W. Fink, München, 1977

terhellet. Nem a sértettel együtt születik meg a döntés, hanem helyette, őt abból kihagyva. A sértett jogszabályban biztosított jogai soványak, a gyakorlatban viszont ezek is alig érvényesülnek. A terhelttel szemben pedig a hatalom beavatkozás-centrikussága érvényesül.

A resztoratív igazságszolgáltatásban a sértettek érdekei úgy kerülnek előtérbe, hogy a konfliktus feloldásában közvetlenül érdekelték részt vesznek. A hangsúly a párbeszéden és az egyeztetésen van. Az eljárás folyamán a sértett aktív közreműködésére számítanak, és ehhez neki minden segítséget megadnak.

5. A hagyományos igazságszolgáltatásban a szankció célja az úgynevezett fájdalmas büntetés kiszabása. Ennek háttérében mindig az elrettentés, illetve a megelőzés áll.

A resztoratív igazságszolgáltatás ezzel szemben arra koncentrál, hogy az elkövető és az áldozat egymással kibéküljön, közöttük egyezség jön létre. Fontos szerepet kap a sértett jóvátétele. A jóvátételi szemlélet hívei ugyanis arra jöttek rá, hogy a büntetés önmagában nem képes a korábbi viselkedést megváltoztatni, és nemcsak az elkövetőre, hanem a közösség harmóniájára is rossz hatással van. A megbékélés létrejötté és a nyugalom megteremtése mindenkinek érdeke. Ebben nagy szerepe lehet a kár helyreállításának.

Ahhoz, hogy alaposan végiggondolhassuk és megérthessük az egymással versengő kétféle igazságszolgáltatás elveit, bizonyos fogalmakat tisztáznunk és pontosítanunk kell. Sajnos a szakirodalomban ezeket illetően zavar mutatkozik. A hasonló, de nem felcserélhető kifejezéseket a szerzők gyakran egymás szinonimájaként használják. Pedig az írónak (a jogi írónak is) testközelből kell ismernie a szavakat, a kifejezéseket. Pontosan kell tudnia, hogy melyik mit jelent. Wittgenstein szerint a szónak nincs jelentése, csak használata. Talán igaza van, de akkor a használónak a használatot kell ismernie, és pontosan azt kell értenie a szó mögött, amit az a használata során „jelenteni” akar. E nélkül nincs értelmes kommunikáció. A szóhasználat időben változhat, ez megállapodás kérdése.

Dekriminalizáció, legalizálás, depönalizáció, diverzió

A dekriminalizáció⁸ tágabb értelemben a büntetőjog teljes elvetését jelenti, szűkebb értelemben pedig csupán a büntetőjogi beavatkozás hatókörének szűkítését. Lényegét tekintve, a dekriminalizáció a büntetőtörvények által korábban büntetendőnek nyilvánított emberi magatartásokat kiveti a büntetőjog szabályozási köréből, és nem más jogi útra tereli, hanem a jövőben azok „elkövetését” megengedi. Büntetőjogi értelemben ez azt jelenti, hogy a Btk. Különös Részében egy-egy emberi magatartás bűncselekményként történő definiálása megszűnik.

A legtöbb helyen az állam azért dekriminalizál, mert a túlterhelt igazságszolgáltatást szeretné így kedvezőbb helyzetbe hozni. Láttható tehát, hogy a megnövekedett bűnözésnek egy bizonyos ponton túl – azáltal, hogy reformot vált ki – még pozitív hatása is lehet.

A dekriminalizálás a gyakorlatban a legalizálás segítségével történik. Ekkor valamely magatartás korábbi tilalmát feloldják.

A dekriminalizálással szemben a depönalizálás – bár sokszor egymás szinonimájaként használják a két fogalmat – mást jelent. A depönalizáció tulajdonképpen a jogalkotási szelekció alapesete, amikor bizonyos magatartások büntetőjogi szabályozásától a törvényhozó eltekint; kiemeli azokat a büntetőjogból, és közigazgatási vagy polgári jogi szankcióval sújtja az „elkövetőt”. Legalizálásról tehát itt nem beszélhetünk, hiszen a tilalom továbbra is megmarad, csupán a jogterület változik meg.

Király Tibor szerint a jogalkotási szelekció esetében a törvényhozó dönt arról, hogy mi a bűncselekmény, és mi nem minősül annak:

8 A dekriminalizáció kriminológiai és büntetőjogi értelemben felfogott különbségeire korábban Pusztai László hívta fel a figyelmet. Pusztai nagyon fontosnak tartotta, hogy a különböző fogalmakat a szakírók ne keverjék össze, ezért részletesen ismertette az egyes felfogásokat, majd azokkal vitatkozva igyekezett cezúrát húzni az egyes definíciók közé. Sajnos néha ő is csapdába esett, és felcserélte azokat. Részletesen Pusztai László: *Elterelés a büntető útról*. In: Gödöny József (szerk.): *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, 28. Budapest, 1991, 5–40. o.

hol elegendő a szabálysértésként történő definiálás, és melyek azok a magatartások, amelyek semmilyen tilalmat nem igényelnek.⁹

A depönalizáció számos esete megfigyelhető. Beszélhetünk de jure és de facto depönalizálásról.

A de jure depönalizálás esetei:

- A jogszabály értelmezése folyamán a jogalkalmazók úgy döntenek, hogy egyes magatartások nem tényállásszerűek. A büntetőjogi kommentárok ezeket részletesen elemzik, és a joggyakorlatot így ebbe az irányba terelik.
- Az opportunitás elvének megengedésekor az ügyész a diszkrecionális jogkörének megfelelően bizonyos cselekmények miatt nem emel vádat (például a vádemelés elhalasztása esetén).
- A büntetés mellőzése.
- Depönalizálás konkrét ügyben: az eljárási feltételek hiánya esetén annak megállapítása eljárási akadály (például a magánindítvány hiánya) esetén.

A de facto depönalizálás esetei:

- a rendőri szelekció,
- a feljelentés hiánya,
- a diverzió.

A diverzió, a büntetőútról elterelés, tehát a depönalizálás egyik – de facto – esete, a hagyományos igazságszolgáltatás alternatívájaként jelenik meg.

A diverzió esetei:

- A bűncselekményt egészségügyi problémaként, nem devianciaként kezelik.
- A relatív depönalizáció: a közigazgatási útra terelés. Bűncselekmény helyett szabálysértés. A cselekmény továbbra is deviáns

9 Király Tibor: A legalitás a büntetőeljárásban. Jogtudományi Közlöny, 1986/5., 201–206. o.

magatartás, amit szankcionálnak. A fenyegetettség tehát nem szűnik meg, csak a büntetőhatalom gyakorlási módja változik.

Eredetileg tipikusan a fiatalkorúak esetében alkalmazták, még a vádemelés előtt. Célja a hagyományos büntetőeljárás helyett más (alternatív) megoldások keresése.

A diverziós megoldások esetében sem mondanak le a hagyományos igazságszolgáltatás apparátusáról, csupán a formális eljárást mellőzik úgy, hogy az ügyet elterelik a büntetőútról. Az úgynevezett justice model helyére az úgynevezett medical model lép. A büntetőhatalom „abba az irányba mozdul el, hogy lemond a kényszeren alapuló megregulázásról és az (orvosi, pszichiátriai, pszichológiai és pedagógiai) terápia koncepciója felé orientálódik”.¹⁰

Sok szempontból hasonlít a mediációhoz, mégsem szabad azzal azonosítanunk, hiszen – később részletesen látni fogjuk – a közvetítői eljárás egyik igen lényeges sajátossága, hogy lemond a hagyományos igazságszolgáltatás apparátusáról, a diverziós megoldások viszont megmaradnak annál. Ezért a nálunk bevezetni kívánt új eljárásjogi intézmény semmiképpen sem tekinthető közvetítői eljárásnak, hanem a diverzió egyik fajtájának.

A diverzió esetében fontos szempont, hogy a cselekmény büncselekmény, ami miatt büntetőeljárás indul. Az igazságszolgáltatási rendszeren kívüli konfliktusok nem érdeklik a diverzió híveit. Ezek nem tartoznak ebbe a fogalmi körbe. Ugyanúgy kívül esnek az alternatív szankciók is. Amikor a bíró az eljárást lezáró döntésében a hagyományos büntetőjogi büntetés helyett alternatív szankciót – (köz)munkára kötelezés, valamilyen nevelési programon való részvétel, gondozásra utalás stb. – alkalmaz, akkor ez nem diverzió, hanem deinstitutionáció, illetve deinstitutionalizálás. A diverzió fogalmának szükséges eleme egyrészről, hogy a büntetőeljárás meginduljon, illetve másrészről, hogy onnan az ügyet eltereljék.

Attól függően, hogy a büntetőeljárás melyik szakaszáról terelik el az ügyet, a diverzióknak három esetét különböztethetjük meg: a rend-

¹⁰ Pusztai László: i. m. 23. o.

őri, az ügyészi és a bírói diverziót. Ezzel a kérdéskörrel eljutottunk a büntetőhatalom megosztásának buktatóihoz. Ki rendelkezzen a hatalommal? A megismerési folyamat végén ki ítél? Ki bocsát meg? Ki büntet?¹¹

A resztoratív igazságszolgáltatás, a tettes–áldozat egyezség, a jóvátétel¹² és a mediáció

A szakirodalomban gyakran összekeverik az egyezség, a jóvátétel és a mediáció fogalmait. Ezért tanulmányom e részében kísérletet teszek arra, hogy ezeket a fogalmakat pontosan meghatározzam, bár már most jelzem, hogy vannak egymásba csúszó definíciók; éles cezúra nem mindig állítható fel közöttük.

A mediáció olyan közvetítői eljárás, folyamat, ahol a vitában álló felek a közvetítő (mediátor) mint pártatlan kívülálló segítségével képesek megoldani a közöttük lévő konfliktust. A mediátor feladata a kapcsolat fenntartása a felek között, a párbeszédre épülő eljárás mederben tartása és a konfliktus rendezésére irányuló segítségnyújtás. A felek mindegyike kívánja a konfliktus ilyen módon való kezelését, megoldását; egyikük sem kötelezhető erre. A mediáció nem hatósági és nem bírósági eljárás. Nem szolgáltat igazságot, hanem a probléma megoldására törekszik. Nincs jogszabályban meghatározott eljárási rendje. A mediátor nem jogalkalmazó; nincs se döntési jogosultsága, se kötelezettsége. Olyan szakértő, aki szakértelmével segíti feltárni és megérteni a konfliktust. Nem ő, hanem a vitában álló felek maguk döntenek. Itt jöhet szóba a mediáció eredményeként a felek között létrejövő megállapodás: az egyezség.

A tettes–áldozat egyezség a mediáció, a közvetítői eljárás folyamán, annak eredményeként létrejövő megállapodás, a felek érdekének megfelelő szerződés, amellyel a vitát lezártnak tekintik. Jogi értelemben, annyiban köti a feleket ez a megállapodás, mint a szer-

¹¹ A kérdésekre a választ lásd Bárd Károly (1987): i. m.

¹² Erről lásd Nagy Ferenc: Jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája. Kriminológiai Közlemények, 48. Budapest, 1993

ződés. Abban különbözik az alperes–felperes egyezségtől, hogy ez utóbbi esetében a megállapodás aláírása nem zárja el a későbbi peres megoldás útját. A tettes–áldozat egyezség esetében a megállapodás be nem tartása azt eredményezi, hogy a büntetőútról elterelt bűncselekmény miatt később az ügyész vádat emel. Visszatérve az egyezséghez, annak tartalma többféle lehet; a jóvátétel különböző lehetőségeit tartalmazza.

A jóvátétel a tettes–áldozat egyezség eredményeként létrejövő megállapodás tartalma: lehet kártérítés – a sértettnek, illetve harmadik személynek (jogi személynek is) –, lehet egyéb anyagi szolgáltatás, lehet ajándék, lehet immateriális szolgáltatás (például bocsánatkérés), valamint lehet munkavégzés (például közmunka). A jóvátétel tehát valaminek, konkrét vagy nem konkrét dolognak az adása, elvégzése. A jóvátétel sohasem egyezség, hanem annak tartalma, sohasem mediáció, hanem annak eredményeként megvalósuló teljesítés a tettes részéről.

A fogalmi zavar elkerülése érdekében célszerű tehát ezeket a meghatározásokat dogmatikusan kezelnünk. A szakirodalomban – mint említettem – sajnos gyakran átfedik egymást ezek, és a tettes–áldozat egyezséget mediációként tüntetik fel, valamint a mediációt a jóvátétel sajátos formájaként kezelik.

Közvetítői eljárás hazánkban a tervezett megoldások alapján

A kerethatározatban írtaknak megfelelően tehát módosítanunk kell a Btk.-t és a Be.-t, valamint új jogszabályt is kell alkotnunk a közvetítői eljárásról. A jelen tanulmány megírása előtt már több előterjesztés és törvényjavaslat is született a témával kapcsolatosan. A jogalkotási folyamat – a tanulmány írásakor – részben a törvényjavaslat, részben a törvénytervezet stádiumában áll.

A társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiája rövid, közép- és hosszú távú céljainak végrehajtásával kapcsolatos kormányzati feladatokról szóló 1009/2004. (II. 26.) kormányhatározat III/A. 2. pontja alapján a közvetítői eljárással kapcsolatos törvényjavaslatot a kormányhoz már 2005 nyarának végén be kellett nyújtani.

A Be. és a Btk. módosításáról szóló T/18090. számú törvényjavaslat szerint a közvetítés megkísérlése érdekében az eljárást hat hónapi időtartamra az ügyész hivatalból a vádemelés előtt felfüggeszti akkor, ha a feltételek fennállnak. Ebben az esetben közvetítői eljárásra utalja az ügyet.

A bírói szakban akkor kerülhet sor közvetítői eljárásra, ha a vádemelés előtt az ügyész ezt nem tette meg. Feltétel továbbá az erre irányuló indítvány. A bíróság a közvetítői eljárás lefolytatása érdekében legfeljebb hat hónapra függeszti fel az eljárást.

A Btk.-ban történő tervezett változtatás szerint a legfeljebb háromévi szabadságvesztéssel büntetendő személy elleni, közlekedési és vagyon elleni bűncselekmény esetén az elkövető büntethetősége megszűnik, ha az elkövető a sértett kárát megtérítette, vagy a bűncselekmény káros következményeit egyéb módon jóvátette. Az ötévi szabadságvesztést meg nem haladó büntetési tételhatár esetén korlátlan enyhítésre ad lehetőséget a tervezett szabályozás.

A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenységről szóló törvénytervezet szerint a közvetítői eljárás olyan konfliktust kezelő eljárás, amely kiváltja a bűncselekmény elkövetése miatt indított eljárást. Célja, hogy a bíróságtól, illetve az ügyésztől független harmadik személy – a közvetítő (mediátor) – segítségével és bevonásával írásbeli megállapodás jöjjön létre a sértett és a terhelt között. Ennek tartalmaznia kell a jóvátételt és a terhelt jövőbeni jogkövető magatartásának ígéretét.

Fontos rendelkezése lesz a külön jogszabálynak, hogy a közvetítői szerepet kire bízza. A tervezet szerint mediátorként a büntetőügyben eljáró bíróság, illetőleg ügyész székhelye szerint illetékes megyei (fővárosi) igazságügyi hivatal közvetítői tevékenységet végző pártfogó felügyelője jár el. Ennek az oka, hogy a civil ügyekhez képest a mércét feljebb húzták meg, és a büntetőügyekben eljárható mediátor esetében feltételként szabták meg az ilyen irányú képesítést.

2005-ig a Pártfogó Felügyelői Szolgálatnak nevezett intézmény az Igazságügyi Minisztérium felügyelete alatt működött, és ötféle tevékenységet végzett:

- környezettanulmány készítése a büntetőeljárásban;
- pártfogó felügyelői vélemény készítése a büntetőeljárásban;
- a közérdekű munka végrehajtásának szervezése és irányítása;
- a pártfogó felügyelet végrehajtása;
- az utógondozás.

2006 januárjától a Pártfogó Felügyelői Szolgálat az Igazságügyi Hivatal részeként működik tovább más szervezeti egységekkel, az áldozatsegítő és a jogi segítségnyújtó szolgálattal, valamint a kárpótlási irodákkal együtt. Az említett jogszabályok elfogadása után a tevékenységi köre is bővül majd, mint láttuk, a közvetítői feladattal. Technikailag ez csak úgy oldható meg, hogy a Pártfogó Felügyelői Szolgálaton belül a közvetítői tevékenységet végzők elkülönülnek majd a valódi pártfogó felügyelőktől. A leendő jogszabály is igyekszik külön tartani a különböző feladatokat, ezért részletesen kidolgozza a kizárási okokat. A kizáró okok között szerepel az a pártfogó felügyelő

- aki az eljárásban mint bíró, ügyész vagy a nyomozó hatóság tagja járt el, valamint ezek hozzátartozója is;
- aki mint terhelt, védő, sértett, magánfél, feljelentő, illetve ezek képviselője járt el, valamint ezek hozzátartozója is;
- aki mint tanú, szakértő, szaktanácsadó vett vagy vesz részt;
- aki három éven belül mint pártfogó felügyelő járt el;
- vagy aki a terhelt, illetve a sértett folyamatban lévő büntetőügyében eljár, kivéve a közvetítői eljárás alkalmazásáról szóló döntés meghozatala előtt kért pártfogó felügyelői véleményt készítő pártfogó felügyelőt;
- aki egyébként érdekelt vagy elfogult.

A közvetítői eljárás a büntetőeljárással párhuzamosan folyó eljárás. A mediáció feltételeit és a Be.-vel való kapcsolódási pontjait, elrendelésének feltételeit, valamint az eredményes eljárás jogkövetkezményeit a módosított Be. tartalmazza majd. Részletes szabályait viszont a már említett külön törvény (tervezete) fogalmazza meg.

A mediáció feltételei:

- Meghatározott bűncselekmények esetén van helye mediációnak. Ezek a személy elleni, a vagyon elleni és a közlekedési bűncselekmények.
- Meghatározott büntetési tétellel való fenyegetés esetén utalható a bűnügy közvetítő elé. A mediációra az ötévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel fenyegetett bűncselekmények esetében van lehetőség.
- A büntetőeljárás folyamán csak egyszer van lehetőség a mediációra.
- Szükséges a sértett és a terhelt önkéntes hozzájárulása.
- Amennyiben az ügyész hivatalból nem utalja az ügyet mediátor elé, akkor feltétel a gyanúsított, a védő, illetve a sértett indítványa.
- Akkor van helye ennek az eljárásnak, ha a Btk. 36. §-a alapján az eljárás megszüntetésének vagy a büntetés korlátlan enyhítésének van helye, figyelemmel az anyagi jogszabályok módosítására.¹³
- Feltétele továbbá, hogy a bűncselekmény elkövetését a gyanúsított beismerje.
- A terheltnek vállalnia kell, hogy a sértett kárát megtéríti, vagy más módon jóváteszi.
- Feltétele, hogy a bűncselekmény jellege, az elkövetés módja és a terhelt személye alapján nem szükséges a büntetőeljárás lefolytatása, illetve a tevékeny megbánást a bíróság a büntetés kiszabása folyamán értékelni tudja, és ezt meg is teszi.

A terhelt és védője, valamint a sértett is kezdeményezheti a mediációt akkor, ha az ügyész hivatalból nem utalja az ügyet mediációs

¹³ A Btk. módosítására irányuló tervezet szerint a háromévi büntetésnél nem súlyosabban fenyegetett személy és vagyon elleni, illetve közlekedési bűncselekmények esetén az elkövethető büntethetősége megszűnik, ötévi szabadságvesztést meg nem haladó büntetési tételhatár esetében pedig korlátlan enyhítésre lesz lehetőség, feltéve mindkét esetben, hogy az elkövető a sértett kárát megtérítette, vagy más módon jóvátette a bűncselekmény káros következményeit.

eljárásra. Amennyiben a vádemelés már megtörtént, a tanács elnöke a vádirat kézbesítésével együtt tájékoztatja a vádlottat, a védőt és a sértettet a mediációs eljárás lehetőségéről, annak jogkövetkezményeiről, valamint az erre vonatkozó indítvány szükségességéről. Ha a közvetítői eljárásra utalást a bíróság rendeli el, akkor a bíróság az eljárást legfeljebb hat hónapra felfüggeszti.

A mediátor a közvetítést pártatlanul végzi, kötelessége, hogy lelkiismeretesen, a legjobb szakmai tudása szerint lássa el feladatát. Ez elsősorban a megegyezés létrehozására irányuló közreműködési kötelezettségben nyilvánul meg. Tevékenységét a tényekre alapozza, ezért a feladatának ellátásához szükséges adatokat nemcsak jogosult, hanem köteles is megismerni. E célból az ügy irataiba betekinhet. Természetesen mindvégig tiszteletben kell tartania a felek méltóságát, biztosítani kell továbbá, hogy a résztvevők egymással szemben is tisztelettel járjanak el. A közvetítői tevékenységével összefüggésben tudomására jutott adatokkal kapcsolatban titoktartási kötelezettség terheli. (Ez vonatkozik a jegyzőkönyvvezetőre is.)

A közvetítői eljárásban a terhelt és a sértett egyenrangú felek. Az eljárás folyamán bármikor visszavonhatják hozzájárulásukat, amit korábban a közvetítői eljárás lefolytatásához adtak. Minden egyezsége önként kell eljutniuk.

A felek jogi képviselőt hatalmazhatnak meg. Harmadik személy, az úgynevezett bizalmi személy részvételére akkor van lehetőség, ha a felek ezt indítványozzák, és a közvetítő ezt megengedi. A mediátor az indítványt viszont csak akkor utasíthatja el, vagy ahogy a jogszabály tervezete fogalmaz, az indítvány teljesítését csak akkor tagadhatja meg, ha az a mediáció céljával ellentétes. A döntés ellen nincs helye jogorvoslatnak.

A kiskorú sértett mellett törvényes képviselője is részt vesz az eljárásban. Amennyiben a sértett a tizennegyedik életévét még nem töltötte be, nem vehet részt az eljárásban, helyette a törvényes képviselő jár el.

A közvetítői eljárás folyamán a közvetítő segítségével a felek között megbeszélés zajlik. Ezt a közvetítő az eljárásra utaló határozat érkezésétől számított nyolc napon belül tűzi ki az Igazságügyi Hivatal hivata-

li helyiségében. Az idézésben tájékoztatja a feleket az eljárás lényegéről és jogkövetkezményeiről, valamint jogaikról és kötelezettségeikről.

A megbeszélésen a közvetítő a feleket egymás jelenlétében és egymás távollétében is meghallgathatja. Ekkor a sértett és a terhelt kifejtheti az üggyel kapcsolatos álláspontját, és bemutathatja az üggyel kapcsolatos iratokat.

A megbeszélésről jegyzőkönyv készül. Felvételének módjára, készítésére, kiegészítésére és javítására a Be. szabályai az irányadók.

A mediáció célja a megegyezés. Ez akkor jön létre, ha a sértett és a terhelt közötti megállapodás kiterjed a kár megtérítésére vagy a bűncselekménnyel okozott következmények más módon történő jóvátételére.

A kiegyezésben vállalt kötelezettségeknek meg kell felelniük a jogszabályoknak. A kiegyezésnek ésszerűnek és a bűncselekménnyel okozott következményekkel arányosnak kell lennie.

A tervezet szerint a közvetítői eljárást lehetőleg három hónapon belül be kell fejezni, és a jelentést, valamint a megegyezésről szóló okiratot az eljárás felfüggesztése határidejének letelte előtt az ügyészhez, illetve a bírósághoz el kell küldeni.

A közvetítői eljárásban keletkezett iratok az adott büntetőeljárásban bizonyítékként nem használhatók fel, kivéve a megegyezést tartalmazó okiratot és a közvetítő jelentését.

A közvetítői eljárásról a közvetítő jelentést készít. Ez tartalmazza a hivatalos adatokon túlmenően az eredményes megállapodásra vonatkozó megállapítást.

A közvetítői eljárás költsége nem bűnügyi költség, ezt mégis a terhelt viseli. A felek ettől eltérően is megállapodhatnak.

Véleményem a mediációról és a hazai közvetítői eljárásról

Véleményem szerint az „igazi” mediáció nehezen fér bele a büntető jogalkalmazásba. A büntetőeljárás tárgya – a másféle eljárásoktól eltérően – az állam büntetőigényének érvényesítése. Feladata a múltban megtörtént bűncselekmény rekonstruálása, az elkövető

büntetőjogi felelősségének megállapítása és a megfelelő büntetés kiszabása. A büntetőeljárás a büntetőjogi főkérdés eldöntésére hivatott. Más szempontok és más jogterületek akkor jutnak szerephez, ha ezt a törvény megengedi. Ennek egyik esete a kár helyreállítására irányul, a többi esetben pedig bizonyos diverziós szempontok is érvényesülhetnek. Amikor például a bíróság a bűncselekmény folytán keletkezett polgári jogi igényről dönt, akkor lehetőség van arra, hogy a sértett kára megtérüljön. Ez az igény ekkor sem önállóan alkotja a büntetőeljárás tárgyát, hanem a büntetőjogi igényhez csatlakozva, járulékos kérdésként jelenik meg. Sajnos a büntetőeljárásban szinte kizárólag kötelmi jogi kártérítési igényeket érvényesítenek. A jogszabály ugyanakkor jóval több esetben tenné lehetővé a polgári jogi igény érvényesítését. A polgári jogi igény keretében is érvényesíthetők ugyanis mindazok az igények, amelyekre a polgári jog a polgári eljárás keretében lehetőséget ad. A felmerült kár érvényesítése mellett kérheti (kérhetné) a sértett a dolog kiadását. Emellett birtokvédelem iránti igénnyel is fordulhat(na) a bírósághoz. Sőt azt is kérhetné, hogy a terhelt hagyja abba a birtoksértő magatartást. A magánfél követelheti(hetné) a terheltől azoknak a hasznoknak az értékét, amelyeket a bűncselekmény elkövetője elfogyasztott, illetve beszedni elmulasztott. Lehetősége van (lenne) a sértettnek arra is, hogy becsületsértés, rágalmazás, hamis vád esetén a terhelt nyilatkozat útján vagy egyéb módon adjon elégtételt.

Nagy Ferenc szerint az adhéziós eljárásban a nem vagyoni kárformák iránti igény érvényesítése, bár a törvény ezt lehetővé tenné, alig fordul elő.¹⁴

A bírói gyakorlat is azt mutatja, hogy ezekkel a lehetőségekkel általában nem élnek a jogosultak. A hétköznapi büntetőeljárása tehát nem szívesen fogad be idegen elemeket.

A diverziós és dekriminalizációs szempontok érvényesítésére mindenképpen szükség van, hiszen még mindig jobb, ha az állam bizonyos esetekben lemond a büntetőjogi igény érvényesítéséről,

14 Nagy Ferenc: Új fejlődési irányok, avagy a tradicionális jogállami büntetőjog eróziója. In: Irk Ferenc (szerk.): A bűnözés jövője. Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére halála első évfordulóján. Budapest, 1997, 17. o.

és ennek kereteit, illetve részletes szabályait a törvények rendezik, mint amikor a hatóságok önkényes szelekciót alkalmaznak. Azzal mindenki egyetért, hogy a legalitás elvének kizárólagos érvényesítése lehetetlen, hiszen a legalitás eróziója szükségszerűen bekövetkezett; ostobaság lenne kitarítani amellett, hogy minden bűncselekményt üldözzünk, minden bűncselekmény esetében vádat emeljünk, és minden elkövetőt elítéljünk.

Egy alkotmányos jogállamban is igaz az elv: minden államnak joga van ahhoz, hogy büntetőhatalmat gyakoroljon a polgárok felett; ebből pedig levezethető a büntetéshez való jog, valamint a „bűn büntetést érdemel” elve. Az alkotmányos jogállam ugyanakkor nem engedheti meg magának a korlátlan hatalom jogát. Ezért kellett például lemondania hazánknek a halálbüntetésről mint a korlátlan hatalomból folyó büntetési jogosítványról.¹⁵

A mediáció hívei természetesen elfogultak a jogintézménnyel szemben. Akit a mediáció szelleme egyszer megérintett, aligha láthatja többet a büntetőeljárás világát úgy, ahogy azelőtt volt szokás. A jogintézmény alkalmazása mellett kardoskodók úgy próbálják a mediációt az igazságszolgáltatáson belül elhelyezni, hogy a hagyományos büntetőeljárást annak saját fegyvereivel próbálják legyőzni, illetve háttérbe szorítani.

Aki viszont a mediációban az igazságszolgáltatás bajainak orvoslását látja, alighanem csalódní fog. Egy mediációs eljárás nem kevésbé bonyolult, mint maga a büntetőeljárás.

Gondoljunk arra is, hogy a társadalom önvédelme gyakran az egyén ellen hat, akinek érdeke sokszor ellentétes a közösségével. A büntetőjog így a közösség kényszerű védelme az egyén külön akciója ellen, és immanens sajátja, hogy a háttérben meghúzódó hatalom biztosítja a kikényszeríthetőséget. „A büntetőítélettel az állam a büntetett szabadság iránti érdekeit teljességgel alárendeli a közösség biztonság iránti érdekeinek.”¹⁶ És éppen azért, hogy e jo-

15 23/1990. (X. 31.) AB határozat.

16 Bárd Károly: Demokrácia – tisztességes eljárás – megismerés a büntető perben. In: Farkas Ákos (szerk.): Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003, 73. o.

gok korlátozása jogszerű legyen, alaptörvényi szinten kell szabályoznia minden államnak a bírói úthoz való jog és a határozatok kötelező ereje mellett a tisztességes eljárás elvét. „A büntetőügy terheltjeivel való bánásmód jelzi leginkább az emberi jogok általános állapotát egy társadalomban, mivel a büntetőperben a kollektív és az egyéni érdekek közvetlenül ütköznek.”¹⁷

A büntetőhatalommal rendelkező jogalkalmazás lététől éppen azért idegen az egyezség, mert hatalom. A történelem folyamán természetesen különbözőképpen oldották meg az egyének egymás közötti, illetve az egyén és a közösség konfliktusait; ennek szabályozása mindig az adott korszak világméretű függött.

Az ügyek által okozott túlterheltség miatt viszont szükséges lehet, hogy másféle megoldásokon törjünk a fejünket, és bizonyos bűncselekmények esetében egyszerűsítsük az eljárást; az eljárás gyorsítása érdekében pedig időnként kompromisszumokra kényszerülünk (büntetőparancs, lemondás a tárgyalásról stb.). Más jellegű újítások ugyanakkor nem mindenhol képesek gyökeret verni. Gondoljunk például a 2003. július 1-jén hatályba lépő Be. alternatív megoldásként beiktatott új intézményére, a felek általi kikérdezés rendszerére, ami persze azért nem működik, mert – tévesen – mindenki a kereszkérdezéssel azonosítja. Korábban, a középáramos büntetés törvénybe iktatása esetén, pedig a bírói kar szinte bojkotált, és nem alkalmazta a törvény e szakaszát.

A jogalkalmazás a túlterheltség csökkenése reményében sem fog beengedni lététől teljesen idegen jogintézményeket, és nem örül annak, ha megváltoznak a hatalomgyakorlás eszközei. A büntetőjog represszív¹⁸ jellege nem szűnik meg a jövőben sem. Bizonyos kompromisszumok kötésére természetesen mód van, mint ahogy az egyezségkötés ma már az adhéziós eljárásban megengedett, de a Be. továbbra sem teszi lehetővé a büntetőeljárás jellegével ellentétes szabályok alkalmazását. Így például a terhelt a magánféllel szemben követelést nem érvényesíthet, beszámítási kifogással nem élhet.

17 Uo. 73–74. o.

18 Émile Durkheim: A társadalmi munkamegosztásról. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Az előbbi ellenvetések a valódi mediációval kapcsolatban merülnek fel bennem. A hazai jogszabályok tervezett módosításának, valamint a közvetítői eljárás megteremtésén fáradozó új törvény tervezetének elolvasása és tanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy semmilyen támadás nem fenyegeti a büntetőeljárás hagyományos rendjét. Szó sincs itt elterelésről, illetve az úgynevezett független és pártatlan mediátor betolakodásáról. Bár új szereplője lesz az eljárásnak, a mediátori köntösbe bújtatott pártfogó felügyelő, az ő léte azonban semmilyen veszélyt nem jelent majd, hiszen kisbíróként csak leveszi a jogalkalmazók válláról a terhet. Ennek bizonyítékai a törvénytervezetek szövegéből egyértelműen kiderülnek. A közvetítői eljárásra vonatkozó részletes szabályok szervesen illeszkednek ugyanis a garanciákkal kikövezett büntetőeljárás folyamatába. A közvetítőre vonatkozó rendelkezések is hasonlítanak azokhoz a szabályokhoz, amelyeket már a bírói eljárás vonatkozásában megszoktunk. A közvetítő ugyanis ugyanolyan „hatalmi” jogosítványokkal rendelkezik majd, mint a bíró: idéz, indítványokról dönt, azokat akár el is utasíthatja, és olykor a döntése ellen még jogorvoslatnak sincs helye. Ugyanakkor a mediáció meghatározásakor láttuk, hogy a mediáció nem hatósági és nem bírósági eljárás. Nem szolgáltat igazságot, hanem a probléma megoldására törekszik. Nincs jogszabályban meghatározott eljárási rendje. A mediátor nem jogalkalmazó; nincs se döntési jogosultsága, se kötelezettsége. Olyan szakértő, aki szakértelmével segíti feltárni és megérteni a konfliktust.

IRODALOM

Bárd Károly: A büntetőhatalom megosztásának buktatói. Budapest, 1987

Bárd Károly: Demokrácia – tisztességes eljárás – megismerés a büntető perben. In: **Farkas Ákos (szerk.):** Emlékkönyv Kratochwill Ferenc (1933–1993) tiszteletére. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2003, 73. o.

Bárd Károly: Kit illet a tisztességes eljárás? In: **Gellér Balázs (szerk.):** Györgyi Kálmán ünnepi kötet. KJK-Kerszöv, Budapest, 2004

Durkheim, Émile: A társadalmi munkamegosztásról. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

Dürkop, Marlis: Der Angeklagte. Eine sozialpsychologische Studie zum Verhalten vor Gericht. W. Fink, München, 1977

Király Tibor: Büntetőítélet a jog határán. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972

Király Tibor: A legalitás a büntetőeljárásban, *Jogtudományi Közlöny*, 1986/5.

Nagy Ferenc: Jóvátétel mint a konfliktusfeloldó büntető igazságszolgáltatás egyik formája. *Kriminológiai Közlemények*, 48. Budapest, 1993

Nagy Ferenc: Új fejlődési irányok, avagy a tradicionális jogállami büntetőjog eróziója. In: **Irk Ferenc (szerk.):** A bűnözés jövője. Emlékkönyv Pusztai László tiszteletére halála első évfordulóján. Budapest, 1997

Pusztai László: Elterelés a büntető útról. In: **Gödöny József (szerk.):** Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok, 28. Budapest, 1991

Szabó Dénes: Kriminológia és kriminálpolitika. Budapest, 1981

A DNS kriminalisztikai célú alkalmazásának szabályai Németországban és Magyarországon

A DNS kriminalisztikai alkalmazásának bevezetésével sokrétű eszköz került a bűnüldözés kezébe. A DNS minden eddiginél hatékonyabb lehetőséget jelent az elkövetők felderítése, azonosítása, az ártatlanok kizárása során, egyúttal segítséget nyújt a cselekmények közötti kapcsolatok feltárásához és a további bűncselekmények megelőzéséhez. Az ember egyediségét ilyen módon hordozó jellemző büntetőeljárás felhasználása ugyanakkor speciális garanciákat kíván meg. Németországban több mint 10 évig tartott a vita az alkalmazási feltételekről. A szerző bemutatja ezt a folyamatot, és ennek tükrében elemzi a magyarországi helyzetet. A téma Magyarországon is aktuális: a DNS-szakértői tevékenység több mint egy évtizedes gyakorlata után a DNS-adatbázis felállítása is elkezdődött. Az ezzel kapcsolatos jogszabályoknak hazánkban sem egyértelmű a megítélése. Emellett a nemzetközi bűnügyi együttműködésből adódó kötelezettségek újabb szempontokat vetnek fel a kérdéskör átgondolásánál.

A személyazonosítás módszerei a kezdetektől fontos szerepet játszottak a kriminalisztika tudományos fejlődésében. A természettudományok, a számítógépes technika és a matematikai statisztikai módszerek bevezetése jelentős előnyökkel szolgált; többek között megteremtette az ujjnyomat és a kézírás automatizált azonosításának és nyilvántartásának lehetőségét. Az elmúlt évtized legnagyobb szenzációját azonban a DNS kriminalisztikai alkalmazhatósága jelentette; ezzel egy minden eddiginél gyakrabban előforduló, az egyediséget leginkább hordozó nyomcsoport vált vizsgálhatóvá egyre fejlettebb technikával, s a populációstatisztikai kutatásoknak köszönhetően egyre nagyobb megbízhatósággal. Emellett egy új

automatizált személynyilvántartó rendszer létrehozására is lehetőséget nyújtott.

A kriminalisztikában személyazonosításra azok a biológiai tulajdonságok alkalmasak, amelyek jól kifejezik az egyediséget, nem változnak, illetve kellő sokféleséggel rendelkeznek. Nem utolsósorban lényeges a jellemző tudományos igényű vizsgálhatósága. A DNS, egyszeri és megismételhetetlen anyagként az összes genetikai információt és minden élő alkotórész adottságait, hajlamait tartalmazza. Ebből következik, hogy ez az anyag kell hogy legyen az egyediség kulcsa.¹

A DNS előnye a korábban vizsgált biológiai jellemzőkhöz képest, hogy szinte minden emberi sejtben megtalálható, polimorf – emiatt nagyon informatív a minta származásának megállapítását illetően – és rendkívül stabil. A DNS-vizsgálatok bevezetésével bővült az eredményesen vizsgálható biológiai anyagmaradványok skálája, ugyanakkor nőtt az egyedi azonosítás elérhető valószínűségi foka is.²

A kriminalisztikai célra alkalmazott eljárások minden eddiginél megbízhatóbb eredményt nyújtanak. Mivel a teljes genom analízise nem végezhető el (már a tudomány jelenlegi állása, valamint a kutató rendelkezésére álló anyag miatt sem), olyan eljárást kellett kifejleszteni, amellyel korlátozott mennyiségű DNS alapján is számottevő variabilitást lehet kimutatni az egyes egyének között.

Jelenleg a kriminalisztikában leginkább a polimeráz láncreakció (PCR technika) alkalmazzák. Ennek legnagyobb előnye, hogy nagyon kis mennyiségű és rossz minőségű anyagmaradványból is lehetőség nyílik a személyazonosításra. Az eljárás során a DNS egyes polimorf és független szakaszait elemzik. Ha egy mintán kellő számú független jellemzőt (lokuszt) vizsgálnak, akkor a talált sajátosságok összevonásával létrehozható a nagyfokú egyediséggel rendelkező, tehát az egyént nagymértékben jellemző DNS-profil.

1 Wolfgang Bär: Genetische Fingerabdrücke. Die Aussagekraft von DNA-Untersuchungen an biologischen Kriminalspuren. Kriminalistik, 5/1989, S. 313.

2 Wöller János: DNS a kriminalisztikában. ORFK Oktatási és Kiképző Központ, Budapest, 1995, 5. o.

Az egyes sajátosságok igazságügyi gyakorlatban történő alkalmazását megelőzően mindig elvégzik a populációstatisztikai felméréseket. Ennek segítségével megismerhető azok előfordulási gyakorisága az adott populációban, illetve kiszámolható több sajátosság együttes előfordulásának a gyakorisága is.

A PCR technikával növekedett a jogalkalmazás bizonyítékokkal szembeni igénye: a valószínűség magasabb fokát kívánják meg. A jelenleg vizsgált tulajdonságok alapján az azonosság elérhető valószínűsége a bizonyossággal határos. Jelenleg 38 lokusz (kromoszómális hely) vizsgálatára van lehetőség, de már 10-13 lokusz is egy a milliárdhoz ismétlődési valószínűséget jelent.³

A hemogenetikai szakvélemény a valószínűségi értékek kumulálódása következtében szükségszerűen csak valószínűségi vélemény lehet. Az ilyen, a valószínűség fokát objektíven megjelölő vélemények azzal segíthetik a jogalkalmazó munkáját, hogy kifejezik annak érvényességi korlátait, így hozzájárulnak a bizonyító erő objektívebb meghatározásához.

A rendszer automatizált és számítógépes ellenőrzés alatt áll. Ez előnyt jelent a technológiai fázisokban, a mérés és az adatfeldolgozás során. A módszer és a technológia fejlődése ugyanakkor megfelelő feltételeket jelentett az adatbázisok létrehozásához, ezzel a DNS-vizsgálatok a bizonyítás mellett jelentős szerepet kaptak a felderítésben és a nyomozásban is.

Ma változatlanul érvényes a megállapítás, miszerint a bűnügyi nyilvántartás feladata, hogy „elősegítse a bűncselekmények megelőzésére és felderítésére irányuló munkát, tudományosan kidolgozott rendszerében tárolt mindazoknak az adatoknak a rendelkezésére bocsátásával, amelyek a bűnözőkre és az általuk elkövetett bűncselekményekre vonatkoznak”.⁴

A DNS-adatbázisok a DNS említett előnyeinel fogva hatékony és újszerű lehetőséget nyújtanak az elkövetők felderítéséhez, azonosí-

3 Lontainé Santora Zsófia – Hollán Zsuzsa: A DNS-vizsgálatok helye a szakértői munkában. *Belügyi Szemle*, 2002/11–12., 58. o.

4 Garamvölgyi Vilmos (szerk.): *Kriminálisztika*. Tankönyv. Belügyminisztérium Tanulmányi és Módszertani Osztálya, Budapest, 1961, 557. o.

tásához, az ártatlanok kizárásához, a cselekmények közötti kapcsolatok feltárásához, egyúttal a további bűncselekmények megelőzéséhez.

Ahhoz azonban, hogy egy konkrét ügygel kapcsolatos DNS-profiloknak az adatbázis adataival történő összevetése a várható segítséget nyújtsa, azaz minél rövidebb idő alatt, ám annál nagyobb biztonsággal történjék meg az azonosítás vagy a kizárás, szükséges az adatbázissal szemben támasztott követelmények folyamatos fenntartása. A gyors, pontos és teljes körű adatbevitel fontosságát ezen a területen különösen gyakran hangsúlyozzák a szakemberek.⁵

Nem utolsósorban lényeges, hogy a jogosult szervek (a nyomozó hatóságok, az ügyészségek, a bíróságok, illetve a büntetés-végrehajtási szervek) egyszerűen és gyorsan férhessenek hozzá az adatbázis adataihoz bűnüldözési és igazságszolgáltatási feladataik ellátása során.

E kritériumok a kérdéses adatszoportok központi nyilvántartása révén teljesíthetők.

A látható kriminalisztikai előnyök ellenére a tapasztalatok arról árulkodnak, hogy az új módszerek bevezetéséhez időre van szükség. Az alkalmazás feltételeinek, határainak, biztosítékainak kidolgozása többlépcsős folyamat lehet. Különösen így van ez, ha olyan érzékeny vizsgálati „tárgyról” van szó, mint az ember. A bizonyítás törvényességének általános követelményei mellett új garanciák válhatnak szükségessé az ember egyediségét mindinkább megtestesítő jellemzők felhasználásával.

Németországban több mint 10 évig tartott a vita a DNS büntető-eljárási alkalmazási feltételeiről. Az elmélet és a gyakorlat, a szakértők és a jogászok, a szövetségi törvényszék és a szövetségi alkotmánybíróság egyaránt részt vettek a lehetőségek és a határok kimunkálásában. Úgy gondolom, érdekes és tanulságos ismertetni ezt a folyamatot, és ennek tükrében elemezni a magyarországi helyze-

5 Pádár Zsolt: A DNS-vizsgálatok szerepe és szakértői problémái emberöltési ügyekben. *Belügyi Szemle*, 2005/1., 22–23. o.

tet. Annál is inkább, mert Magyarországon is elkezdődött a DNS-adatbázis felállítása. Az ezzel kapcsolatos jogszabályoknak hazánkban sem egyértelmű a megítélése. Itt kell megjegyezni, hogy a nemzetközi bűnügyi együttműködésből adódó kötelezettségek újabb szempontokat vetnek fel a kérdéskör átgondolásánál.

A DNS-vizsgálatok és a DNS-adatbázis szabályozásának állomása Németországban

A DNS-mintavétel és a DNS-vizsgálatok szabályozása

A törvényhozó elsőként a büntetőeljárás törvény (Strafprozessordnung; a továbbiakban: StPO) 1997. március 17-i módosításával megalkotta a molekuláris genetikai vizsgálatok jogi kritériumait a származás megállapításához és az elkövető azonosításához. Tehát a 81. e–f § bevezetésével a molekuláris genetikai vizsgálatok és az ehhez szükséges sejtminavétel feltételei bekerültek az StPO-ba.⁶ A törvényben szerkezetileg a „testi vizsgálatok” alkalmazási feltételeihez (StPO 81. a–c §) kapcsolták a vonatkozó szakaszokat, mivel speciális testi vizsgálatokról van szó. (A molekuláris genetikai vizsgálat-hoz DNS-mintát kell venni, ami testi vizsgálatnak minősül.)

Az StPO 81. e §-a szerint a terhelt testi vizsgálatának feltételeiről rendelkező 81. a § (1) bekezdése alapján nyert mintából molekuláris genetikai vizsgálatok is végezhetők, ha származás megállapításához vagy olyan tény megállapításához szükségesek, hogy a talált anyagmaradvány a terhelttől vagy a sértettől származik. Az ilyen jellegű vizsgálatok a – más személyek testi vizsgálatának feltételeiről rendelkező – 81. c § alapján nyert anyagból, valamint a megtalált, biztosított vagy lefoglalt (helyszíni) anyagmaradványon is elvégezhetők.⁷

6 Lásd részletesen az 1. számú mellékletben.

7 Lásd részletesen a 2. számú mellékletben.

A vizsgálat a terhelt beleegyezése nélkül is elvégezhető. A terheltnek a beavatkozásnál tűrési kötelezettsége van, de nem köteles együttműködni.⁸

A terhelttől különböző személyektől történő mintavétel a 81. c § alapján csak akkor lehetséges, ha az igazság feltárásához szükséges annak megállapítása, hogy a testén egy bizonyos nyom vagy a bűncselekmény egyéb következménye megtalálható-e. A mintavétel a tanúvallomás megtagadási okainak megléte esetén megtagadható. A vizsgálat alá vont személyt a jogairól ki kell oktatni.

A 81. e § (2) bekezdés alapján az elkövetési helyen talált anyagmaradványokat ismeretlen tettes esetén is vizsgálni lehet.

Célhoz kötöttség

A 81. e § kiemeli, hogy a vizsgálat csak a származás megállapítására vagy annak feltárására irányulhat, hogy a talált anyagmaradvány a terhelttől vagy a sértettől származik-e. Az ezeken kívül eső tények megállapítása nem lehetséges.

E rendelkezés célja az adatvédelem. A DNS-vizsgálatok bevezetését a lelkesedés mellett fenntartások is övezték. Feltételezhető, hogy a DNS – mint az egyediség kulcsa – kódolja az ember minden lényeges tulajdonságát, az öröklési alapoktól, a betegségekre való hajlamoktól a legkülönbözőbb tulajdonságokig (például a rassz, a külső és személyiségjellemzők, egyéb sajátosságok). Ezek különleges adatoknak minősülnek, amelyek kezelése, felhasználása a büntetőeljárás keretei között is speciális feltételek és korlátok mellett lehetséges.

Az öröklött tulajdonságok, a személyiségjellemzők, a betegségek, a betegségekre való hajlamok vizsgálatát a szövetségi törvényhozó a törvényjavaslatban nem engedélyezte, bár ezek az informá-

8 Kirsten Graalman-Scheerer: DNA-Analyse – „Genetischer Fingerabdruck”. Strafverfahrensrechtliche Probleme im Zusammenhang mit der molekulargenetischen Untersuchung. Kriminalistik, 5/2000, S. 328–329.

ciók – amennyiben tényleg megállapíthatók – hozzájárulhatnak a kriminalisztikai eredményekhez.⁹

Sokáig a nem meghatározására sem volt lehetőség, erre azonban a törvényhozó az StPO 2003. december 27-i módosításával lehetőséget biztosított. A szakirodalomban vannak utalások arra, hogy a korábbi korlátozás nem volt ésszerű, ugyanis a nem külsőleg is felismerhető jellemző, és nem tartozik a személyiség különös védelemre szoruló területéhez. A törvénymódosítás egyrészt olyan vizsgálati anyagra vonatkozik, amely egy már ismert elkövetőtől vagy sértettől származik (81. e § (1) bek.; 81. g §). Itt a nem is ismert már. Másrészt azonban az ismeretlen eredetű anyagmaradványok esetén is lehetővé vált a nem meghatározása (81. e § (2) bek.).¹⁰

A DNS több részből áll, egyes szakaszai öröklési információkat hordoznak, és vannak információ nélküli részei is. Az előbbi, kódoló szakaszok képezik az emberi DNS kb. 3%-át. A fennmaradó rész nem kódoló. Ez utóbbi alapján történik az azonosítás. Az állásponatok túlnyomó többsége szerint ebből nem lehet több következtetést levonni az emberre, mint az ujjnyomatokból. A szövetségi alkotmánybíróság kamarai határozata szerint¹¹ a terhelt nem kódoló DNS alapján történő vizsgálata a tudomány mai állása szerint nem vet fel jelentős alkotmányjogi problémákat.¹²

A kódoló–nem kódoló jellemzők vizsgálhatóságával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy mai ismereteink szerint a kódoló jellemzőkből is csak részinformációk nyerhetők, és abból még belátható ideig nem lehet személyiségprofil felállítani. A tartományi és a

9 Kriminalistische Kompetenz. Schmidt-Römhild Verlag, Kriminaltechnik, 2000, 3. 7. 2., S. 12.

10 Josef König: Strafprozessuale Änderungen des Gesetzes zur Änderung der Vorschriften über die Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung und zur Änderung anderer Vorschriften. Kriminalistik, 4/2004, S. 262–263.

11 Bundesverfassungsgericht (BVerfG): § 81a StPO ist ausreichende Rechtsgrundlage für Untersuchungen im nichtcodierten Bereich, allgemeines Persönlichkeitsrecht. (Hinweis: DNS-(DNA-)Analyse jetzt speziell geregelt in §§ 81e ff StPO). 18. 09. 1995. Neue Juristische Wochenschrift, 1996, S. 771.

12 Hans Udo Störzer: DNA-Analyse: Datei und Datenschutz – „Dichtung und Wahrheit“. Kriminalpolizei, 1/1999, S. 13.

szövetségi adatvédelmi megbízottak ezzel kapcsolatban kinyilvánították, hogy a DNS-jellemzők automatizáltan gyűjtött információi jelenleg valóban nem tesznek lehetővé az adott személlyel, illetve génállományával kapcsolatos következtetéseket, a jelenlegi eljárással a nem kódoló területekből a személyiségjellemzőkre stb. egyáltalán nem lehet következtetni. A megbízottak szkeptikusak azzal kapcsolatban, hogy ez a jövőbeli fejlődéssel változhat.¹³

Meg kell említeni azonban azt is, hogy a nem kódoló személyiségsemleges jellemzők kapcsolatban állnak a kódoló jellemzőkkel. Nem lehet hát kizárni, hogy a jelenlegi nem kódoló anyagból a későbbiekben következtetések vonhatók majd le a vizsgált személy egyéb tulajdonságaira is.¹⁴

A 81. e § a DNS-vizsgálatot gyakorlatilag minden bűncselekmény esetén lehetővé teszi. Nem szükséges hozzá meghatározott tárgyi súly. Még az egyszerű testi sértéseknél, kisebb lopásoknál stb. is alkalmazható. A németországi álláspont szerint a ráfordítás, hogy ilyen kicsi, mikroszkopikus méretű sejteket találjanak, megtérül, ha a nyomozás során a gyanúsítottat gyorsan és biztosan azonosítani tudják.¹⁵

A bírói elrendeléshez kötöttség kérdésköre

Az StPO 81. f § kezdetben több speciális rendelkezést tartalmazott a molekuláris genetikai vizsgálatok elrendelésével kapcsolatban a testi vizsgálatokhoz képest: a 81. e § szerinti vizsgálatokat csak a bíróság rendelhette el. Az elrendelési kompetencia bíróhoz rendelése eljárásjogi biztosítékkal szolgált, különösen a terhelt jogaira történő beavatkozás intenzitása miatt.

¹³ Uo.

¹⁴ Claus Pätzelt: Gendatenbanken – ein neues Mittel zur vorbeugenden Verbrechensbekämpfung in Deutschland und Europa. Zeitschrift für innere Sicherheit in Deutschland und Europa, 3–4/1998, S. 91.; Edwin Kube – Hermann Schmitter: DNA-Analyse-Datensätze: Bemerkungen zu Grundlagen und Möglichkeiten. Kriminalistik, 6/1998, S. 415.

¹⁵ Kriminalistische Kompetenz. Kriminaltechnik, 2000, 3. 7. 3., S. 13–14.

Az eltelt évek során többen megfogalmazták, hogy nem elengedhetetlen alkotmányos követelmény a bírói döntés kikötése.¹⁶ Másrészt felvetődött a kérdés, hogy mi a helyzet a vizsgált személy beleegyezése esetén. Ilyenkor is kötelező a bírói elrendelés? Az elrendelés-beleegyezés kérdésköre a DNS-vizsgálatokkal kapcsolatban kiterjedt vitát indított el.

Az StPO 2005. augusztus 12-i módosításával a törvényhozó a bírói elrendelés kötelező és kizárólagos jellegét megszüntette. A testi sejtek levételéhez (mintavétel) és a molekuláris genetikai vizsgálathoz elegendő az érintett írásos beleegyezése. Ha nincs ilyen beleegyezés, akkor a bíróságnak kell elrendelnie a mintavételt és a vizsgálatot, de késedelem veszélye esetén az ügyészség vagy annak a nyomozó szerve is elrendelheti. A beleegyezést tájékoztatásnak kell megelőznie azzal kapcsolatban, hogy milyen célra fogják felhasználni a megszerzett adatokat.

A testi sejtek kivételéhez való hozzájárulással a terhelt beleegyezik, hogy egy esetleg őt terhelő bizonyítási anyag az eljárásban elene bizonyítékul szolgáljon. Fel kell világosítani arról, hogy a beavatkozást a törvény szerint túrni köteles, nincs aktív közreműködésre kötelezve. Az előadónak mégis célszerű megnyernie a beleegyezését, együttműködését. A tanú a közreműködést meghatározott esetekben megtagadhatja. Mivel a tanú gyakran maga a sértett, sőt gyakran maga a feljelentő is: érdeke fűződik a bűnüldözéshez. (Emiatt csak ritkán tagadják meg a közreműködést.)

Ismeretlen nyomok esetén ekkortól szintén nem szükséges a bírói elrendelés a vizsgálathoz. Ez jelentős tehermentesítést jelentett a gyakorlatban.

A DNS-adatbázis szabályozása

A DNS-adatbázis ötlete, ezzel a minták jövőbeli felhasználásának lehetősége a szexuális bűncselekmények, illetve a szexuális vonatkozá-

16 Peter Rackow: Rechtsprobleme bei einer Ausweitung der DNA-Analyse. Überlegungen zu den aktuellen Plänen. Kriminalistik, 9/2003, S. 474.; Josef König: i. m. 262. o.

sokkal is bíró ölési cselekmények, különösen a gyermekek sérelmére elkövetett ilyen cselekmények számának növekedése kapcsán merült fel. A megvalósításhoz a Rheinland-Pfalz-i DNS-adatbázis, illetve a más országokban működő DNS-adatbázisok szolgáltattak mintát. Az adatbázis 1998. április 17-én jött létre a tartományi bünyügyi hivatalok és a Szövetségi Bünyügyi Hivatal (Bundeskriminalamt) közreműködésével. A törvényi feltételeket a törvényhozó az 1998. szeptember 7-i „DNS-azonosító törvénnyel” (DNA-IFG) teremtette meg. Ezek a rendelkezések a 2005. évi módosítással bekerültek az StPO-ba.

Az StPO 81. g § szerint – kezdetben – akkor lehetett a terhelttől mintát venni jövőbeli eljárás céljára, ha jelentős súlyú bűncselekmény elkövetésével gyanúsították meg. A törvény példálózó felsorolása szerint ilyenek voltak a szexuális önrendelkezés elleni cselekmények, a súlyos testi sértés, a lopás súlyos esetei vagy a zsarolás. További feltétel volt, hogy a cselekmény módja és elkövetése, a gyanúsított személyisége stb. alapot szolgáltasson ahhoz, hogy a jövőben újabb büntetőeljárást indítsanak ellene a felsorolt bűncselekmények elkövetése miatt.

Eszerint meghatározott bűncselekményekkel gyanúsított személyektől akkor is vesznek mintát, ha az nem releváns az adott bizonyítás szempontjából. A vizsgálat célhoz kötöttsége természetesen itt is feltétel. Ahogy a 81. e § már megfogalmazta, csak az azonosításhoz szükséges adatokat szabad felvenni, személyiségprofil nem szabad felállítani.

A DNA-IFG-t 1999. június 2-án módosították. (A törvényhozó megpróbálta a bűnüldöző hatóságok részéről a gyakorlatban felmerülő problémákat megoldani.) Ennek sikeréről a mai napig megoszlanak a vélemények Németországban.

A jelentős bűncselekmény fogalma

Az egyik ismételten felvetődő kérdés a „jelentős súlyú bűncselekmény” fogalom tartalmának meghatározása volt. Az StPO 81. g §-ban eredetileg egy példálózó felsorolás szerepelt. A jogalkotó praktikus

okokból nem szűkítette le a lehetőséget konkrét bűncselekményekre. A szakirodalomban ez azonban kérdéseket vetett fel.

Kube a jelentős súlyú bűncselekmények felsorolását jogi szempontból nem tartotta szükségesnek. Példákkal alátámasztva kifejtette, hogy ezt a fogalmat a jelenlegi törvényhozás gyakran alkalmazza. Véleménye szerint alapvetően olyan bűncselekményeket kell érteni rajta, amelyek elkövetési módjuk vagy tartamuk miatt általában veszélyt jelentenek a lakosság biztonságérzésére. Ilyenek például a sorozatos lakásbetörések, vagy azok a cselekmények, amelyeket szervezeten, üzletszerűen, szokásszerűen vagy sorozatosan követnek el. Egyébként közepes súlyú bűncselekmények is lehetnek jelentősek, például az elkövetési módra tekintettel.

Az adatvédelem képviselőinek véleménye szerint a nyilvántartásba vétel csak szűk körben megengedett: például a szexuális bűncselekmények, az élet és testi épség elleni bűncselekmények vagy a személyi szabadság elleni bűncselekmények esetén. Ez, Kube szerint, azonban ellentmond a kriminalisztikai tapasztalatoknak és a kriminológiai ismereteknek. Például egy wiesbadeni kutatásban a szexuális cselekményeket elkövetők bűnözői karrierjét vizsgálták 10 éven keresztül. A kutatási eredmények szerint az elítéltek 50%-a volt visszaeső, de csak kevesen követtek el újra szexuális cselekményt, sokkal inkább rablást, lopást, illetve testi sérítést.¹⁷

Aztán a szakirodalomban egyre inkább előtérbe kerültek azok a vélemények, miszerint a DNS-vizsgálatokat mind szélesebb körben kellene alkalmazni. Ez a tendencia mutatkozott a jövőbeli eljárások céljára történő mintavétel és vizsgálat feltételeivel kapcsolatban is.

Az StPO 2003. december 27-i módosításával a törvényhozó lehetővé tette a jövőbeli eljárások céljára történő mintavételt és vizsgálatokat a szexuális önrendelkezés elleni összes cselekmény esetén is. Ezzel bővült tehát az addigi „jelentős bűncselekmények” kritérium. A szakirodalomban azonban további érvek jelentek meg

17 Edwin Kube – Hermann Schmitter: i. m. 417. o.

az alkalmazhatósági feltételek szélesítése mellett.¹⁸ Ugyanakkor újra előtérbe kerültek az ellenérvek is, amelyek a nem kódoló területekben rejlő, ma még ismeretlen lehetőségekre és a visszaélés esélyére hivatkoznak.¹⁹

Mindennek eredményeként a 2005. augusztus 12-i (november 1-jén hatályba lépett) módosítás végül kiterjesztette az adatbázisba vétel lehetőségét mindazokra a terheltekre, akik újabb – akár nem jelentős – bűncselekményt követnek el. Egyéb bűncselekmények ismételt elkövetése – a törvény szerint – jogellenességénél fogva egyenlő elbírálás alá eshet a „jelentős súllyal” (81. g § (1) bek.). Ezzel a törvényhozó a hagyományos ujjnyomat nyilvántartásba vételével teljesen azonos feltételeket állapított meg a genetikai ujjnyomat alkalmazásával kapcsolatban.

A törvény kifejezetten rendelkezik a jogerősen elítéltekről, illetve a nem teljes beszámítási képességgel rendelkező személyekről; esetükben szintén érvényesek a nyilvántartásba vétellel kapcsolatos szabályok (81. g § (4)).

A bűnismétlés veszélye

A nyilvántartásba vétel másik feltétele a bűnismétlés veszélye. A 2005. november 1. előtti szabályozás szerint újabb jelentős bűncselekmény elkövetésének valószínűsége kellett ahhoz, hogy a DNS-profil az adatbázisba bekerülhessen. A törvény módosítása azonban a jövőbeli bűncselekmény prognózisát is érintette. A testi sejtek levételének és a molekuláris genetikai vizsgálatok elvégzé-

18 Josef König például azt javasolta, hogy minden bűncselekmény esetén lehetővé kellene tenni a jövőbeli eljárás céljára történő mintavételt és vizsgálatot, és a prognózis felállításánál figyelembe vett kritériumokat is hasonlóan kellene szélesíteni. Josef König: i. m. 265. o.

Klaus J. Timm szerint is túl sok még a jogi korlát ahhoz, hogy a DNS-vizsgálatokban rejlő lehetőségek kibontakozhassanak. Követendő példaként a svájci és a brit törvényhozást említi. Klaus Jürgen Timm: „Verbrechen wirksam bekämpfen – genetischen Fingerabdruck konsequent nutzen”. Kriminalistik, 2/2004, S. 74–75.

19 Uo.

sének feltételeként megmaradt, hogy ellene a jövőben valószínűleg jelentős súlyú bűncselekmény miatt eljárást fognak folytatni. Itt is érvényes azonban a kitétel, miszerint „egyéb bűncselekmények ismételt elkövetése jogellenességénél fogva egyenlő elbírálás alá eshet a jelentős súllyal”. Ezzel – több más országhoz hasonlóan – Németországban is megtörtént az adatbázis körének szélesítése.

Új rendelkezésként került be az StPO-ba – több más országhoz hasonlóan – az úgynevezett „DNS-szűrővizsgálat” lehetősége is (81. h §). Különösen súlyos bűncselekmények (például élet, testi épség, személyi szabadság vagy szexuális önrendelkezés elleni bűncselekmények) alapos gyanúja esetén testi sejteket lehet levenni személyek meghatározott csoportjától, akik az elkövetővel valószínűleg egyező jellemzőkkel rendelkeznek. Ezekből DNS-azonosító mintát vagy a nem meghatározására alkalmas mintát lehet készíteni, és a mintákat az anyagmaradvány mintájával össze lehet hasonlítani. Ennek a lehetőségnek további feltételei is vannak – tekintettel a vizsgálati alanyok cselekményhez fűződő meglehetősen laza kapcsolatára. Például itt is szükséges a vizsgálat alá vont személy beleegyezése, emellett a bírói elrendelés is. Lényeges kitétel továbbá, hogy a levett testi sejteket csak az említett vizsgálatra lehet felhasználni, és haladéktalanul meg kell semmisíteni, ha azokra már nincs szükség. A megalkotott DNS-azonosító minták nem gyűjthetők jövőbeli eljárásban történő azonosítás céljára.

A DNS-vizsgálatok szabályozása Magyarországon

Magyarországon 1993 óta végeznek DNS-vizsgálatokat az igazságszolgáltatás céljára a Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézet keretein belül. A szakmai és technikai feltételek dinamikus fejlődése és a vizsgálatok felhasználási lehetőségeinek ismerete folytán a következő kézenfekvő lépés hazánkban is az adatbázis megszervezése volt. A jogszabályi feltételek megteremtése után az adatbázis létrehozása megkezdődött, a DNS-laboratóriumhoz eddig 31 ezer DNS-

minta érkezett. Ezek közül 19 135 már az adattárban is elérhető, a többi bevétel alatt áll.²⁰

A DNS-vizsgálatok szabályai

A magyar büntetőeljárás törvényben a DNS-vizsgálatokra a szakértői bizonyítással kapcsolatos általános rendelkezések az irányadók. Az 1998. évi XIX. tv. 99. § (2) c) csak annyiban tartalmaz speciális szabályt ezzel kapcsolatban, hogy „a biológiai vizsgálattal történő személyazonosítás esetén a szakértő igénybevétele kötelező”.

Az igazságügyi szakértőkről szóló 2/1988. (V. 19.) IM rendelet 11. § (3) bekezdése szerint a 3. számú mellékletben meghatározott szakkérdésekben az igazságügyi szakértői intézmény, illetőleg az ott felsorolt más állami szerv jár el.

Eszerint biológiai vizsgálatok (véralkohol, vérfolt, testvéladék, haj-szőr, diatóma, szén-monoxid, szövettani vizsgálat, csontvázlelet alapján történő személyazonosítás) esetén a BM Bűnügyi Szakértői és Kutatóintézet, az illetékes igazságügyi orvos szakértői intézmények, továbbá az orvostudományi egyetemek igazságügyi orvostani intézetei járnak el.

Az elrendelési kompetenciát illetően az általános szabályok érvényesek. A Be. 99. § (3) bekezdése alapján szakértőt a bíróság, az ügyész, illetőleg a nyomozó hatóság alkalmazhat.

A szakértő kötelezettségeiről és jogosultságairól a törvény 105. §-a szól. Ezek között szerepel többek között a szakértő iratbetekintési, jelenléti joga, valamint az, hogy „a szakértő a kirendelő felhatalmazása alapján a neki át nem adott tárgyat megtekintheti, megvizsgálhatja, mintavételt végezhet”. Továbbá „a vizsgálat során személyt vizsgálhat meg, hozzá kérdéseket intézhet, tárgyakat megtekinthet és vizsgálhat. Ha a szakértő olyan tárgyat vizsgál meg, amely a vizsgálat folytán megváltozik vagy megsemmisül, annak egy részét

20 Finszter Géza – Dunavölgyi Szilveszter – Tilki Katalin: A magyar bűnügyi nyilvántartás helyzete és jövője az uniós követelmények tükrében. OKRI-kutatás, 2005

lehetőleg az eredeti állapotban úgy kell megőriznie, hogy az azonosság, illetőleg a származás megállapítható legyen.”

Továbbá a 106. § (1) alapján „a megvizsgálandó személy testének sérthetlenségét érintő szakértői vizsgálat csak a kirendelő külön rendelkezése alapján végezhető”.

Az igazságügyi szakértők speciális jogait, kötelezettségeit – ezek között titoktartási kötelezettségét és nyilvántartási kötelezettségét – az igazságügyi szakértői tevékenységről szóló 2005. évi XLVII. törvény taglalja. A törvény általános, az igazságügyi reform keretei közé illeszkedő szabályozást tartalmaz a szakértői működéssel kapcsolatban.

A vizsgált személy jogaival kapcsolatosan a bizonyítás általános szabályaiból kell kiindulni.

A Be. 77. § (2) szerint „a bizonyítási cselekmények végzésekor az emberi méltóságot, az érintettek személyiségi jogait és a kegyeleti jogot tiszteletben kell tartani, és biztosítani kell, hogy a magánéletre vonatkozó adatok szükségtelenül ne kerüljenek nyilvánosságra”.

A német szabályozáshoz hasonló a közreműködési kötelezettség a szakértői eljárása során:

A 75. § (4) alapján az eljárásban részt vevő személyek az e törvényben meghatározott esetekben és módon kötelesek és jogosultak a bizonyításban közreműködni.

A 106. § (1) alapján a terhelt és a sértett köteles a szakértői vizsgálatnak, illetve beavatkozásnak magát alávetni, kivéve a műtétet és a műtétnek minősülő vizsgálati eljárást. A sértett köteles a szakértői vizsgálat elvégzését egyéb módon (például adatszolgáltatással) is elősegíteni. A kirendelő külön rendelkezése alapján a terhelt, a sértett, valamint a szemletárgy birtokosa tűrni köteles, hogy a birtokában lévő dolgot a szakértő – akár az állag sérelmével vagy a dolog megsemmisülésével járó – vizsgálatnak vesse alá.

(3) Ha a terhelt a közreműködési kötelezettségét nem teljesíti, vele szemben kényszer alkalmazható. Ha a sértett szegi meg közreműködési kötelezettségét, rendbírsággal sújtható.

A sértettre vonatkozó rendelkezéseket a tanúra is alkalmazni kell, azonban a tanú vallomástételének akadályait a szakértői eljárásban közreműködésre is megfelelően alkalmazni kell.

Németországban a különleges szabályozást a DNS személyes (különleges) adat jellegével indokolják. Ezt hivatott garantálni a bírói elrendelési kompetencia, a szakértő összeférhetetlensége, az anonimitásra vonatkozó előírások (StPO 81. f §). Különös figyelmet szentelnek az adatvédelmi rendelkezéseknek: ha a minták már nem szükségesek, azokat haladéktalanul meg kell semmisíteni (StPO 81. a § (3)). Ezen túlmenően a német törvényalkotó hangsúlyozza, hogy csak származás megállapítása és azonosítás céljából lehet molekuláris genetikai vizsgálatokat végezni (StPO 81. e § (1)).

A magyar törvényben (illetve Magyarországon más jogszabályban) nincs szó a vizsgálat céljáról. Nem rendelkezik a törvény kifejezetten a minta sorsáról sem.

Ha egy ügyben releváns biológiai anyagmaradványok kerülnek elő, akkor az azokból meghatározott DNS-profilokat be kell küldeni a nyilvántartásba. Ha vannak gyanúsítottak, de a cselekmény nem tartozik abba a körbe, amelyek elkövetőinek DNS-profiljait a bűnügyi nyilvántartásról és a hatósági erkölcsi bizonyítványról szóló 1999. évi LXXXV. törvény szerint nyilván kell tartani, akkor a szakértői vizsgálat általános szabályait kell alkalmazni. (Itt a minta a továbbiakban a tárgyi bizonyítékok egyike.) A profil, a minta és az összehasonlító vélemény sorsa pedig rendőrség (illetve a hatóságok), valamint a szakértő adatkezelésének szabályai szerint alakul.

A belügyminiszter irányítása alá tartozó nyomozó hatóságok nyomozásának részletes szabályairól stb. rendelkező 23/2003. (VI. 24.) BM-IM együttes rendelet 28. §-a szerint „a szakértőt kirendelő határozat a Be. 100. §-ának (1) bekezdésében és a Be. 108. §-ának (6) bekezdésében foglaltakon kívül tartalmazza

- a) kirendelt intézménynek, a szakértőnek, illetve a szakértői csoport vezetőjének megnevezését,
- b) a szakértő-kirendelés indoklását megalapozó tényeket,
- c) az átadott tárgyak kezelésére, vizsgálatára, megváltoztathatóságára vagy megsemmisíthetőségére vonatkozó rendelkezéseket,
- d) a személy testének sérthetlenségét érintő vizsgálatra, illetve mintavételre vonatkozó rendelkezést,

- e) a mintavételt szükségessé tévő okok megjelölését, amennyiben a nyomonzó szerv a mintavételt nem biztosította, és az a bizonyításhoz szükséges,
- f) a szakértői vélemény előterjesztésének módját,
- g) azt, ha a gyanúsított, a tanú, illetőleg a sértett kérte a reá vonatkozó szakvéleménynek a vizsgálat tárgyára, a vizsgálati eljárásokra és eszközökre, a vizsgálat tárgyában bekövetkezett változásokra vonatkozó adatai zártan kezelését.

A 35. § (7) alapján a szemle során „rögzített, eredetben biztosított, illetve megmintázott nyomokat és anyagmaradványokat a bűnjelkezelésről szóló jogszabályokban foglaltak szerint kell kezelni”.

A DNS-adatbázis

Az adatbázisba vétel feltételeit részletesen szabályozta a jogalkotó. A bűnügyi nyilvántartásról szóló törvény tartalmazza a DNS-profilok nyilvántartásával kapcsolatos szabályokat. A törvény megfogalmazza a DNS-profil-nyilvántartás célját: „kizárólag meghatározott bűncselekmények elkövetésével gyanúsítottak azonosítása, illetőleg kizárása a büntetőeljárás során” (38. §).

A törvény indokolása szerint a DNS-profilok nyilvántartása csak a legsúlyosabb szándékos bűncselekmények elkövetői kapcsán indokolt (ötévi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel fenyegetett büntett). Itt „állapítható meg az adatkezelés által jelentett jogkorlátozás és az elérendő törvényes cél arányossága”²¹. Emellett a törvény a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvényben lévő szabályozási módot átvéve bűncselekmény-kategóriákat állít fel. A daktiloszkópiái és fényképnyilvántartással kapcsolatban „a bűncselekményt szándékosan elkövetők nyilvántartását tartja indokoltnak, mert a terhelteknek ebből a csoportjából kerülnek ki a visszaeső, a különös vagy többszörös visszaeső, illetve az egyszerűen csak ismételten bűncselekményt elkövetők”.

21 CompLex CD Jogtár. KJK-Kerszöv, Budapest

A DNS-nyilvántartásban kell tárolni továbbá a bűncselekmény helyszínén rögzített anyagmaradványból meghatározott DNS-profilokat is.

A nyilvántartás célja tehát a gyanúsítottak azonosítása. Nem szerepel a jogszabályokban, hogy mi legyen a törvény hatálybalépése idején (illetve majd az adatbázis létrehozásakor) vádlottakkal vagy elítéltekkel.

A bűncselekménylistával kapcsolatban Magyarországon is voltak viták. Az „ötévi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel fenyegetett büntett” kritériuma ugyanis önmagában aránytalanul sok, és a prognózisok szerint kevésbé használható adattal növelte volna meg az adatbázist. A 2000. évi CXXXII. törvény módosította ezt a rendelkezést akképpen, hogy nem kell annak az adatait nyilván tartani, „akivel szemben magánvádas bűncselekmény miatt előterjesztett magánindítvány alapján indult eljárás, függetlenül attól, hogy az ügyész átvette-e a vád képviselőjét”.

Ezzel szemben Németországban a bővítés irányába dőlt el az adatbázis fejlesztésének kérdése...

A DNS-profil a törvény indokolása szerint számokból és betűkből képzett adatsor, amely a DNS-molekulából megállapítható összes jellegzetesség közül csak azokat tartalmazza, amelyek az ember örökletes tulajdonságaira vonatkozóan nem hordoznak információt, s ez utóbbiakat is csak olyan terjedelemben, ami az egyértelmű azonosításhoz szükséges.

Adatvédelmi rendelkezés, hogy a DNS-profil-nyilvántartásban külön adatállományban kell kezelni a nyilvántartott személy természetes személyazonosító adatait, a bűncselekményre és az eljáró hatóságra vonatkozó adatokat, külön a nyilvántartott személyhez tartozó személyazonosító kódot, valamint a DNS-profilt és az ahhoz tartozó azonosító kódot (41. §).

A 46. § (2) bekezdés kifejezetten arról rendelkezik, hogy az adatigénylésre jogosultaknak a DNS-profilnak kizárólag az érintett személy azonosításához nélkülözhetetlen része adható át.

A törvény tartalmazza azt is, hogy a DNS-mintavételt a büntető-eljárás alá vont személy fizikai sértetlenségének biztosításával kell végezni, és tájékoztatni kell arról, hogy a mintát DNS-elemzés céljá-

ra veszik le. A DNS-elemzés általában a szájnyalkahártya-törletből vagy hajszálból történik. Ez nem jár fizikai sérelemmel (43. § (2)–(3)).

A törvény differenciálja az adatok nyilvántartásának időtartamát (45. §).

Az ujj- és tenyényomatvétel, a fényképkészítés, valamint a DNS-mintavétel szabályairól szóló 8/2000. (II. 16.) BM–IM–PM együttes rendelet 4. §-a szerint „a gyanúsítottat tájékoztatni kell arról, hogy a DNS-mintavételre DNS-elemzés céljára, a DNS-profilok nyilvántartásában történő nyilvántartás érdekében, a nyilvántartásról szóló törvény alapján kerül sor. A tájékoztatás megtörténtét írásban dokumentálni kell, és azt el kell helyezni a büntetőügy iratai között.”

A bűnügyi nyilvántartásról szóló törvény rendelkezik arról, hogy a törvényben meghatározott bűncselekmény alapos gyanúja miatt büntetőeljárás alá vont személy köteles alávetni magát a mintavételi eljárásnak, és tűrni a DNS-minta levételét. Ha kötelezettsége teljesítését megtagadja, vele szemben testi kényszer alkalmazható.

Konklúziók

Az OKRI-ban, 2005-ben a magyar bűnügyi nyilvántartásról folytatott kutatás következtetése szerint „a bűnügyi nyilvántartások jogi szabályozása megfelel az alkotmányos jogállam követelményeinek. Az információs önrendelkezési jog csak a törvényben foglalt feltételek mellett (célhoz kötöttség), a szükségesség és az arányosság érvényesítésével korlátozható”.²²

Az egyes országok DNS-adatbázisai a szabályozás részletei tekintetében többféle megoldást alkalmaznak. Eltérő lehet a nyilvántartott helyszíni a minták körének meghatározása, a referenciaminták biztosításának feltételei, a visszamenőleges mintabiztosítás lehetősége, minták, illetve a DNS-profilok megsemmisítésének szabályai.²³

Az vitathatatlan, hogy minél tágabb nyilvántartási lehetőséget ad egy ország DNS-adatbázisra vonatkozó jogi szabályozása, annál nagyobb a várható találati gyakoriság.

22 Finszter Géza – Dunavölgyi Szilveszter – Tilki Katalin: i. m.

23 Bócz Endre (szerk.): Kriminálisztika I-II. BM Kiadó, Budapest, 2004

A jövőben ezzel kapcsolatban minden bizonnyal Magyarországon is újabb felvetések várhatók. Ez a kérdés a nemzetközi bűnügyi együttműködés szempontjából is érdekes. A jelenlegi korlátokat a lényeges kérdésekben történő egységes szabályozás, különösen az egységes adatvédelem tudná felszámolni.

1. számú melléklet²⁴

81. e § Molekuláris genetikai vizsgálatok

(1) A 81. a § (1) bekezdésének megfelelő intézkedések eredményeképpen nyert anyag alapján molekuláris genetikai vizsgálatok is végezhetőek, ha származás megállapításához vagy olyan tény megállapításához szükséges, hogy a talált nyomanyag a gyanúsítottól vagy a sértettől származik; emellett a személy nemét is meg lehet határozni. Az 1. mondat szerinti vizsgálatok a megfelelő tények megállapítása céljából a 81. c § alapján nyert anyag alapján is elvégezhetőek.

Az 1. mondatban meghatározottakon kívül eső tények megállapítása nem lehetséges, és ilyenekre irányuló vizsgálatot sem lehet végezni.

(2) Az (1) bekezdésben meghatározott vizsgálatok a megtalált, biztosított vagy lefoglalt nyomanyag alapján is elvégezhetőek. Az (1) bekezdés 3. mondat és a 81. a § (3) bekezdés első fél mondata megfelelően érvényesek.

81. f § Molekuláris genetikai vizsgálatok elrendelése

(1) A 81. e § (1) bekezdése szerinti vizsgálatokat az érintett személy írásbeli beleegyezése nélkül csak a bíróság, késedelem veszélye esetén az ügyészség és a nyomozó szerve is elrendelheti (bíróági szervezeti törvény 152. §). A beleegyező személyt tájékoztatni kell arról, hogy milyen célra fogják felhasználni a felvett adatokat.

(2) A 81. e § szerinti vizsgálat lefolytatásával írásban olyan szakértőket kell megbízni, akik nyilvánosan kinevezettek, vagy akiket a szakértők kötelező alkalmazásáról szóló törvény kötelez, vagy akik olyan rendőrtisztviselők, akik nem tartoznak a nyomozást vezető hatósághoz, illetőleg a ha-

24 A szerző fordítása.

tóság olyan szervezeti egységéhez tartoznak, amely a nyomozást folytató szervtől szervezetileg és érdemben elkülönül. Ezt technikai és szervezeti garanciákkal kell biztosítani, hogy a meg nem engedett vizsgálatokat és a harmadik személyek jogosulatlan tudomásszerzését kizárják. A szakértőnek a vizsgálati anyagot az érintett neve, címe és születési hónapja, napja megjelölése nélkül kell átadni.

Ha a szakértő nem tisztviselő, az adatvédelmi törvény 38. §-a érvényes azzal, hogy a felügyelő szerv az adatvédelmi előírások betartását akkor is ellenőrzi, ha nem áll fenn gyanú az előírások megsértésével kapcsolatban, és a szakértő a személyes adatokat nem dolgozza fel automatizáltan adatbázisban.

81. g § A DNS-azonosítás

- (1) Ha a terhelt jelentős súlyú bűncselekmény vagy szexuális önrendelkezés elleni bűncselekmény miatt vonják felelősségre, jövőbeli büntetőeljárásban történő azonosítás céljára testi sejteket lehet tőle levenni és a DNS-azonosító minta, valamint a nem megállapítása céljából molekuláris genetikai vizsgálatokat lehet folytatni, ha a cselekmény elkövetési módja, jellege, a gyanúsított személyisége vagy más ismeretek alapján feltételezhető, hogy ellene a jövőben jelentős súlyú bűncselekmény miatt eljárást fognak folytatni. Egyéb bűncselekmények ismételt elkövetése jogeljenességénél fogva egyenlő elbírálás alá eshet a „jelentős súllyal”.
- (2) A levett testi sejteket csak az (1) bekezdésben meghatározott molekuláris genetikai vizsgálatok céljára szabad felhasználni, majd haladéktalanul meg kell semmisíteni, ha már nincs azokra szükség. A vizsgálatnál más megállapításokat nem lehet tenni, mint amelyek a DNS-azonosító minta megállapításhoz vagy a nem megállapításához szükségesek; ezekre irányuló vizsgálatot sem lehet végezni.
- (3) A testi sejtek levételét a terhelt írásbeli beleegyezése nélkül csak a bíróság, késedelem veszélye esetén az ügyészség és a nyomozó szerve is elrendelheti. A testi sejtek molekuláris genetikai vizsgálatát a terhelt írásbeli beleegyezése nélkül csak a bíróság rendelheti el. A beleegyező személyt tájékoztatni kell arról, hogy milyen célra fogják felhasználni a levett adatokat. A 81 f § (2) bekezdés megfelelően érvényes. A bíróság írásbeli indokolásában az egyedi esetre vonatkozóan ki kell fejteni

1. a cselekmény jelentőségének megítélésénél irányadó tényeket,
  2. azokat az ismereteket, amelyek alapján a feltételezés fennáll, hogy a terhelt ellen a jövőben büntetőeljárást fognak folytatni, valamint
  3. az irányadó körülmények mérlegelését.
- (4) Az (1)–(3) bekezdés megfelelően érvényes, ha az érintett személyt jogerősen elítélték vagy csak
1. bizonyított vagy nem kizáró beszámítási képtelenség,
  2. elmebetegség miatt a tárgyaláson való részvételi képtelenség vagy
  3. hiányzó vagy nem teljesen hiányzó felelősség (fiatalkorúak bírósági törvénye 3. §)
- miatt nem ítélték el, és a megfelelő szövetségi központi nyilvántartásból vagy a nevelésbe vettek nyilvántartásából még nem törölték.
- (5) A felvett adatokat a Bundeskriminalamt gyűjtheti, és azokat a Bundeskriminalamt-ról szóló törvény szerint lehet felhasználni. Ugyanez vonatkozik
1. az (1) bekezdésben megnevezett feltételekre, amelyek a 81. e § (1) bekezdése szerint a terheltől felvett adatokra vonatkoznak, valamint
  2. a 81. e § (2) bekezdése alapján felvett adatokra.

Az adatokat csak büntetőeljárás, veszélyelhárítás és nemzetközi jogsegély céljára lehet átadni. A 2. mondat 1. pontja esetében a terheltet haladéktalanul értesíteni kell a nyilvántartásba vételről, és utalni kell arra, hogy a bírói döntést kérheti.

81. h § DNS-szűrővizsgálat

- (1) Ha konkrét tények igazolják a gyanút, hogy élet, testi épség, személyi szabadság vagy szexuális önrendelkezés elleni bűncselekményt követtek el, azoktól a személyektől, akik meghatározott, az elkövetővel valószínűleg egyező vizsgálati jellemzőkkel rendelkeznek, írásbeli beleegyezésükkel
1. testi sejteket lehet levenni,
  2. ezeket molekuláris genetikai vizsgálatoknak lehet alávetni a DNS-azonosító minta vagy a nem meghatározása céljából, és
  3. a létrehozott DNS-azonosító mintát az anyagmaradvány mintájával automatizált módszerrel össze lehet hasonlítani,

ha ez szükséges annak a megállapításához, hogy az anyagmaradvány ezektől a személyektől származik-e, és az intézkedés – különösen az érin-

tett személyek számára tekintettel – nem aránytalan a cselekmény súlyához képest.

- (2) Az (1) bekezdés szerinti intézkedéshez bírói elrendelés szükséges. Ezt írásban kell megtenni. Az érintett személyeket a meghatározott vizsgálati jellemzőik alapján kell megjelölni, és azt meg kell indokolni. Az érintett személyek előzetes meghallgatása nem szükséges. A döntés, amellyel az intézkedést elrendelik, nem támadható meg.
- (3) Az intézkedés foganasításánál a 81. f § (2) bekezdés és a 81. g § (2) bekezdés megfelelően érvényesek. Ha a feljegyzések az intézkedés által megállapított DNS-azonosító mintákról a bűncselekmény felderítéséhez már nem szükségesek, haladéktalanul törölni kell azokat. A törlést dokumentálni kell.
- (4) Az érintett személyeket írásban tájékoztatni kell arról, hogy az intézkedést csak a beleegyezésük alapján lehet foganasítani. Itt kell utalni arra is, hogy
  1. a levett testi sejteket csak az (1) bekezdés szerinti vizsgálatra lehet felhasználni, és haladéktalanul meg kell semmisíteni, ha azokra már nincs szükség, és
  2. a megállapított DNS-azonosító minták nem gyűjthetők jövőbeli eljárásban történő azonosítás céljára.

2. számú melléklet²⁵

81. a § A terhelt testi vizsgálata

- (1) A terhelt testi vizsgálatát csak olyan tények megállapítása céljából lehet elrendelni, amelyeknek az eljárás szempontjából jelentőségük van. Ebből a célból a vérvétel és más olyan testi beavatkozások, amelyeket orvos az orvostudomány szabályai szerint vizsgálati célból végez, a terhelt beleegyezése nélkül végezhető, ha ez nem jelent veszélyt az egészségére.
- (2) A vizsgálatot a bíróság rendeli el, ha a késedelem a vizsgálat sikerét veszélyezteteti, akkor az ügyészség és a nyomozó szerve is elrendelheti.
- (3) A terhelttől levett vérmintát vagy egyéb testi sejteket csak a levétel alapjául szolgáló vagy más kapcsolódó büntetőeljárásban lehet felhasználni; azokat haladéktalanul meg kell semmisíteni, ha már nem szükségesek.

25 A szerző fordítása.

81. c § Más személyek testi vizsgálata

- (1) A terheltől különböző személyt – ha tanúként jön számításba – csak akkor lehet engedély nélkül vizsgálat alá vonni, ha az igazság feltárásához annak megállapítása szükséges, hogy a testen egy bizonyos nyom vagy a bűncselekmény egyéb következménye megtalálható-e.
- (2) A terheltől különböző személyeknél származásmegállapító vizsgálatokat és vérvételt a vizsgálandó személy beleegyezése nélkül akkor lehet végezni, ha az nem veszélyezteti annak egészségét és az intézkedés az igazság megállapításához elengedhetetlen. A vizsgálatokat és a vérvételt csak orvos végezheti.
- (3) A vizsgálat vagy a vérvétel megtagadható olyan okokból, mint a tanúvallomás. Ha kiskorú a szellemi érettség hiánya miatt, illetőleg a kiskorú vagy a gondnokság alatt álló személy pszichés betegség miatt vagy szellemi, lelki fogyatékoság miatt a megtagadási jog szempontjából nem rendelkezik elegendő beszámítási képességgel, úgy a törvényes képviselő dönt. Ha a törvényes képviselő ki van zárva a döntésből, vagy egyéb okból akadályoztatva van a megfelelő időben történő döntésben, és az azonnali vizsgálat vagy vérvétel szükséges a bizonyítékok biztosítása céljából, akkor ezek az intézkedések csak a bíró rendkívüli elrendelése esetén foganatosíthatók. Az intézkedéseket elrendelő döntés megtámadhatatlan. A 3. mondat alapján emelt bizonyítékokat a további eljárásban csak a törvényes képviselő beleegyezésével lehet értékelni.
- (4) Az (1) és a (2) bekezdés szerinti intézkedéseket nem lehet foganatosítani, ha az az érintettől az összes körülmény értékelése során nem várható el.
- (5) Az elrendelés a bíró feladata, de ha a késedelem a vizsgálat sikerét veszélyezteti – a (3) bek. 3. mondatától eltekintve –, az ügyészség és a nyomozó szerve is megteheti. A 81. § a) (3) bek. megfelelően érvényes.
- (6) Ha az érintett a vizsgálatban való közreműködést megtagadja, a 70. § előírása érvényes. Közvetlen kényszerrel csak a bíró rendkívüli elrendelése esetén lehet alkalmazni. Az elrendelés feltétele, hogy az érintett a rendbíróság kilátásba helyezése ellenére is megtagadja a közreműködést, vagy a késedelem veszélye fenyeget.

Bár, Wolfgang: Genetische Fingerabdrücke. Die Aussagekraft von DNA-Untersuchungen an biologischen Kriminalspuren. *Kriminalistik*, 5/1989.

Bócz Endre (szerk.): Kriminalisztika I-II. BM Kiadó, Budapest, 2004

Finszter Géza – Dunavölgyi Szilveszter – Tilki Katalin: A magyar bűnügyi nyilvántartás helyzete és jövője az uniós követelmények tükrében. OKRI-kutatás, 2005

Graalman-Scheerer, Kirsten: DNA-Analyse – „Genetischer Fingerabdruck“. Strafverfahrensrechtliche Probleme im Zusammenhang mit der molekulargenetischen Untersuchung. *Kriminalistik*, 5/2000.

König, Josef: Strafprozessuale Änderungen des Gesetzes zur Änderung der Vorschriften über die Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung und zur Änderung anderer Vorschriften. *Kriminalistik*, 4/2004.

Garamvölgyi Vilmos (szerk.): Kriminalisztika. Tankönyv. Belügyminisztérium Tanulmányi és Módszertani Osztálya, Budapest, 1961

Kube, Edwin – Schmitter, Hermann: DNA-Analyse-Datei: Bemerkungen zu Grundlagen und Möglichkeiten. *Kriminalistik*, 6/1998.

Lontainé Santora Zsófia – Hollán Zsuzsa: A DNS-vizsgálatok helye a szakértői munkában. *Belügyi Szemle*, 2002/11–12.

Pádár Zsolt: A DNS-vizsgálatok szerepe és szakértői problémái emberölési ügyekben. *Belügyi Szemle*. 2005/1.

Pätzel, Claus: Gen-datenbanken – ein neues Mittel zur vorbeugenden Verbrechensbekämpfung in Deutschland und Europa. *Zeitschrift für innere Sicherheit in Deutschland und Europa*, 3–4/1998.

Rackow, Peter: Rechtsprobleme bei einer Ausweitung der DNA-Analyse. *Kriminalistik*, 9/2003.

Störzer, Hans Udo: DNA-Analyse: Datei und Datenschutz – „Dichtung und Wahrheit“. *Kriminalpolizei*, 1/1999.

Timm, Klaus Jürgen: „Verbrechen wirksam bekämpfen – genetischen Fingerabdruck konsequent nutzen“. *Kriminalistik*, 2/2004.

Woller János: DNS a kriminalisztikában. ORFK Oktatási és Kiképző Központ, Budapest, 1995